

NSV LIIDU KÕRGEMA HARIDUSE MINISTEERIUM
TARTU RIIKLIK ÜLIKOO L
EESTI KEELE KATEEDER

A. K a s k

VÕITLUS VANA JA UUE KIRJAVIISI VAHEL

XIX SAJANDI EESTI KIRJAKEELES

D i s s e r t a t s i o o n
filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi
taotlemiseks

T a r t u 1955

S I S S E J U H A T A V A T

1. Enne kui siirduda vana ja uue kirjaviisi vahelise võitluse vaatlusele, olgu lühidalt peatunud keele ja kirjaviisi arenemisel üldiselt.

Käsitledes arenemise dialektilist olemust märgib Lenin, et „arenemine on vastandite „võitlus““¹. Sedasama rõhutab ka J. Stalin, näidates, et arenemisprotsessi seesmise sisu moodustab vastandite võitlus, võitlus vana ja uue, väljasureva ja sündiva, iganeva ja areneva vahel².

Oma töös „Marksism ja keeleteaduse küsimused“ iseloomustab J. Stalin lähemalt keele arenemise käiku ja näitab, et iga keel areneb oma sisemiste seaduste alusel, kusjuures arenevad kõik keele elemendid, kuigi mitte võrdse kiirusega. Kõneldes keele arenemise ajaloolistest etappidest tõstab J. Stalin esile

¹ В. И. Л е н и н , Философские тетради, 1947, lk. 327.

² Vrd. UK(b) Partei ajalugu. Lühikursus. Tallinn 1952, lk. 99.

arenemise „sugulaskeeltelt hõimukeelteni, hõimukeeltelt rahvakeelteni ja rahvakeeltelt rahvuskeelteni“¹. Olulist osa etendab seejuures iga keele elus üleminek rahvakeelelt rahvuskeelele, mida tuleb pidada kvalitatiivset laadi muutuseks keele arenemisel ².

Nii kui iga arenemise puhul, ~~mit~~ esineb ka keele arenemisel üleminek ühelt kvaliteedilt teisele ning seoses sellega ka võitlus vana ja uue kvaliteedi elementide vahel. Et aga keele kui suhtlemisvahendi arenemisel ei saa esineda järske pöörded, vaid arenemine toimub pidevalt, kordkorraliselt, siis ei ole keele arenemisel esineva võitluse moment äratanud vastavas kirjanduses erilist tähelepanu, kuigi seda mõnel

¹ J. Stalin, Marksism ja keeleteaduse küsimused, 1953, lk. 52.

² Vrd. В. М. К е д р о в , О различных путях перехода от старого качества к новому, teoses „Вопросы диалектического и исторического материализма в труде И. В. Сталина „Марксизм и вопросы языкознания“ 2, Москва 1952, lk. 109-110; В. В. В и н о г р а д о в , Значение работ И.В.Сталина для развития советского языкознания teoses „Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина“, Москва 1952, lk.33.

puhul on märgitud ¹.

2. Üldisest keele arenemisest tuleb aga lahus hoida vastava keele kirjaviisi arenemine, sest kirjapandud keel, hoolimata kõige tihedamast seosest kõneldava keelega, erineb oma laadilt viimasest siiski küllaltki oluliselt. Põhiliselt läheb kiri kõnest juba seepoolest lahku, et see kõneldava ja kuuldava keele teeb vastavate märkide süsteemi kaudu silmale nähtavaks ja loetavaks, fikseerib ja jäädvustab selle. Seejuures enamikus tänapäeva keeltes rakendatav kiri harilikult ei kajasta kõneldavat keelt täiel määral, vaid teeb seda kas suurema või vähema täpsusega, sõltuvalt sellest, missugune märkide süsteem on võetud vastavas keeles tarvitusele ja missugustele printsiipidele vastavalt on kujunenud ühe või teise keele ortograafia. Isegi nendes keeltes, kus rakendatakse foneetilist printsiipi, ei anna kirjaviis edasi kõiki hääldamise täpsusi, sagedasti isegi mitte kõiki foneeme (näit. eesti ortograafia ei märgi palatalisatsiooni jne.), rääkimata keeltest, kus kirjaviis on

¹ Vrd. Б. А. Серебrenников, К выяснению сущности внутренних законов развития языка, koguteoses „ Доклады и сообщения V, Москва, 1953, lk. 9 jj.

etümoloogilis-morfoloogiline või ajalooline ¹.

Samuti kui keel peab ka keele kirjalik väljendus, vastava keele kirjaviis olema ühtlane ja ühtne, et edukalt täita oma ülesandeid. Ortograafia, fikseerides need alused, millest lähtutakse vastava keele kirjapanekul, fikseerides keeles tarvitusele võetud kirjutamise normid, soodustab sellega kirjalikku suhtlemist, võimaldab mõtete täpset ja selget edasiandmist. „Ortograafia olemus,” nagu ütleb akadeemik Vinogradov, „seisnebki selles, et kõik kodanikud, kasutades keelelisel suhtlemisel kirja- või trükivormi, peavad täiesti ühesuguselt kirjas edasi andma vastava kirjakeele sõnu, sõltumatult nende individuaalsest hääldamisest ja individuaalsest keeletajust” ². Ühtsed ortograafilised normid soodustavad keele kirjalikku tarvitamist laiaade masside poolt, võimaldavad

¹ Vrd. A. С. Ч и н о б а в а, Введение в языкознание I, Москва 1952, lk. 178 jj.; Р. А. Б у д а г о в, Очерки по языкознанию, Москва 1953, lk. 126 jj.

² В. В. В и н о г р а д о в, К вопросу об упорядочении современного русского правописания, ilmunud ajakirjas „Русский язык в школе” 1954, nr. 4, lk. 33.

kirjal täita oma sotsiaalseid ülesandeid. Ortograafilised normid, olles juurdunud, saavad omaseks kõigile vastava keele tarvitajaile ning nendest kõrvalekaldumist peetakse lubamatuks, peetakse keeleveaks¹. Mida kauemini ja mida ulatuslikumalt ühe või teise keele ortograafia on tarvitusel olnud, mida sügavamini on see vastavas keeles juurdunud, seda püsivam on see, seda raskem on seda muuta. Selles avaldubki oluline erinevus kõneldava keele ja selle ortograafia arenemises.

Kui kõneldav keel, nagu eespool mainitud, areneb pidevalt, kordkorraliselt, vana vähehaavalise kadumise ja uue järkjärgulise tekkimise teel, siis vastava keele ortograafia arenemisel sellist pidevat, pikaajalist üleminekut tavaliselt ei esine. Tõsi, väikesi pisiküsimusi ortograafias võidakse ju ka vähehaaval muuta, nagu seda näeme sageli üksikute sõnade või nimede ortograafia fikseerimisel, kuid kogu keele ortograafia, olles saanud vastava keele tarvitajaile harjumuspäraseks, ei muutu kiiresti, vaid avaldab viisa tendentsi püsida, ja püsida isegi sel puhul, kui kõneldav keel on väga tunduvalt muutunud, sagedasti

¹ Vrd. А. Н. Гвоздев, Основы русской орфографии, Москва 1951, lk. 6 jj.

hoopis teissuguse häälikulise koosseisu omandanud. Nii näiteks märgib prof. A. B. Šapiro vene keele kohta: „Elava vene keele häälikuline süsteem on muutunud vahetpidamatult, kuigi erineva tempoga ja mitte alati märgatavalt, kuna kiri on jäänud pikaajaliste perioodide jooksul muutumatuks. Kõige sel- le tulemusena on vastastikused suhted vene kirja ja vene keele häälikulise süsteemi vahel meie ajal ku- junenud hoopis teissugusteks, kui nad olid vene kirjanduse algusperioodil“¹. Veelgi enam võib kir- javiisi püsimise tendentsi jälgida ajaloolise kirja- viisiga keelte puhul, kus kiri sagedasti kuigi suu- rel määral ei kajasta tänapäeva hääldamist, vaid on säilinud sellisena, nagu ta oli sajandeid tagasi; kuna keel pideva arenemise tulemusena on häälikuli- selt vahepeal hoopis muutunud. See on iseloomulik näiteks prantsuse ja inglise keelele².

1 Современный русский язык. Морфология. Изд. Московского университета 1952, lk. 495.

2 Vrd. М. В. Сергиевский, Исто- рия французского языка, Москва 1947, lk. 241 jj.; Б. А. Ильин, Современный английский язык, Москва 1948, lk. 17 jj.; samuti С. С. Маслова-Лашанская, Шведский язык I, Ленинград 1953, lk. 51 jj.

Kuid mitte ainult ajaloolise kirjaviisiga vanadele kirjakeeltele, kus traditsioonipärane kirjutusviis on ortograafias määrav, ei ole omane endiste ortograafiliste joonte säilitamine, vaid seda nähtust esineb ka nendes keeltes, kus rakendatakse morfoloogilist või isegi foneetilist kirjaviisi. Selliste vanade ortograafiliste joonte säilimine on tingitud mitmesugustest teguritest. Üheks kõige määravamaks teguriks siin on kirjakeele traditsioon, mille tõttu ei taheta loobuda kord juba omandatud ja harjumuspäraseks saanud kirjaviisist, seda enam, et selles kirjaviisis on kirjutatud kogu senine kirjandus. Eriti püütakse säilitada endise kirjaviisi puhul neid jooni, mis võimaldavad eristada eritähenduslikke sõnu. Seda võimalust rakendavad rohkesti ajaloolise kirjaviisiga keeled homonüümide märkimiseks (näit. prantsuse ortograafia võimaldab eristada homonüüme nagu tan, tent, taon, tend, tends, temps /häälda : tã /, cou, coup, coût, coud, couds /häälda : ku /¹ jne.), kuid seda võimalust kasutatakse isegi eesti keeles näiteks sõnade nagu aru ja haru, ais ja hais, allikas ja hallikas puhul, kus sõnaalguli-

¹ Vrd.

М. В. Сергиевский, 1947,

История Французского языка, Москва

ne h on õieti ajaloolise kirjaviisi jooneks.

Et kirjatarkus varasemal ajal ei olnud määratud laiadele massidele, vaid selle kasutamine oli valitsevate klasside ja nende käsilaste (näit. vaimulike jt.) eesõiguseks, siis ei taotletudki selle lihtsustamist ja hääldamisjärjeks muutmist. On sellepärast küllaltki tüüpiline, et näiteks kodanlike maade teaduste akadeemiad eri maades (näit. Prantsusmaal, Rootsis) on olnud vana traditsioonipärase kirjaviisi tugedeks ¹. Küll aga on progressiivsed haritlased eri maadel sageli tõstnud häält vana ja ebasobivaks muutunud kirjaviisi vastu.

Ulatuslikumad reformid keelte ortograafia alal on tihti olnud seoses ügeda võitlusega. Heaks näiteks selle kohta võib olla võitlus vene keele ortograafia lihtsustamise eest. Kuigi juba Lomonosovist peale oli *ѣ*-i tarvitamine tunnistatud vene ortograafia kõige raskemaks küsimuseks, ei loobunud sellest tarbetuks muutunud tähest. V. G. Belinski, soovides lihtsustada ortograafiat, pooldas *ѣ*-i kõrvaldamist vene tähestikust, kõvendusmärgi tar-

¹ Vrd. М. В. Сергеевский, История французского языка, Москва 1947, lk. 241, samuti С. С. Маслова-Лашанская, Шведский язык I, Ленинград 1953, lk. 53.

vitamist ainult eraldusmäärgina jne.¹. Võõdanud sajandi 50-60.ndates aastates muutus seoses poliitilise elu intensiivistumisega liikumine ortograafia lihtsustamise eest eriti pedagoogilistes ringides laisulatuslikuks. Khesoleva sajandi algul töötati Moskva Pedagoogilise Seltsi algatusel välja konkreetne reformi projekt, arutleti seda ja esitati see seoses vastavate ettepanekutega tsaarivalitsuse haridusministeeriumile. Haridusministeerium suhtus aga küsimusse eitavalt ja ka siseministeerium oli ortograafia reformi vastu. Tekkis terav võitlus ortograafia uuendamise eest. Selle kohta märgib N. S. Roždestvenski „Vene õigekirjutuse ajaloo lühikülevaates“ järgmiselt: „Vastandina XIX sajandi ortograafilisele liikumisele, mis kandis peamiselt pedagoogilist iseloomu, selguvad XX sajandi algul ortograafilise reformi ikka enam laienevad ühiskondlikud ülesanded. Algas võitlus reaktsiooniliste valitsusringkondade ja laiade rahvahulkade haridusest huvitatud intelligentsi eesrindlike kihtide ning tööliisklassi organisatsioonide vahel“².

¹ Retsensioonis, mis avaldatud 1842.a. ilmunud K.M. Kadinski raamatu „Vene grammatika lihtsustamisest“ puhul, vrd. A. Б. Шапиро, Русское правописание, Москва 1951, lk. 190.

² А. Б. Шапиро, Русское правописание, Москва 1951, lk. 192.

See võitlus haaras laiu hulki. Ka Teaduste Akadeemia juures loodud ortograafia komisjonid pooldasid kirjaviisi reformi. Hoolimata sellest, et õigekirjutuse reformi nõudmine oli paisunud ulatuslikuks ühiskondlikuks liikumiseks, ei saadud tagurlikkude ringkondade vastuseisu tõttu kuni 1917. aastani reformi teostada. Oli tarvis revolutsiooni, et uus kirjaviis võis võidule pääseda. Alles pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni võidi siirduda uuele ortograafiale. Nõukogude valitsuse hariduse rahvakomissariaat avaldas 23. det. 1917.a. dekreedid, mille kohaselt koolides, ametiasutustes jm. mindi üle uuele ortograafiale.

Nagu eelmisest nähtub, ei toimu võitlus kirjaviisi uuendamise pärast mitte ainult teadlaste kitsais ringkondades, vaid haarab tavaliselt ka laiemaid hulki, sest õigekirjaküsimused on lähedased igale kirjaoskajale. See võitlus vana traditsioonipärase kirjaviisi ja uue hääldamisparasema ja lihtsama ortograafia vahel liitub sagedasti oma ajajärgu ühiskondlike võitlustega, kusjuures reaktsioonilised ja haridusvaenulikud ringkonnad pooldavad tavaliselt traditsioonipäraast kirjaviisi, kuna progressiivsed ringkonnad võitlevad uue ja otstarbekama kirjaviisi elluviimise eest. Seejuures on iseloomulik, et uue kirjaviisi kehtivuseleppäsemine on sagedasti võimalik

ainult seoses suurte ühiskondlike murrangutega, mil toimub üldine endiste väärtuste ümberhindamine.

Muutused ortograafias võivad olla oma laadilt mitmesugused, kusjuures muutused tavaliselt seisnevad selles, et kirjast jäetakse välja tarbetuks muutunud tähed ning märgid, mis ei soodusta mõtete selget vahendamist, vaid on muutunud ballastiks. Muutmise vajadus võib olla ühelt poolt tingitud keele ajaloolisest arenemisest, mille tulemusena teatavad häälikud keeles on kadunud ja seoses sellega ka nende märgid on muutunud tarbetuks, teiselt poolt on aga muudatused vajalikud ka nendel kordadel, kui vastava keele ortograafia on loodud teiste keelte eeskujul ega vasta antud keele häälikulisele süsteemile, nagu me seda näeme eesti keele puhul.

3. Meie kirjakeele esimesteks fikseerijateks olid teatavasti peamiselt muulased, kes puudulikult omandatud eesti keelt püüdsid nende kasutuses olevate saksa ja ladina keele vahenditega kirja panna. Peamiselt kasutati eesti keele märkimisel tolleaegse saksa kirjaviisi eeskuju, sest olid ju esimeste eesti-keelsete tekstide autoriteks sakslased, kes oma emakeelest tuntud saksa ortograafiat rakendasid ka eesti keele suhtes. Loomulikult ei suutnud nad eesti keelt kuigi õnnestunult kirjas märkida, sest saksa keeles tarvitatakse tähestik ja ortograafiline süsteem ei

vasta eesti keelele. Pealegi ei olnud ju algul eestikeelsete tekstide märkimise alal veel mingisugust traditsiooni ja kirjapandav eesti keelgi polnud kuigi ühtlane, vaid erines murrakuti küllaltki tunduvalt, hoolimata sellest et näiteks seesuguses keskuses nagu Tallinn oli kujunemas teatava üldrahvaliku suhtlemisvahendina põhjaseestiline rahvakeel. Oli siis sellepärast harilik nähtus, et üht ja sama eestikeelset sõna väga mitmeti märgiti, sagedasti isegi ühes ja samas tekstis ¹. Veelgi arusaadavam on see meile, kui teame, et ka tolleaegses saksa keele ortograafias puudus veel tarvilik ühtlus.

Nii valitseb meil kogu XVI sajandil ja ka XVII sajandi esimesel veerandil kujunemata ja ebaühtlane kirjaviis, milles nii üksikute häälikute märkimise viis (näit. eesti häälikute u, i, s-i kirjutamine) kui ka häälikute kvantiteedi märkimine oli ebakindel, sõltudes peamiselt kas saksa või ladina ortograafia eeskujust. Näiteks kasutati pearõhulisele silbile järgneva lühikese üksikkonso-

¹ Vrd. V. R e i m a n , Eessõna teosele „Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller“, VhGEG XV, Dorpat 1891, lk. XLII

nandi märkimiseks kord üht, kord kaht tähte (Wanradt-Koellil : tema, synu, kuid temma, sannath ; Mülleril : minu, Sanat, kuid olleme, Sodda ; Agenda Parva's : mina, nimi, abielo, kuid lug-gema, piddädi), samuti märgiti esimese silbi pikka vokaali väga mitmeti (näit. Wanradt-Koellil : kule, surest, kaes 'kaas', keelda ; Mülleril : kuleme, suhre, kaas, lohnut, loduth, Maa ; Agenda Parva's : hole, loôya, kaâs, maâ). Seejuures on tähelepandav, et protestantlik kirjandus Põhja-Eestis toetub enam saksa, katoliiklik kirjandus Lõuna-Eestis aga enam ladina ortograafiale.

XVII sajandi teisel veerandil, kui kogu maa läks Rootsi valdusse, muutus eesti keele ortograafia mõnel määral küll ühtlasemaks, kuid mitte rahvapärasemaks. Nüüd oli saksa ortograafia alusel juba tekkinud mõnesugune kirikukirjanduses tarvitatava keele märkimise traditsioon. Selleaegse kirjavíisi n.ü. ametlikuks fikseerijaks sai H. Stahl, kes oma eesti keele grammatikas (1637) lähtub täiel määral saksa keelest. Nii märgib ta juba oma grammatika algul, et eesti keeles esinevad tähed nagu c, ff, x, z, et pikki vokaale eesti keeles märgitakse järgneva h-ga, mida tarvitatakse pikendusmärgina, näit. ah (= aa), oh (= oo), uh (=uu),

eh ehk ee jne.¹. Vastavalt sellele kirjutabki Stahl pikad vokaalid üldiselt h-⌈ pikendusmärgi abil, näit. pohle (= poole), sahme, sahtnut, kahs, wöhrat, nühdt jne. Saksa keele eeskujul kirjutab ta ka lühikesele rõhulisele silbile järgnevad üksikkonsonandid mitte ühe, vaid kahe tähega, näit. sedda, temma, nehha, Innimenne, kawwalusse jne. Seesuguse eesti keelele võõra ortograafia tarviselolek on arusaadav, kui peame silmas, et sellesed teosed olid sakslaste poolt kirjutatud ja olid ühtlasi määratud mitte maarahvale, vaid umbkeelsetele pastoritele tarvitamiseks. Mida saksapärasem oli eesti keeles rakendatav kirjaviis, seda kergem ja arusaadavam oli see sakslastele, seda mugavam oli neil eesti keelt lugeda. Sellega ongi seletatav, miks H. Stahl surub eesti keele täiel määral saksa keele raamidesse, tarvitab kõiki saksa keelest tuntud vahendeid eesti keele märkimisel, tahab näha eesti keeles kõiki neid grammatilisi vorme, mida tundis saksa keele grammatika.

Stahli poolt fikseeritud kirjaviisi rakendati

¹ Vrd. H. S t a h l , Anführung zu der Ehstnischen Sprach, Revall 1637, lk. 1.

eesti keeles ligikaudu kuni XVII sajandi lõpuni. Sajandi viimastel aastakümnetel hakatakse aga rahulolematust avaldama selle võõrapärase kirjaviisi vastu. See rahulolematus väljendub kõige ilmekalt nn. piiblikonverentsidel, kus B. G. Forselius esitab rea ettepanekuid tolleaegse eesti keele ortograafia muutmiseks ja parandamiseks. Nagu on näidatud, olid Forseliuse ettepanekud tingitud oma ajajärgu majanduslik-ühiskondlikest olusuhetest. Nimelt hakkas Rootsi absolutistlik riigivõim, toetudes kesk- ja alamaadlile ning kodanikuseisusele, XVII sajandi viimastel aastakümnetel piirama balti kõrgaadli endisi privileege (mõisate reduktsioon). Tekkinud võitluses balti feodaalide vastu püüdis Rootsi valitsus kasutada osalt ka kohalikku talupoegkonda. Et siinseid olusid ja rahvakeelt tundvaid ametnikke ning kõster-koolmeistereid kasvatada, oli vaja asutada kooli maarahvale¹. Seesuguste maarahvale määratud koolide rajajaks oli teatavasti B. G. Forselius.

¹ Vrd. Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1952, lk. 92; Эрика Демберж, Из истории эстонского литературного языка XVII века, Советское Языкознание, Том I, Ленинград 1935, lk. 44.

Seoses koolide asutamisega ja maarahva lugemisoskuse tõusuga kasvas kord-korralt vajadus välja anda raamatuid, mis oleksid määratud mitte ainult pastoritele, nagu seda olid varasemad saksakeelse tõlkega varustatud kiriklikud käsiraamatud, vaid eestlastele. Lugemisoskuse levimine maarahva hulgas võimaldas kirikul rahva vaimseks orjastamiseks ja usu kütkeis hoidmiseks hakata kasutama ka eesti-keelse raamatu abi. On arusaadav, et Forselius, kel oli kogemusi kirjatarkuse õpetamisega eestlastele, paratamatult pidi märkama senise vöörapärase kirjaviisi sobimatust. Juba A. Thor Helle grammatika (1732) väljaandja Eberhard Gutsleff, hinnates Forseliuse teeneid eesti kirjaviisi arendamisel, märgib grammatika eessõnas, et Forselius püüdis eesti koolide paremale järjele aitamiseks väsimatult leida kõige kergemat kirjaviisi, mis vastaks talupoegade tegelikule hääldusele. Sellega olevat Forselius märki tabanud ja sellega olevat eesti keele tundmisele kindel alus pandud¹. Ei ole siis juhus, et Forselius oma aabitsas, mis kasvas välja eesti keele lu-

¹ Eberhard Gutsleff'i eessõna Anton Thor Helle grammatikale „Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle 1732, lk. 30.

gemaõpetamise praktikast tema seminaris, jätab ära võõrtähed ja h pikendusmärgina, püüdes sel teel hõlbustada eestikeelse kirja lugemist maarahvale.

Samu uuendusi taotleb ta teatavasti ka piiblikonverentsidel 1686. ja 1687.a.

Tolle aja keeleliste võitluste iseloomu mõistmiseks on huvitav jälgida Forseliuse ettepanekute arutlemist Eestimaa konsistooriumis 1687.aastal. Nagu selgub konsistooriumi koosoleku vastavast protokollist, on Forselius soovitanud kõigepealt eesti ortograafiast välja heita saksa tähed c, f, q, x, y ja z. Stahl'i seisukohti pooldavad tagurlikud pastorid aga ei pea seda vastuvõetavaks, sest see tekitavat lõhe eesti ja saksa kirjaviisi vahel, eemaldades seega eestikeelse piibli Lutheri piiblist. Pealegi olevat juba hulk talupoegade lapsi seni trükituõd raamatuid õnnelikult lugema õppinud ja kui õpilased selle kirjaviisi on omandanud, siis võivat nad lugeda ka saksa, rootsi ja soome keelt. Ja kui üeldavat, et Forseliuse poolt soovitatud kirjaviis on eestlasele hääldamisparasem, siis hääldavat ju ka prantslased, rootslased, osalt isegi sakslased sõnu teisiti, kui nad neid kirjutavad. Seepärast pidavat eesti õigekirjutus jääma muutmata. Ei saavat ju õigekirjutuse aluseks võtta talupoegade rikutud hääldamist.

Samuti suhtus konsistoorium eitavalt ka Forseliuse ettepanekusse loobuda h tarvitamisest pikendusmargina ja kirjutada senise Kohl asemel Kool, Mahl asemel Maal, tocht asemel toht jne., sest see tekitavat välismaalastele lugemisel suuri raskusi¹. Nagu selgub, püüdis Forselius eesti ortograafiat tarbetute märkide ärajätmise teel eestlastele mõnevõrra kergemini õpitavaks teha, kuna tema vastasid soovisid säilitada sakslastele tuttava ja harjumuspärase võõra ortograafia.

Forselius oli oma ettepanekuid rakendanud juba enne 1686. aastat ilmunud aabitsas. Tema ettepanekuid toetas täiel määral ka Joh. Hornung, kes oma keeleõpetuses „Grammatica Esthonica“ (1693) samuti jättis eesti tähestikust välja saksa tähed (ch, f, x jt.), loobus h tarvitamisest pikendusmargina, andis reeglid sõnade silbitamise kohta (näit. kak-si-pid-di)² jne. Oma ettepanekutega sai Forselius õieti nn. v a n a k i r j a v i i s i rajajaks.

¹ Vrd. V. R e i m a n , Bengt Gottfried Forselius, Eesti Üliõpilaste Seltsi Album, kolmas leht, Tartus 1895, lk. 19-21, samuti Eesti Keel 1929, lk. 80 - 85.

² Vrd. J. H o r n u n g , Grammatica Esthonica, Riga 1693, lk. 1 - 5.

Seda kinnitab ka 1694. aastast pärinev aabits, mis kõigi tunnuste järgi on Forseliuse varem ilmunud aabitsa uueks trükiks. Nagu sellest aabitsast, mille tekst lugemaõppimise hõlbustamiseks on antud silbitatult, võib näha, on Forselius selle töö kirjutamisel täiel määral rakendanud kõiki vanale kirjaviiisile omaseid ortograafia reegleid.

Kuigi vana kirjaviiis on järjekindlam ja vastab enam eesti keele häälikulisele koosseisule kui Stahli puhtvõõrapärane ortograafia, ei saa ka vana kirjaviiisi pidada eesti keelele sobivaks, nagu selgub selle erijoonte lähemal vaatlusel. Vana kirjaviiisi kohaselt lahtise rõhulise silbi lühikest vokaali märgitakse kirjas järgneva konsonandi kahendamisega (om-ma, lig-gi-mes-se), lahtise silbi pikka vokaali aga järgneva konsonandi ühekordselt kirjutamisega (lo-ja, sa-dud). See tarvitusviis oli lühikese rõhulise silbi vokaali märkimise osas, nagu nägime, juba enne Forseliust meil juurdunud. Kui aga enne Stahli veel esines kõikumisi sõnade nagu temma ~ tema, innimenne ~ inimene kirjutamisel, siis Stahlist alates teatavasti fikseerus pruuk märkida nendel kordadel rõhulise silbi lühikest vokaali alati järgmise konsonandi kahekordselt kirjutamisega. Lahtise silbi pika vokaali märkimisel oli aga seni olnud rohkem kõikuvusi, sest siin võidi

pikka vokaali märkida kas h pikendusmärgiga (suhre, sohla), ühekordse vokaalimärgiga (denite, jure) või isegi vokaali kahekordselt kirjutamisega (e puhul : leeri, meeleta), kusjuures pärast Stahli hakkas eriti levima h tarvitamine pikendusmärgina. Forseliuse ettepanek aga ühtlustas siin tarvituseviisi ja alates XVII sajandi lõpust hakati lahtise silbi pikka vokaali märkima ühekordse vokaalimärgiga, kusjuures pikkust siin ei tähistanud niivõrd vokaal, kui sellele järgnev ühekordne konsonant.

See märkimisviis, mille kohaselt vokaalide kvantiteeti ei märgitud niivõrd vokaali enese kui sellele järgneva konsonandi kirjutamisega, on pärit saksa keelest, kus see on kujunenud keele ajaloolise arenemise tulemusena. Nimelt võisid keskülemsaksa keeles esimese silbi lühikesele vokaalile järgneda nii kaksik- kui üksikkonsonandid. Üleminekul keskülemsaksa keelest uusülemsaksa keelele üksikkonsonandi ees olev lühike vokaal tavaliselt pikenes (näit. sägen > sāgen, lēsen > lēsen, sīben > sieben), kuna geminaadi või konsonantühendi ees olev vokaal üldiselt säilis lühikesena (näit. Wille, Sippe, beginnen). Uusülemsaksa keele häälduses seejuures geminaat muutus üksikkonsonandiks (näit. Rat-

te, Sonne hääldatakse kui retz, zon?), välja arvatud mõned põhja-saksa murrakud ja balti-saksa murre. Kirjas aga märgiti neid varasemaid geminaate hoolimata nende hääldusest endiselt kahe konsonandimärgiga. Nii kujunes uusülemsaksa keele ortograafias reegel, et lahtine silp tähistab pikka vokaali silbis. Kui aga tahetakse märkida, et silbi vokaal on lühike, siis tuleb silp muuta kinniseks, s.o. järgnev konsonant märkida kahekordselt. Selle reegli kohaselt hakati näiteks keskülemsaksa sõnu buter, wetter, komen kirjutama uusülemsaksa keeles kujul Butter, Wetter, kommen, sest teisiti ei saadud saksa ortograafias edasi anda esimese silbi vokaali lühidust¹. See saksa keeles tarvitataav ortograafia kanti täiel määral üle ka eesti keelde ja seda püüti eesti keeles rakendada, hoolimata sellest et eesti keele kvantiteedisuhted on hoopis teised kui saksa keeles.

Nii hakati saksa ortograafia eeskujul ka ees-

¹ Vrd. В. М. Жирмунский, История немецкого языка, Москва 1948, lk. 101-102 ; O. B e h a g h e l , Die deutsche Sprache, Wien - Leipzig 1917, lk. 198

ti keeles lahtise silbi pikka vokaali märkima ühe tähega (joma, loda), ja seda ka pika vokaaliga lõppevais sõnades nagu pu, lu, wö (senise puh, luh, wöh asemel). Kui aga pika vokaaliga silp oli kinnine, siis hakati pikka vokaali märkima kahekordse vokaalimärgiga, nagu seda juba varemaltki paiguti oli tehtud (näit. Stahl märgib pikka e-d sagedasti kahekordselt : Mees, Meel ; samuti soovitas Göseken pikkade vokaalide märkimiseks tarvitada kahekordset vokaalimärki : Sill, pool e. pohl, lootsin e. lohtsin¹). Seesugune pika vokaali erinev märkimine lahtises ja kinnises silbis tegi küll ortograafia järjekindlaks, kuid teiselt poolt tuli selle tõttu ühe ja sama sõna eri vormides vokaale täiesti erinevalt märkida, näit. Tö, aga Tööd, Sool, aga Sole, saan, saad, aga saame, sawad² jne.

Ühesilbilise sõna lõpus oleva ülipika konsonandi märkimiseks tarvitab Forselius ühekordset

¹ Vrd. H. G ö s e k e n , Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Reval 1660, lk. 3, 54, 64 jm.

² Vrd. J. H o r n u n g , Grammatica Esthonica, Riga 1693, lk. 5, 23, 75 jm.

konsonandimärki, nagu see üldjoontes juba Stahlist peale oli kindlaks kujunenud, näit. pätük, lap, wil, tam, luk jne. See märkimisviis jäi püsima kogu vana kirjaviisi tarvitamise ajal.

Nagu eelnevast selgub, ei tähenda Forseliuse ja tema pooldajate poolt soovitatud ja tarvitusele võetud vana kirjaviis eesti ortograafias mingit põhilist murrangut, mis oleks eesti kirjaviisi täiesti uutele alustele rajanud, vaid see on praktilisest vajadusest tingitud reformitaotlus, mis saksa ortograafia põhiprintsiipidest lähtudes püüdis tarbetute märkide ärajätmise teel kirja õpetamist ja õppimist rahvale kergendada. Selle kinnituseks on ühtlasi asjaolu, et rida vana kirjaviisi põhilisi reegleid oli juba enne Forseliust eesti kirjas rakendusel (temma, kep ; osalt ka mele, mees).

Forseliuse ja Hornungi poolt soovitatud vana kirjaviis tuli teatavasti tarvitusele XVIII sajandi algul. Selles kirjaviisis ilmusid kirikukirjanduse silmapaistvamad teosed nagu Uus Testament (1715) ja Piibel (1739). See kirjaviis püsis võrdlemisi ühtlasena kogu XVIII sajandi kirjanduses, kuigi pisiasjades ka siin esines kõikumusi ¹. Nii

¹ Vrd. J. W i e d e m a n n , Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Petersbourg 1875, lk. 29.

näiteks tarvitab Arvelius oma raamatus „Üks Kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat“ ma, male, pu, tõ asemel vorme maa, maale, puu, tõe jne. Seesugused üksikud ebajärjekindlad kõrvalekalduumised ei muuda aga ajajärgu ortograafia üldpilti.

Pööre suhtumises eesti keelesse ja ühtlasi ka senisesse traditsioonipärasesse kirjaviisi tekib alles XIX sajandi esimesel poolel. See oli ajajärk, kus sõltuvalt kapitalistlike tootmissuhete arenemisest tekkis murrang teaduslikus mõtlemises. See murrang kajastub ilmekalt ka keeleteaduse alal, kus loobutakse senisest kiriklik-dogmaatilisest suhtumisest keeltesse ning hakatakse keeli uurima ja võrdlema. Keelte võrdlev uurimine näitab, et eesti keel soome-ugri keelena on oma struktuurilt lähedane soome keelele ja sellepärast tuleb ka eesti keele grammatika ning ortograafia küsimuste lahendamisel eeskujuks võtta mitte saksa, vaid soome keelt. Soome eeskuju arvestamine võimaldas paljusid eesti keele küsimusi lahendada palju otstarbekamalt ja eesti keele ehitusele vastavamalt, kui seda võimaldas senine saksa eeskujule toetuv grammatika. Sama on täiel määral kehtiv ka tolleaegse eesti ortograafia kohta. Vana kirjaviis, toetudes saksa ortograafia printsiipidele, ei olnud kohane eesti keele kvantiteedisuhete

märkimiseks (näit. lina ja linna kirjutati täiesti ühte moodi) ega täitnud seega oma ülesannet. Kirjasõna osatähtsus aga suurenes aasta-aastalt, sest kapitalism, alles seotud tootlike jõudude edasiarenemisega, vajab kultuursemaid tootjaid, kui seda oli endine rõhutatud pärisori. Senise kirikukirjanduse kõrvale hakkab seepärast kord-korralt ikka enam ilmuma mitmesuguseid õpetusi sisaldavaid raamatuid, aabitsaid, lugemikke, seaduseraamatuid, lühikesi juhatusi arstiteaduse alalt, õpetlikke jutustusi võõrastest maadest jne., mis olid määratud laiemale lugejaskonnale. Oli oluline, et rahvas nendest raamatutest õigesti aru saaks. Senine kirjaviis aga ei soodustanud raamatute sisu õiget mõistmist. Sellepärast hakatakse nüüd ikka enam ja enam kaaluma kirjaviisi parandamise küsimusi. Eriti hakatakse neid küsimusi käsitlema Rosenplänteri „Beiträge'des“, kus mitmesuguste ettepanekutega esinevad J.W. Luce, O.W. Masing jt. Kõne all on siin väga mitmesugused eesti ortograafia küsimused, näit. h asendamine sõna algul erilise märgiga (h obbone), palatalisatsiooni märkimise võimaluste kaalumise, õ-[tühe tarvituselevõtmise ettepanek, üksikute häälikute märkimine teatavates sõnades (maja - maia - maia - maija) jne. Rosenplänteri „Beiträge'des“ jõuti aga ühtla-

si välja juba ka selleni, et hakati kahtlema eesti ortograafia seniste aluste paikapidavuses ja esitati A.J. Arvidssoni poolt ettepanek võtta eesti keeles tarvitusele soome ortograafia. Sellega oli jõutud juba vana ja uue kirjaviisi vaheliste vastuolude selgitamise küsimuseni, sellega ühtlasi algas võitlus vana ja uue ortograafia vahel, mis teatavasti kujunes üheks kõige ägedamaks ja teravamaks võitluseks kogu eesti kirjakeele ajaloos.

4. Käsitleva töö ülesandeks on lähemalt kirjeldada võitlust vana ja uue kirjaviisi vahel. Seda küsimust on seniⁿⁱ kirjanduses võrdlemisi vähe käsitletud. Esimene, kes lähemalt puudutab vana ja uue kirjaviisi vahelist võitlust, on akad. F.J. Wiedemann. Oma eesti keele grammatika („Grammatik der ehstnischen Sprache“ 1875) eessõnas annab ta põgusa ajaloolise ülevaate eesti keeleõpetuslike küsimuste varasematest käsitletustest ning vaatleb seejuures ühtlasi ka eesti ortograafia kujunemist. Olles esitanud võrdlemisi asjaliku ülevaate eesti ortograafia varasematest parandusettepanekutest peatub Wiedemann ka sellel poleemikal, mis eesti ajakirjanduses tekkis seoses vana ja uue kirjaviisi vahelise võitlusega. Seejuures arvab Wiedemann ekslikult, nagu oleks poleemika tekkinud Ahrensi gram-

matika 1853.a. ilmunud uue trüki puhul. Tegelikult tekkis poleemika hiljem ja selle algatajaks oli Kreutzwald. Uue kirjaviisi vastased rühmitab Wiedemann siin kolme rühma, märkides, et esimesse rühma kuuluvad need, kes ei näe vana kirjaviisi puudusi ja uue paremusi ning pooldavad sellepärast vana, teise rühma kuuluvad need, kes küll märkavad vana kirjaviisi puudusi, kuid kes leiavad, et ka uus kirjaviis ei võimalda kõiki häälduses esinevaid nähtusi märkida, ning kes sellepärast siiski eelistavad vana juurde jääda, hoolimata sellest, et see on puudulik, ning kolmandasse rühma arvab Wiedemann neid, kes uut kirjaviisi peavad seetõttu ebasobivaks, et nad tahavad seda lugeda vana kirjaviisi reeglite kohaselt, s.o. kana asemel lugeda kāna. Üldiseks uuele kirjaviisile vastuseismise põhjuseks olevat laiskus. Siiski olevat viimastel aastakümnetel nii kirjanduses kui ka koolides uus kirjaviis tulnud kord-korralt enam tarvitusele, mis näitavat, et eestlased kaalutledes ja teadlikult oma keelt käsitlevad¹. Nagu selgub, ei mõista Wiedemann

¹ Vrd. F. J. W i e d e m a n n , Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Petersbourg, 1875, lk. 42 - 43.

selle võitluse olemust, vaadeldes seda kui puhtkeelelist võitlust ning mitte märgates selle võitluse seost ühiskondliku eluga ning rahvuse ja rahvusliku kirjakeele kujunemisega.

Täiesti väärtalt saab aru vana ja uue kirjaviisi vahelisest võitlusest Villem Reiman, kes seda küsimust on käsitlenud oma artiklites Eduard Ahrensi ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi¹. Ta ülistab Ahrensi kui eesti „kirjaviisi parandajat“, kui uue soomepärase kirjaviisi tarvituselevõtjat, pidades seejuures eriti oluliseks neid vaidlusi, mis seoses Ahrensi ettepanekutega tekkisid Eestimaa sinodis 1845.a. Reaktsioonilise pastori tahab Reiman uue kirjaviisi tarvituselevõttu pidada peaaegu ainuüksi kiriku teeneks, rõhutades pastoreid nagu E. Ahrensi, G. H. Schüdlöffeli, C. Malmi jt. teeneid uue kirjaviisi kaitsmisel ja tarvitamisel. Tegelikult aga teame, et just kirik oli see, kes kõige ägedamini uue kirjaviisi vastu võitles ja kõige viimasena uut kirjaviisi hakkas rakendada, hoolimata sellest et mõningad pastoriid uut

¹ Esimene artikkel ilmunud „Eesti Üliõp-
laste Seltsi albumis“ II, lk. 1 - 23, teine
V. Reimani teoses „Kivid ja killud“,
Tartu 1907, lk. 129 - 172.

kirjaviisi pooldasid. Hoopis vastupidiselt suhtub Reiman Kreutzwaldi poolt algatatud poleemikasse, mille kaudu õieti eesti kirjaviisi küsimus alles esmakordselt avalikkuses esile tõsteti ja tuttavaks sai. Reiman peab Kreutzwaldi tegevust koguni kahjulikuks, märkides, et 1857.a. poleemikaga olevat „rahupõlv meie vallas“ otsa lõppenud. Ta kirjutab: „Vaenutuli oli kohe platsis, ja tule sütitaja oli „Võru linna kuulus mees“ Dr. Kreutzwald, kui tema seda ka tasasemalt oleks võinud teha“¹. Ta mõistab hukka mitte ainult poleemika alustamise Kreutzwaldi poolt, vaid ka pilkelise tooni, mida Kreutzwald tarvitab võitluses vana kirjaviisi pooldajate vastu. Ta hindab seda poleemikat järgmiste sõnadega: „Riust, mis selle pääle tõusis, ei kanna meie ruum mitte kõneleda, ... üksnes niipalju tähendame siin, et t e a d u s sellest mitte kasu ei saanud, ei ka mitte Eesti kirjandus. Pilkamine ei ole ialgi koda ehitanud, laulu veeretamised ei jõua teaduse vallas õigemaid teesid rajada. Ainus mõistlik sõna terves tülis oli stud. theol. C. Malmi „katsuge kõik läbi: pidage kinni, mis hea on,“ mis Tallo-

¹ V. R., Eduard Ahrens, Eesti Üliõpilaste Seltsi album II, Tartu 1894, lk. 19-20.

rahwa Postimehes 1857 nr. 46 ja 47 ilmus" ¹.
Reimani arvates ei olevat ka Kreutzwaldi „Tuisu-
lased" ega muudki vana kirjaviisi pilkamiseks ja
uue kirjaviisi soovitamiseks kirjutatud tšõd min-
git kasu toonud, küll aga tulevat kiita pastor
Theoli tegevust, kes „viljata sõnakõlksude eest
postipauna suu kinni pani," s.o. poleemika lõpe-
tas.

Reiman püüab lugejaid korduvalt veenda, et
Kreutzwald „keeletark", „grammatika tundja" ega
„suur keeleteaduse tundja" ei olevat ², kuid see-
juures tsiteerib ta meeleldi Kreutzwaldi, kui see
midagi kiitvat Ahrensi kohta ütleb. Isegi artiklis
„Friedrich Reinhold Kreutzwald" püüab Reiman kaits-
ta neid tagurlikke ja saksameelseid „eestlaste koo-
litatud mehi", keda Kreutzwald oma „Sippelgas"
(1861) täie õigusega pidas kõige kurjemateks uuen-
duste vastasteks.

Täiel määral pooldas V. Reimani seisukohti
ka M. Lipp, kes oma „Kodumaa kiriku ja hariduse

¹ V. R., Eduard Ahrens, Eesti Üliõpilas-
te Seltsi album II, lk. 20.

² Vrd. sealsamas lk. 12, samuti teoses
„Kivid ja killud" I, Tartu 1907, lk. 151.

loos" ei väsinud ülistamast pastoreid Ahrensit, Schüdlöffelit ja Malmi uue kirjaviisi eest võitlejatena, kirikukeele parandajatena jne. Kreutzwaldi keelealaline tegevus on nende kirikumeeste tegevuse kõrval Lipu käsitluses jäänud hoopis varju, kuigi ka Lipp ei saa eitada Kreutzwaldi võitlust uue kirjaviisi eest ¹.

V. Reimani puhtklerikaalsest vaatevinklist lähtuvad kirjutised kujutasid võitlust vana ja uue kirjaviisi vahel täiesti moonutatult ja vääralt. Reiman pastorina ei soovinud ega suutnudki mõista selle võitluse tõelist olemust. Kahjuks püsisid Reimani ebaõiged ja ilmselt tendentslikud seisukohad, nagu oleks uue kirjaviisi tarvituseletulek eesti keeles ainuüksi Ahrensi teene ja nagu oleks Kreutzwald keele alal olnud täielik võhik, kuni viimase ajani meie vastavaalases kirjanduses.

Mõnevõrra õigemini hindab vana ja uue kirjaviihi vahelist võitlust K. A. Hermann oma „Eesti kirjanduse ajaloo" (1898), kus ta seda küsimust põgusalt puudutab seoses E. Ahrensi ja

¹ Vrd. M. L i p p , Kodumaa kiriku ja hariduse lugu, Tõine raamat, tõine anne, Jurjev 1899, lk. 85 jj.

F. R. Kreutzwaldi tegevuse vaatlusega. Nii nagu küsimuse varasemad käsitlejad, nii peab ka Hermann Ahrensit selleks, kes „uut kirjaviisi Eesti keeles teaduslikult põhjendas ja selle läbi temale tulevikus täie võidu kindlaks tegi“¹. Ometi ei lähe Hermann seejuures vaikides mööda ka Kreutzwaldi tegevusest, vaid arvab, kuigi ekslikult, et Kreutzwald veel enne Ahrensit uut kirjaviisi hakkas tarvitama. Paris õigesti näitab Hermann, missuguseid raskusi tuli Kreutzwaldil ületada ja kuidas ta, appi võttes pilget (näit. „Kilplastes“) ja naeruvähristades oma vastaseid, püsivalt ja järjekindlalt võitleb uue kirjaviisi eest. Lühidalt märgib Hermann ka poleemikat, mis seoses kirjaviisiküsimustega tekkis tolleaegses ajakirjanduses, öeldes sel puhul: „Aastal 1857 oli Eestis kõigest kaks Eesti ajalehte; need olivad J. V. Jannseni asutatud „Pärnu Postimees“ ja Tartus enne ilmuv „Talurahva Postimees“. Neis lehtedes võideldi nii hästi uue kirjaviisi poolt kui ka vastu. Kreutzwald oli muidugi pooltvõitleja. Aga uus kirjaviis võitis ikka enam ja enam sõpru. Kirjamehi

¹ K. A. H e r m a n n , Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani, Tartus 1898, lk. 358.

hakkas peagi tubli osa tema poole hoidma, ja Kreutzwald oli siis täiesti võitjaks jäänud, kui see ka mõnegi aasta kestis" ¹. Kuigi ka Hermannil ei olnud veel täit kujutlust vana ja uue kirjaviisi vahelisest võitlusest ja selle olemusest, tõstis ta siiski täie õigusega Kreutzwaldi osa selles võitluses enam esile, kui seda oli senini tehtud.

Käesoleva sajandi esimestel aastakümnetel, aga ka järgneval kodanliku diktatuuri perioodil puudutati vana ja uue kirjaviisi vahelise võitlusega seoses olevaid küsimusi ainult riivamisi. Seejuures püüsi üldiselt juba V. Reimani poolt esitatud seisukohtadel, et uus kirjaviis tuli tänu Ahrensi tegevusele tarvitusele ja et Kreutzwald ei olnud tugev kee-
lemees. Kreutzwaldi visa võitlus uue kirjaviisi eest jäetakse aga sagedasti hoopis märkimata. Nii näiteks läheb V. Grünthal (Ridala) oma küllaltki ulatuslikus artiklis „Eesti kirjakeele arenemine“ (ilmunud koguteoses „Eesti Kultura“ I, 1911, lk. 214-304) sellest küsimusest täiesti mööda, märkides ainult ebamääraselt, et Kreutzwaldi „pääletungimine vana traditsionalse saksapärase õigekirjutuse vastu ei olnud muud, kui sama vaimu avaldus, mis keele kit-

¹ K. A. H e r m a n n , Eesti kirjanduse ajalugu algusest meie ajani, Tartu 1898, lk. 392, 393.

said piirisiid laiemale, peaaegu vägivaldselt laiale püüdis kangutada" ¹. Samuti minnakse sellest mõõda ka kirjanduslugudes, kus sagedasti püütakse ise-loomustada ka vastava ajajärgu keelt (näit. M.Kampmanni kirjandusloos jm.). Ka kodanliku diktatuuri ajajärgust pärinevad eesti kirjakeele ajaloo lühitülevaated vaikivad vana ja uue kirjaviisi vahelisest võitlusest.

Lähemalt on hakatud eesti kirjakeele arenemise probleeme käsitlema alles nõukogude ajajärgul. Nii on käesolevate ridade autori sulest 1946.a. ilmunud töö „Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel“, milles esmakordselt lähemalt valgustatakse nii uue kirjaviisi tekkimist ja levimist kui ka progressiivsete tegelaste osa uue kirjaviisi propageerimisel. Ometi on sel uurimusel, mis ilmus enne J. V. Stalini murrangulise tähtsusega tööde avaldamist, rida olulisi puudusi. Nii ei ole 1946.a. ilmunud töös kirjaviisiküsimuste käsitlest küllaldaselt seotud kogu eesti kirjakeele arenemisega, eriti aga eesti rahvuskeele tekkimisega, millega võitlus uue kirjaviisi eest on kõige tihedamas seoses. Rahvuskeele tekkimine oli aga sõltuv rahvuse kujunemisest, mis omakorda oli

¹ Eesti Kultura I, Tartus 1911, lk. 273.

võimalik ainult kapitalistlike tootmissuhete arenemise tingimustes. Seega oleks töös tulnud võitlust vana ja uue kirjaviisi vahel enam siduda kogu meie ühiskondliku elu arenemisega, vaadelda seda kui üht feodalismivastase võitluse avaldust. Teiselt poolt ei ole eelmise töö puhul saadud ära kasutada kõiki olemasolevaid materjale, eriti mõõdunud sajandi teise poole aktiivsete kultuuritegelaste ja keeleteadlaste käsikirjalisi materjale ja kirjavahetust, mis küsimuste lahendamiseks nii mõndagi uut võimaldab juurde tuua. Seetõttu on 1946.a. ilmunud töös jäänud valgustamata ka see osa, mis Vene Teaduste Akadeemial on olnud eesti kirjaviisiküsimuse lahendamisel. Hoolimata nendest puudustest on selles töös siiski konkreetse materjali põhjal antud üldjoontes õige ülevaade vana ja uue kirjaviisi vahelise võitluse käigust, nii et seda tööd on saadud suurel määral kasutada ka käesoleva töö puhul. Käesolev dissertatsioon, olles koostatud õige tunduval määral eelmise töö alusel, on kujunenud seega vana ja uue kirjaviisi vahelise võitluse laiendatud ja süvendatud käsitlemiseks, milles mitte ainult ei ole küsimusi rikkalikuma materjali põhjal valgustatud, vaid ühtlasi on rida küsimusi uutena esitatud või uues valguses lahendatud.

5. Käsitleva töö ulesandeks on jälgida üksikasjalisemalt võitlust vana ja uue kirjaviisi vahel, anda ülevaade selle võitluse tekkimise põhjustest ja võitluse laadist eri ajajärgudel, selgitada võitluse üksikuid tähtsamaid etappe ja vaadelda, kuidas ning missugustel tingimustel teoreetilised kirjaviiisiparandamise ettepanekud leidsid tegelikku rakendamist. Ajaliselt alustatakse vaatlust küll juba möödunud sajandi kolmanda aastakümne ja lõpetatakse 80-ndate aastatega, kuid lähemalt käsitletakse võitlusi ajavahemikul 1843 - 1875.

Uue kirjaviisiga seoses esitati ka mitmesuguseid üksikhäälikute märkimist puudutavaid ettepanekuid, näiteks palatalisatsiooni tähistamise, δ -tähe tarvituselevõtmise, võõrtähtede tarvitamise jne. kohta. Kuigi mõned neist ettepanekuist tulid tarvitusele teataval määral seoses uue kirjaviisiga, jäetakse nende vaatlus siin kõrvale. Käsitlevas töös piirdatakse nende põhijoonte jälgimisega, mis eristavad vana kirjaviisi uuest. Niisugusteks põhilisteks erinevusteks on, nagu eespool Forseliuse ettepanekuist kõneldes märgitud, lahtise silbi lühikese vokaali märkimine järgneva konsonandi kahekordistamisega (tema tuleb asemel temma tulleb) ja lahtise silbi pika vokaali märkimine järgneva konsonandi

ühikordselt kirjutamisega (maale viima asemel male vima). Eelmisega seoses puudutatakse ka sõna lõpus oleva pika vokaali (puu, soo asemel pu, so), samuti pika konsonandi märkimist (kepp, kull asemel kep, kul). Peamiselt tuleb siin vaatluse alla aga võitlus selle pärast, kas kirjutada innimenne, innimene või inimene, kas kirjutada loomad või loomad.

Ühtlasi püütakse töös üksikasjalisemalt, lähedes vastavast allikmaterjalist, jälgida, kuidas toimus võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel, missugused ühiskondlikud tegurid mõjustasid keeleliste ettepanekute läbimineku ja missugust osa etendas võitlus uue kirjaviisi eest rahvusliku kirjakeele kujunemise protsessis. Samuti jälgitakse töös, missugune oli suhe teostes tarvitatava kirjaviisi ja nende teoste sisu vahel, miks teatavat laadi tööd avaldati uues, teised aga jälle vanas kirjaviisis. Edasi püütakse selgitada, missugune oli suhe vanas ja uues kirjaviisis ilmunud teoste vahel teataval ajal, missugused mõõna- ja tõusuperioode elas läbi uus kirjaviis enne kehtivusele pääsemist. Lisaks peatatakse töö lõpul lühidalt ka nendel tänapäeva eesti ortograafia joontel, millede tekkimine on seletatav omaaegse vana kirjaviisiga, samuti ka neil

sõnadel, millede tänapäevane hääldamine on kujunenud vana ortograafia mõjul.

Tõõs vaadeldakse nähtusi kronoloogiliselt, kusjuures iga nähtuse puhul algul jälgitakse neid tegureid, mis kutsusid esile vastava ettepaneku, siis ettepanekuga seoses tekkinud vaidlusi ja võitlusi ning lõpuks ettepaneku tarvituseletulekut oma aja kirjaviisis ning neid tingimusi, mis soodustasid või takistasid ühe või teise ettepaneku läbimineku. Vastavalt eesti kirjakeele arenemise põhiajajärkudele on kogu töö jaotatud kaheks suureks peatükiks, kusjuures esimeses vaadeldakse neid mitmesuguseid ettepanekuid, mis tehti vana kirjaviisi puudustest ülesaamiseks põhja-eesti kirjakeeles enne rahvusliku kirjakeele kujunemist, teises peatükis aga jälgitakse lähemalt neid võitlusi, mis kirjaviisi alal tekkisid rahvusliku kirjakeele kujunemise perioodil.

Materjalidena käesolevaks tööks on kasutatud kõigepealt keelelisi kirjutisi, olgu need ilmunud eri brošuuridena (näit. O. V. Masingu, J. Hurda kirjutised), omaaegses perioodikas (näit. „Beiträge'des"), koguteostes või mujal. Vaidlusi ja poleemikat kirjaviisiküsimuste üle on jälgitud peamiselt tolleaegses ajakirjanduses ilmunud kirjutiste põh-

jal. Väärtuslikku materjali küsimuste selgitamiseks on pakkunud rahvusliku liikumise ajajärgu kultuuri-
tegelaste ja keeleteadlaste käsikirjalised materja-
lid, eriti nende omavaheline kirjavahetus. Trüki-
avaldatud kirjavahetuste puhul on kasutatud vasta-
vaid trükitud väljaandeid, kuna käsikirjadena kasu-
tatud materjalid on kõik pärit ENSV TA Fr. R.
Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade
osakonna kogudest. Teiselt poolt on aga sama kir-
jandusmuuseumi kogudest läbi vaadatud rohkesti mit-
mesuguseid teoseid ja ajakirju, et selgitada, kui-
võrd üks või teine ettepanek leidis tegelikku raken-
damist.

VANA KIRJAVIISI

PARANDAMISE KATSED

PÕHJA-EESTI KIRJAKEELES

V a n a k i r j a v i i s i
p u u d u s t e m ä r k i m i n e
XVIII s a j a n d i l j a XIX s a j a n d i
a l g u l

6. Sõltuvalt eesti keele murretest ja ajaloolistest tingimustest kujunes meil juba XVI sajandil kaks kirjakeelt: põhja-eesti ehk tallinna ja lõuna-eesti ehk tartu kirjakeel. Need eri murretel baseeruvad kirjakeeled arenesid kuni rahvuse kujunemiseni ja rahvuskeele tekkimiseni paralleelselt, kusjuures kord-korralt kaaluvamat osa kirjanduses ja kultuurilises elus hakkas etendama põhja-eesti kirjakeel kui laiemal maa-alal tarvitata. Seoses eesti rahvuse kujunemisega ja ühise rahvusliku kirjakeele tekkimisega tõrjuti lõuna-eesti kirjakeel täiesti kõrvale, kuigi seda kaitsesid tagurlikud pastoriid, ja põhja-eesti kirjakeel sai rahvuslikuks kirjakeeleks, mida hakati kirjas ja avalikus elus tarvitama ka lõuna-

eesti murrete alal¹. Sellepärast on käesolevas töös täiesti kõrvale jäetud lõuna-eesti kirjakeele ortograafia küsimused ning on lähemalt vaadeldud ainult põhja-eesti kirjakeele kirjaviisi arenemist ning sellega seoses esinevaid vaidlusi ja võitlusi.

7. Forseliuse poolt rajatud vana kirjaviisi tarvituselevõtmine tundus tolle aja keelemnemisele uuendusena, mis võimaldas keelt foneetiliselt märkida. See oli aga sakslastest keeletarvitajaile väga oluline, sest foneetilise kirjaviisi kohaselt võisid nad loetavat keelt enam-vähem kõneldava keele lähedaselt hääldada ja seega eestlastele arusaadavad olla. Selle kohta ütleb A. Thor Helle oma keeleõpetuse „Kurzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache" (1732) algul järgmist: „Puhta eesti keele õppimine on seetõttu märksa kergemaks muutunud, et püütakse kirjutus- ja lugemisviisi täiesti maarahva tõelise häälduse kohaselt korraldada"².

¹ Rahvusliku kirjakeele kujunemise kohta vt. A. K a s k , Mõningaid jooni eesti rahvuskeele kujunemisest, koguteoses „Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150.aastapäevale", Tallinn 1952, lk. 26 - 40.

² A. T h o r H e l l e , Kurzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle 1732, lk.1.

Ometi märkab ka A. Thor Helle, et kõigest sellest hoolimata on kirjaviis siiski alles puudulik ega vasta täiel määral hääldamisele. Ta leiab, et häälikud l, m, n, r mõnedes sõnades hääldatakse „teravamalt, rõhuga“, näit. sõnades kañna (kaskiv kv. sõnast kandma), kañnad, liñna (ill.), miñna, seevastu aga teistes „kiiremalt, tasemini“, näit. kanna 'kana', kannad 'kanad', linna 'lina', minna 'mina' ¹. Et seda hääldamiserinevust ka kirjas märkida, soovitab ta tarvitusele võtta mõnesuguseid eristamismärke. Nii ütleb ta, et joonega ñ märgib teravamat hääldamist, näit. sõnas kañna, s.o. märgib geminaati. Teiste häälikute puhul soovitab ta samasuguselt kirjutatavate sõnade erineva tähenduse märkimiseks tarvitada rõhumärki, näit.:

<u>„murre</u> ,	der dialect.	<u>murre</u> ,	die Sorge.
<u>álla</u> ,	herunter.	<u>alla</u> ,	was beständig, ist <u>in usu in compositis</u> .

<u>kállad</u> ,	du wendest.	<u>kallad</u> ,	die Fische.
<u>kúlla</u> ,	des Goldes.	<u>kulla</u> ,	ein grosser Milch-Löffel.

¹ A. Thor Helle, Kurzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle 1732, lk. 4.

kálli, des theuren. kalli, Dünnbier" ¹.

Esitatud märke tarvitab A. Thor Helle oma grammatika lõpul olevas sõnastikus ja tekstiosas aga väga harva. Kõige sagedamini esineb tal sõnastikus ñ, mida ta tarvitab peamiselt neil kordadel, kui sõna tähendus nõuab erisugust hääldamist (näit. linna, sinna, vañnutama, ka vañne, teñne, kuid rinnus, pennal, kannatama jne.). Seesugust ñ-tähte kasutab ta ka oma piiblitõlkes. Rõhumärki tarvitab ta sõnastikus juhuslikult ja väga harva (näit. kállal, kállale, kállis, kuid kalliskiwwi, kallas jne.) ².

8. A. Thor Helle ettepanekuid kordab ka järgmise eesti grammatika autor A.W. Hupel oma keeleõpetuses „Ehstnische Sprachlehre“ (1780), märkides ühtlasi, et ettepanek rõhumärki tarvitada ei ole läbi läinud. Märkiga ñ-ñ tähte tarvitab aga Hupel ka ise, kuigi väga harva. Temalgi on see märk „teravamale häälduse“ märkimiseks juhtudel, kus on vaja sõnade tähendust eristada, näit. kanna ja kan-

¹ A. Thor Helle, Kurzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache, Halle 1732, lk. 5.

² Sealsamas, lk. 106.

na 'kana', linna (ill.) ja linna 'lina', linna ja linna 'mina' ¹. Vokaalide märkimise selgitamisel rõhutab Hupel, et aa, ää, ee, ii, oo, uu, üü eesti keeles on tarvitusel kinnise silbi vokaalide pikuse tähistamiseks, kuna lahtises silbis pikk vokaal kirjutatakse ühekordse tähega, näit. rööm, kuid gen. röömo (mitte : röömo) ². Hupel on vana ortograafia tarvitamisel järjekindel ega pea õigeks seda, et mõned tarvitavad maa-tüüpi sõnades kahekordset vokaalimärki nimetava ja omastava eristamiseks, näit. nim. so, kuid omast. soo. Hupel märgib päris õigesti, et siin hääldamisel erinevust ei ole, ja kirjutab sellepärast nii nimetavas kui omastavas so ³. Hoolimata vana ortograafia saksapärasest märkimissüsteemist peab Hupel eesti ortograafiat täiel määral foneetiliseks, öeldes selle kohta: „Eestlane loeb täpselt nii, nagu kirjutatakse, ja kirjutab ... nii, nagu tuleb lugeda“ ⁴.

9. Palju teravamalt kui XVIII sajandil ha-

¹ Vrd. A. W. H u p e l , Ehetnische Sprachlehre, Riga und Leipzig 1780, lk. 4.

² Vrd. sealsamas, lk. 2.

³ Vrd. sealsamas, lk. 13.

⁴ Sealsamas, lk. 2.

katakse vana kirjaviisi puudusi märkama XIX sajandi algul, eriti sajandi teisel ja kolmandal kümnendil. See on, nagu eespool (vt. lk. 26 jj.) märgitud, tingitud sellest murrangust, mis toimus XIX sajandi esimesel poolel keeleteaduses seoses kapitalistlike tootmissuhete arenemisega. Kõige ilmekamalt avaldub see H. Rosenplänteri „Beiträge'des", kuid ka muudes selle aja keelelistes väljaannetes võib märgata uute teede otsimist. Isegi Hupeli grammatika teises trükis (1818), mis kõiges põhilises püsib veel vana traditsioonipärase saksa-ladina grammatika raamides, on märgata mõningaid uusi jooni. Nii näiteks võetakse siin veelkordsest kõne alla lühikese ja pika vokaalidevahelise konsonandi märkimise küsimus. Hupel leiab, et n puhul on võimalik vahet teha, kasutades kriipsuga n̄-i, kuid sellest ei piisavat. Olevat vaja eristada ka teravamast ja nõrgemat r-i, l-i ja s-i, näit. sõnades nagu war-ras 'varas' ja warras jne. A. Thor Helle poolt soovitatud rõhumärk ei olewat aga tarvitusele tulnud. Hupel arvab, et võiks eesti keeles samuti erilised joonega tähed tarvitusele võtta, nagu seda läti keeles on tehtud, kuid seda olevat nüüd hilja teha, sest eestlane olevat oma kirikuraamatutega juba väga harjunud ¹.

¹ Vrd. A. W. H u p e l , Ehstnische Sprachlehre, Mitau 1818, lk. 9, 13.

Vokaalide märkimise osas pooldab Hupel üldiselt vanale kirjaviisile omast tarvitusviisi, kuid ta ei saa salata, et just selles osas esineb rohkesti kõrvalekaldumisi. Nii näiteks kirjutatavat wee (omast. sõnast vesi) ja kuuke, selle asemel et kirjutada we ja kuke. Kuid see vokaalimärkide liigsus olevat siiski teatavatel juhtudel ka vabandatav. Nii võidavat kasutada kaht vokaalimärki samakõlaliste sõnade tähenduse eristamiseks kirjas, näit. lo, te (käskiva kõneviisi vormid verbidest looma ja tegema) ja loo (omast. sõnast lugu), tee 'liiklemistee'. Isegi wee võidavat paralleelvormina kirjutada, sest teistes käännetes on siin kaks e-d, näit. weest, weed¹. Seega peab Hupel tunnistama, et vana kirjaviisi reeglipärasest tarvitusviisis esineb kõikuvusi.

10. Nagu märgitud, käsitleti eesti kirjakeele ortograafia küsimusi ka H. Rosenplänteri ajakirjas „Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache“. Juba esimeses „Beiträge'de“ vihikus (1813) kirjutas Rosenplänter ortograafiast artikli, milles ta katsus määrata kindlaks eesti õigekirjutuse reegleid. Eesti ortograafia põhireeglina

¹ Vrd. A. W. H u p e l , Ehstnische Sprachlehre, Mitau 1818, lk. 10.

esitab ta siin nõude: „Kirjutatagu nii, nagu eestlane kõneleb“¹, pidades samuti kui Hupel eesti ortograafiat foneetiliseks. Seejuures lähtub temagi vokaalide ja konsonantide pikkuse märkimise küsimuses saksa ortograafiaest ning peab veaks kõrvalekaldumisi Hupeli poolt antud reegleist, näiteks vorme nagu suurem jne. Tähelepanu väärrib tolleaegse kirjaviisi seisukohast tema nõue, et teatavate sõnade „erilise hääldamise märkimiseks“ tulevat kirjutada senna, minna, linna, kanna, mitte aga senna, minna, linna, kanna, nagu mõned tarvitavat. Esimene märkimisviis olevat üldiselt vastu võetud ja ilmselt parem kui teine, mis võivat viia talupoegi sõnade väärade lugemisele². Pika vokaaliga lõppevate sõnade õigekirjutuses kaldub aga Rosenplänter kõrvale vana kirjaviisi üldreeg-
leist ja märgib, et ühesilbilised vokaaliga lõppevad nimisõnad tuleb kirjutada kahekordse vokaalimärgiga, sest vokaal hääldatakse siin pikalt, näit.

¹ H. R o s e n p l ä n t e r , Versuch bestimmte Regeln für die ehstnische Orthographie festzusetzen, Beitr. I, 1813, lk. 108.

² Vrd. Beitr. I, 1813, lk. 109.

tee, soo, puu jne. Seesugune kirjutusviis ei ole-
vat uus, vaid esinevat terves reas teostes (vrd.
Arveliuse kirjutamisviisi, lk. 26). See märkimis-
viis võimaldavat ühtlasi eraldada nimisõnu, näit.
tee 'liiklustee' ja te (käskiv kv. verbist te-
gema), maa (nimisõna) ja ma (asesõna). Liit-
sõnades tulevat aga kirjutada endiselt ühekordse
vokaalimärgiga, näit. mawallitseja, tekäia, mailm
jne. Ühtlasi märgib ta siin, et asesõnades nagu ma,
ta, sa ja enamikus partikleist nagu ka, ja ole-
vat tegemist lühikese vokaaliga ja sellepärast tule-
vat need kirjutada ühekordse vokaalimärgiga. Ekali-
kult peab ta aga ka verbivorme nagu sa (käskiv kv.),
ei sa (eitav kõne verbist saama) lühikese vokaali-
ga sõnadeks ¹.

Nagu selgub, püüab Rosenplänter neid mitmesu-
guseid tarvitusi, mis tolleaegses ortograafias
esinesid, kuidagi reeglistada, kuid ta kaldub see-
juures kõrvale ta enese poolt fikseeritud seisuko-
hast, et õigekirja aluseks olgu hääldamine, ja kat-
sub vokaalide pikkust siduda sõnaliikide küsimusega.

Kõikuvused, mis esinesid pika vokaaliga lõp-
pevate ühesilbiliste sõnade vokaali märkimises,

¹ Vrd. Beitr. I, 1813, lk. 114, 115.

olid esimeseks lõheks vana kirjaviisi reeglipärases süsteemis. Tegelikult kandsid need kõikuvused siiski juhuslikku ilmet, olles tavaliselt tingitud tarvidusest sõnade tähendussisu paremini kirjas esile tuua. Põhiliselt säilis ikkagi endine reeglipärane märkimisviis.

O. W. M a s i n g u v õ i t l u s
t ä p s e m a k i r j a v i i s i e e s t .

11. Üksikasjalisemalt hakkas eesti ortograafia küsimusi käsitlema O.W. Masing, kes juba 1816.a. oli esitanud ettepaneku märkida kirjas õ - hülikut ja palatalisatsioon¹. Tema arvates on vaja võtta revideerimisele kogu senine kirjaviis. Väga õigesti märgib ta, et „mitte grammatika ei tee keelt, vaid keel teeb grammatika“². Senini olevat grammatikad püüdnud keelt teha, tema aga olevat arvamisel, et keelest tuleb grammatika alles leida.

¹ Vt. O. W. M a s i n g , Ehtnische Originalblätter für Deutsche, Dorpat 1816, lk. 50.

² O.W. Masing H. Rosenplänterile
7. IV 1819.

Seda seisukohta püüab ta rakendada ka ortograafiaküsimuste lahendamisel.

Juba ühes 1818.a. kevadel Rosenplänterile kirjutatud kirjas märgib Masing, et eesti ortograafias esinev konsonantide sagedane kahekordne kirjutamine raskendavat võõrastele eesti keele lugemist ja juhtivat neid sõnade ebaõigele hääldamisele. Ta ütleb: „Konsonanti on vaja ainult siis kahekordselt märkida, kui seda häälduses täppest eelmise silbi lõpus ja järgmise silbi alguses võib kuulda”¹. Sama küsimust käsitleb ta lähemalt ühes 1819.a. kevadel Rosenplänterile kirjutatud kirjas, kus ta märgib, et tema kätte olevat juhuslikult läbivaatamiseks sattunud üks lätikeelne raamat, kust ta oma üllatuseks on leidnud erilisi joonega tähti, nagu l, r, s, t jt. Ta leiab, et neid läti tähti võib edukalt kasutada lühikese ja pika konsonandi eristamiseks², näit. warras (esimene r joonega) 'varas' ja warras, kalla (esimene l joonega) 'kala' ja kalla (verbist kallama) jne. Ta toob siin rea näiteid, kus

¹ O. W. Masingu dateerimata kiri H. Rosenplänterile 1818.a. kevadtalvest.

² Läti keeles tarvitusele võetud joonega tähtedele oli juba Hupel tähelepanu juhtinud, vt. eespool lk. 48.

ta paralleelselt esitab konsonandi märkimise nii pika kui lühikese silbi järel, samuti sõltuvalt konsonandi vältusest. Nii tuleks tema arvates kirjutada: kafi 'kaasi', kasi (sõnast kasima), kaffi (sõnast kass), mina 'Miina', mina 'mina', mina (verbist minema) jne. Lisaks toob ta rea lausenäiteid, kus lisamärkide kasutamine võimaldab õiget lugemist, näit. wõlla (l. l joonega) pärrast sai wõlla, ēma hūab - āmma, sina lähhed sina, mina tahhan mina, mure (l. r joonega) on waew, mure on keel jne.¹ Isandate vihastamiseks kavatseb ta neid tähti hakata kasutama oma keeleõpetuses, sest läti tähti leiduvat trükikojas.

1819.a. sügisel käsitleb ta ühes kirjas Rosenplānterile veel kord konsonantide märkimise küsimust, kusjuures ta tuleb otsusele, et joonega tähti tuleks tarvitada mitte lühidalt, vaid teravalt, s.o. pikalt hääldatavate konsonantide märkimiseks. Ta leiab, et kui tuleks lühikesi konsonante märkida joonega tähtedega, siis kuluks selleks liiga palju selliseid tähti. Sellepärast esitab ta järgmised

¹ O.W. Masingu dateerimata kiri H. Rosenplānterile 1819.a. märtsist.

õigekirjutuse reeglid:

" a) kui vokaali järel on konsonant kahekordselt ja ilma jooneta tähtedega märgitud, siis tähendab see seda, et nii esimene kui ka järgmine silp on võrdse prosoodilise pikkusega ja et mõlemad on lühikesed, rõhk ei peatu kuskil, ei esimesel ega teisel silbil, näit. 1. linna 'des Flachses', 2. minna 'ich', 3. kallas 'im Fische',

b) kui kahekordne konsonant on joonega tähtedega märgitud, siis tuleb kumbagi neist teravalt hääldada ja nii artikul eerida, et üks eelmise silbi lõpul ja teine järgmise silbi algul eraldi ja selgelt on väljendatud; seejuures püsib igakord kogu rõhu raskus eelmisel silbil, näit. linna 'in die Stadt', 2. minna 'gehen', 3. kallas 'das Ufer'".¹ Masing toob isegi selliseid näiteid, kus joonega tähtede varal ei ole eristatud lühikesi ja pikki konsonante, vaid koguni praegust 2. ja 3. väldet, näit. gen. kotti ja ill. kotti, gen. wakka ja ill. wakka. s-hääliku märkimisel olevat võimalik ka ilma selliste joontega tähtedeta läbi saada, näit. isse, kuid isse.

¹ O. W. Masingu dateerimata kiri Rosenplänterile 1819.a. sügisest.

O.W. Masingu kirjad 1818. ja 1819. aastast näitavad, et Masing on teravalt tunnetanud vana kirjaviisi puudusi ja on püüdnud leida teid, kuidas eristada lühikesi ja pikki konsonante. Selleks on ta katsunud rakendada läti keele eeskujul joo-nega tähti.

12. 1820.a. ilmub O.W. Masingu brošuur „Vorschläge zur Verbesserung der Ehstnischen Schrift“, milles ta avalikkusele esitab oma tolle-aegsed seisukohad, arvustab vana kirjaviisi puudusi ja teeb ühtlasi vastavaid parandusettepanekuid. Kõ-neldes konsonantide märkimisest ütleb ta, et konso-nantide kahekordselt kirjutamine, nagu see on tar-vitusel kehtivate õigekirjutusreeglite alusel, on väga segav, viib lugejaid sõnade ebaõigele häälda-misele ja tekitab väärarusaamist. See olevat häiriv eriti seetõttu, et eesti keeles tarvitatavat märki-misel kaksikkonsonanti nii neil kordadel, kui esi-mene konsonant-lõpuline silp on „rõhuga“, kui ka neil juhtudel, kus algussilp pole ei pikk ega rõ-huga¹. Praegune kirjaviis ei põhjustavat ainult muulaste ebaõiget ja kaksipidimõistmist võimaldavat

¹ O. W. M a s i n g , Vorschläge zur Ver-besserung der Ehstnischen Schrift, Dorpat 1820, lk. 9, 10.

hääldemist, vaid tekitavat isegi eestlasele raskusi lugemisel. Eriti olevat seetõttu lugemise õppimine ja õpetamine raskendatud, nagu seda tihtigi kurtvat tublid külakoolmeistrid. Näiteks toob ta siin järgmised sõnad, millede hulka võidavat kergesti suurendada.

„Sõnad, kus esimene silp on rõhuta. Sõnad, kus esimene silp on rõhuline.

<u>kalla</u>	der Fisch	<u>kalla</u>	giesse
<u>wõlla</u>	der Schuld	<u>wõlla</u>	an den Galgen
<u>sulle</u>	der Feder	<u>sulle</u>	dir
<u>põlle</u>	brennen	<u>põlle</u>	in die Schürze
<u>kumme</u>	hohltönend	<u>kumme</u>	die Fischbe- hälter
<u>kanna</u>	die Henne	<u>kanna</u>	trage
<u>minna</u>	ich	<u>minna</u>	gehen
<u>sinna</u>	du	<u>sinna</u>	dorthin
<u>wannub</u>	es walkt	<u>wannub</u>	er flucht
<u>karra</u>	der Glocken- klöpfel	<u>karra</u>	des Bleches
<u>warras</u>	der Dieb	<u>warras</u>	der Spies
<u>murre</u>	die Sorge	<u>murre</u>	der Dialekt
<u>warrud</u>	Tonnendauben	<u>warrud</u>	die Kindtaufe
<u>kassi</u>	packe dich	<u>kassi</u>	die Katze acc.

kotti des Sackes gent. kotti in den Sack
ingr." ¹

Masing leiab päris õigesti, et esimese rühma sõnades, kus - nagu ta ütleb - esimene silp on rõhuta, on konsonantide kahekordselt kirjutamine „tõeliselt eksiteeleiviivaks kirjaveaks” ². Et sellest eesti ortograafia puudusest üle saada, soovitab Masing, nagu ta seda oli teinud juba oma kirjades, võtta tarvitusele erilised joonega tähed, umbes seesugused, nagu neid tarvitati läti keeles. Seesuguste tähtede tarvituselevõtmine muutvat eesti kirjaliku väljenduse palju täpsemaks ja selgemaks. Tal olevatki kavatsus oma trükivalmis olevas alglugemikus tarvitada järgmisi joonega tähti: ʔ, m̄, n̄, r̄, s̄, t̄; rohkem uusi märke polevat vaja.

Nagu siit selgub, on Masing nähtust sisuliselt päris õigesti mõistnud, kuigi ta eksikombel arvas, et erinevus nende sõnade vahel on rõhus ja mitte häälikute vältes. Ettepanekut tarvitada harilikku üksikkonsonanti nende nn. „rõhuta” silpide märkimis-

¹ O. W. M a s i n g , Vorschläge zur Verbesserung der Ehstnischen Schrift, Dorpat 1820, lk. 10, 11.

² Sealsamas.

seks ta aga ei saanud teha, sest sel puhul oleks loetud esimest silpi pikalt. Järelikult pidi ta soovitama uusi märke. Ta kahtleb ainult selles, kas kirjutada kala või kalla, võla või võlla, sule või sulle. Ta isiklikult näib oma brošüüris kalduvat koguni üksiktähe pooldamisele, sest ta lausub: „Kui me loobume sellest konsonantide tarbetust kahekordistamisest, siis võidame sellega igalt trükipoognalt enam kui oktaavlehekülje ruumi, mida me nüüd raiskame ainult selleks, et esitada ülearu- seid tähti, mida traditsioon küll peab vajalikuks, mis aga ainult lugemaõppimist raskendavad“¹.

Rosenplänter, kaaludes Masingu ettepanekuid, arvab, et võiks tarvitada ka kirjutusviisi kalla, sest see võimaldaks sõnu - muidugi saksa ortograafia seisukohalt - kergemini poolitada, kuid temagi peab Masingu argumenti liigsete tähtede ärajätmise vajadusest küllalt põhjendatuks ja toetab samuti konsonantide märkimist ühe tähega, näit. kala, võ- la, kaña, mure jne.².

¹ O. W. M a s i n g , Vorschläge zur Verbesserung der Ehstnischen Schrift, Dorpat 1820, lk. 13.

² H. Rosenplänteri käsikiri „Vorschläge zur Verbesserung der Ehstnischen Schrift“ Dorpat. 1820. Eine für die Beiträge zur genaueren Kenntnis der ehstnischen Sprache seiner Zeit geschriebene Anzeige, Pernau 1821, lk. 18, 19.

Kuigi Masing ja Rosenplänter pooldasid rõhulisele silbile järgneva lühikese konsonandi märkimist ühekordse lätipärase tähega, ei leidnud see ettepanek nähtavasti laiemat poolehoidu, sest senise kirjaviisi kohaselt oli harjutud konsonandi kahekordselt märkimisega. Joonega tähtede tarvitamise küsimus ise jäigi õieti teataval määral lahtiseks ega mõjustanud ajajärgu tegelikku õigekirjutust. See oli teoreetilist laadi katse kõrvaldada senise kirjaviisi puudusi, ilma et kirjaviisi aluseid oleks muudetud. Et Masing selle katsega mõnel määral lähenes hilisemale uuele kirjaviisile, seetõttu väärrib see katse märkimist.

Selle konsonantide märkimisviisi juures ei püsinud Masing kuigi kaua. Juba samal 1820. aastal, nagu selgub Masingu ja Rosenplänteri kirjavahetusest, on Masing siirdunud rõhumärgi kasutamisele. Nii märgib Masing kirjas 3. detsembrist 1820, et trükikoda vajab tema tööle trükkimiseks küll aktsendimärgiga tähti (*ä, å, é, í, ó, ö, ú, ü*), mitte aga joonega tähti.

13. O. W. Masingu brošüüri ilmumine tõstis kirjaviisiküsimused teravamalt päevakorrale. Järgmisel aastal (1821) ilmunud „Beiträge'de" XIII köites avaldab J. J. Hirschhausen kirjutise „Ueber

einige Vorschläge zur Verbesserung der ehstnischen Orthographie", milles ta leiab, et vajadus eristada seesugust „teravama rõhuga“ hääldamist esineb ainult nelja konsonandi, nimelt l, n, r ja s puhul. Ta esitab 30 niisugust sõnapaari, kus võidakse tarvitada rõhumärki erineva häälduse märkimiseks, näit. älla ja alla 'ala', küna ja küna 'küna', warra ja warra 'varas', kassi ja kassi 'kasi' jne. ¹. Üldiselt on Hirschhausen nii siin kui ka järgnevates kirjutistes võrdlemisi alalhoidlikul seisukohal, arvates, et on võimalik ka ilma lisamärkideta läbi saada. Samal seisukohal on rida teisigi pastoreid ².

„Beiträge“ samas köites avaldab ka Rosenplänter kirjutise „Vorschläge, die ehstnische Orthographie betreffend“, milles ta samuti pooldab hädavajaliku rõhumärgi tarvitamist ³.

Teataval määral uudseid seisukohti selles küsimuses avaldab keegi anonümselt esinev autor oma artiklis „Anmerkungen zu Hupel's ehstnischer

¹ Vrd. Beitr. XIII, lk. 17 - 20.

² Vrd. C. Hörschelmann O. W. Masingule
8. I 1821.

³ Vrd. Beitr. XIII, lk. 71.

Sprachlehre, 2. Aufl.", mis samuti ilmus „Beiträge" XIII köites. Kirjutise autor märgib, et kui võrrelda sõnu lina (= liina, lõuna-estiline vorm sõnast linn), linna 'lina' ja linna 'linna', siis esimeses on i pikk, teises lühike, teises on nn tõttav, kolmandas aga tugevam, viibiv, umbes seesugune nagu saksa (s.o. balti-saksa) häälduses nn nimes Minna. Autori arvates tuleks esimesel juhul kõnelda kahe konsonandiga märgitud hääliku t õ t t a v a s t, teisel juhul aga selle v i i b i v a s t hääldamisest. Mõlemad hääldused, s.o. nii tõttav kui viibiv esinevat häälikute l, m, n, r ja s puhul, bb, dd ja gg puhul esinevat aga peamiselt ainult esimene ¹. Seega on autor siin õigesti märkinud, et erinevus sõnade nagu linna 'lina' ja linna 'linna' vahel ei ole mitte nõrgemas või tugevamas rõhus, vaid eelkõige just selles, kas vastavat konsonanti hääldatakse lühemalt või pikemalt, s.o. erinevus on konsonandi v ä l - t u s e s. Et seda kirjas märkida, võidavat kasutada ka teiste tähtede puhul sellist kriipsu, nagu seni oli tarvitatud ainult ñn-i puhul.

Autor läheb siin aga veelgi kaugemale. Ta katsub koguni reegleid leida selle kohta, millal üht

¹ Vrd. Beitr. XIII, lk. 32. 33.

või teist hääldamist tarvitada. Ta esitab mõnimgaid vormikategooriaid, milledes on kaksikkonsonant „viibivalt“, s.o. pikalt hääldatav. Nii näiteks esineb alati „viibiv“ hääldus da-infinitivis (olla, tulla, panna, minna, surra, mätta), olevikus, kus d kadunud (annan sõnast andma, kannan, sunnin, murran), käändsõnavormides, kus d on kadunud (and - anni, kild - killu, murd - murra, pars - pärre), ühesilbilistes noomenites (hal - hälli, pan - panni) jne. Sellega on kirjutise autor eelkäijaks Ahrensile, kes sama lähtekohta püüab rakendada. Edasi esitab ta, samuti kui eelmised autorid, tabeleid, kus samakujulist sõna kord tuleb hääldada t o t t a v a l t, kord v i i b i - v a l t, näit. kalli 'kali', kalli (gen. sõnast kallis), sinna 'sina' ja sinna jne. Eriti tulevat seda erinevat konsonantide hääldamist tähele panna välismaalastel, sest muidu võivad tekkida arusaamatusi ¹.

Ka F. Heller, käsitledes „Beiträge'de“ XV köites ortograafia-küsimusi, rõhutab hääldamisprahase kirjutusviisi vajadust, ja seda mitte niivõrd eestlaste, kui sakslaste seisukohast. Tema olevat

¹ Vrd. Beitr. XIII, lk. 34 - 36.

kaua lugenud sõnu warras 'varas' ja wárras ühteviisi, kuni ta õppinud neid eristama. Omapärase teooria esitab ta aga selliste vormide, s.o. lühikese ja pika konsonandiga sõnade erinevuse olemuse kohta. Tema arvates ei kirjutatavat sellistes sõnades konsonante mitte sellepärast kahekordselt, et neid tõepoolest kaksikkonsonantidena hääldatakse, vaid sellepärast, et näidata ühelt poolt eelneva vokaali kõrget hääldust ja teiselt poolt konsonandi kuulumist selle silbi juurde. Kirjutatavat sellepärast Gewitter, munna, et mitte lugeda Gewi-ter, mu-na ¹. Seega kaldub Heller arvamusele, et erinevus ei ole ei rõhu tugevuses ega konsonandi vältuses, vaid intonatsiooni kõrguses. Seda intonatsioonist lähtuvat teooriat kaitses Heller veel hiljemgi. Mis puutub märkimisse, siis võidavat Helleri arvates ka vokaalil oleva märgiga konsonantide hääldust märkida, näit. kótti, múrre, kánna, póldu, kátla jne. ².

Eelnevad „Beiträge'des" avaldatud kirjutised näitavad, et on elav huvi tekkinud ortograafiakü-

¹ Vrd. F. H e l l e r , Anmerkungen zum XIII Heft dieser Beiträge, Beitr. XV, lk. 84.

² Vrd. sealsamas, lk. 93.

simuste vastu, kusjuures erilise tähelepanu osaliseks on saanud vokaalidevaheliste konsonantide märkimise küsimus. Märkati erinevust varras 'varas' ja várras vahel, kuid selgitati seda erinevust mitmeti. Kõige üldisem seisukoht, mida ka Masing pooldas, oli, et erinevus on rõhus, hääldamise intensiivsuses, kuid avaldati ka arvamust, et erinevus on häälikute vältuses, kvantiteedis; Heller kaldus isegi arvamusele, et erinevus on intonatsioonilis, kõrges ja madalas hääldamises. Selliste erinevate seisukohtade esitamine on tolleaegsetes tingimustes, kus eesti keelt vaadeldi ikkagi eelkõige sakslaste seisukohalt, küllaltki arusaadav, seda enam, et teatavasti häälikute kvantiteedi ja intensiivsuse vahel eesti keeles teatav seos on olemas.

14. Eelnevad 1821. ja 1822.a. avaldatud kirjutised olid oma laadilt teoreetilised ja avaldatud saksa keeles. Eesti keeles eestlastele nendest küsimustest kirjutas kõige esimesena O.W. Masing. Oma „Marahwa Näddala-Lehe“ esimese aastakäigu (1821) seitsmendas numbris kirjutab ta rahvale „Kirja ja õppetuse asjust“, kus ta märgib, et „meie makele kirri on tännini weel alles feggane ja polikul, et kül innimehed, kes agga enneste melest

targad, sedda tahtwad walleks waislda" ¹. Lähemalt kõneleb ta „kirja ja õppetuse asjust“ järgmise aastal algul (1822, nr.6), rõhutades siingi, et senine maakeele kiri on puudulik ega sisalda kõiki vajalikke märke. Nüüd aga olevat trükikoda vajalikud märgid tellinud ja ta on hakanud neid oma nädalalehes tarvitama. Et neid märke, nimelt ö-tähte, palatalisatsioonimärki (mänd, tal) ja pikkusmärki (wárras) lugejaile tutvustada, selgitab ta näidete varal kõrvutavalt nende vajalikkust. Olgu siin Masingu enese sõnadega esitatud sellest kirjutisest osa, milles ta selgitab häälikute vältuse eristamiseks kasutatavat pikkusmärki, mida ta ise nimetab rõhuks.

„On siis ka weel mõnnikõrd heälega põhkštawide peäl kriipfokest nähha, nenda kui : á, é, ó, ú . Kus üht põhkštawi nenda märgitud, heäl antakse lugijale tähhendust, et heäl jénna kõhta langeb, kus sedda kriipfu, nähtakse ollewad, mis r ö h h u k s nimmetakse, sest et heäl ötse jälle pole jónna peäle rõhhub, mis temmaga märgitud on. Näitused, mis seie álla panneme, sawad kõik selgeks teggema, nenda kui:

kallale lähheb kallamees, kállale tulleb karru;
kanna pesjas on munna, kánna tagga kánnus;

¹ Marahwa Nädala-Leht 1821, nr. 7, lk. 59.

fest need täiendused kõik peavad kirjutes veel wanna usku" ¹.

15. Järgmistel aastatel jätkab Masing eesti keele häälikute ja nende õigekirjutuse jälgimist. Võrreldes nii täis- kui kaashäälikute esinemist, jõuab ta veendumusele, et eesti keeles iga häälik võib olla oma vältuselt kolmesugune, kas pikk, keskmine või lühike. Seda seisukohta väljendab ta nii oma kirjades kui ka 1884.a. ilmunud brošüüris „Beitrag zur Ehstnischen Orthographie“. Ta püüab häälikute vältete märkimiseks leida võimalusi vana kirjaviisi raamides, kuigi see oli raske ja tekitas vastuoksusi. Nii näiteks arvab ta, et kui vokaal on pikk (s.o. praegune 3.välde), siis tuleb ta kahe tähega märkida, ja seda mitte ainult juhtudel, kus silp on kinnine, nagu sõnades liim, moon, aasta, kuulma, vaid ka ühesilbiliste pika vokaaliga lõppevate sõnade omastavas ja järgnevates käänetes, näit. loo, tee, kuu (kuid nimetavas lo, te, ku). Keskmist (s.o. praeguse 2.välte) vokaali märgib ta aga ühe tähega, näit. kela, tule, toli, lani jne. ².

¹ O. W. Masing H. Rosenplänterile 1.XII 1822.

² Vrd. Beitrag zur Ehstnischen Orthographie, Dorpat 1824, lk. 6 jj.

Ometi peab ta ise veidi hiljem konstateerima, et selle reegli kohaselt tuleks ka sõnad nagu looma, jooma, pooma, looja jne. kirjutada kahe vokaalimärgiga, kuid see teeks ortograafia liiga raskeks. Sellepärast soovitab ta sellistel kordadel tarvitada rõhumärki: lója, lóma jne. ¹.

Konsonandi märkimise osas rõhutab Masing siin uuesti rõhumärgi kasutamise vajalikkust. Täie teravusega tõstab ta veelkordselt esile asjaolu, et kui sõnad nii oma häälduselt kui ka tähenduselt üksteisest erinevad, siis peab see erinevus kajastuma ka kirjas. Sellepärast ei tohi ühesuguselt kirjutada sõnu nagu wannutama 'vanutama' ja vanutama, wallatud 'valatud' ja wallatud jne. Ta leiab, et see on midagi muud kui ükskõiksus või austus senise tarvituseviisi vastu, kui selgelt tunnetatakse senise kirjaviisi puudusi, kuid ei tahta neid kõrvaldada ².

Nii nagu eelmises brošüüris, arvab Masing siingi, et seesuguste sõnade nagu kánna (sõnast

¹ Vrd. Beitrag zur Ehstnischen Orthographie, Dorpat 1824, lk. 15.

² Vrd. sealsamas, lk. 12 jj.

kand) ja kanna 'kana' või källa (sõnast kal-
lama) ja kalla 'kala' vaheline erinevus häälda-
mises pole niivõrd konsonantide kvantiteedis kui
just esimese silbi rõhus. Seepärast on ta hakanud
ka nasaalide puhul tarvitama rõhumärki, kuigi va-
rem tarvitati siin joonega tähti, näit. kañna.

Rõhumärki soovitab Masing kasutada ka erinevalt hääli-
datavate, kuid samasuguselt kirjutatavate käänete
(näit. omastava, osastava ja sisseütleva) erista-
miseks, nagu ta sellele oli juhtinud tähelepanu ju-
ba oma esimeses brošüüris (vrd. eespool lk. 57,58).
Nii tuleks märkida omast. kõtti, osast. ja sisse-
ütl. kõtti, omast. surma, osast. ja sisseütl.
surma, omast. saia, osast. saia jne.¹ Siin ta-
hab Masing seega rõhumärki tarvitada mitte 1. ja
2. välte, vaid 2. ja 3. välte eristamiseks. Vii-
mane ettepanek oli aga sel ajal veel liiga varane.
Masingu teravam vastuvaidleja Hirschhausen, kes
rõhumärki juhtudel nagu källa, murre jne. pool-
dab, leiab, et rõhumärk sõnades nagu kõtti ole-

¹ Vrd. Beitrag zur Estnischen Orthographie,
Dorpat 1824, lk. 14, samuti Masingu dateeri-
mata kiri Rosenplänterile suvel 1821.

vat tarbetu¹. Ka ei saa Hirschhausen rahul olla sellega, et Masing soovitas niisugustes sõnades nagu kanna rõhumärki, kus üldise traditsiooni kohaselt juba A. Thor Hellest alates oli tarvitusel joonega n (kañna)².

Et Masing küllaltki hästi konsonantide välteid tundis, näitab ka ta kiri Rosenplänterile 19.veebruari 1825, kus ta kaalub võimalusi sama hääliku eri väldete märkimiseks. Nii avaldab ta arvamust, et väldete eristamiseks oleks vaja kasutada kaheksugust rõhumärki, nimelt akuuti (á, é, ó jne.) ja graavist (à, è, ù jne.), näit. linna 'lina', omast. linna, osast. ja sisseütl. linna. Tegelikult aga ta graavisaktsendi märki ei tarvitanud.

Oma viimases ortograafia kohta avaldatud brošüüris „Beleuchtung der, über O. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen orthographie erschienenen Bemerkungen“ avaldab ta järgmist:

¹ J. J. Hirschhauseni seisukoht on arusaadav, kui silmas pidada, et Hirschhausen oli pärit murdealalt, kus 2. ja 3. välte erinevus puudub.

² J. J. H i r s c h h a u s e n , Ausführliche Anzeige und Beurtheilung der Schrift: Beitrag zur Ehstnischen Orthographie von O. W. Masing, Reval 1827, lk. 7 ja 23, 24.

kungen vom Verfaesser des Beitrages zur ehstnischen Ortographie" (1827) jääb Masing konsonantide märkimise küsimuses oma endisele seisukohale.

Et Masingu ettepanek teravat vastuvaidlust ei leidnud, on seletatav sellega, et eristamistarvet kahesuguselt häälдатavate sõnade vahel oli juba A. Thor Helle päevist alates teravalt tuntud ja et eri märke juba mõningal määral oli rakendatudki (näit. linnä). Kui Masingu poolt soovitatud rõhumärgid aga mõõdunud sajandi esimese poole kirjakeeles siiski üldiselt tarvitusele ei tulnud, siis oli selle põhjuseks asjaolu, et 1) seda peeti vajalikuks ainult nendes sõnades, kus oli karta kaksilüpsidimõistmist, 2) et enamik pastoreist suhtus vaenulikult Masingu ettepanekuisse ja 3) et rõhumärkide tarvitamine tekitas trükitehniliselt mõningaid raskusi.

Pika vokaali märkimise kohta arwab Masing oma viimases brošüüris ekslikult, et maa-, puu-tüüpi sõnade nimetavas on keskpikk ehk 2. välte vokaal ja sellepärast tuleb kirjutada lo, te, omastavas aga ülipikk ehk 3. välte vokaal, mis õigustab vokaali märkimist kahe tähega (loo, tee).

16. Hoopis teravamad poleemikat tekitas Masingu ettepanek järgsilpide konsonantide märkimise kohta. Juba oma esimeses brošüüris („Vorschläge,

1820), leidis Masing, et oleks soovitav, kui saaks kaksikkonsonantide arvu kirjas vähendada (vrd. eespool lk. 59). Ometi ei julgenud ta siin esimese ja teise silbi piiril olevate konsonantide märkimisel otsustada üksikkonsonandi kasuks, sest sel puhul oleks hakatud esimese silbi vokaali pikalt hääldama. Mis aga puutub järgsilpide vokaalidevahelisesse konsonantidesse, millede märkimisel ka senises kirjaviisis mõnel määral ebakindlust esineb (vrd. pikkalinne, pikkamissi, kuid pikkendama, hakkeldane), siis arvas Masing, et siin on konsonandi kahekordselt kirjutamine tarbetu. Ta on - nagu ta ise märgib - veendunud, et keskmiselt iga seitsme juhu kohta, kus senise ortograafia kohaselt siin konsonanti kahekordselt kirjutatakse, seesugune kirjutusviis ainult ühel korral on õigustatud, kuna ülejäänud kuuel korral see on mitte ainult tarbetu, vaid koguni eksiteele viiv, näiteks juhtudel nagu armastusfe, innimesfe, orjamisfe, kartusfe jne. Ta leiab, et sellistes näidetes, nagu seda on eelmised, konsonandi kahekordselt kirjutamine on ortograafiline viga, mis pole kooskõlas hääldusega, sest rõhk olevat ikka esimesel silbil ja kõik järgsilbid olevat võrdse vältusega. Konsonandi kahekordselt märkimine olevat ainult selleks, et lu-

gejat eksiteele viia, sest lugeja ei tea, kas on tegemist omastava või sisseütlevaga ¹. Sellepärast soovitab Masing kirjutada innimese, Jummalakartmata jne.

Masingu seisukohta pooldab täiel määral ka F. Heller, kes seda küsimust käsitleb oma artiklis „Beiträge'de" XV vihikus. Tema arvates tarvitab Masing oma nädalalehes õigesti, sest ainult esimese ja teise silbi piiril olevate konsonantide esinemus olevat erinev, sõltudes eelneva vokaali „kõrge" või madalast" hääldusest, järgsilpides aga sellist erinevust ei olevat. Sellepärast olevat õige kirjutada innimene, mese jne. ².

Sedasama küsimust käsitleb üksikasjalisemalt Masing oma teises brošüüris (Beitrag, 1824). Ta leiab siin samuti, et polevat mingit põhjust seda mitte ainult tarbetut, vaid isegi ebaõiget ja eksitavat konsonantide kahendust tarvitada pikemate sõnade käändevormides. Selle märkimisviisiga tahetavat näidata, et järgsilbid on lühikesed ja rõhuta,

¹ Vrd. O. W. M a s i n g , Vorschläge zur Verbesserung der Ehstnischen Schrift, Dorpat 1820, lk. 12, 13.

² Vrd. Beitr. XV, lk. 86.

kuid siin olevat eksitud, sest lihtsõnade järgsilbid olevat kõik rõhuta ja ühepikkused, järgnegu siis vokaalile üks või mitu konsonanti (erandiks olevat võõrnimed nagu Tertullus jt.). Kui aga teise või kolmanda silbi vokaalile järgnevat kaksikkonsonant, siis tulevat neid konsonante ka eraldi hääldada (s.o. konsonant olevat sel korral pikk) ja neist mitte nii üle libiseda, nagu sõnade kanna ja kalla (s.o. kana ja kala) puhul; pealegi puuduvat järgsilpides nende konsonantide ees rõhk, näit. kärgotellema, rõmostelles jne. ¹.

Näitena toob ta sõna innimenne, kus kaht esimest silpi ei võidavat teisiti kirjutada, sest üks neist lõppevat n-iga ja teine algavat n-iga, ning et i olevat rõhuta, siis libisetavat kõnelemisel mõlematest n-idest kiiresti üle. Kolmandas silbis aga ei tohtivat see nii olla, sest kui õigesti loetavat, nagu näiteks sõna kärgotellema, siis tulevat sõnaosa enne (sõnas innimenne) lugeda nagu adverbi enne või kui saksa sõnu Henne, kenne, nenne (muidugi balti-saksa häälduses). Kui keegi võrras seda sõna loeb ja meie kirjaviisi puudusi ei

¹ Vrd. O. W. M a s i n g , Beitrag zur
Ehstnischen Orthographie, Dorpat 1824, lk. 21.

tunne, siis lugevat ta valesti inniménne. Pealegi olevat see inkonsekventsus kirjas, sest kirjutata-
vat ju hobbone, mitte aga hobbonne¹.

Masing läheneb samale küsimusele ka morfoloo-
gia seisukohalt ja leiab, et kahe konsonandi kirju-
tamine siin igal juhul on tarbetu. Kui näiteks mit-
muse omastav (Jummalate) on moodustatud aineuse
osastava (Jummalat) põhjal, kuidas võidakse siis
kirjutada Jummalatte. Niisama polevat ka ilmaütle-
vas põhjust kahte t-d tarvitada, sest lõpp olevat
-ta (Jummala / ta). Edasi selgitab ta, et ne-sõ-
nades omastavas on üks s (innimese), sisseütlevas
aga kaks s-i (innimese), sest viimase käände lõpp
on -sse². Ka see näitavat, kui vigane on senine
ortograafia.

17. Masingu ettepanek järgsilpide konsonan-
tide kirjutamise kohta leidis teravat vastuseisu.
Talle heideti ette konsekventsuse puudust. Nii tähen-
dab „Beiträge'de" XVII köites (1825) anonümselt
esinev autor W. F. Steingrüber, et kui Masing kir-
jutab minneminne asemel minneminne, siis peaks ta

¹ Vrd. O. W. M a s i n g , Beitrag zur
Ehstnischen Orthographie, Dorpat 1824, lk. 22.

² Vrd. sealsamas, lk. 27, 28.

kirjutama ka minne asemel mine, kui ta kirjutab innimehi, siis peaks ta kirjutama ka meshi asemel mehi, sest need kõlavad täiesti ühteviisi. Ja kui keegi konsekvantne oleks ja kirjutaks mine, mine-mine, mehi, missuguse ortograafia saaksime siis? Lastagu sõnu nagu mine, minemine lugeda inimesel, kes eesti keelt ei tunne, kas võidavat neis veel ära tunda õigeid sõnu! ¹. Saksa ortograafia reeglite järgi tuleks sel puhul muidugi mine asemel lugeda mine jne.

Üksikasjalisemalt analüüsib W. F. Steingrüber Masingu ettepanekut oma brošüüris „Bemerkungen über O. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen Orthographie“ (1826). Ta leiab, et pole õige, nagu oleksid kõik järgsilbid ühesuguse väärtusega (lühikesed). Olevat ära segatud mõisted rõhk ja pikkus. Kuigi rõhk (s.o. pearõhk) olevat esimesel silbil, ei olevat siiski kõik järgsilbid ühesugused oma rõhult ja pikkuselt. Kui kõik järgsilbid oleksid ühesugused lühikesed, siis poleks eesti luules võimalik korrapärane mestrum (vrd. vännikēne) ².

¹ Vrd. Beitr. XVII, lk. 24, 25.

² Vrd. W. F. Steingrüber, Bemerkungen über O.W. Masing's Beitrag zur ehstnischen Orthographie, Pernau 1826, lk. 11 - 14.

Edasi leiab Steingrüber siingi, et kui kirjutada innimene, innimese, siis võrras lugevat neid kui nimesid Dorimene, Blankenese. See viiks aga veelgi halvemale hääldamisele kui see, mida Masing kardab (Puterhenne, Ostermesse). Pealegi polevat Masingul mingit põhjust järeldada, et nii tugevalt tuleks hääldada, sest kui esimeses silbis on kahe sugune võimalus, nn. viibiv ja tõttav hääldamine (kanna ja kanna), miks siis peaks järgsilpides omastav innimese kõlama kui sisseütlev innimese¹. Steingrüber märgib päris õigesti, et peale rõhu ei ole mingit erinevust kahe silbipaari hääldamise vahel sõnas minneminne. Masingu ettepanekud raskendavat lugemist. Kui kirjutatavat Jummalate, siis võidavat siin viimaseid silpe lugeda samuti kui sõnas Jubilate, s.o. pika a-ga. Steingrüber teeb järelduse, et iga ortograafia puhul peab hääldamist jälgima ja et ei tule uut ortograafiat tarvitada, kui see uus ei kindlusta täiel määral õiget hääldamist ja kui ka vana järgi võidakse õigesti hääldada.

18. Hoopis teravam on J. J. Hirschhausen

¹ Vrd. W. F. Steingrüber, Bemerkungen über C. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen Orthographie, Pernau 1826, lk. 26, 27.

oma brošüüris „Ausführliche Anzeige und Beurtheilung der Schrift: Beitrag zur Ehstnischen Orthographie von O. W. Masing“ (1827). Ta küsib kõigepealt, kas on Masingu poolt esitatud ortograafilised muudatused üldse nii vajalikud, et ilma nendeta mingit õiget, nõuetele vastavat eesti kirja ei saa kirjutada. Kas on ettepanekud ka küllaldaselt põhjendatud? Ja kas on üksikisikul üldse õigust kirja, mis seesugusel kujul enam kui sajandi jooksul rahvale omaseks on saanud, oma heaksarvamise järgi muuta? ¹. Eriti pahandab teda Masingu ettepanek tarvitada järgsilpides ühekordset konsonandimärki. Ta leiab, et Masingu väited praeguse kirjaviisi puudulikkuse kohta ei pea paika, sest kui keegi kirjutaks innimenne, siis tuleks sõna lugeda valesti, mitte aga siis, kui kirjutatakse innimene. Hirschhausen märgib, et kui kirjutada innimene, siis kolmandat silpi hääldatavat pike-malt, venelaslikult (nii nagu venelane eesti keeles ütlewat: Te-re, te-re, ki-la-mees!). Kui Masing tahtvat venepärast hääldamist soovitada, siis ta

¹ Vrd. J. Hirschhausen, Ausführliche Anzeige und Beurtheilung der Schrift, Beitrag zur Ehstnischen Orthographie von O. W. Masing, Reval 1827, lk. 6.

pidavat kirjutama inimene. Hirschhausen avaldab koguni kahtlust, kas Masingu ettepanekus ei ole teataval määral vene mõju, sest Masing ise olevat ju sündinud piiriäärseel alal ¹.

Mis puutub ne-sõnadesse, siis vastavat sõnades nagu tassane, rojane -ne hääldamisele ja olevat õige, mitte aga sõnades, nagu armolinne, iggawenne (linne-, enne-sõnad) ². Kõändevormide küsimuses pole Hirschhausen nii kindel: ta leiab, et kui ilmaütleva lõpp -ta noomenile liitub, siis tulevat tarvitada üht t-d (rahhata, jummalata), kui aga infinitiivile, siis tekkivat tema arvates adverb ja sel puhul tulevat tarvitada kahte t-d (lomatta, luggematta). Päril õigesti märgib Hirschhausen, et sõnas minnematta olevat ka eelviimasel silbil teatav rõhk. Mitmuse omastavas olevat ilma kaasrõhuta raske hääldada (mitte: wännemätēlē) ja sellepärast tulevat siingi kirjutada kahekordse konsonandiga. Pealegi tulevat järgsilpide konsonantide märkimisel ka prosoodiline külg arvesse ³.

¹ Vrd. J. Hirschhausen, Ausführliche Anzeige und Beurtheilung der Schrift, Beitrag zur Ehstnischen Orthographie von O.W. Masing, Reval 1827, lk. 31, 32.

² Vrd. sealsamas, lk. 34, 35.

³ Vrd. sealsamas, lk. 36 - 40.

19. Arvustajatele (eriti Steingrüberile)
vastab Masing oma kolmandas brošüüris „Beleuchtung
der, über O. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen
Orthographie erschienenen Bemerkungen vom Verfasser
des Beitrages zur ehstnischen Orthographie" (1827).
Masing kordab siin oma endisi seisukohti. Eriti rõ-
hutab ta, et kui tarvitatakse waggane, abbita, siis
tuleb tarvitada ka pissukene, Jummalata. Ta täp-
sustab oma seisukohta, märkides, et kuna rõhk esi-
mesel silbil püsib, siis ei saa lugeda innimene,
vaid innimene, sisseütlevas aga polevat märki vaja,
sest omastava lõpul on -se, sisseütleva lõpul aga
-sse. Märk olevat seal vajalik, kus teisi märkimis-
võimalusi pole, näit. rotti - rötti jne.¹ Teiste
sõnadega - Masing märgib sellega, et eesti keeles
kolmandas silbis ei esine lihtsõnades pikka vokaali
ja seetõttu on siin võimalik kasutada ühte konsonandi-
märki, ilma et sel puhul eelnevat vokaali tarvitseks
pikalt hääldada, esimeses silbis aga ei saa ühekord-

¹ Vrd. O. W. M a s i n g , Beleuchtung
der, über O. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen
Orthographie erschienenen Bemerkungen vom Verfas-
ser des Beitrages zur ehstnischen Orthographie,
Pernau 1827, lk. 46.

set konsonandimärki kasutada, sest sel puhul tuleks eelmine vokaal pikalt hääldada.

Eriti pahandab Masingut väide, nagu ei oskaks tema eristada sõna rõhku ja prosoodilist pikkust. Ta polevat tahtnud käsitleda prosoodiat, kuid olevat selge, et järgsilbid olevat ühesuguse pikkusega. Kõnes olevat innimene, värsis aga võivat olla kvantiteet teine, näit. innimene, innimene jne. Ta püüab seda näidete varal tõestada¹ ja lisab lõpuks näidetele ühe meetrilise „pisikatsa“, milles avaldub täiel määral tema keeleline iseteadvus.

Woi ! mo wanna weljekene

mis ja tullid waidlema ! -

enne kui ja weel ei teadnud

kele põhja arwata.

Waat ! seält kõik need tullid tõuswad,

seält need kisjad tullewad,

seält, et põhja käes ei olle,

ning siis kõik weel ekwiwad.

¹ Vrd. O. W. M a s i n g , Beleuchtung der, über O. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen Orthographie erschienenen Bemerkungen vom Verfasser des Beitrages zur ehstnischen Orthographie, Pernau 1827, lk. 19 - 26.

Agga, põhja kätte leida,

še ei olle õlpus tõ;

šeil on p i t k a waewa jures

mis ei tahha suurem hulk.

Sellepärast waidleb temma

kidab wanna eksimist;

tahhab wanna peäle jada,

et tal polleks tusklemist.

Seiske rahhul teie wannad !

teiste ma ei putugi,

teie keel jäeb teie ommaks

ei še ennam parrane.

Seet siis pallun: antke asju !

ärge tulge seggama

Kui ma õppijatel näitan,

m i s t e i l k õ i g i l

t e a d m a t a . ¹.

20. Lõpuks olgu kokkuvõtlikult peatunud veel
neil vaidlustel, mis tekkisid seoses pika vokaaliga

¹ O. W. M a s i n g , Beleuchtung der, über
O. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen Orthographie
erschienenen Bemerkungen vom Verfasser des Beiträ-
ges zur ehstnischen Orthographie, Pernau 1827,
lk. 24 - 26.

lõppevate sõnade märkimise küsimusega. Nagu juba eespool näidatud, valitses tol ajal selles küsimuses teatav ebaselgus. Vana kirjaviisi kohaselt märgiti pikk vokaal lahtises silbis ühekordse tähega (vrd. eespool lk. 24), kuid juba XVIII sajandil oli siin tekkinud kõikuvusi (vrd. Arvelinuse kirjaviiisi, eespool lk. 26), nii et Rosenplänter koguni soovitas teatavates sõnades tarvitada kahte vokaalimärki (vrd. eespool lk. 50, 51). Isegi Hupel, kes oma grammatika esimeses trükis nõudis pikkade vokaalide märkimist sõna lõpul järjekindlalt ühe tähega, kaldub oma grammatika teises trükis selle poole, et teatavais sõnades võib erandlikult pikka vokaali kirjutada ka kahe vokaalimärgiga, eriti sel puhul, kui sel teel on võimalik sõnade tähendussisu eristada (vrd. eespool lk. 47 ja 49). Hupeli grammatika arvustaja läheb oma kirjutises „Beiträge'de" XIII köites (1821) aga Hupelist tunduvalt kaugemale, avaldades arvamust, et niisugustes sõnades nagu wessi, messi, tulevat omastav siiski kahe vokaaliga kirjutada, sest kahe silbilise sõna omastav ei võivat ometi ühesilbiline olla, pealegi kui ka teistel seda laadi sõnadel on omastava lõpul -e (joggi - joe). Olevat isegi küsitav, kas siin mitte kahte silpi pole, sest sel puhul, kui konso-

nant järgneb, olevat need sõnad kindlasti kahe-
bilised (weeft). Sõnad lu, fu, pu kirjutab ar-
vustaja ühe vokaaliga, aga luggu - luu, fuggu -
fuu eristamistarbe pärast kahe vokaaliga ¹.

O. W. Masing seob sõnalõpulise pika vokaali
märkimise algul morfoloogiliste vormidega, hiljem
aga häälikute kvantiteediga. Nii märgib ta kirjas
Rosenplänterile 5.veebr. 1817, et nimetavas kir-
jutatakse te, ma, fo, omastavas aga tee, maa,
foo ². 1824.a. algul aga märgib ta kirjas Rosen-
plänterile, et tema arvates tuleks ühesilbilised vo-
kaaliga lõppevad sõnad obliikvähänetes märkida ka-
hekordse vokaalimärgiga, sest siin olevat tegemist
ülipikkade häälikutega, pealegi võimaldavat seesu-
gune märkimisviis eristada nimetavat omastavast,
näiteks nim. te, omast tee, nim. ma, omast. maa,
nim. fo, omast. foo, nim. fu, omast. fuu ³. Sama
seisukohta kordab ta ka sama aasta märtsikuus Ro-
senpläntrile saadetud kirjas, lisades selgituseks,

¹ Vrd. Beiträge XIII, lk. 29 - 31.

² Vrd. O. W. Masing H. Rosenplänterile
5. II 1817, Rosenplänteri poolt koostatud käsikir-
jalises kogus „O. W. Masing's Grammatische Apho-
rismen“, 1833.

³ Vrd. O. W. Masing H. Rosenplänterile
31. I 1824.

et omastavaline kuju esineb ka teistes käänetes, ja mitte ainult sel korral, kui sõna käänamisel jääb ühesilbiliseks (näit. lo, loo, lool, loolt, loolt), vaid ka sel korral, kui käändelõpuks on -le, -ga, -ni, -ta, mistõttu sõna muutub kaheasilbiliseks. Kui öeldavat, et sellises kaheasilbilises sõnas (näit. lole, loga kujul kirjutatult) lahtise silbi vokaalid on niikuinii pikk, siis on see seejuures unustatud üks oluline moment, nimelt see, et eesti keeles vokaalidel on mitte kaks, vaid kolm pikkusastet, s.o. vältet. Olevat selge vahe näiteks sõnade lole (omast. sõnast sool) ja lõle (alalütl. sõnast soo) vahel ja seda vahet on kõige paremini võimalik esile tuua sel teel, et omastavaline kahe vokaaliga kirjutatav vorm säilitatakse kõikides obliikvakkäänetes (seega kirjutatakse: loole, looga, looni jne.). Sedasama seisukohta häälikute kolmest vältet kaitseb ta ka oma brošüüris „Beitrag zur Ehetnischen Orthographie“ (1824), kus ta rõhutab, et ülipikad (gedehnte) vokaalid märgitakse kahe tähega (vrd. eespool lk. 68, 69). Kui aga sõnad lõpevad vokaaliga ä, ö, ü, siis tulevat omastavas pikendusmärki e lisaks, näit. pä, omast. päe, tö, omast. töe.

On arusaadav, et Masingu seisukohad, mis olid nii vana kirjaviisi märkimise süsteemi (male ase-

mel maale) kui ka hääldamise seisukohalt (vahetegemine maa-tüüpi sõnade nimetava ja omastava vahel) ebajärjekindlad ja vastuolulised, tekitasid rohkesti vastuväiteid. Nii leiab Steingrüber oma brošüüris, et ka omastavas tulevat ühte vokaalimärki tarvitada, sest ei olewat selge, miks omastavat kahe vokaaliga kirjutada ¹. Hirschhausen oma raamatukeses leiab samuti, et polewat alust nõuda lo, lu, ku jne. kirjutamist omastavas loo, luu, kun kujul, sest häälduses polewat erinevust; veelgi vähem tohitavat nõuda, et kirjutataks nii ka teistes käänetes: maale, luule jne. Sellega eksitavat eesti ortograafia põhireeglite vastu ².

Kumbki vastuvaidleja pole aga rahul sellega, et Masing on julgenud kõnelda täishäälikute kolmesugusest pikkusest: juba kujunenud keelte prosoodia rahuldavat vokaalide jaotusega pikkadeks ja lühikesteks, miks tegevat Masing siis veel vahet enam ja vähem pikkade vahel. Kui Hirschhausen võrdleb Masingu keskmisi vokaale (s.o. 2.välte vokaale) sõnus kela, tule ja ülipikki sõnus lule, male (Masingu

¹ Vrd. W. F. S t e i n g r ü b e r , Bemerkungen über O.W. Masings Beitrag zur ehstnischen Orthographie, Pernau 1826, lk. 10.

² Vrd. J. H i r s c h h a u s e n , Ausführliche Anzeige und Beurtheilung der Schrift: Beitrag zur Ehstnischen Orthographie von O.W. Masing, Reval 1827, lk. 12.

kirjaviisis: (uule, maale), siis ei märka ta siin mingit vahet ¹. Lõpuks lausub ta, et isegi juhul, kui peaks leiduma seesugune keskmine vokaal, polevat sellise peensuse märkimine kohane eesti ortograafiale, sest siinsel rahval puudub ju veel ige-sugune teaduslik haridus ².

Nagu selgub, põhjendatakse kõikuvusi pika vokaali märkimisel osalt morfoloogiliste kaalutlustega (näit. omast. vee), osalt eristamistarbega (tee, kuid te), osalt aga oletatava erineva hääldamisega (näit. Masing märkis korduvalt, et nimetav maatüpi sõnades on lühem kui omastav ³). Tõeliselt on aga kalduvus tarvitada siin kahte tähte lahtise silbi pika vokaali märkimiseks tingitud arvatavasti sellest, et samade sõnade teistes käändevormides (näit. maal, maalt, maas) kirjutati pikk vokaal

¹ Murdealal (Kuu, Jõe), kus Hirschhausen tõötas, seda vahet 2. ja 3. välte vahel ei esine. Vrd. eespool lk. 71.

² Vrd. J. Hirschhausen, Ausführliche Anzeige und Beurtheilung der Schrift: Beitrag zur Ehstnischen Orthographie von O.W. Masing, Reval 1827, lk. 13, 14.

³ Vrd. ka O. W. Masing, Beleuchtung der über O.W. Masing's Beitrag zur ehstnischen Orthographie erschienenen Bemerkungen vom Verfasser des Beitrages zur ehstnischen Orthographie, Pernau 1827, lk. 17.

kahekordselt. Sellele nähtusele juhtis tähelepanu juba Hupel oma grammatikas (vrd. eespool lk. 47).

21. Kuigi ortograafiliste küsimuste esimes-
teks käsitlejateks on varasemate eesti keele gram-
matikate autorid, muutuvad kirjaviiisiküsimused pae-
vaküsimusteks alles Masingu vastavate brošüüride
tõttu. Suhtumine Masingusse ja tema ettepanekuisse
on kaheksugune: ühed, kes märkavad senise kirjavii-
si puudusi (näit. Rosenplänter, Heller), pooldavad Ma-
singut ja püüavad tema seisukohti jõudumööda kaits-
ta, teised aga (näit. Steingrüber, Hirschhausen)
näevad Masingu ettepanekuis ohtu senisele kirjavii-
sile ja püüavad seda kõigest jõust kõrvaldada. Kõi-
ge vähem vastuseisu leiab Masingu ettepanek rõhu-
märgi tarvituselevõtu kohta, mida oli teatavasti
juba Anton Thor Hellest peale soovitatud. Ehk küll
Masing algul päris õigesti ei taibanud, et erine-
vus neis sõnades (näit. kalla 'kala' ja källa,
linna 'lina' ja linna) on mitte niivõrd rõhus
kui vältes, märkas ta ometi, et seda märki on või-
malik kasutada ka seal, kus teised seda enne ei ol-
nud soovitanud, nimelt sõnade eri vormide eristami-
seks (näit. omast. metsa, sisseütli. metsa), see-
ga siis õieti vältete märkimiseks.

Selleaegse ortograafia seisukohalt oli kõige

vähem põhjendatud Masingu ettepanek kirjutada pikka vokaali kahekordselt ka neis käändeis, kus silp on lahtine (maale, suuga). Masingu vastastel oli täielik õigus pidada ettepanekut alusetuks, sest järjekindel olles oleks Masing pidanud ka nende sõnade (maa, puu) nimetavas kirjutama kaks vokaali. Ja mitte ainult selles sõnatüübis, vaid ka teistes, kus lahtises silbis esineb ülipikk vokaal, oleks tulnud seda järjekindlalt kirjutada kahekordselt. Masing märkab ka ise, et näiteks sõnad nagu looma, jooma, pooma, looja, jooja jne. tuleks kahe vokaaliga kirjutada, sest nad hääldatakse väga pikalt (vrd. eespool lk. 69), kuid ta kardab, et see uuendus tekitaks liigseid raskusi kirjutamisel ja piirdub sellepärast rõhumärgiga, sest ka rõhumärgi tarvitamine võimaldab eristada sõnu nagu põja 'pooja' ja poja. Ebajärjekindluse tõttu jääb see ettepanek poolikuks ega leia küllaldast poolehoidu.

Kõige enam vastuseisu, nagu eespool märgitud, tekitab aga Masingu ettepanek kirjutada kaaseröhulise silbi järel vokaalidevahelist konsonanti ühe tähega. Seegi oli selge samm uue kirjaviisi poole ja teatavad alused selleks ettepanekuks leidsid ka senises vanas kirjaviisis (näit. tarvitati armastama, mitte armastamma), kuid ettepaneku põhjendamine Masin-

gu poolt ei olnud küllaldane. Masing püüdis eitada kaasrõhu olemasolu ja ei eristanud küllalt teravalt rõhku vältest. Kaasrõhulisele silbile järgneva konsonandi märkimine oleks Masingu ettepaneku kohaselt (minnemine) teravalt erinenud pearõhulisele silbile järgneva konsonandi märkimisest. Selles nähti ebajärjekindlust ja sellepärast oli Masingu vastastel täielik õigus nuriseda järjekindlusetuse üle ning süüdistada teda ebakonsekventsuses. Huvitav on seejuures märkida, et Masingule tehti selle ettepaneku puhul samu etteheiteid, mida hiljem tegid vana kirjaviisi pooldajad uuele kirjaviisile, s.o. et ühekordsele konsonandile eelnevat vokaali tulevat hääldada pikalt ning selles avalduvat vene mõju.

Võrdlemisi õigesti iseloomustab akad. Wiedemann Masingut, kui ta ütleb: „Masing oli suurepärase praktik, kes keelt oskas paremini tarvitada kui keegi enne teda ja ainult vähesed pärast teda, kuid ta oli halb teoreetik. Selles, mida ta märgib senise ortograafia puudusteks, tuleb talle peaaegu täielik õigus anda, kuid tema uuenduste põhjendus vastaste vastu on väga nõrk“¹.

¹ F. J. W i e d e m a n n , Grammatik der ehstnischen Sprache, St. Pétersbourg 1875, lk. 15.

Kuigi Masing kirjaviisi alal oli otsija, kuigi ta ei leidnud alati kindlaid aluseid, kuigi ta lähtekohad polnud tihti selged, ometi oli õige see suund, milles ta kirjaviisi juhtis, oli õige see tendents, mille kohaselt ta keelt arendas. Suurel määral on ju see Masingu teene, et vabaneti eesti kirjaviisi alal senisest tardumusest, et hakati teravamalt tunnetama senise kirjaviisi puudusi. Ei taibanud ju enamik tema kaasaegseid ja paljud hilisemadki saksa päritoluga eesti keele uurijad, et eesti keel võiks olla välteliselt midagi hoopis erinevat lääne-euroopa keeltest (samuti kui nad alul ei taibanud ka õ-hääliku olemasolu eesti keeles). Masingu teeneks on, et ta esimesena teravamalt esitas välted, kuigi ta ainult vokaalide puhul selgesti kõneles häälikute erisugusest kvantiteedist. Seni märgati vahet ainult lühikese ja pika hääliku vahel, kuid isegi seda ei saadud alati kirjas märkida (näit. kalla, kanna). Masing nõuab aga mitte ainult 1. ja 2. välte eristamist kirjas, vaid isegi 2. ja 3. välte erinevat märkimist. Nii soovitas ta eristada sõnu, nagu:

<u>tule</u>	'tuule'	-	<u>suule</u> ,
<u>rotti</u>		-	<u>rótti</u>

<u>passi</u>	-	<u>pássi</u> ,
<u>metsa</u>	-	<u>métsa</u> ,
<u>kõrtsi</u>	-	<u>kõrtsi</u> jne.

Viimast märkimisviisi rakendas Masing oma keeleteaduslikkudes töödes, näiteks oma eesti-saksa sõnaraamatu käsikirjas, kus tal seetõttu oli võimalik esile tõsta osastava völdet sõnades nagu máksu, árwu, áki jne. Seega saavutas Masing oma märkimisviisiga osalt isegi suurema täpsuse, kui see on võimalik meie tänapäeva ortograafias.

Oma uuendustes on Masing kindel ja järeleandmatu. Ta on teadlik, et ta eesti keelt paremini tunneb kui teised temaaegsed keelemehed, ja seepärast suhtubki ta nendesse teatava üleolekuga (vrd. eespool esitatud luuletust lk. 82 - 83). Korduvalt kõneleb ta oma kirjades Rosenplänterile sakslaste poolt tarvitatavast viletsast eesti keelest, mis kuhugi ei kõlbavat ¹. Ka sakslaste poolt kirjandu-

¹ Kirjas Rosenplänterile 24. augustist 1816 kirjutab Masing, et kirikutest on ta kuulnud halba keelt (.. Oh Island ! mis maal külmonnikord ollen kulnud pudrutawad !), kuid kõrtseist olevat ta palju keeleliselt väärtuslikku kirja pannud („ ... kõrtsi paigus ollen keige rohkemat warrandust marahwa suust koggunud“).

ses tarvitatav eesti keel olevat halb, „Jest mis
nemmad kirjutawad, se ep olle ei saksa egga ma-
keel; ei kölba sakstele egga muile, muud kui agga
neile ennestele”.¹ Masing tahaks isegi avalik-
kult oma töös „Ehstnische Originalblätter für
Deutsche” (1816) sakslaste viletsat eesti keelt
pilgata, kuid tsensor Roth ei lase läbi näiteks
järgmist O.W. Masingu pilkesalmi

„ Nenda kuida puttokesked
Taimi ärranärriwad,
Nenda nende juttokesked
Makeelt ärranarriwad”².

Masing mõistab, et senises kirjanduses esinev
vigane keeletarvitus kui ka eesti keelele mittevas-
tav ortograafia on tingitud sellest, et eesti keele
varasemad kirjapanijad ei tundnud küllaldaselt ees-
ti keelt. Sellepärast peab ta paratamatuks eesti
keele ortograafia parandamise.

Praktiliselt tarvitas Masing oma uuendusi kõi-
gepealt ise. Oma märkide tarvituselevõttu põhjendab
ta 1825.a. „Marahwa Näddala-Lehe” eessõnas, kus

¹ O. W. Masing H. Rosenplänterile
29. VIII 1816.

² Sealsamas.

ta ütleb: „Mõnned on meie keelt tahtnud pandiks ja hulluks laita: ühked ütlevad sedda meie enneste lodud ja tehtud ollewad, kennest ei saks egga tallopoeg tarkust jõua sada; tõiſed laidawad tedda Tarto keleks, mis egga ühes ehk tõiſes maa nurgas peab rägutama ja mõistetama. Weel tõiſed on ſellepärast pahha meelised, et meie mõnned ued kirjatähhed ja märgid olleme prugitawaks wõtnud; ning et mõnned ſõnnad tõiſiti olleme hakkand kirjutama, kuidas neid tännini trükkiti ja kirjutati, et innimesed keele põhja weel polnud kätteſanud, ning ſiis ka weel ei teadnud, mis kõnnes ja kirjas tõesti õige, ehk mitte õige piddi ollema: ſellepärast kirjutasiſid ja räkisiſid nemmad ſiis ka makeelt kuidas egga juhtus, egga õskand muud, kui egga wanna ekſitawad jälgi möda küia" ¹.

Masing, olles laialdaste keeleliste huvidega ² ja tundes hästi eesti keelt, märkas, et senine eesti kirjawiis ei vasta eesti keele hääldamisele ja

¹ O. W. M a s i n g , Marahwa Näddala-Leht 1825, Eestkõnne, lk. 3.

² O.W. Masing ei tundnud mitte ainult tähtsamaid lääne-euroopa keeli, vaid ka vene keelt. Elavat huvi tundis ta ka soome-ugri keelte vastu, õppides muuseas isegi ungari keelt.

on lausa eksiteele viiv. Ta oli esimene, kes mitte ainult teravalt arvustas senist saksapärast keele-
tarvitust ja kirjaviisi, vaid kes otsis ka teid se-
nise kirjaviisi parandamiseks. Ta oli ühtlasi esi-
mene, kes oma tööde kirjutamisel ei lähtunud ainu-
üksi sakslastest-pastoritest, vaid pidas eelkõige
silmas eestlasi, maarahvast, sest pärisorjusliku
korra lagunemise ja kapitalistlike suhete kasvu
tingimustes omandas maarahvas kord-korralt suuremat
osatähtsust. Tolleaegsete olusuhete valgustamisel
võiks olla küllaltki iseloomustavaks näiteks kas
või see fakt, et sakslaste jaoks kirjutatud Masingu
eestikeelset tööd „Ehstnische Originalblätter für
Deutsche" (1816) müüdi esimese poolaasta jooksul ai-
nult 23 eksemplari ¹, kuna eestlastele määratud
„Pühapäeva Wahheluggemisi" (1818) müüdi ligikaudu
sama aja jooksul ainult üksi Räpinas, kus seni
kirjakeelena oli tarvitatud lõuna-eesti mur-
ret, tervelt 90 eksemplari ². Sellepärast Ma-
sing oma hilisemas kirjanduslikus tegevu-

¹ Vrd. O.W. Masing H. Rosenplänterile
14. V 1817.

² Vrd. O.W. Masingu kirjad H. Rosenplän-
terile 13. X 1818 ja järgmised dateerimata kir-
jad samast aastast.

ses ei orienteerugi enam niivõrd saksa kui eesti lugejale, pealegi kui eesti lugeja Masingu tööd kõrgelt hindas, nagu näitavad lugejate kirjad ¹.

Et Masingu tööd, eriti tema „Marahwa Nädala-Leht“, oma ajajärgu tingimustes õige rohkesti levisid, ja mitte ainult Põhja-Eestis, vaid ka lõuna-eesti murde alal ², siis on Masingu kirjanduslik ja keeleline tegevus eriti kõrgelt hinnatav hilisema eesti rahvuskeele kujunemise seisukohalt. Oli ju Masing esimene, kes oma ajakirjas rahvale seletas, missugune vahe on kohaliku murraku ja kogu rahvast ühen-

¹ Vrd. eespool lk. 67, samuti O.W. Masing H. Rosenplänterile 14. XII 1818 ja Beiträge XVI, 1822, lk. 158 jj.

² „Marahwa Nädala-Leht“ 1822.a. 49. numbrist tõmbas tsensor Moritz maha katkendi, milles Masing mõistab hukka lõuna-eesti kirjakeele tarvitamise ja ütleb „Tunnistuseks veel segi: et meie Nädala-Leht, mis selged kirjakeelt rägib, kõige rohkemaid luggijaid Tarto rahwa seas leiab. Kuida edda võiks olla, kui sefinnane rahvas kirjakeelt ei mõistaks.“ H. Rosenplänteri poolt koostatud käsikirjas „Stücke und Stellen, welche der Censor des Nädala-Leht's Mtz gestrichen“, 1822.

dava kirjakeele vahel ¹, oli ju Masing see, kes uuris eesti murdeid, et leida kirjakeele „põhja“, s.o. baasi ², oli ju Masing see, kes võitles aktiivselt lõuna-eesti murde tarvitamise vastu ja ühise kirjakeele eest. Masing, kirjutades kogu rahvale, püüdis kasutada seesugust kirjaviisi, mis võimaldaks sõnu õigesti hääldada ja vältida sõnade väärיתי mõistmist. Selleks kasutas ta - nagu eespool näidatud - mitmesuguseid eristamismärke, millede rakendamine oleks tõesti andnud võimaluse märkida häälikute kvantiteetti. Ometi ei suutnud Masing täielikult vabaneda saksa ortograafiast pärinevast vokaalide ja konsonantide vältuse märkimise süsteemist, mistõttu Masingu ettepanekud jäid poolikuks ega rahuldanud senise vana ortograafiaga harjunud keeletarvitajaid. Soome ortograafiasse suhtub ega Masing skeptiliselt ³.

Kuigi kõik Masingu ortograafilised ettepanekud

¹ Vrd. Marahwa Nädala-Leht 1822, nr. 49, lk. 383 - 385.

² Vrd. O. W. Masing H. Rosenplänterile 24.VIII 1816; samuti Beiträge XVI, 1822, lk. 59; O. W. Masing's Grammatische Aphorismen, gesammelt von J. V. Rosenplänter, 1833, käsikiri, lk. 11.

³ Vrd. O. W. Masing H. Rosenplänterile 24.XII 1816 ja 20.III 1824.

ei tulnud esitatud kujul üldiselt kohe tarvitusele, jäid nad siiski aastakümneiks päevakorrale, aidates tõsta huvi kirjaviisiküsimuste vastu. Masing oma ettepanekutega, mis kerkisid seoses üldrahvaliku kirjakeele nõudega, valmistas teed uuele kirjaviisile ja sellele võitlusele, mis puhkes uue ja vana kirjaviisi vahel, tasandas teed rahvusliku kirja- keele ortograafiaale.

Kirjaviisiküsimuste

käsitlus

möödunud sajandi

40-ndate aastate algul

õpetatud Eesti Seltsis

22. Möödunud sajandi 30-ndail aastail rau- geb senine hoogne keeleline tegevus. Tekib teatav seisak, mis on ühelt poolt tingitud üldisest kul- tuurielule ebasoodsast majanduslik-ühiskondlikust olukorrast ning reaktsiooni võimutsemisest Nikolai I aegse surverežiimi perioodil, teiselt poolt aga ka vanema keelehuviliste põlvkonna keelelise tegevuse katkemisest. Nimelt lõpetab 1832.a. oma ilmumise

H. Rosenplänteri ajakiri „Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache“, mis oli eelmistel aastakümnetel etendanud silmapaistvat osa keeleküsimumuste selgitamisel. Samal 1832.a. sureb ka ajajärgu silmapaistvaim keelemees O. W. Masing. Järgnevail aastail surevad mitmed teisedki vanema põlve keelemehed, kes olid kirjaviisiküsimustega tegelnud, nagu W. F. Steingrüber (1834) ja J. J. Hirschhausen (1837). Vanem keelehuviliste generatsioon oli tegevusväljalt taandunud, noorte keelemeeeste järelekasvu aga pidurdasid ajajärgu olud. Sügavat ja tõsist huvi eesti keele ja kirjanduse vastu tundsid ainult üksikud eesti päritoluga haritlased, kellega liitus ka rida Tartu ülikooli ringkonda kuuluvaid asjahuvilisi-sakslasi. Nii tekkis 1838.a. peamiselt Faehlmanni algatusel Õpetatud Eesti Selts¹, kes oma ülesandeks seadis muu kõrval ka eesti keele uurimise. Aktiivsemateks keeleküsimumuste käsitlejateks Õpetatud Eesti Seltsis said Faehlmann ja Kreutzwald.

23. Õpetatud Eesti Seltsi esialgne tegevus tõi siiski vähe uut eesti keele kirjaviisi küsimus-

¹ Vrd. M. L e p i k , Õpetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asutamisest, E. Kirj. 1938, nr. 1, lk. 55 - 56.

te alal. Vähemalt konkreetsete ettepanekuteni, mis oleksid üldist kirjaviisi mõjustanud, Seltsi tegevuse algul veel ei jõutud.

Juba Seltsi tegevuse algusaastail näib Faehlmannil eesti kirjaviis olevat südamel. Nähtavasti teeb ta isegi mõningaid katseid kirjutada mingis uues kirjaviisis, nagu seda võib järeldada Kreutzwaldi kirjast temale 1. juunil 1839. Kreutzwald kirjutab: „Sinno andsik, uutvärki orthographia on immelinne ja naljakas kül, misga Ma-kele kirja nago tõlpiks teed, kui keik ülleliigsed sõnna pokstawid wälja rokid; agga kes Jummal teab, kas rahwa agganast leiwa-pallukest sõma õppinud kõhhule ni äkkitselt selgem uutse-seppik akkab maitsema? - Et ma kül sinno uendamisse-waimo immeks pannes kidan, siiski ei ussalda ma ni järsko sinno jälgede sisse astuda, enne kui te-radda nattukenne laiemaks sab tallatud”¹. Kreutzwald arvab, et sel korral, kui eesti keele esimesed kirjutajad poleks „Wõera-ma innimessed” olnud, oleks eesti keelt hakatud nii kirjutama, nagu Faehlmann näitab. Ühtlasi avaldab ta soovi, et Faehlmann „Omma etteuõetud kirjawiisi

¹ F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile
1. VI 1839, FKrkV, lk. 3.

parrandamisse" Õpetatud Eesti Seltsile esitaks, et kuulda, mis seal sellest arvatakse. Kirja lõpul märgib Kreutzwald: „Nisammoti on tarwis sõnnakeskel üllelialist hh pruki vähhentada, sest et siin üks h sedda samma teeb, mis Saksa-keele oh teeb. Teised t o b l i t i - k o n s o n a n t i d wõiks, kus neid üllelialt leida, aega möda wälja kangotada" ¹.

Nagu sellest kirjast selgub, on Faehlmann juba nüüd kirjutanud mingis uuendatud kirjaviisis. Kahjuks ei ole Faehlmanni kiri säilinud, nii et meie ei tea, missugune oli see esialgne Faehlmanni ortograafia. Kreutzwaldi kirja põhjal on aga põhjust arvata, et see oli uuele kirjaviisile lähem kui tema hilisem kirjaviis, sest siin kõneldakse paljude kaksikkonsonantide ärajätmisest.

Ühtlasi on huvitav ära märkida, et Kreutzwald juba siin päris õigesti näitab, kes on uuenduste ägedaimad vastased. Ta ütleb, et ta kartvat kõige enam „kirjatundjaid prilli-mehhi, kes wanna appo-taignat armastawad ja keikis uendamisse asjus wars-ti kissa tõstawad." Sellepärast hoiatab ta Faehl-

¹ F. R. Kreutzwald F. R. Faehlmannile
1.VI 1839, F. Kr. Kv, lk. 5.

manni, et viimane oma uuendustega ettevaatlik oleks ja erilaste pesa ei puudutaks, sest juba Ha-singu ettepanekute puhul olevat „suur ulk pappi-sid“ protesteerinud kirjaviisi parandamise vastu, väites, et kõige parem eesti keel leiduvat piiblis ja lauluraamatus. Seega peab Kreutzwald õigustatult kõige kardetavamateks kirjaviisi uuenduste vastasteks eesti kiriklikke ringkondi.

Samuti kui Faehlmanni, huvitavad ka Kreutzwaldi kirjaviisiküsimused. Praktiliselt puutub Kreutzwald nendega esmakordselt tõsisemalt kokku seoses „Wina katku“ kirjutamisega 1839. aastal. Kuigi Kreutzwald sel ajal eesti keele ortograafiat alles õpib, näeme juba siin teatavaid seisukohavõtte kirjaviisiküsimustes. Nagu näitab Kreutzwaldi kirjavahetus tolleaegse ülikooli eesti keele lektori D. H. Jürgensoniga, kes keeleliselt parandas tema „Wina katku“ käsikirja, oli Kreutzwaldil raske üli pikkade vokaalide märkimisega. Et seni oli kirjutatud nii pu kui puu, siis kaldus Kreutzwald pikka vokaali kaheksuguselt märkima ka sellistes sõnades nagu suur e. sur, need e. ned, muud e. mud. Ta ise ütleb, et ta jätkaks pikkade vokaalide märkimisel teise vokaali kahel kolmandikul juhtudest hoopis ära ja kirjutaks isegi sõnad wiin

ja piim ühe i-ga¹. Sellepärast esinebki „wina katkus“ hoolimata Jürgensoni poolt tehtud parandustest selliseid vorme nagu win 'viin' (lk. 5, 14 jm.), jäb 'jäab' (lk. 5), püdnud (lk. 6), rõm a (lk. 6) jne. Teiselt poolt esineb aga ka vastupidiseid eksemusi vana kirjaviisi vastu, näiteks on kirjutatud kahekordse vokaalimärgiga sõnad nagu ooned, kaarik (lk. 8) jne. Üldiselt näib siiski, et Kreutzwaldile sel ajajärgul ei meeldi häälikute märkimine kahe tähega. Konsonantide märkimise osas pooldab ta eriti tuliselt O.W. Masingu seisukohta järgsilpide vokaalidevaheliste konsonantide märkimise küsimuses, mis omal ajal oli terava vastuseisu osaliseks saanud (vrd. eespool lk. 73 jj.). Kirjas Jürgensonile ütleb ta: „O.W. Masingu „Beitrag zur Ehstnischen Orthographie“ sisaldab palju tähelepanuväärset, nimelt näib mulle tarbetult kuhjatud konsonantide arvu vähendamine väga otstarbekana, ja sellepärast hakkan ma kõikjal kirjutama innimenne asemel innimene, suggulanne

¹ Vrd. F. R. Kreutzwald D. H. Jürgensonile 22. IV 1839, F. Kr. Xv, lk. 176 - 177.

asemel fuggulane jne. jne." ¹. Nähtavaasti taotles Kreutzwald ka pikkade vokaalide ühekordselt kirjutamisega mõnesugust ühtlust, nimelt ühtlust sama sõna eri vormide ortograafias. Ta kaldus omastava wina 'viina', päwa 'päeva' eeskujul ka nimetavas kirjutama win, paw, samuti aga ka nimetava noor eeskujul kirjutama noore (vrd. noore rahwale). Selline ebaühtlane ja ebajärjekindel tarvitusviis näitab, et Kreutzwald polnud rahul senise vana kirjaviiisiga, kuid olles veel liiga vähe süvenenud kirjaviiisiküsimustesse ei suutnud ta küsimustele anda kindlat lahendust. Ei ole sellepärast ime, et Kreutzwaldi sõber Jakob Nocks „Wina-katku“ keelt sigrimigriks peab ² ja et ka „Inlandis“ ilmunud arvustus ³ Kreutzwaldi ortograafiat ei poolda. Jürgenson püüab sel puhul Kreutzwaldi lohutada, öeldes: „Et sinu töös esinev ortograafia mõnele harjumatu on, seda usun ma küll; kuid kas seda tuleb pidada puuduseks? Kes on siis senitarvitatava kirjaviiisi teinud pühakuks!“ ⁴

¹ F.R. Kreutzwald D.H. Jürgensonile
31. VII 1839, PKrKv, lk. 182.

² Vrd. D.H. Jürgenson F.R. Kreutzwaldile
17. V 1840.

³ Vrd. Inland 1840, nr. 21, arvustus
„Branntweinspest“ I-z poolt, vg 324 - 326.

⁴ D.H. Jürgenson F.R. Kreutzwaldile
17. V 1840.

1841.a. märtsis esitatakse ÕES-i koosolekul Kreutzwaldi ettekanne „Ueber den Zweck der Gelehrten Esthnischen Gesellschaft zur Beförderung der Sprache und Litteratur der Esthen“, milles Kreutzwald kõneleb ÕES-i ülesannetest keele ja kirjanduse arendamise alal ning teeb ettepaneku fikseerida eesti ortograafia. Samal koosolekul valitaksegi 9-liikmeline komisjon eesti õigekirjutuse läbikatsumiseks ja kindlaksmääramiseks. Komisjon, kuhu kuulusid peale teiste ka Faehlmann, Kreutzwald ja Jürgenson, pidi oma tegevusest aru andma juba Seltsi augustikuu koosolekul. Nagu Kreutzwald oma kirjas Faehlmannile märgib, toimus paar nõupidamist kirjavaisi üle ja seejärel hääbus komisjoni tegevus. Pealegi suri üks komisjoni aktiivsemaid liikmeid, nimelt ÕES-i sekretär D.H. Jürgenson. Komisjoni töö tulemustest ei ole midagi lähemalt teada ¹. Kõik oli aga Selts oma väljaannete keele ortograafia kohta esialgsed reeglid n.ü. sisemiseks tarvitamiseks juba sama aasta veebruarikuus fikseerinud, nagu teatab Jürgenson Kreutzwaldile ².

¹ Vrd. Inland 1841, nr. 13, vg. 207-208; F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile 24. XII 1842, FKrkV, lk. 21; D.H. Jürgenson F.R. Kreutzwaldile 19. IV 1841.

² Vrd. D.H. Jürgenson F.R. Kreutzwaldile 12. II 1841.

24. Seoses ÕES-1 tegevuse laienemisega kerkivad üldkehtiva eesti ortograafia küsimused kord-korralt ikka enam päevakorrale. Eriti aktiivselt hakkab kirjaviisiküsimusi käsitlema Faehlmann alates sellest ajast, kui ta sai ülikoolis eesti keele lektoriks (1842). Oma ülikooliloenguis märgib ta päris õigesti, et eesti kirja rajajad sakslased lähtusid saksa tähestikust ja tegid seetõttu eesti keelele liiga. Alles Masing paljastas vana kirja puudused. Siin esitab Faehlmann ühtlasi eesti ortograafia alused, märkides, et 1) katsutagu nii kirjutada, nagu eestlane kõneleb, 2) korraldatagu kiri ja kõne nii, et oleks välditud sõnade äravahtamine ja valestimõistmine ja 3) arvestatagu sõnade päritolu ja liitumist. Kuigi siin on eesti ortograafia põhiprintsiibid võrdlemisi hästi esile tõstetud, ei jõua Faehlmann nende tegelikus rakenduses esialgu kuigi palju kaugemale Masingust. Ka tema ei tee teravat vahet välte ja rõhu vahel, ka tema soovib vormide eristamiseks kasutada eri märke (näit. kotti ja kottí, surma ja surma') jne. Seejuures on ta mõnes küsimuses siiski järjekindlam Masingust, kirjutades näiteks lahtise silbi pikka vokaali ikka ühekordse tähega, näit. ku, kele

(kuid: kuud, keel) ¹.

Et ÕES-i poolt valitud õigekirja-komisjoni töö tulemusi ei andnud, vajadus õigekirjaküsimusi lahendada aga järjest teravamaks muutus, siis võtab Paehlmann 1843.a. algul eesti ortograafia küsimused veel kord lähemale kaalumisele. Ta koostab vastava käsikirja ², kutsub Seltsi liikmeid koostööle kirjaviisi fikseerimisel ja esitab aprillikuu koosolekul oma töö eesti keele ortograafiast koosolijatele kaalumiseks. Ta ise märgib oma kirjas Kreutzwaldile, et ta ettepanekud olevat koosolijatele meeldinud. Olevat otsustatud tema ettepanekuid lasta ringelda keeletundjate hulgas märkmete tegemiseks.

Trükki jõudis see Paehlmanni kirjutis „Ueber estnische Orthographie“ aga alles peale tema surma, nimelt a. 1852 (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, II, 4). Põhjuseks, miks Paehlmanni kirjutis enne ei ilmunud, oli arvatavasti asjaolu, et tema ise hakkas kahtlema oma ortograafias. Sellest aga hiljem.

¹ Vrd. Paehlmanni loengute käsikiri 1842.a. sügisest (KA 270:7).

² Vrd. F. R. Paehlmann F. R. Kreutzwaldile 4. II 1843 ja 11. V 1843. F_{Kr} K_v lk. 29 ja 33.

Missugused olid siis Faehlmanni ettepanekud ? Lühidalt võiks neid järgmiselt kokku võtta. Vokaalide märkimisel soovitab ta vana kirjaviisi juurde jääda, kuigi sel puhul üks ja sama sõna tuleb mitmeti kirjutada, näit. keel, kele, keelt jne. Kreutzwaldi poolt soovitatud pikkusmärgi (ōl, ōle, ōlt, kās, kāne, kānt) ta ei poolda, sest siis tõuseks märkide arv liiga suureks ¹. Konsonantide märkimisel peab ka tema vana kirjaviisi suurimaks puuduseks võimatust eristada „teravaid lahushääldatavaid“ ja „pehmeid voolavalt hääldatavaid“ kahekordselt kirjutatavaid konsonante. Ta leiab, et k, t, p esinevad alati teravalt, b, d, g, h, j ja w alati voolavalt. Eristamistarve esineb seega l, m, n, r ja s puhul. Siin soovitab ta tarvitada teravalt (s.o. pikalt) hääldatavate kaksikkonsonantide puhul märke mm, nn, rr, ss ja ll. Et eestlane lauldes ja pikaldases kõnes pehmet „kaksikkonsonanti“ (s.o. lühikest konsonanti) nii hääldab, nagu kuulaks see ainult järgmise silbi juurde (mi-no ke-na e-ma-ke-ne), siis soovitab ta neid pehmeid

¹ Vrd. F. R. Faehlmann, Ueber estnische Orthographie, VhGEG. II, 4, 1852, lk. 58; vrd. ka F.R. Kreutzwald F. R. Faehlman-nile 22. VIII 1843, F_Kr_Kv, lk. 40.

ja voolavaid konsonante märkida järgnevalt: m, n,
rr, ss ja ll, seega siis kūma 'kuma' ja kumma,
kaṇa 'kana' ja kanna, warras 'varas' ja warras
'varras', kassi 'kasi' ja kas/i 'kassi',
kalla 'kala' ja kalla 'kalla' ¹.

Käänete eristamiseks ei soovita Faehlmann rõ-
humärki panna esimesele, vaid teisele silbile, sest
esimene silp olevat alati rõhutatud, seega siis:
teggi kotti (omastav) ja teggi kotti' (osastav),
oinas (nimetav) ja oinás (seesütlev) jne. ².

Järgsilpide konsonantide kirjutamise kohta ar-
vab Faehlmann õigesti, et mitte kõik silbid pole
ühtlase rõhuga, vaid peale pearõhu on veel nn. se-
kundaarne rõhk, mis on harilikult 3. või 5. silbil,
sest eesti keelel on trohheiline rütm: iñimēne. Et
aga sõnade käänamisel sama lõppu rõhuolude tõttu
peaks kord ühe, kord kahe tähega (rakkule - kirrikul-
le - hmarikkule) kirjutama, siis soovitab Faehlmann
lihtsuse pärast alati lõpud kirjutada ühekordse kon-
sonandimärgiga ³.

¹ Vrd. F. R. F a e h l m a n n , Ueber
estnische Orthographie, VhGEG II, 4, lk. 61.

² Vrd. sealsamas lk. 63, 64.

³ Vrd. sealsamas lk. 69, 70.

Kui lähemalt jälgida Faehlmanni ettepanekuid, siis selgub, et üldiselt on nad küll paremini põhjendatud kui Masingu omad - välja arvatud kaasuste eristamine rõhumärgiga teisel silbil -, kuid sisuliselt satuvad peaaegu täiel määral kokku Masingu omadega. Trükitehniliselt aga tekitasid raskusi uued märgid, näit. 1₅. Hääldamise märkimise seisukohalt ei ole Faehlmanni ortograafia, kui rakendada kõiki märke, palju halvem kui meie uus kirjaviis. Faehlmann püüdis oma kirjaviisiga samuti kui Masing saavutada märkimise suuremat täpsust, ilma et tal oleks tarvitsenud loobuda harjumuspärase vana kirjaviisi põhiprintsiipidest. Et aga vana kirjaviisi puudusi vältida, oli vaja kasutada mitmesuguseid lisamärke, mis muutsid kirja keerukaks ja raskepäraseks. Põhijoontes säilitasid nii Masing kui ka Faehlmann vana võõrapärase kirjaviisi alused. Seega tuleb ka Faehlmanni poolt esitatud ortograafiat pidada ainult vana kirjaviisi teisendiks.

Faehlmanni artikli lõpuosa on kirjutatud veidi hiljem, pärast Ahrensi grammatika ilmumist. Selles selgitab Faehlmann oma ortograafia ja Ahrensi kirjaviisi suhteid.

Lähtudes vana kirjaviisi põhiprintsiipidest leiab Faehlmann, et soome kirjaviis ei vastavat hääl-

damisele ja olevat puudulik. Ahrens olevat soome ortograafiast paar põhiseisukohta n.ü. välja kiskanud ja püüdnud neid eesti keeles rakendada. Nimmelt soovitavat ta „ 1) pikka vokaali ikka ja kõikides tingimustes kahekordselt, lühikest ühekordselt kirjutada; 2) lühikese vokaali järel kaksikkonsonanti (s.o. juhtudel nagu emma, issa - A.K.) ühekordselt kirjutada”¹.

Nende Ahrensi poolt soovitatud seisukohtade rakendus tekitab aga neli küsimust: 1) kas võimaldab see kirjaviis ruumilist kokkuhoidu; 2) kas ta vastab enam hääldamisele, 3) kas laseb ta ennast grammatiliste põhimõtete kohaselt kaitsta ja 4) kas ta laseb ennast konsekventselt rakendada?

Kõikidele nendele küsimustele vastab Faehlmann eitavalt. Ta leiab, et uus kirjaviis ei võimaldavat ruumi säästmist, sest see, mida võidetakse kaksikkonsonantide ühekordselt kirjutamisega, kaotatakse jällegi pikkade vokaalide kahekordselt märkimisega. Ka hääldamisele ei vastavat uus kirjaviis, sest Faehlmanni arvates kuulduvat seni kirjas kahe tähega märgitud konsonandid selgesti geminaati-

¹ F. R. F a e h l m a n n , Ueber estnische Orthographie, VhGEG II, 4, lk. 70.

dena ¹. Isegi grammatiliste põhimõtete kohaselt ei olevat Ahrensi kirjaviis kaitstav, sest sõnade tüvemuutuste tõttu käänamisel tekkivat kord wald - walla, kard - karra (s.o. assimilatsioon), teine kord aga õlg - õlle 'õle', arg - arra 'ara' (s.o. konsonantühend vaheldub üksikkonsonandiga). Lõpuks leiab Faehlmann, et uus kirjaviis ei lase ennast ka küllalt konsekventselt rakendada, sest geminaatklusiilid kirjutatavat ühe tähega, näit. aken, latikas (Faehlmanni kirjaviisis: akken, lattikas) ², teised konsonandid („kaksikliikvidad“) aga kahe tähega, näit. kalli, kumma, linna, murre, kassi (Faehlmanni kirjaviisis: kalli, kumma, linna, murre).

¹ Seda varasemast grammatilisest kirjandusest pärinevat eksiseisukohta, et sõnades nagu abbi, mähha jne. konsonant kuulduvat geminaadina, oli Faehlmann esitanud ka oma ülikooliloenguis. On huvitav sel puhul märkida, et mõnikord Faehlmann selles näib siiski kahtlevat. Nii näiteks oma käsikirjalises kirjutises „Estnische Prosodie“ leiab ta, et raske olevat eesti keeles ütelda, mis kuulub ü h t e silpi ja mis lahku. Juhiks võiksid siin olla rahvalaulud.

² Ekslikult paigutab Faehlmann ka siia sõna lepima, mis uue kirjaviisi kohaselt siiski leppima kujul kirjutatakse.

kassi), et neid eristada sõnadest kali, kuma, lina, mure, kasi (Faehlmanni kirjaviisis: kalli, kuṁa, liṁa, murre, kassi)¹. Seega rõhutab Faehlmann, et teise välte konsonantide märkimine pole ühtlane: klusiilid (aken) kirjutatakse ühe, teised konsonandid (kassid, murre) aga kahe tähega. Seejuures jättis Faehlmann siiski arvestamata, et seni tarvitusel olev eesti tähestik võimaldas klusiilide puhul eristada kolme völdet kolmel eri kujul (b, p, pp), teiste konsonantide puhul oli aga võimalus eristada kirjas ainult lühikesi ja pikki (s, ss, l, ll) häälikuid.

Nagu näeme, oli Faehlmann siiski niivõrd tugevasti vana kirjaviisi kammitsais, et ta veel ei suutnud mõista soome kirjaviisi eeliseid.

Faehlmanni kirjaviis oli mõeldud kõigepealt ÕES-i väljaannete keele ühtlustamiseks. Faehlmann püüabki seda rakendada Seltsi väljaannetes, eelkõige Seltsi poolt toimetatud kalendrites. Nii on „Ma-rahwa Kalender ehk Täht=ramat 1844 Ajastaja päle“ kirjutatud enam-vähem Faehlmanni ortograafia kohaselt (^{näit} ṁaṁal aṁjal, oṁa kōṁet, nālguse kibbe-

¹ Vrd. F. R. Faehlmann, Ueber estnische Orthographie, VhGEG II, 4, lk. 70, 71.

dusses jne. F. K/reutzwalddi/ kirjutises „Surm ja tema abbimehhed“). Samuti on „Ma-rahwa Kassu-line Kalender“ 1845.a. kirjutatud Faehlmanni kirjaviisis, kuigi mitte päris järjekindlalt (näit. sõnast, usso, kuid ka wanna; Kreutzwalddi toimetusel). Nähtavasti polnud ka trükitehnilistel põhjustel täiel määral võimalik Faehlmanni kirjaviisi rakendada, sest puudusid kahesugused l ja r tähed. Isegi Kreutzwald, kes keelekõsimustes peab Faehlmanni autoriteediks ¹ ja püüab tema ortograafia kohaselt kirjutada, kurdab 1843.a. augustis: „Kirja tähhe seadmine uutwärgi jone järrel on mul weel wägga raske: wanna wiis on otsego pärris pat sõrme ja sulle sees ja sabbaga l (l,) ei olle mul weel selge“. ²

Mõnesuguste kõikuvustega püüti Faehlmanni kirjaviisi kasutada ka järgnevail aastail ÕES-i väljaandeis, aga samuti ka teistes trükiseis. Nii oli Faehlmanni kirjaviis 40- ja 50-ndail aastail tar-

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile 24. XII 1842, FKrkV, lk. 17; F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile 5. VI 1843, FKrkV, lk. 36 jm.

² F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile 30. VIII 1843, FKrkV, lk. 41.

vitusel mitmesuguseis teoseis, näit. „Tallorahwa kulutajas“, „Eesti rahwa Kalendris“ jm. Üldiselt aga domineeris sel ajal endiselt vana kirjaviis sel kujul, nagu ta oli juba Forseliuse ja Hornungi päevist alates traditsioonipäraseks kujunenud.

25. Kui eesti keele märkimise seisukohalt ei saa pidada kõigiti otstarbekaks Faehlmanni kirjaviisi, mis säilitas vana kirjaviisi põhialused ja tarvitas lisamärke, siis seda hinnatavam on Faehlmanni ja Kreutzwaldi suhtumine eesti ortograafia küsimustesse ja nõue, et tuleb taotleda vanast kirjaviisist paremat ning täpsemat ortograafiat. Nii arvustavad nad korduvalt teoseid, milles esineb ebaühtlast ortograafiat ja nurisevad hoolimatuse üle, mida tolleaegsed autorid avaldavad eesti keele suhtes ¹.

Kui juba ÕES-i tegevuse algusaastail Faehlmann ja Kreutzwald kirjaviisiküsimuse teravamalt päevakorrale tõstavad, siis teevad nad seda teadmises, et senine kirjaviis on loodud sakelaste poolt, kes küllaldaselt ei tundnud eesti keelt.

¹ Vrd. näit. F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile 20. VI 1842, F_K Kr_{Kv}, lk. 13, 14; Faehlmanni arvustust teose kohta „Leivakorwikenne“, I jm.

Juba oma esimeses ülikoolis peetud eesti keele loengus (augustis 1842) vastandab Faehlmann tolleaegse kirjakeele rahvakeelele, märkides, et kui igas teises keeles püütakse kirjakeelt kujundada rahvakeele alusel, siis eesti keeles on senini püütud rahvakeelest võimalikult erinevalt kirjutada. Seda seletab Faehlmann eesti kirjakeele ajaloolise kujunemisega, sest algul oli terve sajandi jooksul valitsev Stahli poolt võrastesse raamidesse surutud kirjakeel, millel polnud midagi ühist rahvakeelega, ja seejärel loodi seoses piibli tõlkimisega „Stahli haputaigna alusel“ nn. raamatukeel, mis türanniseeris rahvast jällegi terve sajandi ja türanniseerib ka praegugi. Kui Masing püüdis rahvakeelt tarvitada, sai ta etteheidete osaliseks. Pastorid on piiblikeelega väga rahul, rahvas aga ei saa sellest aru. Kui Faehlmann ühelt vanalt eestlaselt küsinud, kas ta saab aru halvasti tõlgitud kohast piiblis, vastanud see: „Egga se ilma ja rahwa keel ei olle, se on Jummalä sõnna ja kes sedda ikka võib mõista“. ¹

Faehlmann ja Kreutzwald aga soovivad, et kirjakeel oleks eelkõige rahvale arusaadav. Sellepärast

¹ Vrd. Faehlmanni esimese loengu käsikirja, sissejuhatav osa.

võitlevad nad võõrapärase kirikukirjanduse keele vastu ja soovivad luua kirjakeelt rahvakeele baasil. Faehlmann rõhutab oma teostes korduvalt, et ta võtab oma tööde puhul aluseks murde, mida kõneldakse Järvamaal ja Virumaal maamurde osas, sest see on kõige sobivam kirjakeeleks ja see murre oli aluseks ka O.W. Masingule¹.

On loomulik, et rahvakeele baasil kujunenud ja rahvale tarvitamiseks määratud kirjakeel peaks olema vaba ka nendest puudustest, mis olid omased varasema kirikukeele ortograafiale. Sellepärast ongi Faehlmanni ja Kreutzwaldi jõupingutused suunatud sellele, et parandada senist ortograafiat, muuta seda täpsemaks, eesti keele häälikulisele struktuurile vastavamaks. Selliseks katseks oligi eespool vaadeldud Faehlmanni ortograafia.

Kreutzwald nõustub üldjoontes Faehlmanni ettepanekutega, rõhutades seejuures eriti vajadust neid ettepanekuid järjekindlalt teostada. Ta soovib, et Faehlmann ÕES-i esimehena Seltsi väljaannetes seda parandatud ortograafiat konsekventselt rakendaks ja

¹ Vrd. F. R. Faehlmann, Versuch die estnischen Verba in Conjugationen zu ordnen, 1842, lk. 12; Ueber die Declination der estnischen Nomina, VhGEG, I, 3, 1844, lk. 20.

ei laseks igauhel omas kirjaviisis kirjutada. Mis puutub uuendustesse, siis ei tulevat neid karta, kui nad on paremad. Ta ütleb: „Kus vana ortograafia vastab hääldamisele, seal jäägu ta puutumata; kus aga seda ei ole, seal tuleb tast loobuda. Uue tarvitamise ebanugavus, kui see uus siiski oluliselt parem on, ei tohi meid seejuures segada; mida enam pimedaltõndinutele uuendustega pähe taotakse, seda kindlam on tulevane võit, sest kõigele heale ja kasulikule on algul suur hulk olnud vastu”¹.

Lähtumine rahvale üldarusaadava kirjakeele huvidest on seega juba nüüd iseloomulik Faehlmanni ja Kreutzwaldi keelelisele tegevusele.

26. Hoopis teissugust suhtumist eesti keele ja selle ortograafia arendamise küsimustesse näeme teiste selleaegsete keeletegijate tegevuses. E. Ahrens näiteks oma käsikirjas „Versuch, die orthoepischen Zeichen Masings, durch Zurückführung der Ehstnischen Aussprache auf ihre Gesetze, entbehrlich zu machen“, mis on arvatavasti samuti ÕES-i tegevuse algusaastast pärit, leiab, et eestlane ei vajavat Masingu poolt tarvitusele võetud rõhumärke, vaid need olevat

¹ F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile
22. VIII 1843, F_Kr_Kv, lk. 39.

koguni häirivad. Bestlane oskavat sõnu õigesti hääldada ka ilma märkideta, samuti kui venelane ei vajavat rõhumärke vene keeles. Need märgid olevat kasuks ainult sakslastele eesti keele lugemisel, võimaldades sõnu õigesti hääldada. Kuid ka sakslastele olevat need vajalikud ainult seni, kuni paremaid vahendeid pole. Kui aga ka sakslane õpib ära eesti keele hääldamise seadused, siis ei vaja temagi neid. Ja nii, nagu juba „Beiträge'des" (XIII) keegi anonümselt esinev autor (vt. eespool lk. 61 - 63) oli soovitanud vormikategooriate põhjal määrata, millal hääldatakse vanas kirjaviihis kahe tähega märgitud konsonant „tõttavalt", millal „viibivalt", nii püüab ka Ahrens selgitada, millal ll, mm, nn, rr on pehme (s.o. lühike), millal kõva (s.o. pikk), näit. kel, kella. Need keerukad reeglid esitas Ahrens hiljem ka oma grammatika algusosas.

Vana kirjaviihi parandamise küsimustest kõneles hiljem ÜES-i koosolekuil veel praost Heller, kes juba „Beiträge'des" oli eesti ortograafia küsimusi muulaste seisukohast käsitleanud (vrd. eespool lk. 63, 64). Ta esineb 1847.a. kahel koosolekul ettekandega „Ueber die Verdoppelung und Vereinfachung der Konsonanten zwischen Vokalen in der

Ehstnischen Schrift". Nagu Reinthal ÕES-i tegevuse ülevaates märgib, olevat Heller väitnud, et kahendus sõltub eelneva vokaali kõrgest hääldusest ja ühekordne kirjutamine eelneva vokaali madalast hääldamisest ¹. Siit selgub, et Heller on edasi arendanud oma 25 a. eest „Beiträge'des" esitatud kaalutlusi. Tema isikupäraseid seisukohti aga ei pooldata, sest - nagu Reinthal märgib - teised kuulajad polevat kuidagi suutnud eristada neid vokaalide kõrge ja madala häälduse vahesid esitatud näidetes.

Ka Faehlmann suhtub pilklikult Helli ettepanekuisse ². Ta saadab need arvustamiseks Kreutzwaldile ja esitab veel sama aasta juunis Kreutzwaldi arvustavad märkused koosolekule.

¹ Vrd. C. Reinthal, Bericht über die Wirksamkeit der Gesellschaft, VhGEG II, 4, Dorpat 1852, lk. 95.

² Vrd. F.R. Faehlmann F.R. Kreutzwaldile 12. III 1847, F_K Kr_{Kv}, lk. 113.

Uue kirjaviisi
kujunemine ja esialgne
levimine

27. Nagu sissejuhatavas osas näidatud, tekkis pööre suhtumises eesti keelesse XIX sajandi esimesel poolel, olles tingitud kapitalistlike tootmissuhete arenemisest ning võrdleva keeleteaduse edusammudest.

Kuigi juba A.W. Hupel oma grammatikas (1780) arvab, et eesti keel on soome keele õde¹, ei teeta sellest veel mingisuguseid järeldusi, vaid samub eesti keele grammatiliste küsimuste lahendamisel oma eelkäijate radu, toetudes saksa grammatikate eeskujule.

Alles H. Rosenplänteri „Beiträge'de" asutamisega (1813) muutus suhtumine eesti keelesse, alles nüüd hakatakse kord-korralt loobuma saksa eeskujuga jälgimisest ja lähtuma eesti rahvakeelest,

¹ Vrd. A. W. H u p e l , Ehstnische Sprachlehre, Riga und Leipzig 1780, lk. 4.

toetudes seejuures soome keelele. Nii näiteks märgib Rosenplänter „Beiträge'de" III köites (1814), et kui eesti keelele läheb uusi sõnu vaja, siis tuleks neid tuua soome keelest, sest „soome keel on kõikide eesti murrete ema".¹ Ja edasi märgib ta: „Ainult soome keele abil võime me eesti keele seadustega tutvuda".²

Rosenplänter püüab eesti grammatika küsimuste lahendamisel kasutada pidevalt soome keele abi. Ta avaldab „Beiträge'des" katkendeid soome grammatikast. Soome keele eeskuju peetakse silmas eesti keele käänete süsteemi fikseerimisel jne. Huvitav on seejuures märkida, et kui näiteks morfoloogiliste küsimuste lahendamisel soome keele eeskju arvestamine mingeid vastuvaidlusi ei tekitanud, siis soome eeskju rakendamine ortograafilistes küsimustes polnud kaugeltki nii kerge, vaid tekitas teravat opositsiooni. See on ka arusaadav, sest kui eesti keele grammatika küsimuste lahendamine sel ajajärgul oli üksikute keeleteadlaste

¹ H. R o s e n p l ä n t e r , Ueber die Bildung und Bereicherung der ehstnischen Sprache, Beitr. III, 1814, lk. 75.

² Sealsamas, lk. 77.

asi, siis kirjaviisi muutmine riivas kõiki neid, kes lugesid eesti kirjandust.

Esmakordselt soovitas soome ortograafiat eesti keeles rakendada soomlane A.J. Arwidsson, kes „Beiträge'de" XV köites (1822) avaldas kirjutise „Ueber die ehstnische Orthographie".

Arwidsson märgib, et temale kui soome keelemehel on eesti keelega tutvumisel silma paistnud teatav ebakindlus ja ebareeglipärasus õigekirjas, mis on talle mõnel määral meenutanud omaaegset soome kirjaviisis valitsenud korralagedust. Et võrrad hakkasid eesti keelt võrraste tähtedega kirjutama ja siin esimesi reegleid rajama, siis on sellest palju võrrast keelde jäänud. Ta olevat ühelt eesti keele tundjalt selgitust küsinud ja olevat veendumusele tulnud, et kohalikud õpetlased olemasoleva kirja puudusi küll on märganud, kuid nad ei taha muudatusi ette võtta, sest kuigi vana kirjaviis ei ole õige ega täpne, ollakse temaga siiski harjunud. Ta leiab, et need puudused tuleb kõrvaldada ja küsib: „Kas peavad siis eestlased selleks, et oma keelt õigesti lugema ja kirjutama õppida, kõigepealt saksa grammatikas ringi vaatama ja siit õppima, mi-

da neil vaja on teada?"¹. Et seda küsimust selgitada, on ta küsitlenud üht eesti madrust, lasknud teda lugeda ja hääldada sõnu ning on leidnud: „Ta luges ikka: p i d d a s i d nagu p i t a - s i t ; s e d d a w i s i nagu s e t a w i i - s i ; T e d d a nagu t e t a ; P a l l u m a nagu p a l u m a ; O l l i nagu o l i ; K o g g o n i nagu k o k o n i ; A b b i nagu a b i ; K o e r nagu k o i r ; S u r r i nagu s u u r i ² ; M i n n a nagu m i n a ; T u l l e nagu t u l e ; S i n n a t u l l e d nagu s i n a t u l e t ; J u r e s nagu j u u - r e s ; k ö l l u d nagu k ö l u t jne.”³. Tema-
male olevat selgunud, et eesti hääldamine on soome keelele palju lähem kui eesti raamatuis olev märkimisviis. Seepärast vajab eesti ortograafia parandamist. Ta soovitab järgmist: „Uuele parandatud kirjaviisile pannakse seega aluseks vana juba sagedasti paljude poolt antud reegel: k i r j u t a -

¹ A. J. A r w i d s s o n , Ueber die ehethnische Orthographie, Beitr. XV, 1822, lk. 127 - 128.

² Ilmne trükiviga, peab olema: s u r i .

³ Beitr. XV, lk. 128.

ta gu , na gu r ä ä g i va d k ö i g e
pu ht a ma t ke el t k ö n e l e j a d .
Kus rahva suus p, t, k kuuldu, sinna ärgu panda-
gu mitte b, d, g . Pikk vokaal märgitakse kahe
kõrvutiseisva tähega. On p u u , l u u , m a a ,
mitte p u , l u , m a jne. ... Üksikkonsonante
ei tule kahekordselt kirjutada. Seega oleks m i -
n a , s i n a , o l i t , s u r i , j u u r e s ,
t u l e jne. Õigem kui: m i n n a , s i n n a ,
o l l i t , s u r r i , j u r e s , t u l l e
jne. Sel teel võivad kohalikud keeleuurijad, kes
asja paremini tunnevad kui mina ja õigemini otsus-
tada suudavad, segast ja vigast kirjaviisi kerges-
ti reeglistada ja parandada" ¹.

Kui jätta arvestamata soomepöhrasused nagu p,
t, k soovitamise b, d, g asemel, siis on Arwid-
soni kirjutises eesti uue kirjaviisi alused juba an-
tud. Et need põhialused, mille kohaselt pikk häälik
kirjutatakse kahe ja lühike häälik ühe tähega, meie
ortograafiasse toodi soome keelest, siis on seda
uut ortograafiat nimetatud ka soome kirjaviisiks.

Tegelikult ei avaldanud Arwidsoni kirjutis
selle ilmumise ajal mingisugust mõju. Nähtavasti

¹ Beitr. XV, lk. 130.

tundus soomepärase ortograafia tol ajal olevat niivõrd kauge senisest eesti kirjaviisist, et seda ei võetud lähemalt kõne allagi. Teatavasti Masing ja hiljem isegi Faehlmann suhtusid koguni teatava üleolekuga soome ortograafiasse ja otsisid teisi teid eesti ortograafia parandamiseks.

28. Uuesti kerkib soome kirjaviis esile seoses E. Ahrensi keeleõpetusega „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes“ 1843.a.

Kuigi Ahrensi grammatika üldiselt on kirjutatud vanakirjaviisilise märkimisviisi kohaselt ja vanas kirjaviisis, on Ahrens oma eelkäijatest siiski jõudnud kaugemale. Kahekordselt märgitud konsonantide kohta ütleb ta näiteks järgmist: „Eesti kirjas esinevad sõnade esimese vokaali järel väga sagedasti p e h m e d ehk s u l a v a d kaksikkonsonandid, mis ainult silmale on kaksikkonsonandid, kõrvale aga on lihtsad üksikkonsonandid. Eestlane kõneleb neid nimelt täiesti omapärasel viisil, kusjuures t a a i n u l t t e i s t k o n s o - n a n t i h ä ä l d a b kuuldavalt, kuna eelnev vokaal sellest hoolimata on s u l e t u d , nagu järgneks tõepoolest kaksikkonsonant“¹. Nagu selgub,

¹ E. A h r e n s , Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1843, lk. 12.

ei ole ka Ahrens veel täiel määral vabanenud eelarvamusest, nagu võiks tõesti mõlemaid kirjas esitavaid tähti „kuulda“ (näiteks sõnades nagu tubba, tulleb jne.). Ometi on ta mõnevõrra tõele lähemal kui ta eelkäijad.

Et Ahrens ei poolda Masingu poolt soovitatud märkide tarvitamist, siis esitab ta ka oma grammatikas reeglid selle kohta, millal ll, mm, nn, rr ja ss hääldatakse lihtsalt (s.o. lühidalt), millal kaksikhäälikuna (s.o. pikalt). Masingu poolt soovitatud märkide (müllo, sundima, põld) kohta arvab ta, et need on küll vajalikud ja head, kuid ei sobi rahvaraamatuile, s.o. ei sobi eesti ortograafias tarvituselevõtmiseks.

Et rõhumärgist vabaneda, soovitab ta oma grammatika 34. paragrahvis tarvitusele võtta soome kirjaviisi. Selle kohaselt tuleks pikk vokaal kirjutada kahekordselt, lühike ühekordselt. Tuleks tarvitada lubba, wabbadik, hädä, pimme jne. asemel luba, vabadik, häda, pime jne., teiselt poolt ma, melitama, wibima, toma, pu, räkima, wõras, künal jne. asemel aga maa, meelitama, viibima, tooma, puu, rähkima, wõõras, küünal jne.

Uue soovitatava kirjaviisi kohta ütleb ta:
„Sel kirjaviisil on täielik õigus tulla tarvituse-

le eesti ortograafias mitte ainult sellepärast, et ta kõige kergemini kõik raskused kõrvaldab, vaid peamiselt sellepärast, et see on ainuke loomupärane ja õige" ¹.

Kui see kirjaviis oleks tarvilusel, siis saaks kirjutada ka aia, poja jne. (s.o. oleks võimalik eristada sõnu poja ja pooja).

Katseks, aga ühtlasi ka selleks, et eesti sõnade kirjaipilti lähendada soome omadele, rakendab ta seda „loomupärast kirjaviisi" ka eesti sõnades oma grammatika lõpul olevas paarikümneleheküljelises etümoloogilises sõnastikus.

Näib, et Ahrens oma grammatika esimeses trükkis esitas ainult ühe lahendusvõimalusena ettepaneku tarvitusele võtta soome kirjaviis, ilma et ta algul ise olekski nii väga veendunud selle läbiminekus. Nagu eespool märgitud, oli Ahrens juba ÖES-ile saadetud kirjutises kaalunud küsimust, kuidas saada läbi ilma rõhumärgita, mis talle millegipärast ei meeldinud. Oma grammatikas pühendab ta mitu lehekülge (lk. 13 - 15) selleks, et selgitada, millal näiteks ll on lihtne (s.o. lühike) loomu poolest (el-

¹ E. A h r e n s , Grammatik der Estnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1843, lk. 23.

10), millal teda häldatakse astmevahelduslikes sõnades lühidalt (halg - hallo), millal on 11 kahekordne (s.o. pikk) loomu poolest (müllama), astmevahelduse tõttu (kuld - kulla), käänamise tõttu (hel - hella) jne. Need reeglid, mida tuli tarvitada rõhumärgi vältimiseks, olid aga nii keerukad, et nad teda ei rahuldanud. Teiselt poolt oli Ahrens tuttav ka soome keelega ja kirjaviisiga. Ta oli võrrelnud eesti ja soome sõnavara¹. Oma grammatika koostamisel oli ta pidevalt silmas pidanud soome grammatika eeskuju, lähtudes paiguti isegi niivõrd orjalikult soome keelest, et ta eesti grammatikast heitis välja need käänded, mis soome keeles puudusid, hoolimata sellest et juba Knüpffer ja Masing olid selliste käänete nagu kaasaütleva ja rajava olemasolu eesti keeles konstateerinud. Pealegi töötas Ahrens Kuusalus, mille rannamurrakud sisaldavad palju ühist soome keelega. Mis on siis loomulikum kui see, et Ahrens eesti ja soome keelt kõrvutades ka nende kirjaviisi püüdis sarnastada, nagu ta seda ise märgib etümoloogilise sõnastiku katse puhul.

¹ Võrreldagu grammatikale lisaks kas või ta kirjutist „Inlandis“ (1844, vg. 894), kus ta samuti väidab, et eesti keele nähtuste selgitamiseks on soome keele tundmine vajalik.

Pealegi oli seda juba Arwidsson soovitanud.

Oma grammatika 1. trükis ei käsitlenud Ahrens lähemalt uue kirjaviisi reegleid. Siin on fikseeritud ainult üldine põhimõte, et erinevalt vanast kirjaviisist pikka vokaali märgitakse alati kahe tähega, lühike konsonant vokaalide vahel kirjutatakse ühe tähega. Lahtiseks on jäetud küsimus pikkade konsonantide kirjutamisest nii vokaalide vahel kui sõna lõpus. Nagu võib järeldada Ahrensi poolt toodud uue kirjaviisilistest näidetest raamatu lõpuosas, soovitas ta sõnalõpu pikka konsonanti kirjutada endiselt ühe tähega (näit. kap, kel, trum), klusiilide puhul aga eristada teise ja kolmanda välte häälikuid ning märkida teise välte klusiile ühe tähega (katel, kukal, kipitama), kolmanda välte klusiile aga kahe tähega (kippuna, rikkuma).

29. Ahrens oli kirjaviisiküsimusi kaalunud arvatavasti ka oma sõbra, naaberkihelkonna Jõelähtme õpetaja G.H. Schüdlöffeliga, kes tema ettepanekuid toetas. Umbes kolm kuud peale Ahrensi grammatika trükist ilmumist ilmub Schüdlöffeli sulest juba esimene terves ulatuses uus kirjaviisis kirjutatud raamat, nimelt „Toomas Westen. Lapo rahva uue kirjaviisi Norra maal“ (1844). Seega oli alustatud

uue kirjaviisi propageerimist ¹.

Tuge oma veendumusele uue kirjaviisi sobivusest ja tarvilikkusest sai Ahrens arvatavasti ka Soome poolt, kus soomepärase kirjaviisi tarvituselevõtmine eesti keeles kindlasti toetust leidis. 1844.a. kevadsuvel saabus Eestisse keeleuurimisreisile Elias Lõnnrot. Kõige enne pöörduski ta Kuusalusse E. Ahrensi juurde, kus arutleti üheskoos ka kirjaviisiküsimusi. On küllalt põhjust arvata, et Lõnnrot, kes juba Soomes oli tutvunud hiljuti ilmunud grammatikaga, Ahrensit tema kirjaviisi ettepanekutes tõhusalt toetas ja ergutas. Võib-olla Lõnnroti mõjuga ongi seletatav, et Ahrens, kes pidi oma külalisest Bestimaa kirikuõpetajate sinodi koosoleku tõttu lahkuma, sellel koosolekul (1844.a. juunis) kirjaviisiküsimused teravalt esile tõstis, vana kirjaviisi puudusi selgitas ja reforme nõudis ². Arusaadavalt tekitasid ta ettepanekud vas-

¹ Vrd. V. Reiman, Eduard Ahrens, Eesti Üliõplaste Seltsi album II, lk. 15; „Inlandis“ teatati Ahrensi grammatika ilmumisest 11. I 1844, Schüdlöffeli raamatu ilmumisest 4. IV 1844; vrd. ka V. Reiman, Kivid ja killud, lk. 31.

² Vrd. V. Reiman, Eduard Ahrens, Eesti Üliõplaste Seltsi album II, lk. 13-14.

tuseisu - ja kui oli vaidlus tekkinud, siis Ahrens oma iseloomu tõttu ettepanekuist enam ei taganenud.

Oma ettepanekute tutvustamiseks seadis Ahrens 3 evangeeliumi, 3 epistlit ja 4 kirikulaulu uude kirjaviisi. Need trükiti ja saadeti 1845.a. mais Eestimaa kirikuõpetajatele tutvumiseks kui „Beilage zur Synodal-Materie. Von Herrn Pastor Ahrens eingereichte Probeschrift, zur Revision der Estnischen Schrift- und Kirchensprache. Den sämtlichen Herrn Synodalen mit der Bitte um sorgfältige und ruhige Prüfung, vorgelegt vom Director der Synode" ¹.

1845.a. juunis peeti sinodi koosolek, kus Ahrens esines ettekandega oma kirjaviisist. Koosolekul vaieldi pikalt kirjaviisi üle ja tehti lõpuks ootuspärane otsus, et suurem hulk ei pea kirikukeele parandust mitte ajakohaseks ².

Nagu eelmisest selgub, taotles Ahrens kirikukirjanduse keele parandust, et pastorid, kes halvasi tundsid rahvakeelt, ei eksiks eesti sõnade hääldamisel, vaid loeksid sõnu õigesti. Et just kirikukirjanduse keele parandamine Ahrensi eesmärgiks oli,

¹ Vrd. V. Reiman, Eduard Ahrens, Eesti Üliõp/laste Seltsi album II, lk. 14.

² Vrd. sealsamas, lk. 15.

sedä on Ahrens ise korduvalt kinnitanud, seda näitab ka asjaolu, et ta küsimuse kõigepealt sinodis üles tõstis. Kirik aga on alati olnud kõigi uuen-
duste vastu vaenulik. Sellepärast on päris loomalik, et Ahrensi ettepanekud siin tagasi lükati, sest erines ju Ahrensi kirjaviisi oma printsiipide poolest põhiliselt sellest ortograafiast, milles piibel ja lauluraamat olid kirjutatud. Ahrens oli alustanud oma kirjaviisi levitamist seal, kus selle vastuvõtmiseks oli kõige vähem soodus pind.

30. Samal ajal kui Ahrens soovitas soomepärast kirjaviisi kirikukirjanduses tarvitusele võtta, oli ka Tartus ÜBS-i ringkondades tekkinud elevus kirjaviisiküsimuste alal. Faehlmann oli mäletatavasti juba 1843.a. kevadel esitanud oma kirjaviisi ettepanekud ja need olid leidnud Seltsi ringides vastuvõttu. Huviga oodati siingi Ahrensi grammatika ilmumist. Faehlmann kirjutas 1843.a. detsembri algul Kreutzwaldile, et peatselt ilmub Kuusalu pastorilt Ahrensilt uus eesti keele grammatika. Ta kardab, et Kreutzwald leiab selles vahest veelgi enam laita kui tema (s.o. Faehlmanni) deklinatsioonõpetuses, sest Ahrens olevat pisiasjade

harrastaja¹. Vaevalt on aga Ahrensi grammatika ilmunud, kui Faehlmann selle kohta lausub, et see olevat veidi enneaegne töö². Ka Kreutzwald ei ole Ahrensi grammatikast vaimustatud, nagu selgub tema kirjast Faehlmannile 1844.a. aprillis. Ta ütleb: „Mina vähikuna võin selles asjas ainult niipalju otsustada, et kui ma eesti keelt sugugi ei tunneks, siis Ahrensi grammatikast ma seda ilalgi ei saaks ära õppida. Meie valgustatud ajajärgu kirjanikud loovad varsti eestlaste jaoks täiesti uue keele; minul muutub kord-korralt ikka raskemaks oma emakeelt meie kirjanduse uusimatest toodetest leida. Möödunud nädalal lõin ma paar õhtut surnuks selliste sulesepitsustega ning lugesin Toomas Westenit (jällegi uhiuues ortograafias) ja Peter Punga“³. Seega suhtuvad Faehlmann ja Kreutzwald Ahrensi grammatika ilmumise ajal väga skeptiliselt Ahrensi ja Schüdlöffeli poolt esitatud ortograafiasse.

¹ Vrd. F.R. Faehlmann F.R. Kreutzwaldile 4. XII 1843, FKrkV, lk. 49.

² Vrd. F.R. Faehlmann H. Rosenplänterile 13. I 1844, ÜES-i Liber Saecularis, Tartu 1938, lk. 976.

³ F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile aprillis 1844, FKrkV, lk. 52.

Sõbralikumalt hakati Ahrensi ettepanekuisse suhtuma veidi hiljem. Nähtavasti andis tõuget selleks ka Lõnnroti viibimine Tartus. Lõnnrot peatus teatavasti keeleõppimise otstarbel 1844.a. suvel mõnda aega Tartus, kus ta rohkesti kokku puutus ÕES-i liikmetega. Eriti sõbralikuks kujunes Lõnnroti vahakord Faehlmanniga. Ainukeseks küsimuseks, kus neil aga teravamaid vaadete erinevusi esines, oli eesti ortograafia. Lektor Zittingile kirjutab Lõnnrot Soome: „Õpetatud Eesti Seltsi esimehe Dr. Fählmanniga ja muudega on mul palju vaidlemist ja vastamist soome õigekirjutuse asjus. Nad peavad selle täiesti kõlbmatuks”¹. Ta kirjutab katseks mõned värsiread soome keelt tolleaegses eesti ortograafias ja ütleb, et selline ortograafia moonutaks soome keele, muudaks selle mingiks „seasaksa” keeleks, nagu ta eesti keele juba muutnud ongi. Ometi lohutab teda Ahrensi ja Schüdlöffeli suhtumine soome ortograafiasse. Oma kirja lõpetades märgib ta, et ta kavatseb ÕES-ile midagi soome ortograafiast kirjutada, kuigi ta kardab, et sellest palju kasu

¹ Vrd. M. J. E i s e n , Elias Lõnnrot Bestis. E. Kirj. 1923, nr. 8, lk. 340.

ei ole ¹.

Sellest ajast ongi säilinud ÜES-i käsikirjade kogus Lõnnroti kirjutis „Etwas über die Finnische Orthographie“. Siin antakse ülevaade soome häälikuist ja ortograafia alustest ning selgitatakse, mille poolest erineb soome ortograafia saksa omast. Lõnnrot leiab, et rootslastel ja sakslastel üldse olevat raske vokaaliga lõppevat silpi lühidalt hääldada. Nii näiteks paja, elo, varas hääldatavat kas paaja, eelo, vaaras või kui pajja, ello, varras. Venelastel, samuti ka prantslastel ja itaallastel olevat kergem hääldada soome keelt.

Üksikasjalisemalt peatub Lõnnrot siin kirjas aga eesti ortograafial. Ta sõnab: „Eesti ortograafia on võimalikult suurel määral loodud saksa eeskujul. Kuid et harilik saksa ortograafia isegi saksa keele jaoks ei ole küllalt hea ja täielik, saab ta veelgi vähem rahuldada eesti keelt. Selle asemel et pikka- ja lühikeste vokaalide jaoks eri märke leida, rahulduti mõlema puhul ühiste tähtede tarvitamisega ning märgiti vokaali lühidust sellega, et järgnev konsonant kirjutati kahekordselt. Aga kui nüüd mõ-

¹ Vrd. M. J. E i s e n , Elias Lõnnrot Eestis. E Kirj. 1923, nr. 8, lk. 340.

ningates sõnades lühikesele vokaalile järgnev konsonant on tšepoollest kaksikkonsonant, siis oleks tulnud seda eelmiste eeskujul õigupoolest kolmekordselt kirjutada (nagu seda mõned ongi teinud), sest vastasel korral kujuneks olukord, et täiesti erinevalt hääldatavad sõnad kirjutatakse samasuguselt, näit. w a r r a s 'varas' ja w a r r a s, m i n n a 'mina' ja m i n n a ; w a l l a (omast. sõnast v a l d) ja w a l l a (imperatiiv sõnast v a l a m a). Et seda vältida, on leiutatud rõhumärgid, mis oleksid küll vajalikud, kuid on kirjale ikkagi koormaks. Eesti ortograafiale pole need minu meelest tarvilikudki, kui kord selles ühinetakse, et pikkade vokaalide jaoks eri märk vastu võetakse ja konsonante ainult siis kahekordselt kirjutatakse, kui need häälduses tõesti geminaatidena kuulduvad" ¹.

Edasi juhib Lönrot tähelepanu sellele, et uue kirjaviisi tarvituselevõtt võimaldab ruumi säästa. Nii esinevat praeguses eesti kirjas iga kümne tähe kohta üks tarbetult kahekordselt kirjutatud konsonant. Ja kui ka soome keeles pikkade vokaalide jaoks

¹ E. Lönroti käsikiri „Etwas über die Finnische Orthographie“

võetaks tarvitusele eri märgid, siis võidakse soome keel iga kahekümne viie rea pealt ühe rea, eesti keel aga igalt kümneelt realt ühe.

Kirjast nähtub, et Lõnnrot juhib peamiselt tähelepanu eesti kirjaviisi puudustele, soovitades soome kirjaviisi tarvitusele võtta teataval määral teisendatult.

Kuigi Faehlmann ja ÕES-i ringkonnad Lõnnrotile vastu vaidlesid, näib siiski, et nad on hakanud küsimuse üle tõsiselt järele mõtlema. Tõenäoliselt tekitasid Ahrensi ja tema poolt soovitatud kirjaviiisi vastu teataval määral huvi ja heatahtlikkust ka vaidlused, mis toimusid sinodis seoses Ahrensi ettepanekuga. Vähemalt Faehlmannis ja Kreutzwaldis tekitas Ahrensi ettepanekute tagasilükkamine sinodi poolt mõnevõrra poolehoidu Ahrensi vastu, olgu- gi et nad, nagu eespool märgitud, teatava umbusuga suhtuvad Ahrensi kui pastori ettepanekutesse.

31. Lõnnroti viibimine Eestis ei jäänud siiski ilma mõjuta. Viibides Tartus elas Lõnnrot kaks nädalat ÕES-i tolleaegse aktiivse tegelase C. Reinthali juures, püüdes viimast veenda, et igasugused katsed parandada eesti ortograafiat seni nurjuvad, kuni ei võeta aluseks soome ortograafia põhimõtteid. Nagu Reinthal ise hiljem kirjutab, olevat tema sel

ajal olnud ainuke, kes soome õpetlase nõuandeid on kuulda võtnud ¹.

1845.a. esineb pastor C. Reinthal ÕES-is mitme ettekandega eesti ortograafia üle, kusjuures ta esitab Lõnnroti mõjul soome ortograafia põhimõtetel baseeruvaid seisukohti. Nii kõneleb ta 6. juunil, esitades esimese osa oma eesti ortograafia käsitlusest, mille eesmärgiks oli näidata, kuidas tuleks eri häälikuid kirjas märkida ja eristada. Sama aasta 5. septembril kõneleb ta konsonantide kahendusest ja 7. novembril selgitab ta jällegi eesti ortograafiat ning esitab ettepanekuid, kuidas saavutada otstarbekohast järjekindlust ².

Reinthali ettekannete käsikirjad pole arvata-vasti säilinud, kuid ÕES-i materjalide hulgas leidub kiri ÕES-ile „Etwas zur Begründung einer verbesserten Ehstnischen Orthographie“, milles põhjendatakse vajadust senisest ortograafiast loobuda ja uuele kirjavõttele üle minna. See kirjutis on kõigi tunnuste järgi pärit C. Reinthalilt. Kirjutise al-

¹ Vrd. C. R., Auch ein Wort in Sachen der neueren Ehstnischen Orthographie. Inland 1860, nr. 10, vg. 206, 207.

² Vrd. Inland 1845, vg. 606, 653 ja 802.

gusosas märgitakse, et igal autoril olevat oma kirjaviisi, mistõttu puuduvat ühtlus senises ortograafias. Ei arvestatavat küllalt põhireeglit: kirjutati nii, nagu sa räägid. Sellest põhireeglist lähtudes esitab Reinthal järgmised reeglid: 1) nn. liikviid-
sed konsonandid (liikvidad, nasaalid) ja v märgitagu ainult siis kahe tähega, kui nad selgesti geminaatidena häälduvad, muidu aga ühe tähega, näit. kala ja kalla, kana ja kanna jne.; 2) nõrgad konsonandid b, d, g, nõrk s, samuti häälikud h ja j kirjutatagu alati ühekordse tähega, näit. abi, pada, taga, asi, ahi, vaja; 3) märgitagu tugev ja nõrk s eri märkidega, mis ei tekita raskusi, sest eesti kirjas on olemas kahesugune s, näit. suli, meli, kuid kaus; 4) lühikese vokaali järel märgitagu p, t, k ja s ainult siis kahekordselt, kui nad on eriti tugevasti hääldatud ja neid on vaja eristada teistest vähem tugevasti hääldatud häälikutest, näit. sisseütl. kotti ja omast. koti, sisseütl. lukku ja omast. luku, sisseütl. kappa ja omast. kapa, tema tahap teda pessa 'peksta' ja mina pesa 'peksan' teda; 5) lahtise silbi pikk vokaal märgitagu samuti kui kinnise silbi oma kahe tähega, näit. saama, piima, lootus jne. Lisaks soovitab ta eesti keeles tar-

vitada ka f-i ja ch-d, näit. luft, kift, lecht, wichma jne. Pärts õigesti toetub Reinthal oma ettepanekute põhjendamisel vöörnimedele, märkides näiteks, et eesti keele nimedes Kalilea ja Pilatus hääldatakse l täpselt samuti kui sõnades külla 'küla' ja kalli 'kali', mis näitab, et ka viimastes sõnades l on lihtne, s.o. lühike, kuigi vana ortograafia seda märgib kahe tähega.

Nagu Reinthal ise märgib, on ta oma ettepanekute puhul toetunud osalt soome ortograafia reeglitele. Nii on tema samuti kui Ahrens soome ortograafia põhireegli, et lühike häälik märgitakse ühe ja pikk häälik kahe tähega, üle toonud ka eesti ortograafiasse. Teiselt poolt viitab ta sagedasti ka Ahrensi grammatikale. Eriti klusiilide völdete märkimise küsimuses (taga ; suka : sukka ; suk) on ta toetunud Ahrensil, kuigi ta ei ole nii järjekindel teise ja kolmanda völte klusiilide eristamises kui Ahrens. Erinevalt Ahrensist soovib ta ka s-i puhul eristada kolme völdet (ſ, s, ss, näit. omast. poiffi, warſa, osast. poisi, warsa, osast. kassi), mida ta eriti lõuna-eesti murdest lähtudes peab oluliseks (näit. viif ja viis 'viiks'). Täiesti ebaõnnestunuks tuleb aga pidada tähtede f, ch ja z rakendust, mida ta jällegi

lõuna-eesti murde seisukohalt soovitas, näit. kofi
'kohv', zicht 'siht' jne.

Oma ortograafiat rakendas Reinthal veel samal
1845.a. avaldatud lõunaeesti-murdelises aabitsas.
See raamatuke kannab pealkirja „Tarto maa-keele
Abits kost latse wõiwa täwweste lugemi t opi. Manu
om pantu 12 jutu lugemi e-tukis. Tarto liinan, trü-
kitu Laakmanni kirjadega 1845.” Tiitellehel on
värs::

„ Opus meid ei awita

Kui ta unetetas jälle;

Andkem püha himoga

Sõamen sis a^jend tälle,

Et ta meid wõis walgustada,

Meije mõistust kaswatada”.

Nagu aabitsa teksti jälgimine näitab, on
Reinthal siin võrdlemisi järjekindlalt oma ortograa-
fia läbi viinud. Nii teeb ta siin vahet kahesuguse
s-i vahel (pee-fi-ta, kuid pe-se-ti 'pekseti'),
tarvitab võõrtähti (näit. wuich, zirk, suu-che,
fab-rik), märgib palatalisatsioon (õtsma, läts)
jne. Kahjuks puuduvad lähemad andmed, kuidas see
esimene uues kirjaviisis kirjutatud aabits vastu
võeti. Faehlmann ja Kreutzwald igatahes vaikivad
sellest, sest nemad ei pooldanud lõuna-eestilise

kirjenduse väljaandmist, mis takistas ühise rahvuse-
keele kujunemist.

Peale mainitud aabitse rakendas Reinthal oma kirjaviisi ka teistes tema poolt sel ajal kirjutatud töödes, näiteks ÜES-i poolt toimetatud 1846.a. „Ma-rahwa Kalendris“ avaldatud jutukestes. Mauseas märgib Kreutzwald nende juttude ortograafia kohta, et temale ei meeldivat nn. „lühike“ s sõna algul, mida Reinthal tarvitas ¹. Nagu Reinthal hiljem ise kirjutab, olevat Faehlmann tema ortograafia välja naernud ja ütelnud, et ükski mõistlik eestlane seda ei hakkavat lugema. Faehlmanni mõjul olevat temagi loobunud uuest kirjaviisist ja siirdunud tagasi vanale kirjaviisile ².

32. Ometi oli sel ajal just Faehlmann see, kes ise hakkas kahtlema oma senises kirjaviisis. Kuigi ta oli vaieldnud Lõnnrotile vastu, ei jäänud talle märkamatuks uue kirjaviisi teatavad paremused, nimelt võimalus läbi saada eriliste lisamär-

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile 10.XII 1845, F₁Kr Kv, lk. 82.

² Vrd. C. R., Auch ein Wort in Sachen der neueren Ehstnischen Orthographie. Inland 1860, nr. 10, vg. 207.

kideta (näit. pole vaja kahesugust r-, l-, s-täh-
te) ja lihtsus.

Nii kirjutab ta 10. augustil 1845.a. Kreutz-
waldile, et tal on „piibo jut“ valmis, mille ta ka-
vatseb avaldada ühes sissejuhatusega (tegelikult il-
mus ilma sissejuhatuseta). Ta küsib Kreutzwaldilt:

„Mis sa arvad, kas me ei peaks põhja-eestiliste kir-
jutiste jaoks valima soome ortograafia, mis sulle ju-
ba selletagi näib sobivat? Me peame ju lõpuks üks-
kord ometi selgusele jõudma - ortograafia on liiga
kirju! Ja soome ortograafia annab ometi kindlad
märkimisvõimalused vastava sisu edasiandmiseks“¹.

Kreutzwald vastab sellele heatahtlikult. Ta ütleb, et
ta ettepanekut soome ortograafia rakendamiseks enam
ei olevat saanud teostada, pealegi olevat soome or-
tograafia temale võrdlemisi võõras. Ta olevat küll
Ahrensi teose puhul lugenud Schüdlöffeli raamatut
„Toomas Westen“, kuid et ta ei tundvat soome kirja-
viisi, siis ei teadvat ta, kui võrd Schüdlöffel soome
kirjaviisi eeskujuks on võtnud. Ta ütleb: „Kui sa
vaevaks võtad minu käsikirja enne ümberkirjutamist
soome ortograafia kohaselt ümber teha, siis ei ole

¹ F.R. Faehlmann F.R. Kreutzwaldile
10. VIII 1845, F_Kr_Kv, lk. 68.

mul midagi selle vastu. Tõsi ei ole ju suur, sest teatav hulk konsonante tuleb välja jätta ja mõningaid väheseid vokaale kahekordselt kirjutada. Kuid mille põhjal Sa järeldad, et soome ortograafia mulle sobib. Mul oleks ainult armas, kui me ükskord kindla normi oma ortograafiale saavutaksime ja välja jõuaksime paabeli torni ehitamise virvarrist" ¹.

Sama aasta 23. septembril saadetud eestikeelses kirjas püüab Kreutzwald juba veidi uut ortograafiat tarvitada, kuigi peamiselt ainult pika vokaali kahekordselt märkimisega (looden, loomakene, keeled jne.). Ta ise ütleb selle kohta: „Ärra panne pahaks, et sulg ja kässi Soomlase Ortographie järel veel ei oska kõndida, wanna õpitud pattu ei jõua ni ruttu kerrest välja ajjada !" ²

Veidi hiljem (26. oktoobril 1845) kasutab ka Faehlmann oma kirja mõnes eestikeelses lauses uut kirjaviisi.

Faehlmann ja Kreutzwald püüavad nüüd uut kirjaviisi rakendada ka ÜBS-i väljaannetes. Huvitav on selles mõttes 1846.a. „Ma-rahwa Kalender ehk

¹ F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile
13. VIII 1845, F_Kr_Kv, lk. 71, 72.

² F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile
23.IX 1845, F_Kr_Kv, lk. 75.

Täht-ramat". Kalendri algusluuletus „Wastsel ajas-
tajal" ja jutuosa alguspala „Abi-elo" on kirju-
tatud Reinthali poolt Reinthali enese kirjaviisis.
Kalendaarium on vanas kirjaviisis. F. Kreutzwaldi
kirjutis „Vene-riigist", samuti Faehlmanni „Piibo
jut" on uues kirjaviisis, kalendri lõpupala „Ka-
lendriteggi ja kimbus" aga Faehlmanni kirjaviisis.
Faehlmann ise kirjutab kalendri ortograafia kohta
Kreutzwaldile 30. novembril 1845: „Sinu soovi ko-
haselt olen ma soome ortograafia sinu geograafilis-
se kirjutisse sisse toonud. Oma molemad palad olen
ma jaotanud: „Piibo jut" on soome ortograafias kir-
jutatud, „lorri" (s.o. Kalendriteggi ja kimbus" - A.K.)
pühul olen säilitanud veel oma enese ortograafia.
Kuid ma olen valmis taanduma ja esitan selle pala
veel kui viimase järeleväe - sest me ei taha pare-
male tema õigustes sellopärast ülekohut teha, et ta
on uus ja harjumatu. Rahvas võtab uue ortograafia
heahtlikult vastu ja ainult mustkunnad, need pai-
galpüsimist armastavad mehed, teevad kõvera näo.
Jätame kõrvale mõningad ebakonsekventsused ¹ -

¹ Uue kirjaviisi ebakonsekventsuste all
Faehlmann mõistab arvatavasti erinevust klusillide
ja teiste konsonantide välldete märkimises. Vrd.
eespool lk. 113.

kuid me saame siiski sellise ortograafia, kus me enam ei satu igal real sõnadele, mida me ainult asjade mõttelist sisu teades õigesti võime mõista ja lugeda. -" ¹.

Et Kreutzwaldile uus kirjaviis ikkagi veel raskusi teeb ja ta Virumaa mehena ei taipa, miks kord (tema arvates ebakonsekventselt) kirjutatakse hakanud, õpetus, õpetaja, lukuta, võtaks, teinekord aga hakkama, õppima, õppinud, lukko, võtta ², siis lubab Faehlmann talle mõningad uue kirjaviisi reeglid saata ja lausub lõpuks: „Ei saa eitada, et see (s.o. uus kirjaviis - A.K.) on järjekindlam, ja kui lugeja on mõningal määral sellega tutvunud, siis ei loe ta naljalt valesti" ³. Ühtlasi võtab Faehlmann siin Kreutzwaldi poolt märgitud ebakonsekventsused kaitse alla ja näitab, et koti on omastav, kotti aga sisseütlev. Siit selgub, et Faehlmann on nüüd küllaldaselt süvenenud uude kirjaviisi ega teeks enam

¹ F.R. Faehlmann F.R. Kreutzwaldile
30. XI 1845, F_Kr_Kv, lk. 81, 82.

² Vrd. F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile
10. XII 1845, F_Kr_Kv, lk. 83.

³ F.R. Faehlmann F.R. Kreutzwaldile
14. XII 1845, F_Kr_Kv, lk. 84.

niisuguseid vigu, nagu neid esines tema varasemas uue kirjaviisi vastases poleemikas (näit. et uues kirjaviisis tuleb kirjutada lepima, vrd. eespool lk. 113).

1845.a. lõpul näivad seega ÕES-i juhtivad tegelased uue kirjaviisi soovitatavuses kaunis üksmeelseid olevat. Arvatavasti soodustas heatahtlikust Ahrensi ja tema kirjaviisi vastu ka tüli, mis tekkis 1845.a. suvel Ahrensi raamatu „Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache“¹ tõttu.

Selles poleemilist ilmet kandvas raamatus annab Ahrens ülevaate eesti kirjaviisi arenemisest, väites, et Stahl olevat teadlikult eesti keelt moonutanud, Hornung - ja mitte Forselius - olevat aga olnud see Kolumbus, kes olevat uue eesti keele maailma avastanud ja lõpu teinud Stahli žargoonile. Hornungi tööd aga ei olevat omal ajal hinnatud. Oma töö on Ahrens kirjutanud selleks, et näidata, kuidas varemajal kirikukeele arendajatesse samuti on suhtunud kui tänapäeval temasse ja tema ettepa-

¹ Kreutzwaldi hindavat suhtumist Ahrensi raamatusse näitab kiri Paehlmannile 5. juunist 1845, F. Kr. Kv, lk. 66.

nekutesse, mis ta esitas kirjaviisi küsimuses Eesti-
maa sinodile. Oma töö lõpul küsib ta: Missuguseid
p r a k t i l i s i tulemusi annab käesolev uuri-
mus? Ja vastab sellele: „Selgub, et meie k i -
r i k u k e e l (minu sõrendus. A.K.) ei või jääda
nii, nagu ta on, vaid vajab paratamatult r a d i -
k a a l s e t r e f o r m i . Sest ta ei ole vii-
mase 150 aasta jooksul mitte edenenud, vaid tagur-
pidi sammunud”¹. Kirikukeele parandamisel ei tule-
vat parandada niivõrd arhaistlikku lausestust, kui
just sõnade muutmist ja astmevaheldust, milleks tema
grammatika küllaldaselt tuge pakkuvat. Tema arvates
tuleks reformi alustada aabitsast ja katekismusest,
siis siirduda lauluraamatule ja lõpuks jõuda piib-
lini. Kõige raskem olewat teostada ortograafilisi
uuendusi, sest silm olewat tundlikum kui kõrv ega
sallivat harjumuspärase kirjaipildi muutmist. Forsee-
liuse kirjaviisi vastu olewat võideldud, sest see
oli uus, ja nüüd kaitstavat seda kirjaviisi tuliselt,
sest see on vana. Ometi olewat paratamatu soomepä-
rase kirjaviisi tarvituselevõtmine. Väide, et soome

¹ E. A h r e n s , Johann Hornung, der
Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache,
Reval 1845, lk. 24.

kirjaviisi ei osatavat lugeda, ei pidavat mingil määral paika, sest Schüdlöffeli „Toomas Westenit“ loetavat, ilma et üldse märgatavat vahet kirjaviisis. Ja kui erinevustele uue ja vana vahel juhitakse tähelepanu, siis imestatavat, miks juba varemalt ei ole uut viisi kirjutatud ¹. Sama mõtet, et uues kirjaviisis kirjutatud teoste lugemine mingisuguseid raskusi ei tekitavat, oli Ahrens juba eelmisel aastal kirjas Rosenplänterile väljendanud ².

Kuigi Ahrens oli oma ülesandeks seadnud ainult k i r i k u k e e l t parandada, ainult selle eest hoolitseda, et pastoriid oskaksid enam-vähem õigesti eesti keelt lugeda, et nad ei teeks rumalaid vigu jumalateenistusel ega muutuks rahva silmis naeruväärseks, ometi oli neidki, kes Ahrensi pastorlikes taotlustes nägid ohtu kohalikule baltisaksa aadlile ja kes Ahrensi keelelisi harrastusi pidasid lausa kahjulikuks. On loomulik, et ÜES-i juhtivad tegelased ei saanud heaks kiita näiteks Eduard Meyeri vaateid, kes pidas eesti keele uuri-

¹ E. A h r e n s , Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ethnischen Kirchensprache, Reval 1845, lk. 24 - 27.

² E. Ahrens H. Rosenplänterile
28. III 1844.

mist ja arendamist tarbetuks ja tegi etteheiteid Ahrensile, et viimane oma keelelise tegevusega aina takistavat eestlaste assimileerumist sakslastega, sest eestlaste ajalugu näitavat, et nad ei ole võimelised iseseisvaks kultuurrahvaks saama ja nende ainukene õnn olevat võimalikult kiiresti sulaneda sakslastega ¹.

Ahrensi ettepanekute tagasilükkamine tagurlikkude kiriklikkude ringkondade poolt tõstis lugupidamist Ahrensi vastu ÕES-is, nii et Ahrens 1845.a. maikuu koosolekul valiti ÕES-i auliikmeks.

33. Kui 1845.a. lõpul näis olukord uue kirjaviisi levimiseks kõigiti soodne olevat, siis toovad järgmised aastad teatava pettumuse.

Juba 1846.a. algul kirjutab Kreutzwald Faehlmannile: „Soome ortograafia tõttu leiab meie kalender kõikide klasside poolt kõige ägedamat vastuseisu: vaimulikud ja mittevaimulikud, õpetlased ja mitteõpetlased, patriitsid ja plebeid, lühidalt: kõik on selle uuenduse vastu. Kõige vilumamad lugejad - nagu ma isiklikult korduvalt olen võinud veenduda - takerduvad iga kolmanda

¹ Vrd. Inland 1845, nr. 28 vg.470-473.

sõna juures ega saa edasi. Üks väga mõistlik maa-
koolmeister ütles mulle üleeile: kalendris olevat
keel, mille mõtet ainult suure vaevaga olevat või-
malik konteksti varal mõistatada. Ma tegin oma ka-
lendri välja ja andsin talle „Kalendriteggija
kimbus“ lugeda: „Se on wanna keele murro, sedda
kül oskame, agga võttame teise tükki: „Piibo jut“ ”
ja Sa oleksid pidanud nüüd kuulma, kuidas mees lu-
ges; ma katsun Sulle kirjalikult sellest väikese
proovi anda.

Teere weenike Mihkel kuuda käbäläd käiwad ?
etc. etc.”¹

Kui pastor Ahrens olevat väitnud, et tallin-
na murde lugejad ei olevat märganudki „Toomas Wes-
teni“ uut ortograafiat, siis pidavat Kreutzwald
küll tallinna lugejaid lausa pimedalt-sündinud
olenditeks nimetama. Faehlmanni ortograafias olevat
sellevastu ainult mõned vähesed sõnad, mis lugemi-
sel raskusi tekitavat või arusaamatud olevat. Ta
lõpetab oma kirja järgmiselt: „Rumalad arvustajad
nagu hr. Winkler”² ja tema kaaslased ei ütle meile

¹ F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile
5. I 1846, F. Kr. Kv, lk. 89.

² N.H. Winklerilt ilmus 1845.a. „Ma-rahwa
Kalendri“ kohta „Inlandis“ mahategev arvustus, mil-
lele Faehlmann teatavasti vastab jutuga „Kalendri-
teggija kimbus“, vrd. F. Kr. Kv, lk. 67.

midagi, kuid üldine rahva hääl ei tohi meid jätta ükekõikseks. Minu nõu oleks järgmine: Avalda oma ortograafilised ettepanekud, kutsu asjatundjad vaidlusele, meie pureleme ja haugume, kusjuures paremal juhul ikkagi midagi asjale kasulikku välja tuleb. Võta õeldut tõsiselt kaalumisele! ¹.

Oli see siis sellepärast, et rahval oli raske uues kirjaviisis kirjutatud tüid lugeda, või olid siin muud põhjused, kuid Faehlmanni ja Kreutzwaldi vaimustus uue kirjaviisi vastu vaibub. Näib aga, et neid ei peletanud ainuüksi uue kirjaviisi lugemise raskused, sest nad on alati olnud valmis võitlema selle eest, mida nad on õigeke pidanud, olgu siis suur hulk selle vastu või mitte (vrd. eespool lk. 119 Kreutzwaldi avaldust selle kohta).

Tekib küsimus, kas ei olnud see tagasimineku Faehlmanni kirjaviisile, mida me kohtame nende kirjavahetuse eestikeelsetes sõnades ja ÕES-iga seoses olevates kalendrites, tingitud isiklikkudest vahetustest. Näib, et 1847.a. algul (võibolla ka 1846.a. lõpul) ÕES-i ja Ahrensi vahe-

¹ F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile
5. I 1846, F.Kr.Kv, lk. 90.

korrad jahenesid. See jahenemine on mõistetav, kui arvestame Ahrensi ja Faehlmanni erinevaid iseloomu ja nende tegevuse diametraalselt erinevaid eesmärke. Faehlmanni tunneme tasakaaluka kultuuritegelasena, kes tundis elavat huvi kogu eesti rahva saatuse vastu ja astus korduvalt välja rahva kaitses ajal, mil avalikult kõneldi, et eesti rahvas on kultuurivõimetu ja sureb paratamatult välja. Kogu Faehlmanni tegevus oli suunatud eesti keele, rahvaluule ja muistse kultuuri väärtuste esiletoomisele¹. Ahrens aga oli ennast väga kõrgelt hindav ja kergesti ärrituv ning solvuv keeleliste huvidega pastor, kes pidas ennast keelekõsimustes eksimatuks, ei sallinud kriitikat ning kahtlustas teisi plagiaadis. Ta ei tundnud huvi rahva kultuuri vastu. Tema eesmärgiks oli kiriku huvides ajast maha jäänud kirikukeele parandamine, et kirik võiks edukamalt rahvast hoida oma õpetuse kammitsais.

Tüli Ahrensi ja ÜES-i vahel tekkis seoses

¹ Võrreldagu Faehlmanni idealiseerivaid seisukohti eestlaste, nende mineviku ja nende keele kohta näiteks tema töös „Ueber die Declination der estnischen Nomina, VhGEG I, 3, lk. 22, teoses „Scriptores rerum livonicarum“ I, 1848, lk. 683, avaloengus jm.

käänamisõpetuse küsimustega, mida olid paralleelselt käsitletud nii Ahrens kui Faehlmann. Teravaks muutus see tuli aga 1847.a., mil R. Hollmann avaldas kirjutise Ahrensi ja Faehlmanni deklinatsioonõpetusest, eelistades Faehlmanni seisukohti ¹. Sellele vastas Ahrens oma tööga „Zur Declinationslehre“, mida ÕES aga oma toimetistes ei avaldanud, sest see sisaldas teravusi Faehlmanni arvel. Tuli ügenes ja lahendus sellega, et Ahrens katkestas kõik sidemed ÕES-iga ning palus oma nime kustutada Seltsi auliikmete nimestikust. Ühtlasi avaldas ta mainitud töö Tallinnas Lindfors'i juures ja kirjutas sellele väga teravatoonilise eessõna. Hiljemgi esines Ahrens korduvalt Faehlmanni vastu inetute ja põhjendamata süüdistustega ².

¹ Vrd. R. H o l l m a n n , Ueber die neueste estnische Declinationslehre des Pastor Ahrens und Dr. Fählmann, VhGEG II, 1, 1847, lk. 14-22; ka V. R e i m a n , Eduard Ahrens, Eesti Üliõp/laste Seltsi album II, lk. 18.

² Selle tuli kohta võrreldagu veel ÕES-i vastust „Herr Pastor Ahrens und die estnische Gesellschaft“, VhGEG II, 2, 1848, lk. 80 - 83 ja E. Ahrensi kirjutisi „Die Gelehrte Ehstnische Gesellschaft und meine Wenigkeit“, Inland 1849, nr. 5, vg. 64 - 72 ja „Ein letztes Wort“ Inland 1849, nr. 14, vg. 230-231, samuti Ahrensi esimesele kirjutisele lisatud vastuseid F.R. Faehlmannilt ja ÕES-ilt.

Nendes oludes on päris mõistetav, et ka Faehlmann midagi teada ei taha Ahrensi poolt soovitatud kirjaviisist ja tagasi pöördub oma endise ortograafia juurde.

Nii ongi kõik selleaegsed ÕES-iga seoses olevad raamatud ja kalendrid kirjutatud suurel määral Faehlmanni kirjaviisis (näit. „Ma-rahwa Kalender ehk Täht-ramat 1849, 1850, Kreutzwaldi „Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on“ 1849, „Ma-rahwa kassuliine Kalender“ 1845 - 1851 jt.).

Kuidas Faehlmann oma viimastel eluaastatel suhtus uude kirjaviisi, seda näitab ta pikem kiri 1849.a. juunikuust, kus ta keeleliselt arvustab Kreutzwaldi tööd „Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees on“. Nii kui tavaliselt, nuriseb ta Kreutzwaldi hoolimatuse üle keeleküsimumustes, annab talle näpunäiteid ja juhiseid, kordab ammutuntud vana kirjaviisi reeglit: lühike vokaal kirjutatakse alati ühekordselt, pikk vokaal lahtises silbis ühekordselt, kinnises kahekordselt. Selle keelereegli vastu ei olevat kogu piiblis vist kordagi eksitud. Kirjutatavat keel, kuid kele, keled jne. ja lõpuks lausub ta: „Ainult soome kirjaviisi tarvituselevõtmine võiks selles muudatusi tuua, kuid sel-

le vastu tahaksime endid veel mõne aja kaitsta" ¹.

Hoolimata sellest, et Faehlmann Kreutzwaldile etteheiteid tegi kirjaviisi ebaühtluse pärast, ei saavuta Kreutzwald neil aastail täielikku kindlust keeletarvituses. Uus kirjaviis näis Kreutzwaldile meeldivat, kuid ta ei omandanud täiel määral ka uue kirjaviisi reegleid, nii et ta 1845.a. lõpul võrdleb oma õigekirjutust hotentottide keele omaga ². Ta soovitab ÕES-il jõuda kord juba üksmeelele kirjaviisiküsimustes ja loobuda sellistest katsetest, nagu need esinesid 1846.a. kalendris ³. 1847.a. sügisel kurdab Kreutzwald Neusile, et ikka veel puuduvad kindlad eesti ortograafia reeglid. ÕES olevat komisjoni valinud, kuid see pole midagi teinud. Faehlmann on sobivad reeglid välja töötanud, kuid siis on Heller tulnud oma kõrgete ja madalate vokaalide teooriaga ja mõistliku ortograafia võimatuks teinud. Tema püüdvat nendes lauludes, mis

¹ F.R. Faehlmann F.R. Kreutzwaldile
5. VI 1849, F. Kr. Kv, lk. 150.

² F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile
28. XII 1845, F. Kr. Kv, lk. 87.

³ Vrd. F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile
mihklipäeval 1846, F. Kr. Kv, lk. 107.

Neusi kogus avaldamisele tulevad, mingit ühtlast ortograafiat tarvitada, kuid mitte piibli ja luraamatu kirjaviisi ¹. Järgmiseski kirjas Neusile nuriseb Kreutzwald Faehlmanni üle, et see ei ole talle ta palvetest hoolimata oma reegleid saanud. Ta katsub Faehlmanni ortograafiat rakendada, kuid ei ole selles järjekindel, kirjutades näiteks: „Häile olle ma immalt opnu, keele tadilta tabbanu” ². Nagu ühest hilisemastki kirjast selgub, on Kreutzwald kujundanud mingisuguse oma ortograafia, milles konsonantide märkimine toimub Faehlmanni ortograafia kohaselt (näit. liña ja linna, miña ja minna), kuid vokaalide märkimisel on mõnevõrra eeskujuks uus ortograafia (vrd. eespool: hähle, keele jne.). See tema ortograafia, mille ebakonsekventsust ta ise tunnistab, olevat leidnud mitmeid jälgendajaidki ³. Ei ole siis ime, et Faehlmann tema ortograafia puhul lausa ahastab.

Nii kirjutab Faehlmann 1848.a. juunis Kreutzwaldile: „Töö läheb trükki ja hirmuga vaatan ma sinu

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald H. Neusile 12.IX 1847.

² F.R. Kreutzwald H. Neusile 10.X 1847.

³ Vrd. F.R. Kreutzwald H. Neusile 31. XI 1847.

põrgulikku ortograafiat. Kirjuta, kuidas sa tahad, aga ole järjekindel." Ja edasi küsib ta: „Sa kirjutad kõikjal pika vokaali kahe tähega, miks ei kirjuta sa siis kokkuvoolavaid kaksikkonsonante (s.o. lühikesi konsonante - A.K.) ka ühekordselt?"¹

Üllataval kombel aga saab see Kreutzwaldi ebakonsekventne kirjaviis võrdlemisi heatahtliku vastuvõtu osaliseks. 1848.a. veebruaris ilmub ajakirjas „Inland" allkirjata pikem arvustus Kreutzwaldi poolt toimetatud kalendri „Ma-rahwa kaß u-line Kalender ehk Täht=ramat 1848.a. peale" kohta, millest ligi pool on pühendatud õigekirjutusküsimustele. Autori arvates olevat ilmne, et vana ortograafia oma aja on ära elanud ja teda on võimatu säilitada. Ahrensi ja Schüdlöffeli poolt soovitatud ortograafia olevat kõige lihtsam ja loomulik, teaduslikustki seisukohast kõige hinnatavam, sest see võimaldab kõrvutada eesti ja soome keelt. Praegused kõikuvused eesti kirjaviisis, eriti aga Kreutzwaldi poolt tarvitav ortograafia näitavat, et kahe erineva kirjaviisi lähenemine mitte ainult võimalik, vaid juba teostumas on. Arvustaja teeb

¹ F.R. Faehlmann F.R. Kreutzwaldile
3. VI 1848, F_Kr_Kv, lk. 132.

veel omalt poolt, lähtudes Kreutzwaldi kirjaviisist, mõningaid ettepanekuid eriti lühikeste vokaalidevaheliste konsonantide märkimise kohta, mille tulemusena n.ü. ajaloolise arenemise käigus kujuneks uus kirjaviis ¹.

Samal ajal aga kirjutab Kreutzwald Neusile, et soome kirjaviisi tarvituselevõtmine olevat rakendatud, sest nagu olevat näidanud katse kalendrisabaga (mõeldud 1846.a. kalendrit, vrd. eespool lk. 146 jj.), olevat see kirjaviis tekitanud nii õpetlastes kui mitteõpetlastes pahameelt ².

Seega oli siis sajandi keskpaiku tekkinud olukord, et tunnetati küllalt teravalt vana kirjaviisi puudusi, kuid siiski kasutati seda endiselt. ÕES-is kalduti küll tugevasti uue kirjaviisi poole, kuid rakendati siiski Paehlmanni poolt tarvituselevõetud vana kirjaviisi teisendit. Et vastuolud Ahrensi ja ÕES-i juhtivate tegelaste vahel õige tunduvalt pildurdasid uue kirjaviisi levikut, seda tunnistas hiljem ka Ahrens ise. Nii ütleb ta kirjas C. Reinthalile 1859.a., et suurimaks takistuseks uue kir-

¹ Vrd. Inland 1898, nr. 5, vg. 87-90.

² Vrd. F.R. Kreutzwald H. Neusile 16. II 1848.

javiisi läbiminekuks olevat tema isik, tema „persona ingrata“¹.

Elevus, mida 1840-ndate aastate keskpaiku kirjaviisi küsimused olid tekitanud, on nüüd vaibunud. ÕES-is kõneldakse kirjaviisist võrdlemisi harva. Peale Faehlmanni, Kreutzwaldi ja Reinthali katsete ei olnud midagi enam uues kirjaviisis ilmunud, kui mitte arvestada keelenäiteid Ahrensi töös „Zur Declinationslehre“ (1848). Enamik ilmuvaid raamatuid on trükitud vanas Forseliuse-aegses kirjaviisis, mõned Faehlmanni kirjaviisis, mõned (eriti kalendrid) ebatähtlases Kreutzwaldi kirjaviisis. Uus kirjaviis on nagu kõrvale tõrjutud.

Olukorda saajandi keskel iseloomustab C. Reinthal oma aruandes ÕES-i 1852.a. tegevusest järgmiselt: „... just kõige uuemal ajal on maksvusele pääsenud kaks teravalt vastandlikku kirjaviisi, mille esindajad üksteisega mingitesse läbirääkimistesse ei lasku: ühed on nimelt adopteerinud nn. s o o - m e k i r j a v i i s i , teised aga on säilitanud Masingu ortograafia baasil vana eesti kirjaviisi mõningate vajalike muudatustega“². Lõpuks

¹ Vrd. E. Ahrens C. Reinthalile 30.VII 1859.

² C. R e i n t h a l , Bericht über die Wirksamkeit der Gesellschaft, VhGEG II, 4, lk. 96.

märgib Reinthal, et teoreetilised arutlused ja vaidlused toimuvad enam sakslaste vahel, kuna eestlased lähtuvad praksisest ega tahtvat oma saksa õpetajate uuendusi vastu võtta. Erinevus keelemeeste vaadetes polevat kahjulik, see viivat tööle lähemale.

Vene teaduste Akadeemia
mõju eesti kirjaviisi
kujunemisele
50-ndates aastates

34. 1850.a. suri Faehlmann, kes oli senini olnud Tartus keeleliseks autoriteediks. ÕES-i ringkondades ei leidunud temale väarikat asendajat. C. Reinthal ja mõned teised, kes olid ÕES-is keelelisi küsimusi käsitleanud, ei küündinud keeletundmiselt Faehlmanni tasemeni. Samuti ei leidunud kedagi, kes kirjaviisiküsimustes oleks võinud ütelda küllalt kaaluvat sõna. Isegi Kreutzwald, kelle praktiline keeleoskus oli võrdlemisi hea, tundis end sel ajal teoreetilistes küsimustes, eriti aga kirjaviisi alal, tihti kaunis abituna.

Korduvalt oli Faehlmann, nagu juba eespool märgitud, Kreutzwaldi kirjaväisi üle nurisenud. Nii küsib ta 1849.a. Kreutzwaldilt: „Miks ei mõtle Sa kord ometi ka ise keele üle järele? Selle küsimuse esitan ma Sulle seda tõsisemalt, kuna ma väga hästi näen ja tunnustan sinu raamatu („Ma-ilm ja mõnda ... A.K.) väärtust“¹. Ja süüdlaslikult peab Kreutzwald sellele vastama: „Usu mind või ära usu, kuid mu pihtimus sulle on õige: head tahet mul ei puudu, ma olen ka mõnikord eesti grammatika kätte võtnud, olen Ahrensit ja sinu käsitlusi (viimaseid korduvalt) lugenud, kuid leiain mõlemad autorid minu igapäevase mõistuse jaoks liiga kõrged olevat, mis arvatavasti sellest tuleb, et mul igasugused võimed keeleuurimiseks puuduvad ... Keele õppimiseks olen ma liiga vana“².

Faehlmanni surmaga kaotas Kreutzwald mitte ainult oma sõbra, vaid ka oma keelelise nõuandja ja juhendaja. Kui Kreutzwald senini oli keelelistes küsimustes üldjoontes oma sõbra jälgedes sammunud,

¹ F.R. Faehlmann F.R. Kreutzwaldile
5. VI 1849, F.Kr Kv, lk. 147.

² F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile
12. VI 1849, F.Kr Kv, lk. 152, 154, vrd. veel
lk. 87, 175 jm.

siis tuli tal nüüd hakata küsimusi iseseisvalt lahendama. Teiselt poolt aga avas Faehlmanni surm teataval määral tee uuele kirjaviisile, sest eks olnud ju tuli tekkinud peamiselt ikkagi Ahrensi ja Faehlmanni vahel - ja kuni Faehlmann ÕES-i keelelist tegevust juhtis, ei võinud kõnet olla Ahrensi kirjaviisi tarvitamisest.

Pärast Faehlmanni surma muutub ÕES-i tegevus kirjaviisi korraldamise alal loiemaks. Ortograafia üle kõneldakse Seltsi koosolekuil järgneval aastakümnel võrdlemisi vähe. Nii võib märkida sellelt alalt ainult K.F. Robsti ettepanekut eesti õigekirjutuse tolleaegse olukorra ja kirjaviisi uuendamise kohta 1851.a. ja T. Beise arvamise avaldusi uue kirjaviisi üldise maksmapaneku vajalikkusest 1859.a.

Ka ÕES-i poolt toimetatud „Ma-rahwa Kalender ehk Tähtamat“, mida Faehlmann ja Kreutzwald suure huviga sisustasid ¹ ja mis senini nende vaateid kirjaviisi kohta väljendas, muudab pärast Faehlmanni surma oma ilmet. 1851.a. kalender on kirjutatud veel Faehlmanni kirjaviisis, kuid 1852.aas-

¹ Vrd. Ma-rahwa Kalender ehk Tähtamat, 1846, lk. 66.

tast alates siirdutakse tagasi esialgu Masingu lisamärkidega varustatud kirjaviisile ja hiljem (1855.a.) koguni täiesti vanale kirjaviisile.

Nii ei pakkunud ÕES-i tegevus teise pool-sajandi algusaastail mingisuguseid väljavaateid uuele kirjaviisile. Alles 50-ndate aastate lõpul muutub siin olukord.

35. Nüüd, kus kirjaviisiküsimused ÕES-is olid tagaplaanile jäetud, alustab oma aktiivset tegevust Kreutzwald. Mäletatavasti oli Kreutzwald algul suhtunud kahtlevalt uuesse kirjaviisisse, ja seda osalt ka sellepärast, et uue kirjaviisi esitajaks oli pastor Ahrens. Nähtavasti ei suutnud Kreutzwald 1845. aastal uut ortograafiat veel täiesti ära õppida (vrd. p - pp küsimus). Ta tarvitab järgnevail aastail küll Faehlmanni kirja-viisi, kuid teeb selles sageli vigu. Eriti kaldub ta uue kirjaviisi mõjul pikki vokaale alati kahekordse tähega märkima, missugusel puhul Faehlmann teeb talle etteheiteid. Ka konsonantide märkimine Faehlmanni kirjaviisi järgi kahe tähega tekitab temas kahtlusi, nii et ta 1849.a. juunis sõbrale kirjutab: „Kaksikkonsonandid on mu silmale koletiseks, juba kirjutatult näivad nad inetud, ja veel

trükitult :"¹. Ometi püsib ta harjumuspärase vana kirjaviisi juures, toetudes Faehlmannile ja kartes, et lugejatele tekitab raskusi uue kirjaviisi lugemine.

Pööre Kreutzwaldi suhtumises uuesse kirjaviisisse tekib alles pärast Faehlmanni surma, ja seda tänu Vene Teaduste Akadeemia mõjule.

Nimelt oli akadeemik A.J. Sjögren esitanud 1849.a. suvel Vene Teaduste Akadeemias ettekande „Zur Ethnographie Livlands“, milles ta toob ka paar tekstinäidet eesti keelest. Võrumurdeline keelenäide on tema enese poolt üles kirjutatud, põhja-eesti keelenäide aga esitatud tolleaegses eesti ortograafias, s.o. vanas kirjaviisis. Seejuures juhib ta tähelepanu sellele, et kui need tekstitõlked lõuna- ja põhja-eesti keelde teineteisest niivõrd teravalt erinevad, siis see erinevus on näilik, esinedes enamasti ainult kirjaviisis, mitte keeles. Muidugi on ju võimalik, et murdeti esineb ema, Jumal asemel emma, Jummal, kuid seda esineb niivõrd piiratult, et see ei saaks kuidagi olla eesti õigekirjutuse üldiseks printsiibiks. Nii näiteks ei ole-

¹ F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile
12. VI 1849, F_Kr_Kv, lk. 155.

vat tema oma 1846.a. sõidul Tallinnast Pärnu ko-
hanud ühtki tolleaegse ortograafia kohast häälda-
mist (s.o. ema asemel emma), kuigi ta hoolega
olevat jälginud. Siit teeb ta järelduse, et eesti
ortograafia ei vasta tegelikule hääldamisele ja
ütleb: „ ... see õigekirjutus ... ei ole lõpuks
midagi muud kui paljas s a k s a õigekirjutuse
matkimine, tarvitusele võetud ja alal hoitud mees-
te poolt, kes kas olid s a k s l a s e d või siis
vaatlesid asja ainult sakslaste seisukohast ning
kes seepärast oma saksa vaatlusviisi ilma pikema
jututa kandsid üle ka eesti ja läti keelele ja see-
tõttu mõlema keele õigekirjutuse süsteemi nii mõ-
neski suhtes juba algusest peale lubamatult ära
vuserdasid ja segamini ajasid”¹.

Veidi hiljem saab Sjögren sama teksti tõlke
veel lisaks ka Ahrensilt, mis aina kinnitab ta sei-
sukohta, et senine eesti moonutatud kirjaviis ei
vasta rahvapärasele hääldamisele².

¹ A. J. S j ö g r e n , Zur Ethnographie
Livlands, Mélanges Russes tirés du Bulletin Histo-
rico-Philologique de L'Académie Impériale des
Sciences, 1849 - 1851, Tome I, lk. 176.

² Vrd. sealsamas, lk. 183.

Sama küsimust käsitleb ta lähemalt ka järgnevas täiendavas ettekandes „Neue ehstnische Uebersetzungen der Bacmeister'schen Sprachprobe als Nachtrag zu meinem Aufsätze: Zur Ethnographie Livlands“, mille ta esitas 1850.a. veebruaris. Siin toob ta kõrvuti keeleproovi eestikeelsed tõlked Faehlmanni kirjaviisis, uues ja vanas kirjaviisis, kusjuures need eri kirjaviisides esitatud tõlked annavad põhjust lähemalt peatuda eesti ortograafia küsimustel. Nii näiteks leiab ta, et kui vanakirjaviisilise essimine asemel Faehlmann kirjutab essimine, siis kirjutab ta pooliti õigesti, pooliti valesti. Nii nagu Steingrüber omal ajal Massingule heitis ette ebakonsekventsust, nii heidab ka Sjögren Faehlmannile ette järjekindlusetust pea- ja kaasrõhulise silbi konsonandi märkimisel, ainult selle vahega, et Steingrüber pidas ühe konsonandiga märkimist veaks, Sjögren aga just vastupidiselt peab seda ainuõigeks. Kui aga konsonante sellistel juhtudel nagu sõnas esimine kirjutada ühekordselt, siis tuleb ka vokaale teisiti märkida. Nimelt tuleb pikki vokaale märkida kas kahe tähega, nagu seda soome eeskujul Ahrens teeb, või - mis veelgi parem - tarvitada selleks eri märke, näit. mâ või mā, kû või kū.

Eriti oluliseks vana kirjaviisi puuduseks peab Sjögren asjaolu, et lähtudes ekslikest saksa õigekirjutuspriinitsiipidest ka eesti keeles on hakatud lühikest konsonanti märkima kahe tähega, kuna õige oleks ainult geminaate märkida kahe konsonandimärgiga. Seetõttu on asetatud lugeja raskustesse ja ta ei tea, kuidas lugeda. Nii näiteks lõunaeestiline sõna essimine 'eksimine' sisaldab geminaadi, kuid vana kirjaviisi järel kirjutatakse see sõna samuti kui sõna esimene (näit. Faehlmanni kujul essimine). Selle kirjaviisi järgi võidakse saksa ortograafia kohaselt kõiki vastavaid konsonante lugeda lühidalt või jällegi vastupidiselt, lähtudes märkimisest, kõiki lugeda geminaatidena. Et nendest segadustest pääseda, tuleks võimalikult peatselt tarvitusele võtta Ahrensi poolt soovitatud uus kirjaviis ¹.

Samu mõtteid esitab Sjögren oma artiklis korduvalt. Nii näiteks käsitledes sõna pähhe hääldamist leiab ta, et olemasoleva vana kirjaviisi järgi isegi sakslane ei tea, kas vokaal on selles sõnas pikk või lühike. Ja edasi märgib ta: „Ometi tahetakse muutmata jätta vana juurde jääda, ei taheta loobuda

¹ Vrd. Bull. VIII, 1851, vg. 11, 12.

korduvaid paratamatuid segadusi põhjustavatest ebakonsekventsustest ja tahetakse nii ikka edasi lõpmatult raskendada keele õppimist kõigile, eriti aga vaestele eestlastele enestele ! Miks mitte kaksikonsonantidest märkimisel üldse loobuda, välja arvatud juhud, kus kaksikkonsonant keeles t õ e s t i o n o l e m a s , ja selle asemel vokaalide pikust omaette märkida, näiteks sabas asemel saa-
bas, sābas või sābas, juse asemel juuse, jūse
või jūse, pä asemel pää, pā või pā kirjutada ?" ¹. Teisal ütleb ta, kõneldes hammad- sõna hääldamisest: „Harilikult peetakse kõige loomulikumaks nõudeks, et peab oskama õigesti lugeda, enne kui grammatikat õppima hakatakse. Eesti keele puhul peab aga ümberpöörduvalt enne grammatikat õppima, et õigesti osata lugeda" ².

1850.a. detsembris esitab Sjögren veelgi täiendusi oma eelmisele artiklile („Bemerkungen zu dem Aufsätze: Neue ehstnische Uebersetzungen der Bacmeister'schen Sprachprobe u.s.w. in den ersten Nummern dieses Tomes des Bulletins"), milles ta jällegi rõhutab eesti keele senise kirjaviisi puu-

¹ Vgl. Bull. VIII, 1851, vz. 19.

² Sealsamas

dusi ja märgib, et Ahrens kirjutavat õigemini kui Faehlmann ¹. Ühtlasi esitab ta siin ka mõningaid põhimõttelisi seisukohti, öeldes, et ainult sellised ortograafilised uuendused lähevad läbi, mis kirja viivad kooskõlla elava keelega ².

Nagu eelnevast selgub, on Sjögren päris õigesti hinnanud olukorda eesti keele ortograafia alal. Teravamalt kui seda tegid kirjaviisiküsimuste varasemad käsitlejad, on ta rõhutanud saksapärase vana kirjaviisi sobimatust eesti keelele. Ta näitab, et eesti keeles tarvitusel olev kirjaviis ei takista eesti keele õiget lugemist mitte ainult neile, kes eesti keelt ei tunne, vaid ka eestlastele enesetele. Selles mõttes erinevad Sjögreni seisukohad õige oluliselt Ahrensi omadest, kes arvas, et eestlase seisukohalt ei olevat vajalik täpsem kirjaviis, sest eestlased oskavat sõnu niikuinii õigesti hääldada (vrd. eespool lk. 119, 120). Ühtlasi märgib Sjögren, et ortograafiliste ettepanekute puhul tuleb silmas pidada mitte üht või teist isikut, vaid asja ennast, s.o. ettepaneku vajalikkust keele seisukohalt. Nähtavasti vihjab Sjögren seejuures nendele vastuolu-

¹ Vrd. Bull. VIII, 1851, vg. 178.

² Sealsamas, vg. 204, 205.

dele, mis valitsesid Ahrensi ja Faehlmanni vahel ja mis mõnel määral pidurdasid uue kirjaviisi tarvitusele tulekut.

Sjögreni kirjutised ilmusid Vene Teaduste Akadeemia bulletäänides (Bulletin de la classe historico-philologique de L'académie imperial des sciences de St.-Petersbourg) saksa keeles ja olid seega kergesti kättesaadavad meie keelehuvilistele. Kirjavahetusest selgub, et ka Faehlmann ja Kreutzwald on lugenud Vene Teaduste Akadeemia bulletääne¹.

36. Nagu eespool märgitud, püsib Kreutzwald peale Faehlmanni surma esialgu veel oma endise ortograafia juures, kuigi Faehlmann selle üle oli nurisenud. Nii kirjutab ta 1851.a. veebruaris Sachsendahlile: „Minu senised järjekindlused seisnevad peaaegjalikult selles, et mul neid üldse pole olemas, ja selles usus kavatsen ma rahulikult niikaua püsida, kuni õpetatud härrad otsustajad ja pareminiteadjad meile mingisuguse juhtnööri on andnud. Nii vähe kui ma piibli ortograafiast oma õndsust otsin, nii-

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile
24. X 1849, FKrKv, lk. 164.

sama vähe rahuldab mind ka paavst Ahrensi poolt soovitatud kirjaviis, mis oma järjekindlusest heolimata end ikkagi eesti liisu peale ei lase koolutada. Minu ortograafia ei pea muutuma teistele juhtnööriks ega ole tal ka mingit muud otstarvet, mina püüan ainult kirjakeelt võimalikult kõnekeele sarnaseks vormida, ja kui rahvas minu keelest aru saab, siis hoolin mina meie õpetatud kukkede kiremisest koguni vähe" ¹. Seega rõhutab Kreutzwald, et ta oma ortograafia puhul ei pea niivõrd silmas järjekindlust kui üldarusaadavust. Et aga vana kirjaviis lugemisel tekitas raskusi, siis rakendab ta Faehlmanni ortograafiast pärinevaid lisamärke ja osalt ka ebajärjekindlat isikupärast märkimisviisi. Seda mõneti ebaühtlast kirjaviisi püüab Kreutzwald õigustada ka sama aasta mais saadetud kirjas Björgrenile, milles ta märgib: „Olles küll täielikult veendunud, et soome ortograafiat tuleks juba tema järjekindluse pärast eelistada senisele eesti kirjaviisile, olen ma tegelikkuses siiski jäänud vana harjumuspärase kirjaviisi pooldajaks - mõningate modifikatsioonidega, nagu Teie „Lenorast“ võite näha. Mõne aas-

¹ F.R. Kreutzwald E. Sachs⁵endahlile
24. II 1851.

ta eest katsusin ma paari pisiasja soome ortograafia kohaselt lasta trükkida, kuid need said nii haritud kui harimatute lugejate poolt sellise teenimatu põlguse ja piitsutuse osaliseks, et mul isu edaspidisteks katsetusteks igaveseks kadus" ¹.

Kui jälgida Kreutzwaldi selleaegset ortograafiat „Lenorast“ (Lenora. Üks kulus muistene laulujut. 1851), siis selgub, et Kreutzwald on siin püüdnud rakendada Faehlmanni ortograafiat, nagu ta seda on ka teistes sel ajajärgul kirjutatud teostes teinud, näit. kirjutab ta: oma, nime, kuid trummi, vana, kuid õnne jne.

Marrang Kreutzwaldi keelelistes seisukohtades toimub 1851.a. suvel, ja seda nimelt eelkõige akadeemik Sjögreni ja tema kirjutiste mõjul. Olles lugenud Vene Teaduste Akadeemia bulletinides avaldatud Sjögreni keelelisi töid on Kreutzwald revideerimisele võtnud oma senised seisukohad. Oma kahtluste peletamiseks on ta pöördunud Sjögreni poole, et temalt autoriteetseid selgitusi saada. Kui ta maikuu kirjas veel kaitseb oma senist ortograafiat, siis septembrikuu kirjas tal on tekkinud juba tuge-

¹ F.R. Kreutzwald A.J. Sjögrenile
15. V 1851.

vad kahtlused oma seniste seisukohtade paikapidavuses. Ta märgib, et Sjögreni märkused Bachmeister'i keeleproovide juurde on teda ärritanud järelemõtlemisele ning ta on leidnud nii mõndagi, mis teda on juhtinud nähtusi e e s t i seisukohast vaatama, ja ta palub Sjögrenit mitte pahaks panna, kui ta sellest täie avameelsusega kõneleb ¹. Säilinud Kreutzwaldi kirjad Sjögrenile ei anna siiski täit vastust sellele, kuidas toimus tema seisukohtade muutumine.

Täieliku pildi sellest muutusest on Kreutzwald ise andnud oma kirjas Sachse^sndahlile 1852.a. sügisel. Kreutzwald, kõneldes oma kalendris tarvitatud uuest kirjaviisist, ütleb siin järgmist:

„Usun Teid sõna pealt, et Te minu ortograafiaga eesti kalendris rahul pole. Teie pole see ainuke, surnute arv on leegion. Põhjus on aga väga lihtne: Teie vaatate kogu asjale saksa seisukohalt, kuna ses küsimuses ainult eestlane ükski võib õige otsustaja olla. - Kui mina mõne aasta eest esimest korda Toomas Westenit lugesin, ei käinud minu käsi seejuures sugugi paremini kui Teil ja paljudel teistel; jah, isegi kõik, mis Ahrens selle kasuks rää-

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald A.J. Sjögrenile
25. IX 1851.

kis, ei suutnud mind liigutada. Minu õnneks või õnnetuseks sattus paari aasta eest minu kätte terve hulk kirju, mis olid paberile pandud koolihari-
duseta eestlaste poolt, kes ilma võõra abita omal jõul olid kirjutama õppinud. Seal nägin ma imestu-
sega, kuidas need vaesed inimesed (instinkti ju-
hatusel) peaaegu eranditult sooms kirjaviisi kasu-
tavad. Mina, sina, teda, jumal jm. seesugused
sõnad on seal täiesti harilikud, samuti olema,
elama jne. Minu hilisem tutvus Bjögreniga, kelle
vastu ma selles punktis algul olin astunud, avas
mu silmad; nüüd hakkasin ma asja eesti seisukohalt
vaatlema ja ennäe ! "Saulusest sai Paulus"¹.

Nagu sellest katkendist võib näha, on õieti
peamiseks põhjuseks, miks Kreutzwald vanast kirja-
viisist loobus, asjaolu, et Kreutzwaldile sai nüüd
täiel määral selgeks vana kirjaviisi võõrapäraneus.
Kreutzwald taipas, et vana kirjaviis ei vasta ees-
ti keelele, ei ole kohane eesti häälikute, eriti
eesti häälikute kvantiteedisuhete edasiandmiseks
kirjas. Kui Kreutzwald algul oli kahelnud uue kirja-
viisi sobivuses, nähes, et need, kes olid harjunud

¹ F.R. Kreutzwald E. Sachsendlile
16. IX 1852.

vana kirjaviisi kohaselt lugema, ei osanud kohe soovavalt uues kirjaviisis trükitud teksti lugeda, siis nüüd, olles tutvunud lihtsate eestlaste kirjadega, veendub Kreutzwald, et uus kirjaviis siiski on palju vastavam eesti keele häälikulisele struktuurile kui vana. Seda veendumust aitavad kujundada ja kinnitavad ka Sjögreni kirjutised ja kirjad Kreutzwaldile.

See Kreutzwaldi ümberorienteerumine kirjaviisküsimustes avaldub ka Kreutzwaldi selleaegsetes eestikeelsetes kirjutistes. Nii näeme, et Kreutzwald juba 1851.a. sügisel H. Neusi rahvalaulude kogule saadetava kaastöö on esitanud uues kirjaviisis. Neus kirjutab sel puhul oma kirjas Kreutzwaldile 3. oktoobril 1851 järgmiselt: „Teie üleminek soome ortograafiale üllatas mind, kuid mul ei ole midagi selle vastu ette tuua. See pakub igatahes kõige lihtsama ja kõige parema võimaluse praegusest virvarrist väljapääsemiseks. Ka konsonantide ühekordselt märkimine valmistab ainult tähtede k, t, p puhul raskusi, ja sedagi arvatavasti enam ainult algul, kuna me oma kõrva liiga vähe oleme harjutanud.“ Ühtlasi märkab juba Neus Kreutzwaldi erinevusi Ahrensis näiteks sõnade nagu tuppa ja kokku kirjutamisel ja õigustab Kreutzwaldi tarvitust viisi, pidades eestlaste hääldamist õigekirjutuse puhul määravaks.

Jälgides Neusi kogu „Ehstnische Volkslieder“ kirjaviisi näemegi, et 1851.a. ilmunud kogu teises osas üksikuid laule (näit. nr. 79, lk. 258, „Vennakene, vennikene, kui lähed naesta võtemaie“) on uues kirjaviisis, kuid 1852.a. ilmunud kolmandas osas on uues kirjaviisis juba rohkesti laule, vähemalt kõik Kreutzwaldilt pärinevad laulud on uues.

Samuti võib Kreutzwaldi siirdumist uuele kirjaviisile ka 1852.a. jaoks kirjutatud „Ma-rahwa Kassulise Kalendri“ puhul näha. See kalender oli 1845. aastast alates kirjutatud Faehlmanni kirjaviisis, kusjuures rohkesti esines Kreutzwaldile omast kalduvust (eriti 1846. ja 1847.a. kalendris) tarvitada ka lahtises silbis kahekordseid vokaalmärke (laama, eemale jne.). Nii kestis see 1852. aastani, mil kalender siirdus uuele kirjaviisile. Järgmised kalendri aastakäigud on juba kõik uues kirjaviisis kirjutatud.

Selgesti väljendab Kreutzwald oma seisukoha ka 1852.a. kirjutatud kirjades. Nii kirjutab ta Sachssendahlile, et teda ei rahulda nüüd ÕES-i poolt tarvitusele võetud kirjaviis, milles Masingu kirjaviisi taoliselt tarvitatakse rõhumärke, ja mitte ainult vokaalidel, vaid ka konsonantidel. Tema

arvates võidavad ikka „fennomaanid“, kes soome keele eeskujul nendest raskustest kõige lihtsamal viisil on üle saanud, sest õ i g u s on nende pool. Ta ütleb: „Palun, heitke korra pilk kas või järgmistele üldtuntud komistuskividele: sulle (sõnast sina), sulle (sõnast sulg) ja sule (sõnast suu); viimases kirjutatakse u vahel ühe, vahel kahekordselt, kuna Masingu sabassõrkijad kahe esimese sõna erinevust kord konsonantidele, kord vokaalidele kiilutaolise märgi asetamise teel püüavad ära märkida. Seevastu aga kirjutab fennomaan täiesti lihtsalt sulle, sule, suule. Ei ole ta ei konsonandile ega vokaalile kiilu pähe löönud või kehasse torganud, ja ometi on need kolm sõna üksteisest nii hästi eristatud, et isegi pime (ainult mitte pime-olla-tahtja) seda käega võib katsuda”¹.

Huvitav on märkida, et kui Kreutzwald 1846.a. kalendri uuekirjaviisilisi palasid laskis lugeda, siis neid venitati ega osatud lugeda. Kreutzwald ei uskunud, et Ahrensil võiks õigus olla, kui ta väitis, et rahvas „Toomas Westeni“ uut kirjaviisi tähelegi ei panevat. Nüüd aga kirjutab ka Kreutz-

¹ F.R. Kreutzwald E. Sachssendahlile
23. IX 1852.

wald, et uus kirjaviis ei takistavat sugugi tema kalendri lugemist. Ta olevat lasknud üht sõpra maal järele kuulata ja see teatanud, et rahvas lugevat uuekirjaviisilist kalendrit ladusalt ega märkavatki uut kirjaviisi, kui sellele tähelepanu ei juhita. Kreutzwald on nüüd kindlasti veendunud, et „soome ortograafial on kõige suurem õigus senist barbaarsust välja kihutada“ ja sellepärast peab ta vajalikuks alustada energilist võitlust vana kirjaviisi vastu. Ta ütleb: „Kestka minugipärast 100 või 200 aastat, enne kui see võitlus lõpule viiakse. Vana on igal pool visa ja mustakuumeeste meelt on kõige raskem muuta“¹.

37. Eespoolmainitud ümberorienteerumine avaldub ka Kreutzwaldi suhtumises ÕES-i ja selle tegelastesse. Eriti ilmekalt väljendub see tülis, mis tekkis ÕES-i ja Kreutzwaldi vahel Tartu ülikooli 50. aastapäeva juubelitervituse puhul. Nimmelt oli ÕES teinud Kreutzwaldile ülesandeks kirjutada ülikooli juubeli puhul tervitusluuletus, mis pidi eesti ja saksa keeles trükitult esitatama Ülikoolile juubeliks 1852.a. detsembris. Kreutz-

¹ F.R. Kreutzwald E. Sachs⁵endahlile
16. XI 1852.

wald kirjutas vastava tervitusluuletuse uues kirjavii-
sis ja saatis selle septembris ilma allkirjata
Seltsile, võimaldades Seltsil seda avaldada juhul,
kui Seltsile ei meeldi uus kirjaviiis, kas vanas või
Faehlmanni kirjaviiis, mitte mingil juhul aga Selt-
si presidendi C. Reinthali poolt soovitatud Masingu
rõhumärkidega kirjas, mida Kreutzwald pilklikult ni-
metas kiilkirjaks ¹. Kui ta aga 11. detsembri õh-
tuks Tartusse juubelipidustustele jõudis, nägi ta
oma üllatuseks, et juubelitervitus „Tarto Alma ma-
terile wiekümne aasta lõppetuse-rõemo pühhal Sel
12. Teetsembril 1852” kandis tiitellehel küll te-
ma nime, kuid ei olnud trükitud uues ortograafias,
vaid C. Reinthali „kiilkirjas”. Isegi nimi Taara
oli eestikeelses tekstis tehtud Tara’ks, kuna sak-
sakeelses tekstis nimi oli säilitatud Taara kujul.
Kreutzwald protesteeris kõige energilisemalt sel-
lise omavoli vastu, saates Seltsile sellekohase
protestikirja ². Ühtlasi laskis ta omal kulul trük-
kida teatava arvu tervitusluuletusi uues kirjavii-

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald E. Sachs^sendahlile
23. IX 1852.

² Vrd. F.R. Kreutzwald Öpetatud Eesti
Seltsile 13. I 1853, F. Kr. Kv, lk. 195.

sis koos uue saksakeelse tõlkega. See uuekirjaviisiline väljaanne ilmus 1853.a. jaanuaris pealkirja all „Tarto Alma maaterile wickümne aasta lõpetuse rõemo=pühal Sel 12. Deetsembril 1852.“

Kreutzwald kirjutab sel puhul Sjögrenile, et tema arvates kõige kohasem on eesti keeles rakendada soome kirjaviisi, sest see on kõige lihtsam ja konsekventsem. Reinthalil „kiilkiri“ olevat aga täiesti ebaõnnestunud. Tema olevat Reinthalile juubelitervituse ortograafia omavolilise muutmise eest tublisti säru teinud. Need ortograafilised võitlused olevatki olnud põhjuseks, miks Reinthal oma presidendiameti ÕES-is maha pannud ¹.

38. Et aga ka ÕES-is uuele kirjaviisile pinda valmistada, soovitab ta ÕES-i sekretärile Sachsendahlile järgnevat katkendit Sjögreni kirjast, mille ta saanud 11. II 1853, Seltai koosolekul ette lugeda. Sjögren kirjutab: „Viimane aeg oleks seda (nimelt ortograafiat, nagu see siiamani püsinud) lõpuks ometi kord, aga otsustabekalt reformeerida ning selleks annab soome keel tõepoolest sobivat eeskuju. - Ma ei kõnele

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald A.J. Sjögrenile 6. II 1853.

kõike seda sellepärast, et olen ise sünnilt soomlane, vaid kui eo ipso kõigi eestlaste lihane veresugulane. - Igakord, kui ma midagi eestikeelset loen, olgugi selle vorm uuendustega l a - p i t u d , vihasitan ma hingepõhjani seepärast, et sakslased või saksa haridus eesti keele välise kirjakuju algusest peale nii põhjalikult on ära narrinud; praegugi, kus mul parajasti on käsil Neusi poolt väljaantud „Ehstnische Volkslieder“, et nendega tutvuda ex officio, saan ma iga tund selle kohta kinnitust, kui võimatu on kirjast ja ainult kirja põhjal rahva õiget hääldamisviisi tabada, kuna see ometi täiesti võimalik peaks olema, kui kirjasõna oma ülesannet täidaks. Aga siiski, ma olen ja selles küsimuses oma seisukohati, kuigi enamasti ainult juhuslikult, siis ometi küllalt selgesti ja otsekoheselt mitmetes viimastel aastatel avaldatud artiklites väljendanud. Samuti peab loodetavasti iga erapooletu uurija, kel silmad on nägemiseks ja kõrvad kuulmiseks, sedagi tunnistama, et ma pole mitte ainult kui soomlane või sellepärast niiviisi arutlenud ja isegi ettepanekuid teinud asja veelgi enam lihtsustada, näiteks vokaalide pikkust või vältust hääliku kohal märgiga ^ või - ära tähendada, selle ase-

mel et neid kahekordselt kirjutada, mis ju rohkem aega ja vaeva nõuab" ¹.

Ei ole andmeid selle kohta, et Sachs^sendahl oleks selle kirja ÕES-i koosolekul esitanud. Silmatorkavaid muutusi suhtumises uuesse kirjaviisisse igatahes Seltsi tegelaste juures ei ole märgata.

39. Kreutzwald aga nõustub täiesti Sjögreni seisukohtadega. Ta saadab Sjögrenile mõlemad juubelinterviitused, et Sjögren võiks veelkordselt võrrelda, kumb ortograafia on kohasem eesti keelele. Ühtlasi kirjutab ta vastuseks Sjögrenile: „Teil on täielik õigus, kui Teie eesti kirjaviisi p õ h - j a l i k k u reformi nõuate, sest põhiliselt vusserdatud riidetüki paikamine ei vii millenigi, nagu ma oma kogemuste põhjal võin ütelda, kuna ma seda narridekäru aastate kaua olen kaasa vedanud. Meie tagurused peavad vana ortograafiat nii täielikuks ja otstarbekaks, et nad imestavad, kuidas seda võidakse veel katsuda muuta. Nende arvates ei

¹ Kreutzwaldi poolt Sachs^sendahlile
23. II 1853.a. saadetud kirjas tsiteeritud katkend Sjögreni kirjast Kreutzwaldile. Teatavasti Sjögreni kirjad Kreutzwaldile on läinud kaduma.

ole ühelgi rahval kogu maailmas, välja arvatud sakslased, nii kindlat ortograafiat, kui seda on 16. sajandist pärinev eesti kirjaviis" ¹.

Sjögreni poolt soovitatud vokaalide pikkusmärgi (- või ^) kohta ütleb Kreutzwald, et ta on seda mõned aastad tagasi katsunud tarvitada, kuid rahvaraamatutele ei ole need märgid kohased, sest vilumatu lugeja segab ära tähed ä, ö, ü ja ä, ö, ü. Seepärast peab ta sobivaks pikkade vokaalide märkimise kahe tähega. Konsonantide märkimise kohta ütleb ta, et meie konservatiivid kirjutavad sõnu kujul sulla, willu, ölle, wannutama, tänna jne. jne., nõuavad aga lugejailt, et neid sõnu loetaks kahesuguselt, s.o. kord lühikese, kord pika konsonandiga, nimelt kirjutatakse sulle, aga loetakse kord sulle, kord sule, kirjutatakse willu, aga loetakse kord villu, kord vilu, sõltuvalt tähendusest. Lihtne eestlane, kes sellest õpetlaste segapudrust aga midagi ei tea, teeb selget vahet sõnade nagu sulle, sule ja suule või willi, wili ja wiili jne. vahel. Vanemad kirjanemehed tarvitasid eristamiseks joonega tähti, näi-

¹ F.R. Kreutzwald A.J. Sjögrenile

teks linna (sõnast linn) ja linna 'lina', mõned uuema aja kirjamehed kirjutavad aga mõlemaid sõnu ühte viisi ning lugeja peab konteksti põhjal mõistatama, missuguse sõnaga on tegemist, kas sõnaga linna või lina. Seejuures kordab Kreutzwald seda, mida ta eelmisel aastal oli Sachsendarile kirjutanud koolitamata eestlaste ortograafiast. Ta ütleb: „Huvitav on seejuures näha, kuidas koolitamata eestlane, kui ta ilma õpetajata ja õpetuseta natuke kirjutama on õppinud, instinktiivselt õiget tabab; ta kirjutab mina, sina, tema, sõna jne. järjekindlalt ega lase ennast millestki eksiteele juhtida. Kui aga meie õpetatud hõrjade pastorite tähelepanu sellele juhitakse, siis kuulatakse neilt: „Rumal talupoeg on õnnelik, kui ta ühe kirjamärgi on joonistanud ja ta jätab laiskuse tõttu teise konsonandi ära.“ Ja sellele liisab Kreutzwald irooniliselt: „Meie ei taha lähemalt uurida, k u m m a poolel siin on rumalus!“¹

Nagu siit selgub, on Kreutzwaldil juba nüüd kujunemas uus suhtumine kirjaväisikulisimusesse.

¹ F.R. Kreutzwald A.J. Sjögrenile
2. III 1853.

Kui varem Kreutzwald hindas kirjaviisi ainuüksi sellelt seisukohalt, kuivõrd üks või teine kirjaviis on suuteline kõneldava keele hääldust edasi andma, s.o. kuivõrd kirjaviis soodustab või takistab kirjalikku mõttevahetust, keele tarvitamist kirjaliku suhtlemisvahendina, siis nüüd lisandub sellele uus moment, nimelt rahvuslik moment. Kreutzwald on õieti esimene, kes, olles saanud akadeemik Sjögrenilt selleks ergutust, kõneleb kirjaviisiküsimuses eesti ja saksa seisukohast, kõneleb ühelt poolt lihtsa eestlase - talupoja, teiselt poolt aga saksa pastori seisukohast. Ja see moment, nagu hiljem näeme, kujunebki määravaks uue kirjaviisi tarvituseletulekul.

Mis puutub uue kirjaviisi üksikküsimustesse, siis pole need praegu Kreutzwaldile kaugeltki veel kõik selged. Tal on mitmesuguseid kahtlusi. Nii küsib ta näiteks Sjögrenilt, kas kirjutada uues kirjaviisis hie, uest või endiselt hie, uest, kas kirjutada trep, nagu seni oli tarvitatud, või trepp, kas kirjutada tapper ühe või kahe p-ga jne. Klusiilide märkimise küsimus oli ja jäigi

Kreutzwaldil veel kauemaks ajaks ebakindlaks ¹.
See aga ei takista Kreutzwaldi alustamast tulist
võitlust uue kirjaviisi eest.

40. Alates 1852. aastast avaldab Kreutzwald
oma tööd uues kirjaviisis. Nii ilmub 1853.a. lisaks
varem mainitud uuekirjaviisilisele juubelitervituse-
le ja „Maarahwa Kasulisele Kalendrile“ uues kir-
javiisis veel „Paar sammokest rändamise teed“. Järg-
misel aastal ilmub lisaks eelmistele veel eepiline
luuletus „Sõda“, mille puhul Kreutzwald uhke on, et
Ahrens ei ole leidnud selles tervelt viiel leheküljel
midagi parandada ². Kreutzwaldi mainitud teosed mõ-
juvad mingi värske puhanguna selleaegses kirjanduses,
ja mitte ainult kirjaviisilt, vaid ka sisult.

Pealegi ei olnud tol ajal kaugeltki kerge töid
avaldada uues kirjaviisis. Kreutzwald pidi kogu aeg
valvel olema, et ta tööid trükitaks nii, nagu oli

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald A.J. Sjögrenile
2. III 1853, 17. IV 1853, samuti F.R. Kreutz-
wald dr. Bertramile 27. IX 1859 (viimane kiri
tsiteeritud ka M.J. Eiseni poolt kirjutises
„Kreutzwald ja keelekõsimused“, EK 1925, nr. 3-4,
lk. 49-50).

² Vrd. F.R. Kreutzwald A. Schiefnerile
9. XI 1854, KrSchKv, lk. 55.

tema poolt esitatud käsikirjas. Näiteks kirjutab ta Sachsendahlile „Kalevipoja“ käsikirja puhul 1853.a. sügisel: „Minu ortograafia on mulle südame külge kasvanud, seepärast pean ma oma autoriõigust kasutama“. Ja edasi püüab ta juba Sachsendahlile selgitada, mille poolest uus kirjaviis parem on ÕES-is senini tarvitatud Faehlmanni kirjaviiisist. Ta ütleb: „Meie kadunud sõbra poolt väljatöötatud eesti keele õigekirjutus suudab küll vaevalt põhjalikuma kriitika ees püsima jääda; sest mis kasu mul sellest olekski, kui ma mm ja nn asemel m̄ ja n̄ kirjutaksin, teised määratud hulgad esinevad ülearused konsonandid aga vana viisi alale jätaaksin? Selles mõttes on isegi vanal nõndanimetatud piibliortograafial see paremus, et ta vähemalt on järjekindel, kuna Faehlmann oma poolikute juhtnööridega ainult järjekindlusetuks muutus ja õieti mitte kellegi tahtmist ei suuda täita. Esialgu ei leidu eesti keele jaoks midagi loomulikumat kui vajaduste järgi kohandatud soome kirjaviis: ainult selle abil on võimalik eesti keelt niiviisi kirjutada, nagu elav kõnekeel rahvasuus kõlab.“¹

¹ F.R. Kreutzwald E. Sachsendahlile
23. XI 1853.

Kui Sachsendahl püüab väita, et haritud eestlased ei poolda uut kirjaviisi, siis nimetab Kreutzwald neid „nõndanimetatud haritud eestlasi” lambapeadeks, kes ei tundvat asja. Ta lõpetab oma kirja kategoorilise nõudega: „Nii siis oleks pika lori lühike mõte see, et ma Sind palun minu käsikiri täpselt nõndaviisi ära kirjutada lasta, nagu mina selle olen paberile pannud, ja seal ei muudeta mitte täppigi”¹. Sama nõude esitas ta ka kirjas ÕES-ile².

41. Kuigi möödunud sajandi 50-ndate aastate algupoolel Kreutzwaldi seisukohad olid kõige olulisemad eesti ortograafia küsimuste hilisema lahendamise seisukohalt, tuleb siiski märkida ka mõningaid teisigi töid, mis kas pidurdavalt või soodustavalt mõjustasid eesti kirjaviisi arenemist. Sel- listest töödest võiks kõigepealt nimetada 1852.a. ilmunud G. Schwartzi „Koli ramatu” I osa, ala- pealkirjaga „Lühhikenne õppetud õigest kirjota- missest”, mis oma vana kirjaviisiga juba ilmumisel

¹ F.R. Kreutzwald E. Sachsendahlile
23. XI 1853.

² Vrd. F.R. Kreutzwald Õpetatud Eesti
Seltsile 16. XI 1853, F. Kr. kv, lk. 202.

Kreutzwaldile tekitas pahameelt. Kirjas Sjögrenile ütleb Kreutzwald, et nii keelelt kui kirjalt tuleb seda töökest pidada nõrgaks, kuid ometi peab eestlane selle abil õppima õigesti kirjutama¹. Hiljemgi nimetab Kreutzwald seda tööa korduvalt pilgates „Koli-ramatuks“, mis toob õpilastele aina kahju².

Teiselt poolt tuleb märkida, et 1853.a. ilmusid E. Ahrensilt kaks raamatut, mis tunduvalt soodustasid uue kirjaviisi levikut. Nii ilmus sel aastal Ahrensi grammatika teine, ümbertöötatud trükk (kahes osas). Selles grammatikas on keelenäited antud uues kirjaviisis, samuti on ortograafilised juhised antud täiesti uue kirjaviisi kohaselt. Ühtlasi juhib Ahrens tähelepanu ka vana kirjaviisi puudustele. Ta ütleb: „Senine vana ortograafia kirjutab pikki vokaale ainult kinnistes silpides kahe-

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald A.J. Sjögrenile 2. III 1853.

² Samale „Koli ramatule“ nõustus Kreutzwald 1853.a. G. Schwartzi soovil kirjutama teravhoiuõpetuse osa, mis Schwartzi poolt avaldati autori vastuseisust hoolimata vanasse kirjaviisi ümbertehtuna pealkirja all „Lühhikenne õppetuse terwise hoidmisest“ (1854). Vrd. Friedrich Reinhold Kreutzwald, Jutud, Tallinn 1953, lk. 589.

kordselt, lahtistes aga ühekordselt: ta kirjutab küll loom, aga looma asemel loma. See on talle ainult seetõttu võimalik, et ta l a h t i s i lühikesi rõhulisi silpe kinnisteks peab ja neile seepärast kaksikkonsonante laseb järgneda. Selle põhivea tõttu on tekkinud parandamatu segadus, mis teeb võimatuks vormiõpetuse seadustele selge ja lihtsa kuju andmise. Lahtise rõhulise silbiga vorme (ala, süle jne.) ei saa eristada kinnise rõhulise silbiga vormidest (alla, sülle jne.) ... Erinevust vormide nagu käte ja kätte või koti ja kotti vahel ei ole võimalik üldse väljendada jne." ¹. Sellega näitab Ahrens, samuti nagu seda oli juba varem teinud Sjögren, et vana kirjaviis ei võimalda selgesti grammatilisi vorme kirjas edasi anda.

Edasi ütleb ta: „Kogu sellest segadikust päästab meid ainult s o o m e k i r j a v i i s, mis seepärast on grammatika jaoks mõõdapääsematuks vajaduseks. Soomlased on oma keele omapära õigesti

¹ E. A h r e n s , Grammatik der Estnischen Sprache Revalschen Dialektes I, Reval 1853, lk. 19, 20.

ära tundnud, kui nad üles seadsid põhimõtte:

p i k k vokaal kirjutatakse alati k a h e -
k o r d s e l t , kuna l i h t n e vokaal
kõlab alati l ü h i d a l t ja s u l e -
t u l t . Võrreldagu kolme sõna: Miina, mina
ja minna Seda loomupärast kirjaviisi tu-
leks kaheldamatult rakendada ka kirikuraamatutes
ja teistes rahvaraamatutes. Eestlane harjuks pea-
gi uuendusega, kuna ta, aimates tamedalt õiget,
sagedasti ise tahtmatult nii kirjutab" ¹.

Ahrens väidab siingi, et etteheide, nagu ras-
kendaks uus kirjaviis lugemist, ei pidavat paika.
Kogemused näitavat, et uut loetavat niisama voo-
lavalt kui vana ja tihti ei märgatavatki erinevust.
Koguni imestatavat, kuidas enne võidi nii kirjutada.

Teine Ahrensi raamat „Sprachfehler der Ehst-
nischen Bibel" (1853) ei puuduta küll otseselt orto-
graafilisi küsimusi, kuid näitab ilmekalt Ahrensi
taotlusi keele alal. Selles töös esitab ta gramma-
tilisi vigu piibli keelest, püüdes rohkete vigade
esitamisega ühtlasi iga pastorit veenda, et eesti
kirikukeel on härmiselt vigane ja kauge rahvakee-
lest ning vajab põhjalikku reformi. Nüüd aga ole-

¹ E. A h r e n s , Grammatik der Ehstni-
schen Sprache Revalschen Dialektes, I, Reval 1853,
lk. 20.

vat kujunenud niisugune olukord, et kirikus kõneldavat kunstlikku ja vigast kirikuraamatute keelt, mida isegi eestlased püüdvat pastoritega kõneldes tarvitada. Kui kirikuraamatutes oleks õige keel, siis õpiksid pastorid õigesti kõnelema ja rahvas oleks rõõmus, et ta ka kirikus võib loomulikku eesti keelt kuulda ¹. Seega taipab Ahrens, et rahva hoidmiseks kiriku kammitsais tuleb hoolitseda selle eest, et kirikus kõneldav keel oleks rahvale arusaadav. Kogu Ahrensi keelelise tegevuse eesmärk, nagu ta seda ise alati on rõhutanud, on olnud kirikukirjanduse keele parandamine, selle lähemaletoomine rahvakeelele, et rahvas kirikuraamatutest aru saaks ja kirikus kõneldavat mõistaks, s.o. et püsiks kiriku vaimupimestav mõju rahvale. Ometi, nagu Ahrens ise kurdab, ei mõistnud tema ametivennad-pastorid kirikukeele reformi vajadust ja vaikisid surnuks kirikukeele parandamise küsimuse ². Kiriklikkudes ringkondades, kus Ahrens propageeris uut kirjaviisi ja lootis kasulik olla oma keelelise tegevusega,

¹ Vrd. E. A h r e n s , Sprachfehler der Eshatnischen Bibel, Reval 1853, lk. 3.

² Vrd. E. Ahrens C. Reinthalile 30. VII 1859.

ei hinnatud tema elu ajal tema töid. Alles hiljem tõstsid kiriklikud ringkonnad Ahrensi teeneid esile¹. Kull aga hinnati Ahrensi keelelist tegevust mujal. Nii suhtub akadeemik Bjögren väga tunnustavalt Ahrensi grammatikasse, hinnates Ahrensi raamatu teise trüki puhul eriti üleminekut uuele kirjaviisile. Ta ütleb koguni, et „soome kirjaviis sel kujul, nagu see autori poolt tema grammatika uues väljaandes on esitatud, on kindel edusamm, ajajärku loov edusamm ja ülisuure tähtsusega, sest uus kirjaviis ei võimalda ainuüksi vormiõpetuse seadusi õigemini esitada, nagu autor seda eriti esile tõstab, vaid see kergendab võrratult ka eesti keele õige tegeliku hääldamise õppimist nii eestlastele enestele kui ka teistele, kes selle keele vastu ükskõik missugustel põhjustel huvi tunnevad, kuna senine vana kirjaviis mõningatel juhtudel lausa võimatuks tegi õiget hääldamist tabada, kui keelt juba enne praktiliselt ei tuntud“². Akadeemik

¹ Vrd. M. L i p p , Kodumaa kiriku ja hariduse lugu II, 2, Jurjev 1899, lk. 85 - 90;
V. R e i m a n , Eduard Ahrens, Eesti üliõpilaste Seltsi album II, lk. 1 - 23 jm.

² Bull. ... XII, 1855, vg. 93.

Sjögreni kiitva hinnangu tõttu said Ahrensi tööd teatavasti Demidovi auhinna osaliseks.

Ahrensi grammatika kohta võtab pikemalt sõna ka J.F. Wiedemann, kes samuti kui Sjögren hindab tunnustavalt soome ortograafia põhimõtete rakendust eesti keeles. Ometi ei ole ka Wiedemann kõikides küsimustes Ahrensigaga ühel arvamusel, nii näiteks pooldab Wiedemann nagu Sjögreni soome eeskujul pika vokaali kirjutamist kahe tähega ka sel korral, kui pikale vokaalile järgneb vokaal (vrd. liian, siian jne.), samuti ei ole ta rahul sellega, et Ahrens ühesilbiliste sõnade lõpul ei kirjuta pikka konsonanti kahe tähega, vaid säilitab endise kirjutusviisi (tal, nöm). Nendel juhtudel näeb Wiedemann õigustatult kõrvalekaldumist uue kirjaviisi põhiprintsipiibist, mille kohaselt pikk häälik üldiselt kirjutatakse kahe tähega ¹.

Ka Kreutzwald, kes Ahrensi grammatika esimese trüki puhul väga skeptiliselt sellesse suhtus (vrd. eespool, lk. 135), on raamatu teise trüki puhul tunduvalt heatahtlikum, kirjutades sellest Sachssen-

¹ F. W i e d e m a n n , Ueber die neueste Behandlung der ehstnischen Grammatik, Bull. XIII, 1856, vg. 44 jj.

dahlile: „Sedamööda kuidas ma nüüd senini Ahrensi grammatikasse olen pilku heitnud, jõudsin ma äratundmisele, et tema - hoolimata oma suurest usakusest - grammatika alal geenius on, kuid suurelike igapäevasest saatusest, „eksimisest, mis on inimlik“, pole temagi mööda pääsenud. Paljudel puhkudel on tal täiesti õigus, kuid ta eksib nii-sama tihti jällegi teistes asjades”¹. Nii ei ole Kreutzwald õigustatult sugugi rahul sellega, et Ahrens oma grammatikas soovitab kirjutada hingg, kingg jne.².

42. Ahrens oli kirjaviisiküsimusi käsitlenud teoreetiliselt, pidades eelkõige silmas kiriku-

¹ F.R. Kreutzwald E. Sachs^sendahlile
2. IV 1854.

² Vrd. sealsamas, samuti F.R. Kreutzwald A.J. Sjögrenile 10. IX 1858 jm.; Ahrensi kirjutusviis (hingg, kingg, angge jne.) oli tingitud sellest, et Ahrens soovis palataalnasaali (h = ng) kirjas eristada dentaalnasaalist. Et ta aga palataalnasaali märkis mitte eri tähega, vaid ng-ga, siis tuli paratamatult kirjutada ng asemel ngg. Kreutzwaldil oli õigus, et see üldisesse kirjakeele ortograafiasse ei sobinud, muutes kirja keerukaks (vrd. lind, kuid kingg).

kirjanduse huve. Kreutzwald aga oli oma töödega püüdnud uut kirjaviisi rahvale lähemale tuua. Kuid nii mitmekski aastaks (kuni 1857. aastani) jäid Kreutzwaldi tööd ainukesteks, mis olid kirjutatud uues kirjaviisis. Ei ole siis ime, et Kreutzwaldi mõnigi kord valdab üksindustunne. Ainsaks ja määravaks toeks Kreutzwaldile tema püüdlustes sel ajal olid Vene Teaduste Akadeemia ringkonnad, eriti aga akadeemik Sjögren, kellega ta oli kirjavahetuses aastail 1851 - 1853 ja kellelt ta sai ergutust ja nõu kõikides teda huvitavates küsimustes, eriti aga keeleküsimustes. Kontakt Vene Teaduste Akadeemiaga (Sjögreniga, Schiefneriga jt.) ei võimalda Kreutzwaldil ainult avaldada oma töid Teaduste Akadeemia väljaannete veergudel, vaid annab talle ühtlasi julgust kindlalt võidelda tagurlikkude klerikaalsete ringkondadega. Võitlus uue kirjaviisi eest kujuneb järgneval ajajärgul üheks nendest aladest, kus Kreutzwald kindlalt ja resoluutselt võitleb tagur-luse vastu.

UUE KIRJAVIISI
TARVITUSELETULEK
SEoses
RAHVUSLIKU KIRJAKEELE
KUJUNEMISEGA

43. J. V. Stalini ühe teose „Marxismi ja

rahvavalitsuse” teoreetilise põhivõtte kohta, mis on
põhikõrgele ajakirjandusele ja teadusele, on loom
ning, mis, et ajakirjandus, mis kapitalismi võitluses
võitluses kapitalismi üle, on võitluses kapitalismi
võitluses². Kapitalistlike teaduslike arvutuste
on vaevalt võitluses rahvaste vahelise, mis

¹ Vrd. J. V. Stalini teos, „Marxismi ja
rahvavalitsuse” teoreetilise põhivõtte kohta, mis on
põhikõrgele ajakirjandusele ja teadusele, on loom
ning, mis, et ajakirjandus, mis kapitalismi võitluses
võitluses kapitalismi üle, on võitluses kapitalismi
võitluses². Kapitalistlike teaduslike arvutuste
on vaevalt võitluses rahvaste vahelise, mis

² Vrd. V. I. Lenin, „Marxismi ja
rahvavalitsuse” teoreetilise põhivõtte kohta, mis on
põhikõrgele ajakirjandusele ja teadusele, on loom
ning, mis, et ajakirjandus, mis kapitalismi võitluses
võitluses kapitalismi üle, on võitluses kapitalismi
võitluses². Kapitalistlike teaduslike arvutuste
on vaevalt võitluses rahvaste vahelise, mis

E e s t i r a h v u s k e e l e
k u j u n e m i n e j a
p o l e e m i k a k i r j a v i i s i ü l e
a a s t a i l 1857 - 1859

43. J.V. Stalin oma teoses „Marksism ja rahvusküsimus“ iseloomustab rahvust kui tõusva kapitalismi ajastu ajaloolist kategooriat ¹. Ka Lenin märgib, et ajajärk, mil kapitalism saavutas lõpliku võidu feodalismi üle, on seotud rahvuslike liikumistega ². Kapitalistlike tootmissuhete arenemine viis seega kodanlike rahvuste kujunemiseni. Rah-

¹ Vrd. J. V. S t a l i n , Teosed, 2.kd., Tallinn 1947; vrd. ka J.V. Stalini kirjutist „Rahvusküsimus ja leninism“, Teosed, 11. kd., Tallinn 1951, lk. 390 jj.

² Vrd. V. I. L e n i n , Rahvuste enesemääramise õigusest, Teosed, 20. kd., Tallinn 1953, lk. 364.

vuse üheks põhitunnuseks on keel. Nagu näitab J.V. Stalin oma töös „Marksism ja keeleteaduse küsimused“, arenesid feodalismi likvideerimise ja kapitalismi võidu perioodil rahvad rahvusteks ja ühes sellega ka rahvaste keeled rahvuskeelteks ¹.

Nagu eespool märgitud, mõjustas meilgi kapitalismi arenemine pidevalt nende elementide kujunemist, mis on iseloomulikud rahvasele. Keele alal kerkis juba XIX sajandi esimesel poolel üles küsimus, kas Eestis peab ^{vad} püsima kaks kirjakeelt või peab teine neist taanduma. Teoreetiliselt käsitletakse seda küsimust korduvalt „Beiträge'des“, kus Rosenplänter ja teised märgivad, et ainult põhja-eesti murdeile toetuv keel kui laiemal maa-alal tarvitatav peab saama ühiseks kirjakeeleks. Aktiivselt võitleb põhja-eestilise keele eest ka O.W. Masing, kes õigus-
tatult astub vastu neile Lõuna-Eesti pastoreile, kes väitsid, et lõuna-eesti rahvas ei saavat aru põhja-eesti keelest. Ta ütleb „Ma-rahwa Næddala-lehe“ jaoks kirjutatud katkendis, mille tolleaegne tsensor Moritz on maha tõmmanud, selle kohta järg-

¹ Vrd. J. S t a l i n , Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1953, lk. 24.

miselt: „Tunnistuseks veel segi: et meie Nädala-leht, mis selged kirjakeelt rägib, kõige rohkemaid luggijaid Tarto rahwa seas leiab. Kuida sedda wõiks olla, kui felfinnane rahwas kirjakeelt ei mõistaks“¹. Masing peab 3nneks, et puudub lõunamurdeline piibel, sest põhja-eestilise piibli kasutamine toovad seda talu, et „mõllemad kelemurded aega möda kokko fullawad ja tühheks lawad“². Masing oli esimesi, kelle kirjanduslik ja keeleline tegevus suuresti soodustas hilisema ühise rahvuskeele kujunemist. Samuti kui Masing võitlevad aktiivselt ühise põhja-eestilise kirjakeele eest ka Faehlmann ja Kreutzwald. Eriti aktiivselt astub ühise kirjakeele eest välja Kreutzwald, kes nõuab, et ÕES oma väljaannetes ei avaldaks lõunaeestilisi kirjutisi jne.³.

Hoolimata progressiivsete kirjanike puudlustest püüab lõunaeestiline kirjakeel kuni mõõdunud sajandi teise pooleni, kuni rahvuse ja rahvuskeele

¹ H. Rosenplänteri poolt kirjutatud käsikiri pealkirjaga „1822. Stücke und Stellen, welche der Censor des Nädala-leht's Mtz. gestrichen“

² Ma-rahwa Nädala-Leht 1822, nr. 48, lk. 381.

³ Vrd. näit. F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile 24. XII 1842, FKrkV lk. 21 jm.

väljakujunemiseni. Alles seoses rahvuse konsolideerimisega, põhjaeestilise ajakirjanduse käimahakkamisega, ühiste laulupidude ja muude rahvuslike ürituste korraldamisega kaotab lõuna-eesti kirjakeel oma osatähtsuse, kuigi lõuna-eesti pastorid selle säilitamise eest võitlesid. Kord-korralt väheneb lõuna-eesti murdes trükitavate teoste arv ja Lõuna-Eestiski tuleb tarvitusele üldrahvuslik põhja-eesti keskmurdele toetuv kirjakeel ¹.

44. Kapitalismi hoogne arenemine kaotas meie maal feodaalaege majandusliku killustatuse, võimaldas areneda kaubandusel, kujuneda rahvuslikul turul, muutuda linnadel majanduslikeks, aga ühtlasi ka kultuurilisteks keskusteks. Kujuneva ühise majanduselu baasil arenes rahvuslik kultuur, tekkis ajakirjandus, pandi alus reale kultuurilistele üritustele ja organisatsioonidele. Tekkinud rahvuslikus liikumises etendas määravat osa demokraatlik suund eesotsas progressiivsete tegelaste F.R. Kreutzwaldi, C.R. Jakobsoni, J. Köleri ja teistega, kes võitlesid päris-

¹ Lähemalt selle kohta vt. A. K a s k ,
Mõningaid jooni eesti rahvuskeelee kujunemisest,
ilmunud teoses „Teaduslikud tõed, pühendatud
Tartu Riikliku Ülikooli 150 aastapäevale. Tal-
linn 1952.

orjusliku korra jäänuste likvideerimise eest ja püüdsid kaotada eestlaste poliitilist, majanduslikku ja rahvuslikku rõhumist balti parunite ja pastorite poolt. See demokraatide-valgustajate poolt juhitud liikumine haaras laiu talurahvahulki, sest see oli suunatud rahva kauaaegsete orjastajate ja nende käsilaste vastu ¹. Et balti parunid ja pastoriid olid olnud peamiselt sakslased, siis omandas see liikumine paratamatult ka saksavastase ilme. Teiselt poolt omas see liikumine mõnevõrra ka antiklerikaalset ilmet, sest oli ju kirik ikka olnud pärisorjusliku korra toeks ja igasuguste uuen-duste vastaseks. Demokraatlik suund, kaitstes eesti talurahva laiade hulkade huviseid, pidi ühtlasi võitlema ka J.V. Jannseni poolt juhitava konservatiiv-klerikaalse suunaga, kes õigustas reaktsioonilist balti erikorda, eitas talupoegade teravat vastuolu mõisnikega, kaitses tagurlikku kirikut ja ülistas balti-saksa klerikaalset kultuuri.

Selles demokraatliku suuna poolt juhitud anti-

¹ Vrd. Eesti NSV ajalugu. Toimetanud G. Naan. Tallinn 1952, lk. 195 jj.; J. S a a t , Eesti NSV ajaloo kapitalistliku formatsiooni periodiseerimisest, koguteoses „Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest“, Tallinn 1954, lk. 58 jj.

feodaalses võitluses kujunes üheks küllaltki tähelepanu väärivaks lüliks ka Kreutzwaldi poolt algatatud ja laiu rahvahulki kaasakiskuv võitlus uue kirjaviisi eest, mis kandis ühtlasi nii saksa- kui kirikuvastast ilmet ja soodustas õige tunduvalt rahvusliku kirjakeele kujunemist. Juba uue kirjaviisi propageerimist alustades näitas Kreutzwald, et eesti vana ortograafia on loodud ja tarvitusele võetud sakslaste poolt saksa keele ortograafia eeskujul ega vasta seepärast eesti keelele. Feodalismiaegse pärandina on see tagurliku kiriku toetusel säilinud, kuid et see ei rahulda eesti keele nõudeid, ei suuda edasi anda kirjas eesti keelele omaseid kvantiteedisuhteid, seepärast tuleb see asendada uue loomulikuma ning eesti keele nõuetele enam vastava ortograafiaga. Saksa ortograafia eeskujul loodud ebasobiva kirjaviisi asemel tuleb tarvitusele võtta soome kui sugulaskeele ortograafia printsiipidel loodud uus kirjaviis. Seega seostas Kreutzwald võitluse uue kirjaviisi eest teiste rahvusliku liikumisega seoses olevate võitlustega.

Üheks oluliseks jooneks, mille poolest kirjaviiisiküsimuste käsitletus rahvusliku liikumise ajajärgul erineb eelmise ajajärgu käsitletustest, on asjaolu, et möödunud sajandi esimesel poolel vaadeldi

küsimust peamiselt teoreetiliselt kitsas keelehuvi-
liste ringis, tavaliselt saksaakeelseis väljaandeis,
kusjuures küsimuse raskuspunkt langes sellele, kas
senine kirjaviis võimaldab küllaldaselt selgesti
mõtteid kirjas edasi anda või ei, rahvusliku liiku-
mise ajajärgul aga muutub küsimus laiade masside hu-
viobjektiks, küsimuse lahendamisest võtavad ajakir-
janduses ja koosolekuil osa paljud, küsimusi käsit-
letakse avalikult ja küsimuse arutlusel langeb pea-
raskus kord-korralt ikka enam sellele, et senine ta-
gurlikkude kiriklikkude ringkondade poolt kaitstud
kirjaviis on saksapärase ega ole seepärast kohane
kujunevale eesti rahvuslikule kirjakeelele. Seega
rahvusliku liikumise ajajärgul hakatakse ka kirja-
viisi vaatlama rahvuslikust seisukohast ja kirjaviis-
sikusimus omandab tunduvalt laiemat tähendust kui eel-
misel ajajärgul. Muidugi püsivad, nagu näeme, ka need
argumendid, mis vana kirjaviisi vastu esitati juba
eelmisel ajajärgul, kuid nende osatähtsus väheneb
nüüd tunduvalt.

45. 1857. aasta on mitmeti murranguline.

Sel aastal avanes eestlastel võimalus hakata välja
andma omakeelset ajalehte ja mitte ühte, vaid kahte
korraga. Juuni algul hakkas Jannseni toimetusel Pär-
nus ilmuma „Perno Postimees ehk Nädalileht“, umbes
kuu aega hiljemini ilmus Tartus kirikuõpetaja

Willigerode toimetusel „Tallorahwa postimees“. Uute ajalehtede veerge ei täitnud enam ainult saksa pastoriid, kes kirjutasid „armsale maarahvale“, vaid suurel määral selle maarahva liikmed ise. Kuigi „Tallorahwa postimees“ maarahvale kaugemaks jäi kui „Perno Postimees“, sest „Tallorahwa postimehe“ „leivavanimateks“ olid ju suurel määral kirikuõpetajad, leidis sellegi ajalehe veergudel ruumi ka maarahva esindajate kirjutistele ¹.

Nende ajalehtede ilmumine polnud tähtis ainult seetõttu, et need mõlemad, hoolimata sellest et „Tallorahwa postimeest“ anti välja Tartus, ilmusid põhja-eesti keeles ja soodustasid seega rahvusliku kirjakeele kujunemist, vaid et neis võidi - hoolimata tsensori kitsast väravast - mõnel määral käsitleda ka päevaküsimusi, eriti niisuguseid, mis polnud poliitilist laadi, nagu seda olid näiteks kirjaviisiküsimused. Et kirjaviisiküsimused endaga võisid kaasa tuua teravaid vaidlusi, siis püüdis Jannsen esialgu neist oma ajalehes vaikida. Seevastu leidis kirjaviisiküsimus „Tallorahwa postimehes“ seda üksikasjalisemat käsitlust, nagu seda näeme allpool.

¹ Vrd. ka H. H e l m , Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu, lk. 26 jj.

46. Kreutzwald, olles veendumusele jõudnud, et eesti keele seisukohalt ainuõige saab olla ainult soomepärase ortograafia, püüab kõik teha selleks, et propageerida seda uut kirjaviisi. Nagu märgitud, avaldab ta kõik oma teosed uues kirjaviisis. Ka Vene Teaduste Akadeemia „Bulletinides“ avaldatakse Kreutzwaldi eestikeelsed tööd uues ortograafias, näiteks esitab Schiefner siin Kreutzwaldi poolt saadetud muistendi „Kuu ja viidevik“ (1855, XII köide, vg. 45).

Kreutzwaldi isiklikul mõjustusel hakkavad mitmed autorid oma töödes kasutama uut kirjaviisi. Nii soovitab Kreutzwald C. Reinthalile, kes Lönnroti mõjul oli juba varem uut kirjaviisi rakendanud (vrd. eespool lk. 139-144), kuid Paehlmanni mõjul tagasi vanale kirjaviisile siirdunud, nüüd (s.o. 1856.a.) uuesti üle minna uuele ortograafiale¹. Veidi hiljem õnnitleb ta tuliselt Reinthali, kui see lubab ametlikus „Talorahva Kuulutajas“ järgmisel aastal üle minna uuele kirjaviisile². Amet-

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald C. Reinthalile
25. X 1856.

² Vrd. F.R. Kreutzwald C. Reinthalile
25. XI 1856.

likke teateid toov „Talorahva Kuulutaja“ saabki seega esimeseks eesti ajakirjaks, kus juba 1857.a. võeti tarvitusele uus kirjaviis.

Samal ajal otsustab Kreutzwald kirjaviisiküsimust puudutada ka „Maarahva Kasulises Kalendris“, mille toimetajaks ta oli teatavasti kauemat aega. Nagu ta juba 1856.a. septembris W. Schultzile¹ kirjutab, kavatses ta seekord ettepaneku uue kirjaviisi tarvituselevõtmiseks teha mitte pastoreile ja köstreile, sest murjaneid polevat võimalik valgeks teha, vaid tolleaegsele küllaltki loetavale ilmlühkule kirjamehele F. Russowile². Ja nii tõstabki Kreutzwald 1857.a. „Maarahva Kasulises Kalendris“ kirjaviisiküsimuse üles, pöördudes Vene-Inglise sõjast jutustades kõrvallepõikena F. Russowi poole, kes „Tallinna kodaniku“ nime all oli välja andnud rea rahvaraamatuid (Tallinna kodaniko raamat omma sõbbradele male“ 1854-1857, 12 osa), ja küsib viimaselt: „Mikspärast, auulik „Tallinna kodanik!“ kes teie Soome ja Kuusalo ligemal elate kui mina, enast muidu edasiastuva rahva selsimeheks tunnistate! - mikspärast olete oma jalga vana pöörase kirjakombe

¹ Woldemar Schultz, tolleaegne ÜES-i sekretär ja „Inlandi“ toimetaja.

² Vrd. F.R. Kreutzwald W. Schultzile 16. IX 1856.

kammitsasse sidunud ? - Kes oma parema tundmise vastata, üksnes pimedate meele hääks, k o l l i kar-tes, kõik vana risu ja k o l i raeatud k o o - l i teelt ei usalda ärakoristada, sellel ei ole veel tõsist mehe julgust. „Tee aga mõnele hästi, hulga meelt mööda kõik on alv.“ - Tõsi saab ika ae-ga mööda igas kohas teed murdma. Meie, vaimu priskus-ses kosuv, Maarahvas saab ükskord kõstrite kirjuta-misest ja K o l i (!!) - raamatu õpetusest lugu-pidamata tundma, et loodudkomblaine kirjutus üksnes elava sõna jälgil käib. Mina ei eksi mite maa-keele sõna-elina vasta, kui ütlen: M i i n a tahab sü-gise mehele m i n n a . Kui s i n a minu s u l e kirja ei usu, siis juhatan S i i n a -mäält s u l l e targema mehe ja lükitan sind s i n n a , kus tühja lori s u u l e luk ette-pannakse”¹.

Sellele provotseerivale kirjaviisi kohta käi-vale märkusele vastab „Tallinna kodanik P. Russow” „Tallorahwa postimehe” esimese aastakäigu 23. numb-ris. Ta leiab, et kui lihtsa toiduga harjunud küla-

¹ Maarahva Kasuline Kalender 1857, lk. 19, 20. Jutuosa kirjutatud „Jaakobi päeval 1856”.

line sellepärast ära läheb, et talle kallist toitu pakutakse, siis on parem külalisele seda mitte pakuda. Edasi ütleb ta: „Mina armsad sõbrad maal venitasid uut moodi kirjutust veerides mo ramatukese ni pitkaks, et uudis, mis esimene leht kuulutas, käes ära vanunes, enne kui lugija raamato viimse otsa kätte sai. Arvage isi, kas võisin hakata oma sõasõnumite vahel uue ja vana kirja vahet seletada? asja, mis meie Maa-rahvale, Jumal parago, veel silmapaari vahel kohas seisab, ja ni kaua seisema jääb, kui k o l i - r a a m a t ei olle k o l i - r a m a t o õpetust tühjaks tunnistanud. Jah wist! ni kaua kui Siina-mäält õpetust ei tule ehk Soome-targad ei aita, ei usu rahvas ialgi, et vana õppinud kirja viis peab kammits olema ja pöörane, ja meie kirjamehhed, kes uut kirja mättaid mööda loevad, hüavad seda ilma keelamata keele segamiseks. V ö t i on küll valmis, aga „l u k “ tegemata, mis võiks „tühja lori suule“ ette panna“¹.

Nagu näha, põhjendab Russow vana kirjaviisi tarvitamist rahvaraamatuis samade väidetega, milledega Kreutzwald omal ajal (1846) soovitas Faehlman-

¹ T post. 1857, nr. 23, lk. 180.

T a l l i n n a s t on postimees sedda kirja
 anud.

nile tagasi minna vana kirjaviisi juurde (s.o. et rahvas venitavat uut kirjaviisi lugedes, vrd. eespool lk. 152, 153). Et Russowile endale uus kirjaviis vastumeelne ei ole ja et ta seda tarvitada oskab, seda näitab ta kas või sellega, et ta poleemilise vastuse kirjutab uues kirjaviisis.

„Tallorahwa postimees“ on keele suhtes võrdlemisi tolerantne ja nii võibki poleemika jätkuda uues kirjaviisis.

Kreutzwaldil pole eelmise vastuse puhul põhjust otseselt pahane olla Russowile, sest viimase poolt toodud põhjendused on küllaltki arusaadavad. Siiski kasutab Kreutzwald võimalust, et „Tallinna kodanikule“ kirjutatud vastuse näol kirjaviisiküsimust laiematele hulkadele tutvustada ja rahva huvi keele vastu äratada. Ta teeb seda - nagu omal ajal Masing - küllaltki omapärasel kujul, nimelt värsivormis. Olgu siin esitatud sellest pikemalt juhuluuletusest mõni katkend. Luuletus algab järgmiselt:

Meie keelt, mis mudapori

Ammu solkind loodud teel

Ei või enam minu lori

Ega targemgi sel õel

Õige jälga juhatada:

Kui kõik seatud walgus'-andjad
Pimeduse võrku kandvad,
Misga valgustuse valla
Peitu viivad vaka alla.

Kaks meest praego käivad posti,
Toovad taskus mõnda kosti
Võeralt nii kui omalt maalt,
Aga Eesti keele ra'alt
Polle tännini veel tenga
Mite kukund nende punga !
Tuk on Turgist, teine Tatrast,
Kolmas Kiina-maalt ehk Matrast
Tuulispaskel võinud tulla,
Aga, vader, seda hullo,
Mis naad keeleks kirja pannud,
On viist tont neil' ise annud !
K o l i täidab nende pugu;
K o o l i s t ei pea ükski lugu.

Edasi kirjutab Kreutzwald, et keegi ei kanna
hoolt keele eest

Ega püa seda teada:
Kuda rahva elav suu
Sõna-kõlksud sünnitanud.

Ta leiab, et orjuses degenerereerunud eesti keel
ootab päästjat, ja palub taevaisa, et see valaks õli

kirjameeste lampidesse, et järeltulev põlv

Isa-keele murde pära

Kogonist ei kautaks ära !

Luuletus lõpeb Kreutzwaldile omase üksindus-
motiiviga, mis oli küllaldaselt põhjendatud, sest
Kreutzwald oli sel ajal ju tõesti ainuke uue kirja-
viisi eest võitleja eestlaste hulgas.

Laanes lindu laulan ü k s i ,

Oma tralli tuikene;

Konistago jalg teil „mätta“,

Siiski u u d i a t ma ei jätta !

Sõimu, laimu, rahva naeru

Ei ma karda; - karu-kaeru

Kasvab iga vilja sees:

Mis sest hoolib külvimees ?

Poolik töö on päris petja,

Täielik üks vägev võitja.

Kesse k a h e voli orjab,

Kibuvitsa okaid korjab ¹.

Nagu selgub, on õieti ainult viimased read
määratud Russowile, kellele Kreutzwald ette hei-

¹ T post. 1857, nr. 25, lk. 195.

Wörruſt ſai Tallinna koddanikule postimehhe kätte
ſeſamma imme laulokenne.

dab, et ta teenivat kahte isandat.

Kreutzwaldi värsisepitsusega lõpebki seekordne poleemika. Et Russow ei tundnud end sellest otsest puudutatud olevat, siis ta enam ei vastanud. Tõenäoliselt aga oli Kreutzwaldi torge kalendris siiski kaudseks põhjuseks, miks Russow, kel juba varem oli kalduvusi uue kirjaviisi tarvitamiseks, nüüd üle läks uuele kirjaviisile. Nii ilmusid juba varsti pärast seda Russowi tõlkes „Eestimaa Talorahva Seadus“ (1858) ja „Juhatamise kiri talokoguduste kohtomeestele“ (1858), mõlemad uues kirjaviisis.

47. Samal 1857. aastal, mil Kreutzwald avalikkuses kirjaviisiküsimuse üles tõstis, avaldab Kreutzwald ka mitu raamatut uues kirjaviisis. Nii ilmuvad sel aastal „Maa- ja mere pildid. Teine jagu“ ja „Kilplaste imevärklikud, väga kentsakad, maa-ilmas kuulmata ja tännini veel üleskirjutamata jutud ja teud. Kalkuni keelest Maakeele tõlgitud ja meie külade komblikuks mõnes tükis ümbersolgitud.“ Selles „ümbersolgitud“ osas käsitleb ta peamiselt kirjaviisiküsimusi¹. Nii on sellele pühen-

¹ Vrd. E. L a u g a s t e , Fr. R. Kreutzwald'i „Kilplaste“ algallika küsimus. E_Kirj 1933, lk. 579.

datud terve 25. peatükk „Kuda Kilplased Uppakallo isandalt kirja-seadust paluvad.“ Siin paluvad kilplased Uppakallo ülemisandalt kaitset selle vastu, „et üks Kilpla kirjamees mite enam ei tohiks oma kirjasi kui tännini trüki panna, kus sees kallis selge Kilpla keele-murre ärasalgatakse. Kuis tohib üks mõistlik tark kirja mees sõna kirjutada kus „sanna“ peab seisema ehk „Sannumetoja“ kohta s s - n u m i t o o j a panna, ja sedaviisi kõik vanast päritud kunstlikud jooned kui „temma, minna, sinna, nimmi“ ja nende sarnatsed: tema, mina, sinna, nimi etc. kirjutada, et kirja sõna välja näitab, kui tuleks ta rahva suust ja ei mite raamatust. Aga ehk küll meil seda kartust ei ole, et Kilplas kedagi niisugust rumalust saaks hakama hääke kiitma ehk tegema, siiski tõuseb kartust, rahvas võiksid muul maadel mõne saea aasta pärast nõnda kirjutama hakata. „Oh palla silk!“ Kui seesugust õnnetust viimaks Kilpla tuleks, mis siis teha? Kõik kahakordsed esileta kirjatähed jäävad maha ja ei anta nende asemelle muud kui mõni ealega kirjatäht lisaks, mis seda puudu ial ei jõua äratada. Nõnda oleme ilja aegu ühest uuest väga targa mehe kunstlikust kirjaest üleslugenud, et kümme lehe poole peal, kui meie uuendaja värki peaks kir-

jutatama 627 ealsta pookstavi maha jääks ja selle kahjule mite suuremat lisa ei tuleks, kui 97 ealega pookstavi, mis vähem on kui üks kuendik. Kilplased palusid ülem-isandat alandlikult, untvärki kirjutamise solkimist Kilpla vallas ärakeelata, ja ei kellegile pikemalt luba anda, vanast „tude-ritud“ meeste kirja joonelt kõrvale astuda”¹.

Järgmises peatükis vastab ülemisand, et niisugust keeldu tarvis ei ole, sest kui mõni Kilpla kirjamees pööraseks on läinud, siis ei olevat ju sundi, „et üks mõistlik Kilplane niisuguse teelt kõrvale läinud raamatukirjutaja lori peab lugema, kes sõnad sedaviisi püüdnud ülespanna, kui rahva suust kuulus kõlksuma; vaid kõigile jääb edespidi kui tännini prii voli, targemate kirjameeste raamatutest aeaviitust ja tulu otsida, kus „varsi luggo wanna kenna sannaga“ teile antakse”².

Nagu mõningaist vihjeist (Sannumetoja, sanna, istusid laudas, aedas) näha, on Kreutzwald seekord suunanud oma pilke J.V. Jannseni vastu, kes rahvaliku kirjamehena oleks võinud rahvale palju ka-

¹ F. R. K r e u t z w a l d , Kilplaste ... jutud ja teud, 1857, lk. 80.

² Sealsamas, lk. 81.

sulikum olla, kui ta oleks olnud uuendusmeelsem. Samas lausub aga Kreutzwald päris tõsiselt: „Pilkamise teelt tööle tagasi minnes, tuleb küll väga kahetseda, et mõni meie rahva sugust sündinud mees, kellele Jumal kenad andeid jaganud, üsna võeras ikes hakanud vedama, ja sest kütkest ennast enam ei oska peesta, mis rohkem kahe saja aasta eest keele tundmata võerad meie keele sarvi olid sidunud”¹.

Jannsen suhtub Kreutzwaldi pilkesse võrdlemisi rahulikult. Kui „Perno Postimehe” 1857.a. 19. numbri lõpul kuulutuste osas teatatakse, et uuteist raamatutest on ilmunud „Kilplaste imevärikud, väga kentsakad, maa-ilmas kuulmata ja tänini veel üleskirjutamata jutud ja teud”, siis lisab Jannsen sellele joone all järgmise poolpilkelise märkuse: „Kuida pealekirjast jubba nähha: U u s rahvas u u s keele murre. Ka panneb nende „ülemisand” kaunis sagedaste pahhaks, et m a k e l e kirjotajad Kilplaste keelt ei armasta; agga mis tehha? Senni kui p i b e l , j u t l u s s e - ja l a u l o r a m a t m a

¹ F. R. Kreutzwald, Kilplaste ... jutud ja teud, lk. 82.

kele on, jättame meie Kilplaste keelt Kilplastele. Ma keel ullatab veel meie tarwis. Agga naljaks on Kilplaste teud muido kennad kül ja 20 kopp. eest ka mitte kallid" ¹.

"Kilplastes" on Kreutzwald rumaluse ja vana-meelsuse naeruvääristamiseks tarvitusele võtnud uue vahendi, nimelt terava pilke, näidates küllalt ilmekalt, kui mõttetud on kirjaviisiküsimustes Jannseni ja temataoliste seisukohad, kes kõigest jõust püüavad säilitada iganenud ebarahvapärast kirikukirjanduse keelt. Seejuures on huvitav, et ta ühe argumendina uue kirjaviisi kasuks esitab võrdlemisi täpse statistika selle kohta, kuipalju ruumi võimaldab säästa uue kirjaviisi tarvituselevõtt ².

Et Jannseni ja tema leeri kuuluvate kirja-meeste sulesebitsused paratamatult Kreutzwaldi pilke välja kutsusid, selle kohta võib olla ilmekaks näiteks umbes samast ajast pärinev Kreutzwaldi kiri Schultzile, milles Kreutzwald avaldab oma pahameelt M. Jürgensi üle, kes oma raa-

¹ P. Post 1857, nr. 19, lk. 154.

² Umbes samalaadse statistika oli varemalt esitanud juba E. Lönrot, vrd. eespool lk. 138, 139.

matute nimestikus tema nime ka anonüümselt ilmunud teostele on juurde lisanud ja isegi „Pühha jõulu laupäva õhtu“ tema tööks on teinud. Eriti vihastab teda see, et Jürgens Kreutzwaldi nime on „keige kuulsamate“ hulka paigutanud koos C.J. Masingu, J.V. Jannseni, B. Gildenmanni ja C. Körberiga. Ta ütleb: „Et mulle nende aumeeste kõrval rüütellikku üheväärsust kindlustada, on ta isegi üksikute raamatute pealkirjade ortograafiat halvemaks parandanud, s.o. minu eesti keele barbaarseks muutnud“¹.

48. Et rahva seas huvi kirjaviisiküsimuste vastu süvendada, avaldab Kreutzwald, kasutades „Tallorahwa postimehe“ toimetuse vastutulekut, uuesti kirjutisi ajalehes. „Tallorahwa postimehe“ 37. numbris (1858.a.) on avaldatud anonüümselt jutt „Vana karjakrants“, mis keelenäitena on esitatud uues kirjaviisis². Jutu ilmumine võimaldab Kreutzwaldil sõna võtta uue kirjaviisi tutvustamiseks.

¹ F.R. Kreutzwald W. Schultzile
7. VII 1857.

² Jutu avaldajaks on peetud C.E. Malmi, vrd. F. R. K r e u t z w a l d , Maailm ja mõnda, Tallinn 1953, lk. 484.

„Tallorahwa postimehke“ 41. numbris on toime-
tuselt järgaine teade: „Wõrro linnas t
annab kulus mees tallorahwa postimehhele head nõuu:
Ta nomib postimeest temma kele=murre ning temma
kirjotamisfe=wiifi pärrast, ja maenitfeb tedda, Tal-
linna maa Kufalo kirriko õppetajaft õiget kele-
murret, ja Soomlaste khaest õiget kirjotamisfe=wiifi
õppida. Postimees ei panneks kuulja mehhele mitte
wastu, waid leppiks temmale järrele, kui maarahwas
agga feddaßamma nõuu annakßid“¹.

Edasi palutakse külamehi ütelda, mis nad ar-
vavad keelenäidiseana esitatud loost, mis on uues
kirjaviisis. „Kumb kele=murre on armßam, meie wanna
harrinud murre wõi Kufalo õppetaja murre; ja kumb
kirjotamisfe wiis on armßam, meie wanna harrinud=
wiis wõi Soomlaste wiis?“².

Lõpuks ütlevat kuulus Võru mees veel, et õpe-
tajad, köstrid ja koolmeistrid olevat vanaga har-
junud, aga kui külarahva lastele uut kirjaviisi
õpetada, muutuvat see neile armsaks.

Paar numbrit hiljemini (nr. 43) teatab toime-
tus, et ta on otsustanud avaldada kirjaviisiküsimu-

¹ T. post. 1858, nr. 41, lk. 339, 340.

² Sealsamas, lk. 340.

ses seisukohad nii poolt kui vastu. Algul esitab toimetus Kreutzwaldi kirja. Kreutzwald kurdab selles, et temale valmistavat vana kirjaviisi lugemine raskusi. Ta ei võitlevat kirjavigade vastu, sest sel alal eksivat ka tema ise „Kuusalu papa“ reeglite vastu. Kuid mis puutuvat vanasse „kirjutamise kombesse“, s.o. ortograafiasse, siis pidavat ta avalikult tunnistama: „tondi keel se on ja tondi keeleks ta jääb, kui teie paremat teerada ette ei võtta“¹. Temagi olevat tundnud rõõmu uues kirjaviisis ilmunud palast, temagi lubanud ajalehte toetada, kuid „kes vanast kammitsast oma jalga ei julge peasta, se ei ole minu seltsimees! ja kuhu ühte neid mehi palju koko astub, senna ei tõsta ma sundimata oma jalga mitte. Minu tee lähab e d a - s i ! - Kes paigale s e i s m a jääb, astub teadmata igapäev sammu t a g a s i . Ma olen kaua küll võeras ikkes vedanud, Sakslaste adraga meie põldu künnud ja tondi äkkega hästanud, enne kui targemate õpetuse abiga märkama sain, et asja lugu loodud kombel sedavisi pikemalt edasi ei võinud minna. Üks kuulus kirjatark Soomlane, kes juba muru all igavest rahu puhkab (Sjögren suri 1855.a.,

¹ T_{post}. 1858, nr. 43, lk. 353.

A.K.), oli eksituse võrku mul silmast peastnud.

Ühe teise noore põlve ka juba hana sāngi magama läinud sõbra (Faehlmann; A.K.) nõul olin parajalt Sauluse kombel kodunt välja läinud, hullades valguse vasta mässama, aga enne kui Damaskusse jõudsin, sain ma usklikuks Pauluseks, ja nägin selgeste, et neil, kelle vasta ma vaimu pimedusses olin södinud, igapidi õigus oli" ¹.

„Võtke korra pisukest vaeva ette, asja lugu selge silmaga läbi katsuda, ei mite Sakslaste prilli klaaside läbi, kuda tännini tegite, külap siis leiate, kuda Maakeele kirja mite Saksakeele kirja vormidesse ei tohi valada, nemad on üsna võerad teine teisega, kes kuskil koko ei sünni. Maakele ema ja vanem õde elavad praegu alles veel Soomes, sealt peame nõu ja abi otsima, kui meie õigelt teelt umbkaela metsa ei taha eksida" ².

Edasi näitab Kreutzwald, kuidas eesti keelt puudulikult oskavad sakslased esimesi raamatuid kirjutades eesti keele tahtsid ladina keele raamidesse valada. Võerad kammitsad aga olevat lõhkunud Ahrens, kelle grammatikat Kreutzwald soovitab lugeda.

¹ T_{post}. 1858, nr. 43, lk.354.

² Sealsamas.

Vana kirjaviisi tekkimist selgitab Kreutzwald järgmiselt: „Nõnda kui üks võeras, kes Maa-keelt ial rahva suust ei ole kuulnud, vanavärki kirjutamist mööda, kui kelk künklikul teel, nõnda olid vanal aeal Sakslased keele murret kuuldes esiteks kõrvaga eksinud, ja iljemine seda eksitust kirja tähtedega teiste silma ette toonud. Kus lodud kombel üks ealeta pookstav¹ sõna keskel seisis, senna asutati kaks, ja kus kaks ealega kirjatahte pidiid olema, senna pandi üks. Sedaviisi kirjutati siis: „m i n n o e m m a , j i n - n o i s j a , t e m m a J u m m a l , r u m m a l j a n n a , p a r r e m a n n u m , w ö e r a m a l e , j o l a t ü n d e r j . m . t . . . Seeläbi sündisid kõik need lugemata eksitused ilmale, mis meile täna veel vaeva teevad ja jalga komistama panevad. - Katsuge nalja pärast, ma palun ! Saksakele nime Emma (Emma) ja teie kirjutuse kombel „emma“ (Mutter) ehk Saksakele sõna Minne (Armatseminne) ja Eestikele „minne“ (gehe) teine teise kõrvas nimetada, küll siis leiате seda vahet, ja hakate tundma, et õigus nende kätte jääb, kes

¹ „Ealeta pookstavite“ all mõistab Kreutzwald kaashäälikuid, „ealega pookstavite“ all täishäälikuid.

„ema“ ja „mine“ kirjutavad. Ehk küll teie seda teate, mis vahhe kanga v a n u t a m i s e ja kohtu meeste v a n n u t a m i s e vahel on: siiski ei tee teie kiri sugugi vahet. Teie v a n n u t a t e kangast ja kohtomehi ühe pingi peal; tuul on teie keeles w i l l o ja ladalt ostate w i l l o , niisamuti ei ole ölle vaadil ega ölle kubbul midagi vahet”¹.

Lõpuks pilkab ta kilple sugu, kelle pesa olevat Vändra metsas², ja tunneb rõõmu, et mõned Tallinnas väljaantud kalendrid, samuti „Eestimaa Talorahva Seadus“ uues kirjaviisis on trükitud. Olevat tulnud aeg eelarvamuste paelust vabaneda.

Selles võrdlemisi ulatuslikus laiemale lugejaskonnale määratud kirjutises toob Kreutzwald õieti esmakordselt eesti lugejale kirjaviisiküsimused lähedale. Senini oli neid küsimusi käsitletud suhteliselt kitsais keelehuviliste ringides, oli nende üle kõneldud ja vaieldud tavaliselt saksa keeles, oli tihti lähtutud isegi ainuüksi sakslaste tarbeist eesti keele õppimisel. Nüüd aga kõneldak-

¹ T. post. 1858, nr. 43, lk. 355.

² C.E.A. Kõrber, vana kirjaviisi pooldav pastor Vändras, J.V. Jannseni õpetaja.

se neist kogu ajalehe lugejaskonnale ja kutsutakse kõiki oma arvamusi avaldama kirjaviisi üle, näidatakse, kuidas on saabunud senine kirjaviis ja missugused on ta puudused. Kreutzwaldi kirjutis on hoogne, julge, paiguti teravgi. Kuigi Kreutzwald tõstab esile ka vana kirjaviisi puhtkeelelisi puudusi ja neid segadusi, mis võivad tekkida seetõttu, et kaks eri tähendusega sõna kirjutatakse täiesti ühte viisi, rõhutab Kreutzwald eelkõige selle kirjaviisi vöörapärasust, igandlikkust, sobimatust. Keele- ja kirjaviisiküsimused on siin seotud rahvusliku omapära probleemidega: eestlasele näidatakse, et senine kirjaviis ei ole meie keele kohane, senini on eesti keelt saksa prillide läbi vaadeldud, senini on eksitud; nüüd aga on tulnud aeg seda eksitust parandada, on tulnud aeg siirduda uuele kirjaviisile.

Kreutzwaldi kirjutis on oma iseloomult võitlev, agiteeriv, vanu eelarvamusi purustav. Kreutzwald tõstab esile meie senise mahajäämuse kirjavii- si alal, soovitab õppida soomlastelt, soovitab vabaneda vööraist kammitsaist, soovitab astuda julgelt edasi, sest elu ei tunne seisjäämist. Seejuures vihjab ta ühtlasi nendele „kilplastele“, kes pidurdavad arenemist ja kelle vastu tuleb võidelda.

Toimetuse on Kreutzwaldi kirjutisele omalt poolt teinud rea pastorlikke allmärkusi ja ütleb lõpuks: „Minna ei kida, agga ei laida jeda ka mitte, ütlen agga, et ta minno melelt immelinne on ja et minna ei ja jeda mitte ilma waewata lugeda" ¹.

Samas avaldab „Tallorahwa postimees" ka ühe külamehe kirja, kes kaitseb vana kirjaviisi ja ei taha midagi teada Võru kuulsa mehe keelemurdest. Külamees ütleb Kreutzwaldi ettepaneku kohta: „Tema tulleb omma ärrageggatud kelemurrega, kui ühhe wanna kasjukaga, kel ued paigad on peale pantud, ja siiski tahhab meile jeda armjaks kita" ².

Toimetuse loodab, et tema kui kogu talurahva postimees võib kirjakeele kujunemisele kaasa aidata. „Oh, et mo paun jaoks emma koddaks, kuft õige pärris maakeel jaoks ilmale fundima" ³.

49. Nüüd, kus võitlus on julgelt alustatud, selgub, et Kreutzwald ei võitle siiski mitte täiesti üksi. Teda toetab Tallinna mees Malm ⁴. „Tallo-

¹ T. post. 1858, nr. 43, lk. 356.

² Sealsamas.

³ Sealsamas, lk. 357.

⁴ Carl Eduard Malm, hilisem pastor ja kirjamees.

rahwa postimehe" 46. numbris avaldab toimetuse Tallinna mehe kirja, milles soovitatakse uut kirjaviiisi. Oma kirjutises tahab Malm anda ülevaate sellest, „millas maakeele raamatuid hakati trükima ja kuidaviisi kirja lugu, mis alguses õige vaene oli, aega mööda on iga selgemaks ja paremaks läinud”¹. Ta kõneleb siin keskaegsest ladinakeelsest jumala-teenistusest, Witte oletatavast katekismusest, toob näite Stahli keelest, jutustab Hornungist kui kirjakeele parandajast, keda 1700.a. paiku ei tahetud kuulda, selgitab Hornungi kirjaviisi võidukäiku, nimetab Uue Testamendi ja Piibli tõlkimist ja näitab, kuidas vana kirjaviis kuni Masinguni püsis muutumatuna. Masing olnud esimene, kes märganud puudusi seesuguses kirjaviisis nagu k a n n a k a n n a munna tappa, k a l l a k a l l a peäle wet ... „Masingi silmadele se suur viga ei võinud varjule jääda, ta võttis kätte ja hakkas parandama, aga ehk ta küll hiljakeste teed käis ja ei puutnud vana kirjasse, vaid teda aga kõigesuguse kriipsudega ja täpikestega ära seletas, ometi kõik küla koerad kargasid üle aja, läksid tema kallale ja karjusid: „miks, sa söge, meie vana kallist

¹ T_{post}. 1858, nr. 46, lk. 377.

kirja rikud ja kirjuks teed ?" ¹. Malm leiab, et Masingu parandused olid poolikud. Vahepeal olevat kirjaviis muutunud veelgi kirjumaks, kuni Kuusalu õpetaja ja mõned teised appi tõtanud.

Samuti kui Kreutzwald, seletab nüüd ka Malm vana kirjaviisi puudusi: „On vanal kirjal kahes asjas suur puudus, mis Stahli ajast meile kalliks paranduseks jäänud: 1) pruugitakse vana kirjas hulk kahekordsid healeta tähti, kus rahvasuus aga ühekordsed kõlksuvad, ja 2) healega tähed, kus nad hädaste tarvis lähevad, jäetakse hulga kaupa maha, mis otse nenda hul on, kui ee, kes kaks kasukast paneb selga, aga mütsi ja kindad jätab kodu, ja nenda läheb külma kätte. ² Et lugija paremine aru saaks, tahame siin mõned sõnad väljavalitseda, kus nimetud vigad kõige selgemine silmile paistavad, ja kust ju iga mõistlik inimene võib näha, kui hirmus segane ja kõrrata se kallis vana kiri on. Keele m u r r e ja südame m u r r e (mure); kana w a r r a s (varas) ja sukka w a r r a s ; võtan j u l l e (sule) kätte ja

¹ T_{post}. 1858, nr. 47, lk. 385.

² Toimetus teeb siin märkuse, et ta läheks parem kahe kesukaga kui hoopis ilma. Vrd. T_{post}. 1858, nr. 47, lk. 386.

kirjutan s u l l e ; m i n n a (mina) tahan ko-
ju m i n n a ; kas § i n n a (sina) § i n n a
lähed ? j.n.e. Vaat kõik need sõnad kirjutatakse
vana viisi järel hoopis ühte moodi; aga kas nemad
kaa ühte moodi kõlksuvad ? Ei mite ! rahvas rü-
gib: „murre ja mure, varas ja varras, sule
(sulg) ja sulle, mine ja minna, sina ja sinna”.
Neile toob Malm veel lisanäiteid ja leiab, et sead
laadi vigadest kubisevad raamatud.

Edasi jälgib ta vana kirjaviisi teist puu-
dust: „Aga, ütleb mõni, kui ma enam ei tohi
„ m i n n a ” kirjutada, vaid „ m i n a ”, kuidas
visi kirjutatakse siis see naasterahva nimi „Mina”,
kellel ommeti jälle teine heäl on ? Muidugi
„ M i i n a ” ja see on see teine puudus, keda meie
ütlesime vanal kirjutamise viisil oleva, heälega
tähhed visatakse naeru pärast välja, saagu sõna
nägu teiseks või mitte: § i i l , § i l i (sii-
li); t u u l t u l e (tuule); l o o m
l o m a (looma); § a a n , § a n i (saani)
jne. ja p o j a (pooja), kes kirjategija poob,
läheb kirja poolest ema p o j a g a ühte koku,
ehk küll heäl on hoopis teine. Muud pisemad vigad
jätan nimetamata, et lugija aeg ei läheks iga-
vaks ...”¹. Lõpuks lisab ta, et soomlastel juba

1 Tpost. 1858, nr. 47, lk. 386

ammu seesugune kirjaviis on.

Rahvas aga hüüdvat nüüd samuti kui Hornungi päevil seda vana torupillilugu, et „vanad kombed kallid kombed, ued kombed sita kombed”. Malm loodab, et lõpuks taipab iga mõistlik inimene, kui puudulik on vana kirjaviis. Pealegi ei muutvat kirjaviis ju keelt ennast: „Mõni nuriseb ja ütleb, et keel ka kirjutamise viisi läbi saab rikutud, kuidas nenda, kas sõnad ei jää needsama sugused kui kirja pöörast nagu muudetakse, või kas koer ennam ei ole koer, kui karva heidab ?”¹. Ja lugeseda olevat uut kirjaviisi niisama kerge kui endist. Hulk raamatuid olevat juba ilmunud uues kirjaviisis, näit. „Maa- ja mere pildid”, „Kilplased” jt.

Eelmisest nähtub, et Malmi kirjutis põhiliste momentide poolest erineb Kreutzwaldi omast. Malmi artiklil puudub selline võitlev ja agiteeriv iseloom, nagu see oli omane Kreutzwaldi kirjutisele. Malm püüab kainelt ja asjalikult, lähtudes peamiselt Ahrensi kirjutistest, selgitada vana kirja viisi keelelisi puudusi ja uue kirjaviisi paremusi. Ta näitab küll, kuidas vana kirjaviisi puudused on

¹ T. post. 1858, nr. 47, lk. 387.

seletatavad selle tekkimise ja ajaloolise kujunemisega, kuid suhtub seejuures austuse ja pieteeditundega isegi Stahli keelesse kui „kallisse pärandisse“. Ta ei rõhuta vana kirjaviisi võõrapärasust, ei näita, et see ei vasta eesti keelele, et see on eesti keelele kammitsaks. Malm on kaugel sellest, et hurjutada neid, kes ei taipa vana kirjaviisi iganenust ja sobimatust eesti keelele. Ta kriipsutab alla ainult seda, et vana kirjaviis ei suuda keele väljenduslikke nõudeid rahuldada ja sellepärast tuleb temast loobuda. Malmi kirjutise peamine väärtus seisnebki selles, et ta laiematele hulkadele tutvustab vana kirjaviisi keelelisi puudusi.

Et Malm oma kirjutises ei mõista hukka vana kirjaviisi tarvitajaid ega tee etteheiteid neile peamiselt klerikaalsetele ringkondadele, kes vana kirjaviisi tuliselt pooldasid, siis leiab Malmi kirjutis heatahtlikku hindamist ka hilisemate pastorige nagu M. Lipu ja V. Reimani poolt, kes peavad Malmi artiklit selleaegses poleemikas üheks paremaks ¹.

¹ Vrd. M. L i p p , Kodumaa kiriku ja hariduse lugu II, 2, Jurjev 1899, lk. 87 ja V. R e i m a n , Eesti Üliõplaste Seltsi album II, lk. 20.

50. Lisaks Kreutzwaldile ja Malmile on ainult üksikuid, kes uut kirjaviisi pooldavad ja selle kasuks julgevad sõna võtta. Nii kirjutab keegi Treumuth Peipsi ranna poolt Võrumaalt, et kuigi tema peab väga tarvilikuks maarahva õpetamist ja hindab sisu enam kui keelt, siiski ka tema märkab vana kirjaviisi puudusi. „V a n n a a r j u - n u d t e e n õ u a b k i b b e d a s t e p a r r a n d a m i s t , kes sedda võib lallata?“ Keel on olnud võõrais kammitsais ja „anname sellepärast tanno ja kitust igga wahwa loddijale, kes tedda lohib leht orja põlvest päästa.“¹ Uus tee olevat harjumata ja sellepärast ei julgetavat seda mõnda käia.

Ilma kirjaviisi üksikasjusse laskumata märgib kirjasaatja seega päris õigesti, et peapõhjuks, miks vanast kirjaviisist kinni peetakse, on ainult harjumus. Kuigi kirjasaatja, nagu ta ise märgib, ei soovivat tüli kirjaviisi pärast, ometi võib märgata, et ta tuliselt pooldab Kreutzwaldi seisukohti ja peab vana kirjaviisi võõraks kammitseks, millest tuleks vabaneda.

¹ T_{post}. 1858, nr. 49, lk. 403.

Hiljem kohtame „Tallorahwa postimehes“ veel ühe Võrumaa kirjasaatja, kes võrumurdelises kirjas julgeb ütelda, et ka tema on „meie wanna modi kirjotus^{le} wi^li wasto“¹. Kõik teised sõnavõtjad - ja neid on üsna rohkesti - on vana kirjaviisi poolt ja uue kirjaviisi vastu. Huvitav on seejuures märkida, et mõlemad uut kirjaviisi pooldavad kirjasaatjad on Võrumaalt. Selleski näib avalduvat Kreutzwaldi isiklik mõju rahvale.

51. Püüame alamal pilku heita nende „Tallorahwa postimehe“ kaastöõliste kirjadesse, kes esinevad vana kirjaviisi kaitsjatena.

Teataval määral tüüpiline ja selle ajajärgu olusuhteid kajastav on Metsapere koolmeistri Hansu kirjutis. Tema polevat tahtnud „Postimeest“ oma kirjaga tulitada, küsinud nõu kirikuõpetajalt ja köstrilt, need pole soovitanud, läinud siis koolivanema juurde ja see ütelnud, et Hans kirjutagu, ärgu kartku tarku méhi, sest kui ta ei kirjuta, siis „Soomlaste kirjutus^{le} ja trükkimis^{le} wiis weimu^lt wõttab.“ Kui juba õpetajal uus kirjaviis silmad kirjuks võtab, mis siis kõnelda veel las-

¹ T.post. 1859, nr. 22, lk. 175.

test. Ja sellepärast kirjutabki siis Hans: „Siis on nüüd minno allandlik palluminne teie wasto, et teie wöttaksite ikka selle eest hoolt kanda ning murret piddada, et meie Ma kele ramatud, mis eddaspidi peaksid rahwa kätte jama, woiksid selle kirjotuse wiil trükkitud jada, nago meie pühha Uus Testament, ja meie armas laulo ramat on. Sellega olleme meie koolmeistrid, ja keik meie koli lapjed harjonud ja sellega ülleskaswanud. Teist meie ei tea. Teist meie ei tahha. Mis ühhed wägga targad ja jure kunstiga wäljaöppinud mehed isekeskes waidlemise modi kirjotawad ja lasjewad trükki panna: mis se meitele. Tehko nemmad, kuidas teädwad. Agga meie jäme ikka selle wanna tallo-rahwa moisto janna jure: „wanna te, wanna söbber“¹.

Et seesugune truualamlik „wanna te“ pooldamine oli ka „Tallorahwa postimehe“ leivavanematele meelt mööda, siis avaldati siin meeleldi Metsapere koolmeistri Hansu kiri. Teiselt poolt on kiri huvitavaks näiteks selle kohta, missuguses vaimus olid kasvanud paljud tolleaegsed vanemad koolmeistrid ja kui suurte raskustega tuli Kreutzwaldil võidelda, et neid pastorite truualamlikke

¹ T_{post}. 1858, nr. 47, lk. 388.

teenreid mõtlema panna.

Paljusid on riivanud Kreutzwaldi pilkenool-
led ja nad avaldavad oma kirjades pahameelt nende
vastu, kes nende vana harjumuspärast kirjaviisi
laidavad. Nii on „sõber M“ Tartumaalt kirjutanud
õige terava pilkelise kirja Kreutzwaldi ja uue
kirjaviisi vastu, milles ta ütleb: „Wahrt olleke
j edda uut kelemurret ühhe pingi peäl wannutada,
aga ei mitte wannutada, j est et ta pörane on.
Taul on kül meie keles willo, agga willo ei osta
meie mitte ladelt, waid willo, agga j edda uut ke-
le-murret woib ladelt küllalt osta ... Koli MArt
jaab j est keigej st kül arro, ja mõistab wägga häs-
ti wahhet tehha, agga need ued kõrfikud, kes meie
j ure karja ma peäle j öma tükkiwad, ei mõista weel
omma nõdra hammastega meie ma rohto j ua ... Wändra
metjas ei olle mitte Kilplaste peaja, waid j eäl on
üks j uur hallik, kus j isje Kilplasjed j awad ärra
upputud”¹.

Kuid „sõber M.“ ei taha mitte ainult neid

¹ T_{post}. 1858, nr. 49, lk. 404. Arva-
tavasti on esitatud katkendi autor käsikirjas mär-
kidega teinud vahet wannutama ja wännutama, wil-
lo ja willo vahel, kuid trükkimisel on need mär-
gid siin ära jäänud.

uusi „kõrsikuid“ pilgata, vaid ta tahab rahvale ühtlasi vana kirjaviisi õpetada. „Et luggeja par-
remine arro saab, tahhan siin monned lannad lüh-
hidelt jeda wiifi neile näidata, kes tännini ei
olle jett weel arru lannud. Mina minna minna; mu-
re murre murre; waras warras warras; jule julle
julle; jina jinna jinna; lina linna linna ...
Pango iggats need märgid jure, siis on jelle
wahhe, ja iggamees woib kornistamatta luggeda;
agga je uus, meile heaks kudetud kirjutamisje
wiis, polle muud, kui üks jolgi wesji, mis pah-
hast hallikast tulleb ja enda jelle weega jeg-
gab“¹.

Tunduvalt asjalikum on Süwwikaewo Ado, kes
uuele kirjaviisile läheneb arvustavalt. Tema
leiab, et kui ei tarvitata Masingu täpikesi li-
samärkidena, siis ei saada ka uues kirjaviisis
eristada mõningaid sõnu. Nii peab ta vajalikuks
Masingu palatalisatsioonimärki, öeldes: „Nüüd ei
olle nemmad minnule jelletanud, kuidas nemmad
k a s kirjutavad, minna pean ikka mõistama ja
kõnne jatko luggema et teada, kas je lõnna on
k a s wõi k a s . Nenda on weel palju teifi

¹ T. post. 1858. nr. 49, lk. 405.

õnnu, nagu t a l , t a l , a l , a l " ¹.
Lisaks arvab tema, et kuni pühakiri on vanas, tuleks ikka jääda vana kirjaviisi juurde, sest muidu tuleks koolis kaht kirjaviisi õpetada.

Seesuguseid võrdlemisi väheütlevaid kirju, kus avaldatakse pahameelt kirjaviisi parandajate üle ja palutakse: „Jätke meid wanna kirjutuse wiigi jure !” on „Tallorahwa postimehele” neil aastail tulnud võrdlemisi rohkesti. Nii teatab toimetus 25. VII 1858, et talle on tulnud kirju Rõngust, Põlvast, Kanepist ja Tarvastust. Rõngu köster ja koolmeistrid paluvad, et jäetagu alles vana kirjaviis sel kujul, nagu Masing selle esitas. Ka saksa keeles ei kirjutatavat nõnda, kuidas loetakse. Tarvitagu „kuulus Võru mees” (s.o. Kreutzwald) oma kirjaviisi, nemad jäävad oma vana kirjaviisi juurde.

52. Kõikidest nendest pinnalistest uue kirjaviisi vastu kirjutatud poleemilistest kirjutistest väärrib enam tähelepanu 1858.a. suvel avaldatud pikem, neljast numbrist läbikäiv artikkel „Neile, kes luggeda tahhavad: Makele kirju-

¹ T_{post}. 1858, nr. 50, lk. 412.

tamifelt Soomlaste wiifi järrele".

Selle kirja saatja O. J. ütleb „keige Tallinna kubbernemango „õige“ Eestirahwa nimmel": „Egga ja kaeft ärra olle, Postimees ! Mis lõmpu ja tahhad meile kirjaga tehha ? Ärra hullu tee ! Sind jiis ennam kesgi ei loe. Siis jätame parrem luggemise hopis mahha, kui ennam alustud kombel meie emma-keles meile jedda kätte ei anta".

Edasi leitakse, et „fe kirja kombe, mis Wörrolinna kulus mees ning Kufalo õppetaja ihhal-dawad, on igga Eestlasele w ä g g a w e i - d e r , ehk ükfi Peipsetagguise Wennelaste meelt möda, agga mitte Maa rahwale." Sellega võivat küll ehk võrulased kui „rajjanikud" harjunud olla, sest venelased ütlevat: „ ТОМЪ ТЫНЕНЪ ТАРА АНА " jne. ¹

„Ke Some rükimisele pasjib ta ennemine, jelt need wennitawad jõnnu: „Jus-fi e-li Mat-tin poi-ka" jne. ... Nende hääl puhkab igga filbi wahhel, meil agga lühhes wereldes edda/i." Eesti keelele ei sobivat see, seda taipawat igauks. Ja Kreutzwaldi poole pöördudes küsib ta, kas Kreutz-

¹ T. post. 1858, nr. 4, lk. 31.

wald on siis Võrus viru-järva selge keelemurde kõrvust kaotanud, et ta eesti keelt soome keelega samakõlaliseks tahab teha. „Tunda võib igga laps, et neil keeltel üks põhhi on olnud, agga „wälja = ütlemisel“ on nüüd kül hea waks wahhet. Kes sedda ei märka, sel ei olle ergast kõrvakuulmist“¹.

Pika vokaali märkimine kahe tähega lahtises silbis tundub talle tarbetuna, sest märgitagu kahe või kahekümne vokaalimärgiga, rahvas rääkivat ikka kulutus (s.o. kuulutus) ja lowimine (s.o. soovimine).

Enam põhjendatud on autori kartus, et nime-de hääldamisel pärast reformi võib tekkida raskusi. Ta ütleb: „Teie moonde järrel ei woi eddespiddi maa rahwas ühhegi wõera maa, paiga, linna ehk innimele nimme ennam üllesluggeda, ja kui nad selle parranduse wiil folgitud jaaksid, siis nad ei olleks ennam need nimmed, mis nad algo olla kohhalda“². Nii näiteks Masing asemel võidavat lugeda Masling.

Uuele kirjaviisile heidab O. J. ette, et see ei võimaldavat eristada genitiivi akusatiivi-

¹ T. post. 1858, nr. 4, lk. 31.

² Sealsamas, lk. 32.

vist sõnades nagu kooli, looma jne. „Peasõnna-
del Teil ei olle kusgi Genetiv, vaid aina üsna
Akkusativ. Eks kõrv sedda wahhet ei tähka, kui
küsite: kelle ? et siis hääl kõlkub: „Jani, Maie,
{ola, koli, loma, willa, j.n.e.“ ja kui küsite
kedda ? et siis wastus tei{ite ning: Jaani, Maie,
{oola, kooli, looma, will-la, j.n.e. käib ?”
Kudda annate siis {ääl wahhet ?”¹. Seejuures jä-
tab autor aga märkimata, et seda wahet ei võimalda
ka vana kirjaviis, sest ega vanaski kirjaviisis
kolmandavältelist vokaali lahtises silbis kahe-
kordse tähega kirjutatud². Ainult üksikutel au-
toritel esines kalduvus kolmandavältelisi vokaale
ka lahtises silbis kahe tähega kirjutada, näit.
Masingul (vrd. eespool lk. 68) ja Kreutz-
waldil (vrd. eespool lk. 159).

Eesti keele väldete alal eristab autor
„5 wahhet“, mida ta märgib järgmiselt: 1) kelle ?
w a l i (lühhidelt), 2) keda ? w a a l i (wen-
nites), 3) w a l l i (tummaste, kerme{t),
4) kelle ? w a l l i (kõwwaste kerme{t),
5) kedda ? w a l l - l i (kõwwaste wennites).

¹ Tpost. 1858, nr. 4, lk. 32.

² Vrd. Koli ramat I, lk. 14.

Sellel tahab O. J. näidata, et Kreutzwaldi poolt näidatud „3 vahhet“ (näit. kooli, koli, kolli), mida uue kirjaviisi järele saab eristada, ei ole veel küllaldased, vaid et nii pikkadel vokaalidel (omast. vaali, osast. vaali) kui ka pikkadel konsonantidel (omast. valli, osast. valli) on veel omakorda kaks eri vältet, mida oleks vaja erinevalt märkida. Neid vahesid märkavat eestlane, mitte võõras. Et neid vahesid märkida, selleks olevat vaja tarvilikke tähti luua, sest „egga tarvilisemat kirjale ennam olla woi, kui fedda, et ſelle läbbi ſõnnu n e n d a üllespanna woib, k u d d a rahwas neid juſt ütleb.“ Uus kirjaviis aga märkivat sõnu „kobbina pääle“ ja olevat mitmeti puudulikum kui vana. Need, kes tahavad keelt parandada, pidavat enne Eesti- ja Soomemaa läbi matkama ja keelt hooliga tähele panema. Pealegi olevat raske keele üle otsustada neil, „kel wõeras werri ſoontes ſoigub“ (mõeldud E. Ahrensit) ¹. Kreutzwald olevat küll hinnatav eestlane, sest ta pole oma sugu salanud ja teeb rahvuslikku tööd, kuid ka suured võivad eksida. Kui ükskord sobivad märgid leitakse „tümade“ häälikute ll, mm, nn,

¹ Vrd. T post. 1858, nr. 5, lk. 38 jj.

rr ja ss asemele, „fiis wast saab kiri kele häle ja kõrwa kõlla mõda käima, agga mitte muido“ ¹.

Senini aga tulevat vana kirjaviisi juurde jääda, sest soome kirjaviis olevat võõras. „Ärge kargagem fiis mitte kohhe mõtlematta selle võera pilli järrel, kes is fegi weel õiget radda ei olle leidnud, ning kel kõrwa ikka võeras ollema peab: fegt muido ta fedda fugguft nõu ei jo annaks, ta ei o l l e jo weel õige lauſa Eestlane“ ². Uue Eestimaa talurahva seaduse ilmumine uues kirjaviisis olevat Tallinnamaal palju pahandust tekitanud.

Kirjutise lõpuosas mõnab O. J., et praegune vana kirjaviis ei võimaldavat küll kõiki hääldamise vahesid märkida, kuid sest ei olevat viga, sest „meie isſe fane wägga heaste arro asjaft enneft, kus k a n n a ja kus k á ñ n a , k a l l a ja k á l l a luggeda tulleb, igga lapsigi, ehk kül praego weel tähtedel wahhet ei olle“ ³. Pealegi olevat see nii ka teistes keeltes, et üht kirjakuju mitmeti hääldatavat. Võõrale keeleõppijale tekitavat see raskusi, omadele aga mitte. Kui

¹ Vrd. T post. 1858, nr. 5, lk. 39.

² Sealsamas nr. 6, lk. 46.

³ Sealsamas nr. 7, lk. 55.

aga uued lisamärgid tarvitusele võetakse, siis asi paraneb.

Ahrensi seisukohti aga ei saavat omaks võtta, sest Ahrens ei tundvat ise eesti keelt küllaldaselt, eksivad käänete tarvitamises, kirjutavat ühesilbilise sõna nõu kahe u-ga jne.

Nagu selgub, tunneb selle pikema neljast numbrist läbikäiva artikli autor võrdlemisi hästi eesti keelt ja selleaegset eesti ortograafia kohta avaldatud kirjandust. Ta toetub oma avaldustes ja seisukohavõttudes täiel määral Masingule ja Faehlmannile ning ei suuda või ei taha mõista vana ja uue kirjaviisi hoopis erinevaid lähtekohti vokaalide ja konsonantide märkimisel. Seejuures paistab silma, et ta Kreutzwaldi tegevust käsitledes teravalt püüab lahus hoida Kreutzwaldi keelelisi seisukohti, mis tema arvates on ebaõiged, Kreutzwaldi hinnatavast kultuurilisest ja rahvuslikust tööst.

Selle ulatuslikuma kokkuvõtliku vana kirjaviisi kaitsekirjaga lõpebki olulisem osa nende aastate poleemikast. „Tallorahwa postimehe“ 9. numbris (29. VIII 1858) teeb toimetaja Äksi pastor Georg Theol lõpu vaidlustele, üteldes, et ta seda laadi kirjutisi „trükkida enam ei anna, küllas⁸e enam

ei kanna." Ühtlasi esitab ta ka oma seisukoha:
„Minna tunnistan tõeks, et makele kirjutamine
Soomlaste wiigi järrele õigem on, kui meie wanna
wiis, agga minna tunnistan ka heaks, rahwa kätte
lõppeda wiigi jätta, kelle järrele keik nende rama-
tud on kirjutud ja trükkitud" ¹. Ta soovitab:
võtku tark mees ja kirjutagu aabits, katekismus
ja Uus Testament uues kirjaviisis, lasku koolides
seda õppida - ja mõnekümne aasta pärast on uus
kirjaviis tulita kões.

53. Eelmiste aastate poleemikaga „Tallo-
rahwa postimehes" on kõige tihedamalt seotud
Kreutzwaldi teos „Tuisulased".

Kreutzwald oli ajalehes kirjutanud kirjaviis-
sikuimust selgitavalt. Ta oli püüdnud mõjuda rah-
va mõistusele, vabastada eesti kirja mineviku kam-
mitsaist. Seda pahandavamalt mõjus, et ajalehes il-
mus rida kirju, milles koolmeistrid, köstrid jt.
kõige jõuga vanast, iganenust kinni hoiavad. Ja
toimetusk, kes väliselt teeskleb heatahtlik-
kust Kreutzwaldi suhtes, pooldab sisuliselt
vana kirjaviisi. Sellest mõjustatult ot-
sustas Kreutzwald 1859. aastal „Maa - rahwa

¹ Tpost. 1858, nr. 9, lk. 65.

Kasulises Kalendris" kirjutada pilkeloo vana kirja-
viisi pooldajate naeruvääristamiseks. Lugu ilmus
kalendris pealkirja all „Tuisulased. Üks enne-
muistne jut" (32 lk.). Ta jutustab siin, kuidas va-
nasti elanud Bestis tuisulased, kes olnud igasugus-
te uuenduste vastased. Nad sõitnud vankritega, mil-
lede rattad polnud ümmargused, vaid olid mitmenur-
gelised. Nad tarvitanud sahu ja terariistu, mille-
del olnud liigterad. Nad kandnud isegi kuubesid,
milledel olnud liigwarrukad, ja pükse, milledele
olnud õmmeldud ilu pärast liigreied. Kui tuisulas-
tele parandusi soovitatud, siis pole nad neist mida-
gi teada tahtnud. Kui aga üks noor avarama silma-
ringiga tuisulane (mõeldud Kreutzwaldi) ehitanud
ümmarguste ratastega vankri, ilma et tuisulaste tä-
helepanu oleks ratastele juhtinud, siis meeldinud
see tuisulastele küll. Nii parandanud ta Tuisula
sahad ja riided ja ta parandused võetud vastu, sest
nendest pole olnud teadlik. Siis aga tekkinud sõi-
duvõistlusel Tuisula jaamaülema ja noormehe vahel
tuli ja jaamaülem juhtinud rahva tähelepanu ümmar-
gustele ratastele. Rahvas olnud vihane. Seal aga
tulnud ühel päeval üks jaamaaisand (mõeldud „Tallo-
rahwa postimeest) ja kiitnud teda. Tuisulane saat-
nud rea oma uuendusi jaamaaisandale, kuid see näi-

danud neid pilgates rahvale (vrd. Kreutzwaldi kirjutistele tehtud toimetusi märkusi). Rahvas hakanud uuendajat pilkama ja kiitnud jaamaulemat kui sõpra. Lõpeb see omapärane pamflett „Tallorahwa postimehe” toimetaja sõnu poolivalt: „Pika lori sisu oli se: Meie tunneme kül, et meil Tuisulandis väga palju vigalist on, aga parandada ei tohi seda ükski.”

Nagu siit võib järeldada, oli Kreutzwald eriti pahane „Tallorahwa postimehe” toimetusele, kes asjale oli paljutõotavalt lähenenud (vrd. lk. eespool, kus loodeti, et ajaleht saab keele valukojaks), nüüd aga vastaspoole sõnavõtiga oli küsimuse lõpetanud. Kreutzwaldile tundub, nagu poleks sellest poleemikast mingisugust kasu olnud. Ometi olid just sellised pilkelood, nagu seda olid „Kilplased” ja „Tuisulased”, tugeva mõjuga, nagu seda võib märgata nende tagurlikkude kõstrite ja koolmeistrite avaldustest, kes ennast tundsid pilkenooltest puudutatud olevat. Pealegi ei olnud pilge „Tuisulastes” suunatud üksi „jaamaulema” vastu, vaid siin piitsutati ka üldist rahva rumalust, tuiumust ja hoolimatust keele vastu. Naeruvääristab ju Kreutzwald siin kõiki neid, kes pimesi vanast kinni hoiavad, hoolimata sellest et vana on palju

halvem kui uus.

54. Oma seisukoha sellise vana keele austamise suhtes oli Kreutzwald küllalt ilmekalt väljendanud ka juba eelmise aasta (1858) „Maa-rahva Kasulises Kalendris“, öeldes loo „Põllumees ja ammetmees“ algul: „Vaata, armas lugeja, kui mul ial seda tahtmist oleks olnud kui mitmel teistel, üksnes sinu himu ja suud mööda rääkida ja kõiki vana võetud albi kombeid järelteha, siis ei oleks me mite tänini oma teed käinud, vaid ehk juba ammugi nende kirjameeste keelt hakanud kirjutama, mis minu pärast kõik võib olla, aga ei ial mite meie isa-isade Eestimaa keel“¹. Kreutzwald aga, nagu ta juba poleemika algul „Tallorahwa postimehes“ märkis, läheb edasi ega pea neid oma seltsimeesteks, kes ei julge oma jalga mineviku kammitsaist päästa.

Visalt jätkab Kreutzwald neil aastail uue kirjaviisi tarvitamist ja propegeerimist. Kui „Kalevipoeg“ 1857.a. hakkas ilmuma, oli Kreutzwaldi kategooriline nõue, et see trükitaks uues kirjaviisis. Mäletatavasti oli Kreutzwald selle nõude

¹ Maa-rahva Kasuline Kalender 1858, jutuosas, lk. 1.

esitanud ÕES-ile juba 1853.a. (vt. eespool lk. 190). Ka hiljem tuleb Kreutzwaldil korduvalt välja astuda „Kalevipoja“ kirjaviisi kaitseks. Hoolikalt jälgib Kreutzwald „Kalevipoja“ korrektuure ja annab nõu ning selgitusi sel puhul „Kalevipoja“ trükkitoimetajaile, rõhutades eriti keele üldrahvalikkust. Nii märgib ta Reinthalile, et ta ei saavat absoluutseid reegleid anda selle kohta, millal kirjutatakse üksik-, millal kaksikkonsonant, kuid ta juhinduvat sellest, kuidas rahvas hääldab, ja olevat sellepärast veendunud, et illatiivis tuleb tarvitada hääldamise kohaselt ette, kätte, vette (mitte käte, vete, nagu Ahrens soovitas), kuid ilmaütlevas olevat kaasrõhulise silbi järel juba raskem ütelda, kuidas kirjutada sõnu kustumata, aitamata, kas ühe või kahe t-ga, sest siin olevat rahva hääldus kõikuvam¹. Teises kirjas selgitab ta küsimust, kas kirjutada nii kui Ahrens viis : vie, kuus : kue või tarvitada, toetudes rahva hääldamisele ja Sjögreni arvamusele viis : vile, kuus : kuue. Kreutzwald pooldab rahvapärast tarvitust viisi ja kirjutab pikad vokaalid kahe tähega² (vrd.

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald C. Reinthalile 25. XI 1856 ja 17. II 1857.

² Vrd. F.R. Kreutzwald C. Reinthalile 20. I 1857.

eespool lk. 188). Erinevalt Ahrensisist nõuab Kreutzwald ka „Kalevipojas“ sõnade nagu kinga, kanga, ange kirjutamist ühe g-ga¹ (vrd. eespool lk. 198). Kahjuks ei ole aga Kreutzwald ise oma seisukohtade rakendamisel alati mitte küllalt järjekindel, mistõttu Kreutzwaldi ortograafia üksikküsimustes on siiski rohkesti kõikumusi². Paigutised kõikumused üksikküsimustes aga ei takista Kreutzwaldi kaljukindlalt kaitsmast uut kirjaviisi. Teda ei häiri see, et mõned väidavad, nagu takistaks uus kirjaviis „Kalevipoega“ lugemast³. Korduvalt märgib Kreutzwald, et ta loeb oma eluülesandeks võitlust uue kirjaviisi eest. Nii kinnitab ta näiteks Reinthalile, et ta ei võitlevat mitte „Koli ramatu“ autori Schwartzi kui isiku vastu, vaid võitlevat uue kirjaviisi eest, ja seda võitlust jätkavat ta senini, kuni surm tule ta käest röövib⁴. Samuti kinnitab ta OES-i sekretärile Theodor Beiselegi, et võitlus

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald C. Reinthalile 29. I 1957.

² Vrd. näit. tupa ~ tuppa küsimust kirjas C. Reinthalile 17. II 1857.

³ Vrd. Inland 1859, nr. 46, vg. 884, T. Beise järelsõna Bertrami artiklile.

⁴ Vrd. F.R. Kreutzwald C. Reinthalile 6. I 1857.

uue kirjaviisi eest olevat tema elu peavülesanne¹. Ja seda võitlust teostaski Kreutzwald neil aastail küll avalikkudes sõnavõttudes, küll isiklikus kirjavahetuses, küll ÕES-ile esitatud kirjutistes² jm. Et kujutlus sellest võitlusest oleks täielikum, olgu esitatud ka 1859.a. „Tallorahwa postimehes“ avaldatud seisukohad kirjaviiisiküsimustes.

55. „Tallorahwa postimees“, ilmudes pastori hoole all, ei leidnud küllaldaselt lugejaid. Iga aasta vahetusid toimetajad. 1859.a. sai „Tallorahwa postimehe“ toimetajaks endine Vändra pastor C. Körber, kes juba varem oli Kreutzwaldi tähelepanu äratanud oma tagurlikkusega. Kui Kreutzwald saab sõnumi Körberi valimisest, ennustab ta kindlalt, et Körber viib ajalehe hukatusse, sest „valgussõbrad“ pööravad lehele selja. Ta leiab, et Körber, Willigerode ja teised nendetaolised on juba küllalt rahvast pimestanud ja vana piibliortograafiat püha vaimu nimel kuulutanud. Kaua selline totrus ei saa püsida meie ajal, kus ehitatakse

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald T. Beisele
26. X 1859.

² Vrd. Inland 1859, nr. 46, vg. 894.

raudteid, telegraafe jne. Küllap langevad kord ka kõike pidurdavad usuahelad ¹.

Kreutzwaldi ennustus Kõrberi kohta läks täide. Kõrber oma saamatu toimetamisega ning sisuvaeste ja rahvale vastumeelsete kirjutistega viis ajalehe hingusele. Ka keele alal avaldas Kõrber ennast siin kõige halvemast küljest.

Kui ÕES-i 1859.a. novembrikoosolekul kanti ette Kreutzwaldi kirjutis vajadusest üldiselt uus kirjaviis tarvitusele võtta, siis põhjendas Kõrber koosolekul oma seisukohti, miks ta on senini püsinud vana kirjaviisi juures, ja avaldas oma valmisolekut Kreutzwaldi poolt soovitatud uuele kirjaviiisile üleminekuks ². Tegelikult aga jäi Kõrber endiselt tuliseks vana kirjaviisi pooldajaks ja kaitsjaks, nagu ta seda oli „Tallorahwa postimehe“ toimetajana ja hiljemgi.

Kuigi eelmine „Tallorahwa postimehe“ toimetaja Theol oli poleemika kirjaviisi kohta ajalehes lõpetanud, jätkab Kõrber sõnavõttude avaldamist, tehes seda aga väga tendentslikult. 1859.a. veeb-

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald C. Reinthalile 1. I 1859.

² Vrd. Inland 1859, nr. 46, vg. 894.

ruaris on ajalehele tulnud kiri kirjaviisi kohta, kuid Kõrber ei avalda seda, vaid märgib 8. novembri kirjavastustes, et trükiseaduse järgi ei saavat avaldada „ilma nimmeta ja kohhata“ sissetulnud kirju.¹ Kui aga järgmisel kuul uhelt „Tarto ma taliorahwa föbralt“ jällegi allkirjata ja aadressita kiri on tulnud, siis leiab Kõrber siiski võimaliku olevat sellest kirjast katkendeid avaldada, sest „seäl on ka monned kowwad föimonimmed lees nende wasto, kes uut modi ma kele kirjotamist on ülleswõtnud“. Nagu selgub, on selle kirja autor väga vihane „Tuisulaste“ üle, nimetades uue kirjaviisi pooldajaid kirjasolkijateks, narrilasteks, kellel on „tõmbid mokaad, ja pitkad keled, nenda et nemmad ei fa ial ütelda: finna figga, waid agga ikka ütlewad: fina figa, tule täna, wila tule, mino ifa, fino ema, niŋo tera, ruki iwa, Tila Jüri, ilus Mari n.t.f.“ Kirja autor ütleb, et kui järgmisel aastal ka veel kalendreid uues kirjaviisis trükitakse, siis ei ostvat nemed ühtki kalendrit, vaid tellivat neid Pärnust. „Se on meile nüüd

¹ T post. 1859, nr. 8, lk. 64

kindlaste nouuks woetud, ja meie tahhame ni kaua woidelda, kui meil weel hinge rindus, ja Joja werd üddames on " ¹. Lõpul ütleb kirja kirjutaja: „Ühtlas e pallume ka keiki, kes õigušt ja tšt armastate ! jätke meie wae e ning alwa Ma rahwale meie puhhas kele murre !" ².

Rõõmuga trükib Kõrber ära ka teise kirja, mille kirjutaja ütleb: „Se teeb meile wägga fuurt waewa, et nemmad meie koli õppetust püüdwad ärra-eggada, ja weel meid T a r t o m a T a l l i - n a kele k a l e n d r i jees wägga trotšiwad. Siis on minno, ning ka keige meie us o wendade palwe teid wasto, aulik - herra, et ka teie, kui üks kange wõitleja meile abbiks lööks" ³. Teatavasti täitis Kõrber seda usuvenna soovi kõige suurema heameelega.

Hoopis ebameeldivam on Kõrberile, kui saabub uut kirjaviisi pooldav kirjutis. Ajalehe 22. numbris kirjutab sel puhul Kõrber: „Sešt minna mõtlešin ikka, et keik T a l l i n n a ning Liwlandi tallorahwas laidawad šedda uut modi Ma kele kir-

¹ T_upost. 1859, nr. 11, lk. 88.

² Sealsamas, nr. 12, lk. 95.

³ Sealsamas, nr. 14, lk. 109.

jotust: agga nüüd jain ühhe Wörro Maalt tulnud Ma mehhe kirja leest arro, et monni nendest on õige meie wanna modi kirjutuse wiil wasto, et ta sedda koggoniste ei jalli, waid ütleb sedda jõlleda ollewad ja wasto okja" ¹. Et aga selle kirja avaldamisest pääseda, otsib Körber mitmesuguseid teid. Nii märgib ta, et ajaleht olevat täis ja kiri ei mahtuvat enam sisse. Teiseks ei pakkuvat poleemika kirjaviisi üle rahvale mingit huvi: „Kui ka monned targad Saklad ahned on, wanna ehk uut moodi kirjutuse taplust nähha ja kuulda sada: agga wiit tallorahwa leas polle mitte palju, kes sedda hea lahke melega loewad" ². Ja kolmandaks mõtleb Körber omapärased tingimused välja, et seda kirja mitte avaldada. Nimelt ütleb ta: „Teme omma luggejattega üks kaup: kui 1 tark Saks ja 3 mõistlikkud tallomehhed nenda meile postiga kirjutawad. „Saatke meile le Wörro maalt tulnud kirri, ... meie tahhakime sedda hea melega luggeda ... Siis otfin kappist ... W ö r r o mehhe kirri wälja, ja peate Teie omma filmadega sedda ka nähha fama" ³.

¹ T post. 1859, nr. 22, lk. 175.

² Sealsamas.

³ Sealsamas, lk. 176.

Körberi tingimuste kohaselt tuli küll toime-
tusele „ühhe armja ning targa Sakja mehhe kirri“,
milles soovitatakse maamehe kirja avaldamist ja
esitatakse „Tuisulaste“ eeskujul mõistujutt maast,
kus kõik tervete jalgadega inimesed oma kunagiste
haigete jalgadega esivanemate eeskujul lonkavad
ega salli, kui neile nende vigu puutakse näida-
ta¹. Et aga kolme talumehe nõudmist ei tulnud,
jättiski Körber Võrumaa mehe kirja avaldamata. On
arusaadav, et Körberi ja tema mõttekaaslaste eba-
siiras talitusviis tõsiselt pahandas Kreutzwaldi.

56. Huvitava hinnangu selle ajajärgu võit-
luste ja „Tallorahwa postimehe“ toimetajate ning
leivaisandate kohta annab Kreutzwald oma kirjas
Beisele 1859.a. oktoobris. Selle kirja põhjustas
õieti Beise poolt „Inlandis“ avaldatud ÕES-i koos-
oleku kirjeldus. Nimelt olid siin kõne all kirja-
viisiküsimus^{ed} ning Kreutzwaldi soovi puhul, et ka
Seltsi liikmed tarvitaksid oma töödes uut kirjavii-
si, teatas kirjastaja Laakmann, et ta skilitab vana
kirjaviisi pastor Theoli poolt tõlgitud piiblilu-
gudes². Sel puhul kirjutas Kreutzwald Beisele pi-

¹ Vrd. T_{post}. 1859, nr. 34, lk. 271.

² Vrd. Inland 1859, nr. 41, vg. 801.

kema selgitava kirja, millest olgu siin toodud mõned katkendid.

Kreutzwald kirjutab: „Kui seesugune mees, nagu härra pastor Theol¹, eesti keele asemel hotentoti keelt tahab kirjutada, siis tuleb talle hüüda: Mõtle oma esivanemate pörmule hauas ja ära teota nende keelt. Et Sa endale saksa kuue oled selga ajanud ja talaari selle üle riputanud, ei ole sul siiski mingit põhjendatud õigust sakslaste poolt tehtud patte oma rahvale üle kanda. Kui ma ei eksi, on tema kõrgeausus ise õpetatud Eesti Seltsi liige ja ei karda „Postimehes“ ning piiblilugudes seesuguses keeles kirjutada, mida ainult mõnele harimatule kõstrile võiks andeks anda. Kuid see peab lõpuks siiski ühekord muutuma ! Hiljuti jutustas mulle üks Erastvere talupoeg, nende ümbruskonnas olevat jumala abiga asi juba niikaugele jõudnud, et kõik koolipoisid vana kirjaviisi üle naeravad. Kas usuvad siis need paberimäärijad, et neil läheb korra eesti rahvast igaveses alaealisuses hoida ? Rumal lootus ! Ja kui ainult n e m a d rahvahulgas oleksid ja kui n e n d e võimuses oleks telegraafi ja raudteid Moosese kepiga kaotada, siis võiksid

¹ „Tallorahwa postimehe“ toimetaja 1858.a., vrd. eespool lk. 145.

nad anduda sellisele unistusele. Kuid idee on võimas jõud, mis ei lase ennast takistada ühestki kirikumõisa müürist, vaid tungib kõikjale. See tekitab teatavatele inimestele hirmu ja sellepärast võitlevad nad, et jääks endiselt hästi pimedaks." -

Kõneldes Kõrberi tegevusest „Tallorahwa postimehe“ toimetajana märgib Kreutzwald: „Et vähestele eesti rahvusest täisealistele sõnaõigust ei anta, seda nägin ma hiljuti pastor Kõrberi „Postimehest“, kus ta esitab naiivse seletuse: üks eestlane olevat uut ortograafiat pooldava artikli kirjutanud, kuid tema (pastor Kõrber) ei avalda seda enne kui nii ja nii palju palvekirju eestlaste poolt esitatakse, kes paluvad selle avaldamist. Tema eelkäijad ja ametivennad hr. praost Willigerode ja pastor Theol ei esitanud mingisuguseid tingimusi, kuna nad iga-sugust sodi oma ajalehte vastu võtsid, niipea kui selle autor oli dokumenteerinud oma rumalust keeletundmises ja vana kirjaviisi eelistust. Mis need neile ette lobisesid, seda pidasid nad rahva ja jumala hääleks, õigemini jumala hääleks, sest härrad toimetajad pidasid endid puhtalt jumalateks, kes alaealiste suust lasksid endile kiitust laulda. Ometi tegid nad oma arvestuse ilma peremeheta, kuna täisealisemaks kasvav rahvas millestki enam

ei taha teada ja härra Laakmann mõne nädala eest mulle kirjutas, et tema leht tõenäoliselt uueks aastaks läheb hingusele. Viimane väljendus on kohatu, sest surnultsündinud olend ei saa ju hingusele minna. Et „Perno Postimees“ veel ikka lugejaid leiab, ei ole ju tema süü, sest näljane sõõb ka puukoort, kui ta aganaleiba ei leia”¹.

See Kreutzwaldi kiri ei ole huvitav mitte ainult selles mõttes, et siin avaldub ilmekalt Kreutzwaldi suhtumine rahvast vaimupimeduses hoidvatesse pastoritesse, vaid siit selgub ühtlasi, et Kreutzwald väga hästi märkab, kuidas kapitalismi pidev arenemine, mille üheks avalduseks on ka raudteede ja telegraafiliinide ehitamine, soodustab ühtlasi ka rahva vaimset kasvu, rahvusidee tungimist rahvahulkadesse, rahva püüt vabaneda pastorite eestkostmise alt. Kreutzwald taipab, et ei ole kirikul sellist Moosese keppi, millega ta võiks ühiskonna arenemise seisma panna. Kõik see, mis feodalismi-ajajärgul oli võimalik ja kohane, muutub uutes ühiskondlikes tingimustes vanaks, kohatuks, kõlbmatuks. Ka keele alal ei saa püsida mineviku

¹ F.R. Kreutzwald T. Beisele
26. X 1859.

kammitsad, vaid peavad paratamatult langema, kuigi selle eest tuleb võidelda. Kirjastaja Laakmann, selle asemel et sõna võtta vana kirjaviisi kasuks, teeks endale nime, kui ta avalikult kuulutaks, et ta trükib ainult uues kirjaviisis kirjutatud teoseid. Siioni ja igasuguseid keelelt võimatuid kandleid trükkigu nende autorid omal kulul. Kui aga Laakmann pooldab vana, siis peab ta leppima sellega, et rahvas selliseid väljaandeid ei loe ja need seisma jäävad ¹.

Samu mõtteid kordab Kreutzwald osalt ka sama aasta detsembris Schiefnerile saadetud kirjas, tehes seda paiguti veelgi teravamalt ².

Seoses eelnevaga võib märkida, et kui Kreutzwald neil aastail kodumaal pidi pidama väsimatut võitlust vaimupimeduse ja selle levitajatega, kes küünte ja hammastega pidasid kinni kõigest vanast ja iganenust, siis Peterburis, kus Kreutzwald viibis 1859.a. kevadel, leidis ta hoopis vabamaid vaateid ja palju suuremat arusaamist kirjaviisiku-

¹ Vrd. ka F.R. Kreutzwald C. Reinthalile 10. IV 1859 ja 13. VIII 1859.

² Vrd. F.R. Kreutzwald A. Schiefnerile 10. XII 1859, Kr. Sch. Kv, lk. 150, 151.

simusteski. Nii kirjutab ta Reinthalile, et Peterburis „eesti keele ja kirjanduse vastu suurem huvi valitseb kui meil provintsis" ja et tal on korda läinud dr. Hirschi, „Perno Postimehe" kaastöolist, võita uue kirjaviisi pooldajaks ¹. Külaskäik Peterburi ergutas Kreutzwaldi veelgi visamale võitlusele oma tõekspidamiste eest.

57. Teoreetiliselt kirjaviisiküsimust neil aastail enam palju edasi ei arendatud. Huvi võiks pakkuda siin ainult üks omapärane teooria, millest Kreutzwald kirjutab Schiefnerile 1859.a. detsembris: „Keegi mittegrammatik ja keele asjus harimata mees aitas mind oma geniaalsuse tõttu reegli leida, mis muna palju lihtsamalt ja kindlamalt püsti seisma paneb kui kogu Ahrensi õpetus. See mees seab üles lihtsa reegli: kaks võrdselt pikka silpi teevad vahekonsonandi kahekordseks, kuna ta kahe lühema ehk kiiresti lausunud silbi puhul alati ühekordne on; näit. minna - - , sinna - - , linn - - ; seevastu mina ^^, sina ^^, kana ^^, lina ^^ jne. Selle reegli silmaspidamisel ei tehta eesti keeles kuskil viga, vaid tabatakse ikka

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald C. Reinthalile
27. III 1859.

märki, kui aga sõna kõrvaga õieti kuulda osatakse" ¹. Nagu selgub, on Kreutzwald siin katsunud silbi pikkusest lähtudes selgitada lühikese ja pika konsonandi vahet, püüdes ühtlasi seda rakendada ka värsimõõdu kohaselt luulekeeles, näit. kõrgemalle - v - - , kogematta - v - - jne. Samuti kui omal ajal Masingu katse (vrd. eespool lk. 82) ei anna ka Kreutzwaldi katse silpidest ja värsimõõdust lähtudes anda reegleid ortograafia kohta mingeid konkreetseid tulemusi, sest sõltub ju silbi kvantiteet ikkagi silpi moodustavate häälikute kvantiteedist.

Teatavasti huvi kirjaviisi seisukohalt võiks pakkuda ka 1857.a. ja 1858.a. Riias ilmunud G. Poromenski eesti keele grammatika „Эстонская грамматика ревельского наречия“, kui see ei oleks suurel määral tõlge Ahrensi grammatikast, nagu seda juba omal ajal konstateeris akad. Wiedemann ². Mis puutub kirjaviisisse, siis ei ole kahjuks Poromenski siin käinud Ahrensi jälgedes, vaid on tarvitanud täiesti ebakindlat ja ebatühtlast vana ja uue kirjavisi segu, kirjutades näiteks haab, haava, haaba (lk. 30), kuid keel, kele, keles, keelis (lk. 44),

¹ F.R. Kreutzwald A. Schiefnerile 10.XII 1859, vrd. Kr. Sch. Kv, lk. 148.

² Vrd. Wiedemanni arvustust, Inland 1859, nr. 21, vg. 426.

saama, sõma, kuid jāna, joma (lk. 22). Raamatu õigekirjutust käsitlevas peatükis aga kirjutab Poromenski: „Siin tuleb märkida, et meie peame kinni üldvastuvõetud, juba vanasti eesti keeles tarvitusele võetud ortograafiast. Doktor Faehlmann, kelle jälgedes käis ka Muhlberg ¹, püüdis ette võtta mõningaid uuendusi ja kirjutas alati: pañema, eñma, tñña jm. Ahrens võttis oma grammatikas tarvitusele soome ortograafia, nimelt kirjutab ta kõikjal: panema, ema, täna jm. Teaduslik vaidlus õigekirjutusküsimustes kestab praegugi ja pole teada, kelle pool saab ülekaalu” ².

Poromenski, pooldades vana kirjaviisi, kuid tarvitades vokaalide märkimisel ka paiguti uut, soovib erinevalt hääldatavaid konsonante märkida eristamiseks vastava joonega, nagu seda juba A. Thor Helle ja Hupel tegid, näit. minna ja miñna, linna ja liñna jne. Õige on seisukoht, et sõnu tuleb kirjutada nii, nagu hääldavad eestlased, mitte aga nii, nagu neid ^{on} valesti hakanud märkima mõningad sakslased, näit. kõik, lõokenne, lõonna, mitte keik, leokenne, lanna ³.

¹ N. D. H. Muhlberg, eesti päritoluga keeleteadlane ja kirjamees, Faehlmanni kaasaegne ÕES-is, hiljem vene õigeusu kirikukirjanduse tõlkija Peterburis.

² Г. Пороменский, Эстская грамматика революционного наречия, Рига 1857, lk. 175.

³ Sealzamas, lk. 177.

Wiedemann oma arvustuses teeb Poromenskile õigustatud etteheiteid ortograafia puhul, näidates, et millegagi pole vabandata selline ebatähtlus õigekirjas, nagu see raamatus esineb (näit. Madis, Tõnis, allumine, kuid kalla, armulinne)¹.

Poromenski kirjutab vastuse Wiedemannile, milles ta püüab selgitada, miks ta oma raamatus on loobunud Ahrensi poolt soovitatud soome ortograafiast. Ta leiab, et ortograafia keeltes pole püsiv ja võib kergesti muutuda, nagu seda olevat võimalik näha vene ja saksa keele puhul. Ortograafia, mille sakslased eesti keeles tarvitusele võtsid, ei vastavat tõepoolest täiel määral hääldamisele. Paehlmann olevat katsunud ortograafiat parandada, kuid ebaõnnestunult. Ahrenski olevat oma grammatika esimeses trükis säilitanud veel vana ortograafia, alles grammatika teises trükis on ta võtnud tarvitusele soome kirjaviisi. Tema uus ortograafia ei olevat aga eestlaste eneste arvates sugugi parem kui kolmesaja aasta eest tarvitusele võetud vana kirjaviis. Veelgi tähtsam olevat, et isegi eestlased ise protesteerivad uue kirjaviisi vastu. Selle kinnituseks viitab Poromenski „Tallorahwa postimehes“ ilmunud poleemilis-

¹ Vrd. Inland 1859, nr. 21, vg. 426, 427.

tele kirjutistele, milles pooldatakse vana kirjaviisi. Ta leiab, et polevat mingit õigust rahvale peale suruda seda, mida rahvas ei soovi. Ka tema olevat katsunud soome ortograafiat tarvitusele võtta, kuid kui ta õpetamisel eestlastele erinevust vana ja uue ortograafia vahel olevat näidanud, olevat õpilased naernud ja öelnud: „Meie ei sunni kellelegi oma ortograafiat peale, kirjutagu soomlased nõnda, nagu nad tahavad, kuid meie tahame oma ortograafia juurde jääda“¹. Inimestel olevat ju mitmesuguseid tujusid. Mühlberg olevat tahtnud eesti keeles läti ortograafiat tarvitusele võtta, teine õpetlane soovitanud eesti keelt vene tähtedega kirjutada, ei tema ega Wiedemanngi võivat öelda, missugune ortograafia valitseb eesti keeles 50 aasta pärast.

Lõpuks ei saavat ta soome ortograafiat seotõttu tarvitusele võtta, et kõik Riia vaimulikus seminaris kasutatavad raamatud ja eesti kalendridki olevat kirjutatud vanas kirjaviisis. Lastele aga kaheksaõiguse ortograafia õpetamine tekitab segadust.

Kui Wiedemann talle ette heitvat, et ta tar-

¹ Inland 1859, nr. 32, vg. 640.

vitab kahesugust ortograafiat, siis see polevat nii, vaid tema kirjutavat nii, nagu hääldatakse, pealegi olevat nii tarvitatud ka paremates eestikeelsetes raamatutes.

Poromenski grammatika ja selle puhul tekkinud sõnavõttud ei viinud küll otseselt eesti kirjaviisi teoreetiliste aluste selgitust edasi, kuid need näitasid siiski ilmekalt, missugused olid selle ajajärgu seisukohad kirjaviisiküsimustes. „Tallorahwa postimeest“ toimetavad pastorid oskasid kirjaviiisiküsimust oma ajalehes nii käsitleda, et lugejail jäi mulje: kogu rahvas pooldab vana kirjaviisi ja sellepärast pole põhjust selle vastu võidelda, pealegi on vana kirjaviis oma ja sellega ollakse harjunud, uus kirjaviis aga Soomest toodud ja võõras. Et Poromenski ei olnud eesti keele tundmises tugev, selleaegse eestikeelse kirjanduse ortograafiline külg aga oli ebaühtlane (vrd. Kreutzwaldi vokaalide-armastust eespool lk. 160), siis esineb seda ebaühtlust ka Poromenski grammatikas. Järgmise eesti keele õpiku, mis ilmus mõni aasta hiljem, kirjutas aga Poromenski juba uues kirjaviiisis (Руководство к практическому изучению эстского языка учителя Г. Пороменского. Juhataja Wene-keelt väljaõppida, Riias, 1861).

58. Aastad 1857 - 1859 olid küllaltki olulise tähtsusega nii eesti rahvuskeele kui ka uue kirjaviisi kujunemise seisukohalt. Kahe põhjakeelse ajalehe ilmumine juba iseenesest soodustas kirjakeele ühtlustumist Masingu ja Faehmanni poolt rajatud baasil. Kuigi „Perno Postimees“ toetus läänemurdele ja „Tallorahva postimees“ kesk- ning idamurdele, kujunes siiski välja rida ühisjooni keeletarvituses. Silmapaistvamaks ja viljakamaks kirjanikuks oli sel ajal Kreutzwald, kelle keelt võeti eeskujuks ja jäljendati, hoolimata sellest et selles esineb palju järjekindlusetust ja kõikuvusi, eriti klusiilide tarvitamises.

Kreutzwald ei olnud aga ainuüksi viljakas kirjanik, kes sel ajal koostas „Kalevipoega“, vaid ta oli ühtlasi tuline võitleja uue kirjaviisi eest. Ta kirjutas oma teosed uues kirjaviisis ja õhutas ka teisi uut kirjaviisi tarvitama. Nii läks tal korra uue kirjaviisi pooldajate leeri kaasa tõmmata Russowit, kelle poolt uues kirjaviisis avaldatud „Eestimaa Talorahva Seaduse“ tõlge (1858) tekitas kestvat meelepaha vana kirjaviisi pooldajate hulgas. Tema ergutusel siirdus Reinthal tagasi uue kirjaviisi tarvitajate hulka ja hakkas „Talorahva Kuulutaja“ ilmuma uues kirjaviisis. Ta jälgib pi-

devalt ilmuvaid kalendreid¹ ja rahvaraamatuid ning leiab, et rahvalaule ja rahvaraamatuid tuleb rahvapäraselt kirjutada ning trükkida. Korduvalt tõstab ta kirjaviisiküsimuse üles ka ÕES-is.

Põhiline on aga Kreutzwaldi tegevuses see, et ta näeb vanas kirjaviisis minevikulist igandit, mille vastu ta kutsub rahvast võitlema. Ja kuigi „Tallorahwa postimeest” toimetavad pastorid kõigiti püüavad pidurdada uue kirjaviisi tutvustamist ja levikut, said need küsimused nii Kreutzwaldi kirjutiste kui ka pilkelugude kaudu siiski üldiselt tuttavaks. Kreutzwald kasutas võimalust kirjaviisiküsimuse kaudu juhtida rahva tähelepanu keele rahvuslikule omapärale, selgitada rahvale vajadust vabaneda vööra kirjaviisi kammitsaist. Ja nagu poleemika käigus selgus, ei olnud Kreutzwald selles võitluses mitte täiesti üks. Rääkimata Vene Teaduste Akadeemia ringidest (akad. Schiefner, Wiedemann), kes Kreutzwaldi teoreetiliselt toetasid, ja C. Malmist, kes oli mõnevõrra Ahrensi mõju all, tuleb eriti hinnata seda, et ka maarahva hulgas leidis juba neid, kes Kreutzwaldi tema püüdlustes toetasid. Kreutzwaldi ilmse mõjuga on seletatav seegi, et Philipp Stramm oma 1860.a. tsensorile

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald T. Beisele
27. VII 1859, F.R. Kreutzwald A. Schiefnerile
10. XII 1859, KrSchKv, lk. 150.

esitatud dialoogis „Üks kenna neljatahhuline jut“
the oma tegelase suu kaudu selgitab kirjaviisiküsi-
must ja peab vana kirjaviisi „waimo kammit/aks“, mil-
lest pääsemine viib rahva vabadusele lähemale. Kah-
juks jäi aga see jutt kinni tsensori „kitsasse vära-
vasse“ ega ilmunud trükist ¹.

Trükistegi arv, mis nüüd uues kirjaviisis ilmu-
sid, on võrreldes eelmiste aastatega märgatavalt kas-
vanud. Kreutzwaldi „Maa-rahva Kasulisele Kalendrile“
on lisandunud 1858. ja 1859.a. Tartus „Maa-rahva Ka-
lender ehk Täht-raamat“ ja 1857.a. ja 1858.a. Tallin-
nas „Maa-rahva Mõnus Kalender ehk Täht-raamat“. Samu-
ti on Lindfors'i „Eesti-Ma rahwa Kalendri“ jutuosa
1858.a. alates uues kirjaviisis (kalendaarium veel
vanas).

Uut kirjaviisi tarvitavate autorite arv oli
siiski veel väga piiratud. Lisaks Kreutzwaldile saab
nimetada ainult Russowit, Malmi ja Reinthali. Märki-
da võib ka seda, et „Tallorahwa postimees“ avaldas
nii Kreutzwaldi kui Malmi kirjutised uues kirjavii-
sis, autorite ortograafiat muutmata.

Uue kirjaviisi levimise seisukohalt on aastad
1857 ja 1858 tõusuaastaiks. 1858.aastal ilmus ter-
velt kaheksa trükist kas täielikult või osaliselt
uues kirjaviisis.

¹ Vrd. K. Taevis ettekannet „Philipp Strammi
dialoogid“ TRÜ teaduslikul sessioonil 22.XI 1954.

K a t s e d
u u e k i r j a v i i s i a l u s e i d
„ I n l a n d i s ” s e l g i t a d a

59. Peale „Tallorahwa postimehe” seis-
jäämist katkeb poleemika kirjaviisiküsimuste üle,
sest Jannsen esialgu hoidub ortograafiliste küsi-
muste esiletõstmisest, kartes sellega rahu rikku-
da. Oma ajalehes ja teostes säilitab ta Körberi
õpilasena truult vana kirjaviisi.

Kreutzwaldi ja tema sõprade mõjul oli aga
ÕES võtnud omaks uue ortograafia ja kaalus võima-
lusi, kuidas seda rakendada laiemas ulatuses. Kreutz-
wald kaldus seisukohale, et kõik ÕES-i liikmed
peaksid oma töid ainult uues kirjaviisis avaldama.

Ka teoreetiliselt võeti kirjaviisiküsimused
lähema vaatluse alla, ja seda peamiselt „Inlandis”
avaldatud saksakeelsetes artiklites. Nii ilmub
„Inlandis” 1860.a. veebruaris pikem kirjutis ees-
ti ortograafiast „Zur Frage über die neuere Est-
nische Rechtschreibung”, mille autoriks oli

dr. Bertram¹. Autor on analüüsinud üht uues ortograafias ilmunud tööd (arvatavasti Kreutzwaldi oma) ja leidnud, et üldiselt on sisekonsonant märgitud õigesti, kuid valesti on tema arvates kirjutatud sõnad lõpetuse, hakas, pika, sepa, käte, tuki, võtis, lukas, vete, õlanukud, kus ta peab õigeks kõikjal kahe konsonandi tarvitamist, sest hääldatavat lõp-pe, hak-ka, pik-ka jne. Et vead tema arvates esinevad ainult klusiilide k, p, t puhul, siis teeb ta järelduse, et õigekirja seisukohalt kõik eesti keele häälikud jagunevad kolme rühma, nimelt 1) häälikud, mis alati üksiktähega märgitakse, nimelt b, d, g, h ja y, 2) häälikud, mis alati kahe tähega märgitakse, nimelt k, p, t ja 3) häälikud, mis võivad olla nii ühe kui kahe tähega märgitavad, sõltuvalt hääldamisest, nimelt l, m, n, r ja s. Seisukohad, mis autor siin esitab, ei ole ju uued, neid seisukohti oli juba „Beiträge'des" märgitud (vrd. eespool lk. 62), teravalt oli need kolm rühma häälikuid esile tõstnud ka Faehlmann (vrd. eespool lk. 109).

¹ Et artikli autoriks on balti-saksa kirjanik Georg Schultz, varjunimega Dr. Bertram, sellele viitab Kreutzwald oma kirjas Schiefnerile 24. I 1861, vt. KrSchKv, lk. 192.

Mida aga Bertrami artikli puhul hinnata tuleb, on see, et ta, selgitades ka-na ja kan-na, ka-li ja ka-li jne. vahet määrib, et mitte rõhk, vaid just a j a l i n e v ä l t u s on see, mis eristab vokaalidevahelisi konsonante nendes sõnades. Ta teeb isegi katset konsonantide vältust sekundites ära määrata, öeldes: „Kui asutakse seinakella juures, millel on õige sekundi-pendel, ja rahulikult, nagu harilikus kõnes, hääldatakse mitu korda üksteise järel sõna kan-na, siis selgub, et sekundi jooksul saab seda sõna ainult poolteist korda hääldada. Sõna ka-na võib aga kolm korda hääldada ...”¹. Edasi toob ta tabeli nool rea sõnu, kus sisekonsonant on kas pikk või lühike, näit. põl-le - põle, tõr-re - tõ-re jne. Vana kirjaviis ei tegevat nende vahel vahet, uus aga arvestab hääldust ja silbi pikkust.

Nagu selgub, erineb artikli autori poolt antud õigekirjutussüsteem siiski õige oluliselt Ahrensi poolt soovitatud kirjaviisist, ja seda just pikkade klusiilide osas. Lähtudes sellest, et sõnades nagu pika, sepa esineb igal juhul geminaat-

¹ Inland 1860, nr. 7, vg. 149.

klusiil, arvas Bertram, et see klusiil tuleb alati märkida kahe tähega. Ometi oli juba Masing märkinud, et klusiil siin võib olla kaheksugune, ja Ahrens teebki selget vahet vormide nagu pika ja pikka vahel. Et Kreutzwaldil virumaalasena klusiilide välteid oli raske õigesti märkida, siis meeldis Kreutzwaldile kindlasti Bertrami poolt soovitatud süsteem, nagu võib märgata Kreutzwaldi selleaegset keeletarvitust jälgides (vrd. näit. „Sippelgas“ II, 1861: nuttab, mittu, õppetus, hakkata, tükkid, võttab, puttukas jne.).

Bertrami artiklit täiendab ja parandab klusiilide märkimise osas „Inlandi“ 10. numbris C. Reinthal kirjutises „Auch ein Wort in Sachen der neueren Ehstnischen Orthographie“. Artikli alguses märgib Reinthal, et ta olevat õppinud Lõnnrotilt soome kirjaviisi ja olnud esimene, kes seda rakendanud veel enne Ahrensit ja Kreutzwaldi. Faehlmanni mõjul olevat ta ajutiselt loobunud sellest, kuid lootvat nüüd, et uus kirjaviis tuleb üldiselt tarvitusele. Oma kirjutises püüab ta anda uue ortograafia põhireeglid. Nende reeglite järgi olevat võimalik lühima ajaga eesti keelt õigesti kirjutama õppida. Ta esitab järgmised põhireeglid:

1) lühike vokaal märgitakse ühekordselt, pikk ka-

hekordselt, sõltumatult silbi lahtisusest või kinnisusest, näit. maa, ma, kul, kuul; 2) kinnisest silbist koosnevate sõnade lõppkonsonanti ei kirjutata kunagi kahe tähega, kuigi sama sõna käänetes võib esineda kaks konsonanti, näit. kul, kulli; 3) esimese silbi lühikesele vokaalile järgnev konsonant kahe silbilises sõnas kirjutatakse ühe tähega, välja arvatud konsonandid l, m, n, r ja s, mis kirjutatakse siis kahega, kui kuulatakse geminaati, näit. abi, agu, ihu, kuid kasi ja kassi, sile ja silla jne.; erandiks on s, mis kirjutatakse kahe tähega ka pika vokaali, diftongi ja isegi konsonandi järel, näit. pois, poisi, poissi, samuti kaussa, märssi; 4) pikad vokaalid kirjutatakse alati kahe tähega, ka liitsõnades, näit. Venna, maale; erandiks on juhud, kus esimese silbi pikale vokaalile järgneb käänamisel vokaal, näit. paas, pae, riid, riu; 5) konsonandid p, k, t esinevad ainult üksikutel, kergesti määratavatel juhtudel kahekordselt, näit. illatiivis kotti, sukka, infinitiivis petta jne.¹

Reinthal asub seega pikkade klusiilide märkimise küsimuses teataval määral risti vastupidis-

¹ Vrd. Inland 1860, nr. 10, vg. 206-208.

sel seisukohal kui Beise, soovitades võimalikult rohkesti kirjutada pikki klusiile ühe tähega. Reinthal ütleb, et tema selliseid peeni vahesid vastavalt üksikutele vormidele, nagu Ahrens neid esitab (näit. hakkama, hakka, hakata, hakagu, hakkasin, hakanud, hakatud, hakatakse; leppima, lepi, leppida jne.), ei taipa ega pea ka oluliseks. Et arvamused klusiilide märkimise küsimuses erinesid, seetõttu esineb selle ajaajärgu uuekirjaviisilistes teostes rohkesti ebaühtlust klusiilide märkimises. Ahrensi poolt soovitatud ja põhja-eesti keskmurde hääldusele vastav tarvitusviis muutub üldiseks alles hiljem.

Hinnatav on Reinthali kirjutises s-i ortograafia fikseerimine tugevaastmelistes esimese pika silbiga sõnades, nagu poissi, märssi, mida ka Ahrens ei märgi veel kahekordse s-tähega. Sõnalõpu konsonandi (ku, tak) ja pikavokaalilistes sõnades kõrgete vokaalide (viis : vie, uus : ue) märkimise küsimuses asub aga Reinthal Ahrensi poolt soovitatud seisukohale, kuigi Kreutzwald selle tarvitusviisi otstarbekuses oli kahelnud (vrd. eespool, lk. 250).

Kreutzwald avaldab kahtlust ka Bertrami teooria puhul. Ta leiab, et dr. Bertrami reegel

arvestada häälikute märkimisel nende ajalist vältust on väga tähelepanuväärne, kuid mõnikord ei tulevat tema arvates ka sellega välja. Sõnad hakka, seppa, lukku jne. olevat kindlasti pikemad kui mina, sina, tema jne.¹. On võimalik, et ta oma märkusega vihjas asjaolule, et Bertram, lähtudes häälikute kvantiteedist, ei pea pikkade klusiilide puhul siiski vajalikuks seda vahet märkida (näit. sepa - seppa puhul). Nagu mainitud, ei pidanud aga Kreutzwald ka ise selle vältevahe märkimist alati tarvilikuks. Oli ju klusiilide märkimise küsimus Kreutzwaldi ortograafia nõrgimaks küljeks. Et mõnesugust kindlust ortograafias saavutada, pöördub Kreutzwald „Kalevipoja“ rahvavaljaande trükkimisel Wiedemanni poole, et see vaataks läbi vähemalt ühe laulu, mille eeskujul saaks teisigi laule redigeerida. Kui Wiedemann seda teeb, on ta väga tänulik Wiedemannile, kuid märgib ühtlasi, et üksikutel juhtudel olevat ta siiski pidanud kaksikkonsonandi säilitama, hoolimata sellest et see on vastuolus Ahrensi ja teiste gram-

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald A. Schiefnerile
24. I 1861, Kr Sch Kv, lk. 192.

matikute tarvituseviisiga, sest ta kuulvat neil juh-
tudel hääldamisel selgesti kaksikkonsonante ¹. Nii
jääbki klusiilide märkimise küsimus üheks kõige
ebakindlamaks kohaks selleaegses ortograafias, kui-
gi seda korduvalt käsitleti. Kreutzwald arvab päris
õigesti, et enne möödub veel hulk aega, enne kui
uue kirjaviisi tarvitajad täielikule üksmeelele
jõuavad, sest tänapäeval kirjutab veel igauks neist
omal viisil ².

Võitluse teravnemine
eri suundade esindajate
Kreutzwaldi ja Jannseni
vahel aastail 1860 - 1864

60. Kuigi teoreetiliselt kirjaviisiküsimusi
kaunis elavalt käsitleti, ei olnud väljavaated uue
kirjaviisi tegelikuks levikuks kaugeltki nii loo-

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald A. Schiefnerile
24. I 1861 ja 7. III 1861, Kr Sch Kv, lk. 192
ja 201.

² Vrd. F.R. Kreutzwald A. Schiefnerile
28. III 1861, Kr Sch Kv, lk. 207.

tusrikkad. Kirjameeste arv, kes võiksid teoseid uues kirjaviisis kirjutada, on visa suurenema. Jälgides trükiseid aastaist 1860 - 1864 näeme siin endiselt esikohal olevat Körberite, Brandt'i, Janteri ja paljude teiste nimetute vaimulikke „tejuhatajaid“, mis on muidugi vanas kirjaviisis kirjutatud¹. Nende hulka oleksid otsekui eksinud Kreutzwaldi tööd, nagu „Eesti-rahva Ennemuistsed jutud ja Vanad laulud“, „Reinovader Rebane“ (1860), „Sippelgas“, teine jagu, „Angervaksad“, „Maa- ja mere-pildid“, kolmas jagu, „Kalevipoeg, eine estnische Sage“ (1861), „Kalevi poeg, üks ennemuistene Eesti jut“, „Häda ja Abi-raamatukene, ehk Lahearu küla õpetlik Rõõmu ja kurvastuse jutustus“ (1862), „Lihvlandi Talorahva-Seadus“ ja „Uus Tallinna maa-keele ABD ja lugemise raamat lastele“ (1863), milledele lisandub Kreutzwaldi juhendamisel Hurda poolt tõlgitud lõunamurdeline „Lihvlandi Talorahva Seaduse raamat“ (1863).

Kas on siin tegemist Kreutzwaldi „Maa-rahva Kasulise Kalendri“ mõjuga või on see tingitud mõnesugustest muudest teguritest, kuid üllatavalt näeme,

¹ Vrd. A. J. S c h w a b e , Chronologisches Verzeichniss, Dorpat 1867, lk. 69 - 81.

et nüüd mitmed vanad kalendrid, nagu Tallinnas Gresseli „Eesti-maa rahva Kaalender ehk Täht-raamat“ (1861, 1862) ja Lindforsi „Eesti-maa-rahva Kalender ehk Täht-raamat“ (1862, 1863) tarvita-
vad mõne aasta jooksul uut kirjaviisi, et siis 1864.a. kas kogu ulatuses või osaliselt tagasi min-
na vana ortograafia tarvitamisele. Uut kirjaviisi hakkab nüüd kasutama (1861) ka apostliku õigeusu tähtraamat „Eesti rahva kalender“, kus senini oli püsitud enam-vähem Faehlmanni ortograafia alusel. Perioodilistest väljaannetest püsib uus kirjaviis ametlikus „Talurahva Kuulutajas“. See on ka õieti kõik, mis neil aastail ilmus uues kirjaviisis.

61. Et Kreutzwaldil nüüd võimalus puudub ajakirjanduses kirjaviisiküsimust käsitleda, siis teeb ta seda oma töös. Ühtlasi on ta hoiak vana kirjaviisi pooldajaise muutunud tunduvamalt tera-
vamaks, resoluutsemaks. Üheks nende aastate kõige silmapaistvamaks kirjaviisi kohta ilmunud kirjuti-
seks on Kreutzwaldi „Sippelga“ teise jao eessõna 1861. aastast. Selles ei rõhuta Kreutzwald mitte niivõrd uue kirjaviisi keelelist kui just rahvus-
likku tähtsust. Ta jutustab, et ta „juba mõnda aas-
tat ennast vanast umbkirja kütkest lahti peastnud
ja uut rada Eesti keele loodud piirel edasi läi-

nud, kuhu viimsel aéal ka juba mõningad teised usaldanud järgile astuda" ¹.

Edasi kõneleb ta sellest, kuidas eesti talupoegade majanduslik olukord kord-korralt on paranemas, talumaade rentnike arv kasvab, isegi üksikuid päriskohaomanikke on tekkinud. Seoses majandusliku jõukuse kasvamisega peab aga tõusma ka rahva hariduslik tase. „Tuleb noorema sugule täielikum õppetuse valgus, külap siis ka maja elamine, laste kasvatamine, põldude harimine, õue aedade pidamine ja lojuste sigitamine parema korrale saavad" ². Üldine rahva kultuuriline tõus võimaldab aga ka emakeelt hakata õigesti kirjutama.

„Kui siis ... koolitamise asjad pälv pälvalt parema korrale saavad, siis hakkage kõige esiteks, armsad vennad, E e s t i k e e l t nõnda kirjutama, et kiri suusõnaga kokku jookseb. Need, kes vana päritut kirjutamise kombet teile kiitvad, ja sellepärast kõige paremaks arvavad, et Piibel ja Laulu-raamat enne nõnda olid kirjutatud, need ei oska veel asja lugu, vähem musta ja valgele vahet

¹ F. R. K r e u t z w a l d , Sippelgas, teine jagu, Tartu 1861, lk. 3.

² Sealsamas, lk. 6.

teha ... Mõttelge nüüd veel, et need, kes Eesti rahvale Piibli ja Lauluraamatu kirjutanud, võõralt maalt tulnud mehed olid, kes meie keelest väga vähe ja tema seadusest m i d a g i ei teadnud, siis võite kohe arvata, kuda siin eksimine võis tulla. See tuli sest, et meie keele saabas Saksa leesti peale pandi ja seal hoopis teistviisi venitati, kuda keele loodud kombe seda oleks tahtnud ehk lubanud" ¹.

Kirjutise lõpul ütleb Kreutzwald: „Vaatame, kes need mehed on, kes vana kirjutusest ei usalda lahkuda, vaid seda pöörast kõige kallimaks kiitvad.“ Ta leiab kolm rühma uue kirjaviisi vastaseid: „E s i m e s e s seisavad S a k s l a s e d, kes meie keelt oma künruga püüavad mõõta, ja niipalju vaimu vabadust veel ei leidnud, et asja segamata silmaga võiksid näha. T e i s e s seisavad mõned rumaluse kütkes E e s t l a s e d, kelle silma kedagi targem ei ole selitanud ... K o l m a n d a m a s seltsis seisavad kõige kurjemad uenduse vastapanijad, meie Eestlaste k o o l i t u d m e h e d, kes Sakslaste õppetuse läbi

¹ F. R. K r e u t z w a l d, Sippelgas, teine jagu, Tartu 1861, lk. 7.

vaksa teistest kaugemale ulatavad, aga uhkusses se-
da vaksa kümne sülla pikkuseks peavad, siiski nii-
palju vaimu vabadust ei leia, et julgeksid oma ema
keelt nõnda kirjutada, kuda olid kuulnud."

Ja ta lõpetab ähvardusena kõlavate sõnadega:
„ Ei sest ole lugu ! Koit on juba väljas ja päike-
se tõusmine ei või enam kaugel olla" ¹.

Kreutzwaldi sellest kirjutisest selgub veel-
gi paremini kui tema eelmistest avaldustest, et ta
ei vaatle kirjaviisi ainuüksi keelelise nähtusena,
vaid seob võitluse vana kirjaviisi vastu tõusva
eesti rahvuse üldise feodalismivastase võitlusega.
Ta näitab, et vana kirjaviis on mineviku pärand,
peale sunnitud rahvale nende orjastajate poolt. Need,
kes vana kirjaviisi pooldavad, pole eestlaste sõb-
rad; need on kas piiratud silmaringiga sakslased,
nende mõju all olevad pooliku saksa haridusega eest-
lased või siis täiesti rumalad, kes ei suuda uutes
ühiskondlikes tingimustes veel orienteeruda. Vana
kirjaviis võivad kaitsta ainult vanameelsed, kes on
igasuguse edu vastased. Kõige kurjemateks rahva se-

¹ F. R. K r e u t z w a l d , Sippelgas,
teine jagu, 1861, lk. 7, 8, vrd. ka C.R. Ja-
kobson, E Post. 1869, lk. 121.

gajateks on Kreutzwaldi arvates Jannseni taolised „rahva sõbrad“, „kellel kukrute kasu ülem näitab, kui t õ s i “ ja kes „mammuna teenistuse pärast vanast pettusest ei raatsi lahkuda“¹. Rahvas ei jää aga igavesti orjusesse. Kapitalistlikud tootmissuhted loovad uued tingimused rahva majanduslikuks ja vaimseks arenemiseks. Pole enam kaugel aeg, kus kujuneb teadlikult oma õiguste, oma kultuuri ja oma keele eest võitlev eesti rahvus. Eestipärase loomuliku kirjaviisi tarvitamine on aga rahvusliku kirjakeele kujunemise paratamatuke eeltingimuseks. Iga eestlane, kes edasi püüab minna, koristab „riisu jalgade eest kõrvale“ ja tarvitab uut kirjavii-
viisi.

Nagu märkame, on Kreutzwald nüüd täis optimismi, tal on tunne, et „koit on juba väljas“.

Seda optimismi kajastab ka ta kirjavahetus. Kui näiteks Schiefner Kreutzwaldile 1862.a. kirjutab, et dr. Hirsch kartvat uue ortograafia pärast

¹ F. R. K r e u t z w a l d , Sippelgas, teine jagu, 1861, lk. 4. Vrd. ka C. R. Jakobson, E. Post. 1869, lk. 121.

„Kalevipojas“¹, siis vastab Kreutzwald, et see lastetoast päritolev tondihirm teda põrmugi ei häirivat. Ta ütleb: „Pastoritel, köstritel ja nõndanimetatud koolmeistritel - sel sõgestaval triol - on rahva seas veel niikaua mõningat mõju, kuni rahvas täisealisemaks saab ja omade silmadega nägema hakkab. Tõde murrab ju ühekord endale ikkagi teed. Isegi siis, kui kogu „Kalevipoeg“ makulatuurina mu enda kätte peaks jääma, ei ole selles suudi kirjaviis, vaid ennemini see, et rahvas on liiga harimata oma parema mineviku aarete hindamiseks“².

62. Kreutzwaldi optimism oli siiski veel veidi varane. Kreutzwaldi selgejooneline, rahvast mõtlemissele äratav ja rahvale tema vaenlasi näitav kirjutus „Sippelgas“, samuti Kreutzwaldi järjekindlus uue kirjaviisi propageerimisel kutsusid välja teatava opositsiooni tagurlikes ringides. Eriti „Sippelga“ eessõna selgitas meie balti reaktsioonilis-

¹ Vrd. A. Schiefner F.R. Kreutzwaldile 27. VII 1862, Kr. Sch. Kv, lk. 285; vrd. sellekohaseid vihjeid ka P. Post. 1862, nr. 21 ja 22, F. R. K r e u t z w a l d , Maailm ja mõnda, Tallinn 1953, lk. 485.

² F.R. Kreutzwald A. Schiefnerile 4. VIII 1862, Kr. Sch. Kv, lk. 287.

tele ringkondadele, et kirjaviisiküsimus pole ainu-
üksi puhtkeeleline küsimus, et uus kirjaviis pole
ainult sakslastele eesti keele õigeks lugemiseks
vajalik, nagu seletas Ahrens, vaid et võitlus uue
kirjaviisi eest on oma olemuselt antifeodaalne võit-
lus, suunatud kõige tagurliku vastu.

Kui ÕES-is oli Kreutzwaldi ja tema sõprade
mõjul seni võrdlemisi heatahtlikult suhtunud uuesse
kirjaviisisse, isegi otsitud teid selle üldiseks tar-
vituselevõtmiseks, siis nüüd näib siingi tagurlik
element olevat ülekaalu saavutanud. See ilmneb näi-
teks 1862.a. juunikoosolekul, kus otsustati, et
võistlustööna väljakuulutatavas saksa keele õpikus
olgu eestikeelne tekst antud vanas kirjaviisis ¹.
Kreutzwald kirjutab selle kohta Schiefnerile: „Õpe-
tatud Eesti Selts Tartus andis endale hiljuti auhin-
natöö väljakuulutamisel hiilgava vaesustunnistuse,
üles seades tingimuse, et raamatuke tulevat kirju-
tada kirikliku ortograafia kohaselt. Paremini poleks
härrad suutnud seda tõendada, et nad asjast midagi
aru ei saa ...” ² Samas kirjas märgib Kreutzwald

¹ Vrd. Inland 1862, nr. 25, vg. 404.

² F.R. Kreutzwald A. Schiefnerile
11. VII 1862, Kr. Sch. Kv, lk. 281.

uhtlasi, et üliõp. Hurdale, kes pidi ÕES-i ülesandel kirjutama koolidele saksa keele grammatika, olevat samuti soovitatud kasutada selle töö eestikeelses osades vana kirjaviisi, kuid Hurt olevat selle soovitusel tagasi lükanud.

Üheks põhjuseks, miks ÕES-is suhtumine uuesse kirjaviisisse oli muutunud, oli ka see asjaolu, et siin keele alal määravaks isikuks oli kujunenud Körber, kes oli tuntud vana kirjaviisi tulise pooldajana. Kreutzwald ütlebki, et Körber, tuulelipuna kirjaviisiküsimustes siia-sinna kalduv Reinthal ja dr. W. Schultz moodustavat ÕES-i keeletarkade kolmiku, kuid nad istuvat kõik liiga nõrgalt sadulas. Iseloomustades pastorite tegevust keele alal märgib Kreutzwald samas kirjas: „Härradel pastoritel näikse eesti keele suhtes kord juba valitsevat kõikumatu usk, et nad sel alal ei tarvitse tõetada, vaid et pühavaim neile alati sisendab seda, mis on õige. Kas on nüüd pühavaim teistsuguseks muutunud kui see, kes esimesel nelipühapäeval kõiksuguseid keeli kõneles, või on olemas muid põhjusi, kuid üks on igatahes kindel: tänapäevane pühavaim on keele alal vusserdaja. Saaremaa Körber on kindlasti niisama jumalakartlik mees kui „Postimees“ Pärnaski, kuid hoolimata viirukist, mida vahete-

vahel Õpetatud Eesti Seltsi koosolekute kirjeldustes härra pastor Körberile suitsetatakse, ... pole ta siiski kaugemale jõudnud oma vennast, kes varemalt oli kirikuõpetajaks Vändras. Mõlemad teevad eesti rahvale hoolega sulemehetööd, kuid ei ole võimalised ühtki eesti sõna õigesti käänama" ¹.

63. Kuid mitte ainult ÕES-i ja pastorite ringkonnad ei muutu aktiivsemaks vana kirjaviisi kaitsmisel, vaid sõna hakkab kirjaviisiküsimustes võtma isegi Jannsen, kes seni on tüli kartusel vaikinud.

1862.a. algul võtab Jannsen kirjaviisiküsimuse kõne alla seoses „Koliramoto“ VII osaga, kõneldes uutest raamatutest. Ta ütleb: „ Et k e l e ja k i r j a pole/t ka „Koliramatus“ veel igga lõnna igga mehhe melepärra/t ei olle, /edda ep olle mitte immeks, weel wähhem pahhaks panna. Meie Eesti keel nago need, kes /edda rägiwad, on meile kül armas, egga /iiski alles ma /arnane, mis weel head harri-mi/t tahhab. Meil ep olle jo weel õiget egga kind-lat kele/eddu/t tähhele pandud, waid iggamees kir-jutab, kuidas parrem arwab ollewad, ja /ellepärra/t

¹ F.R. Kreutzwald A. Schiefnerile
11. VII 1862, Kr Sch Kv, lk. 282.

on as*l*i alles ni mitme karwalinne ja maolinne." Ees-
ti keelt ei olevat veel küllalt arendatud. Masing
olevat küll tabli aluse pannud, aga teised olevat
jätanud asja hooletusse. Nüüd aga olevat hakatud uut
kirjaviisi soovitama: „Mõnned hakkavad jälle koggo-
ni uut wi*l*i üles*e* wõtma, ööldes: „Nõnda pead
Sina rääkima !" agga *e* ei tahha ka veel *p*uremal
hulgal kurgu*t* alla minna ehk wälja tulla ... Eesti
keelt tahhab alles iggamses o m m a *g*uga räkida
ja o m m a *g*ullega kirjutada, *g*ellepär*ra*t *g*aab
ta nenda mitme karwalinne. Ommeti on meil *e* kindel
lotus, et aega möda ka *g*es asjas *g*urem *g*elgus tul-
leb, ja *g*awad ka „ k o l i - ramatus" konnarikud
kohhad tas*g*andud ..."¹

Nagu selgub, on siin veel võrdlemisi tagasi-
hoidlikult uut kirjaviisi puudutatud, kusjuures rõ-
hutatakse, et uut kirjaviisi olevat raske lugeda,
see panevat inimesed kogeleva, ei olevat küllalt la-
dus.

Hoopis ilmekamalt väljendab Jannsen oma seisu-
kohti 1863.a. „Perno Postimehes" avaldatud pikemas
kahest numbrist läbikäivas vestelises kirjutises

¹ Perno Postimees 1862, nr. 4, lk. 25,
26.

„Mis Eestimehhed eestikeleſt ja kirjaſt kõnnele-
wad“. See kirjutis on täiel määral suunatud uue
kirjaviisi vastu. Uus kirjaviis olevat tekitanud
eesti keele alal segaduse: „Sellega ei olle meie
parrako Pabeloni torniſt mitte ennam kaugel.

P i i b l i ramato keel ei makſa ennam; j u t -
l u s ſ e ramato keel ei makſa ennam; l a u l o
ramato keel ei makſa ennam - tulle Jummal appi,
mis peapſiis weel õige ollema ja maksma? Kas ehk
ſ o m e k e e l , mis mõnnes paikus ni Kilplaste
kombel meie eestikeele aſſemele pannakſe?“¹.

Oma vestes laseb Jannsen eri maakondade esin-
dajaid keeleküsimustest kõnelda. Nii räägib Harjo
Madis keele solkimisest, Viru Toomas sellest, et
ei osatavat enam lugeda. Eriti pahased on aga Jann-
seni veste tegelased uues kirjaviisis kirjutatud
seaduseraamatute üle, sest vahepeal oli lisaks va-
rem Russowi tõlkes ilmunud „Eestimaa Talorahwa
Seadusele“ ilmunud Kreutzwaldi tõlkes „Lihvlandi
Talorahva-Seadus“ (1863) ja Hurda tõlkes lõunaees-
timurdeline „Lihvlandi Talorahva Sääduse-raamat“
(1863), mis mitte niivõrd uue kirjaviisi, kui uute
oskussõnade tõttu esialgu olid vilumatule lugejale
veidi raskepärased. Jannseni vestes kurdab sel pu-

¹ P. Post. 1863, nr. 35, lk. 275.

hul Lääne Mart: „Mis luft on inimesel, omma lea-
duse ramatut luggeda, kui ta igga peatükki, parag-
rahwi ja punkti jures kana omma pead peab murdma ja
painutama, ja ommeti neilt wõeraft modo kirjo lõn-
nadeft arro ei sa ?" ¹. Raamat olevat nagu Soomest
toodud. Sedasama kinnitab Willandi Otto ka Liivimaa
seaduseraamatu kohta, millest samuti aru ei saadavat.
Inimesed ei tahtvat seda raamatut osta, vaid oodata,
kas ei saa „eddespiddi omma leaduft liht julla ees-
tikele murdes kätte". Harjo Madis kaebab, et need
uuendused kippuvat isegi vaimulikku kirjandusse ning
palub sellepärast „Postimehe" seisukohta. Ja „Pos-
timees" annabki selle, öeldes: „Armjad lõbrad, ni
häste teie, kui keik teifed mõiftlikkumad Eestiwen-
nad, mis ma pean teile üttelema ? Teie teate jo, min-
na polle mitte keleõppetaja, waid paljas postitasko
kandja ja kõnnin kele poleft ni/amma wanna jälge
lees kui teiegi, ma ei tea ka mitte, m i k s -
p ä r r a f t ma uut teed peakfin otlima ?" ²
Eesti keelel olevat suurimaks puuduseks sõnavara vae-
sus. Sõnu olevat vaja meie oma keele põhjal luua, na-

¹ Post 1863, nr. 35, lk. 275.

² Sealsamas, lk. 276.

gu seda Masing olevat teinud. Ning siirdudes kirja-
viisiküsimusele märgib Jannsen: „Enne õppetadi meid
üttelema: „Jummal olle mulle pattu^{le} armolinne !”
nüüd õppetawad mõnned, et peame üttelema: „Jumal ole
mule patusele armuline, - Mina tahaks Miinat nae-
seks etc. etc.” Moistko targemad, agga minno pis-
l^uke Postimehhe pea ei mõista, mikspärast^t ^{le} uus
wanna^t peab parrem ollema. Wähhem tähta, muud mid-
dagi. Agga kas meie siis trükkia heaks meleks omma
arma^t ja tutwat kelemurret peame jalge alla trük-
kida la^kma ! Ei, ^{le} selle wasto pallume wägga !”¹
Selle peale küsib Lääne Mart, et ka „Postimees” ise
ei kirjutavat nii, nagu on waimulikus kirjanduses.
„Eks olled is^{le} ka lähhardune u e n d a j a ?”
Sellele vastab „Postimees”: „ Ei olle; ja ärra kar-
da, armas Mart, u e n d a j a t minno^luggu^{le}st ei
l^uagi.” „Postimees” olevat keelt ainult mõnedest vi-
gadest puhastanud, ja ka seda tegevat ta väga ette-
vaatlikult: „Minna pean kül pühha k i r j a püh-
haks, agga mitte temma kirja viggadus^{le}i, mis inni-
meste läbbi meie kele ümberpañnes ^{le}jenna ^{le}sis^{le} juh-

¹ P. Post. 1863, nr. 35, lk. 276, 277.

tunud. Ja siiski tead sa isegi, kui pikkalt ja aega möda ma pühha kirja pärraft sedda teen" ¹. Vead olevat tulnud sest, et kirikuraamatute tõlki-
jad olnud sakslased. Suurimaks veaks olevat see, et sakslased ei tundvat õ-tähte ja kirjutavat monni, lanna jne.

Jannseni suhtumisest igasugustesse uuendustes-
se, tema orjameelest ja pieteeditundest kõige selle vana vastu, mida kirik seni on kasutanud, annab va-
hest kõige ilmekama kujutluse järgnev katkend. Kui Lääne Mart ütleb, et ka „Postimehes“ olevat sõnu, mis on teisiti kui kõnes, näit. kõik asemel keik, lõikama asemel leikama jne., siis vastab „Posti-
mees“ sellele ehtjannsenlikult: „Armas Mart, ma olen jo tona sulle üttelnud, kui raske se mul on, üht keige rahwale tutwaks lanud wigga parrandada, mis seläbbi, et ka pühhas kirjas seilab, otsego püh-
hitsetud on. Se wõib küll nõdrus olla, agga kui sedda teen, siis on mul seftotla mõnni aeg ikka nenda, nago ollekjin melega mõnne kirriko pengi katkimurd-
nud. Nenda olli mul esmalt, kui lanna se n -
n a k s teggin. Tük aega olli mo südda rahhota ja käsji kippus jälle wanna wiifi kirjutama; agga et

¹ P. Post. 1863, nr. 35, lk. 277.

endine Muštjalla õppetaja Mašing omma piibli lugudes Jeddafamma teinud, se kinnitas mind nattuke; sest ja tead, Mart, Mašingid makswad ses asjas palju minno silmas; pealegi teab üks õppetaja om-
meti parrem, kui meiesuggune, mis õige ehk kõwwer on" ¹. Samuti olnud tal ka teiste sõnade kirjutamine erinevalt pühakirjast raske, kuni ta lõpuks aru saanud, et „pühha kirri kirjutse = ehk trükki wiggašid ei pühhitse“.

Olles andnud hiilgava tunnistuse oma kõsterlikust vaimupimedusest ja kirikutruudusest siirdub Jannsen kirjutise lõpul jällegi tagasi oma põhiteema, nimelt kirjaviisiküsimuse juurde. Ta laseb kõiki oma veste tegelasi kinnitada, et kuskil ei tuntavat rahva hulgas selliseid, kes seda uut keelemurret igatseksid. Tulevat valvel olla, et ka „meie usforamatuid Jomekele murdega“ ei hakataks solkima. Kui Saaremaa Peeter küsib, kust seesugune keelesolkimine tulnud, siis vastab sellele Harjo Madis, et Ahrens olevat selle veidra pruugi 20 aasta eest üles võtnud ja olevat leidnud jüngreid mitte küll talurahva hulgast, vaid mujalt. Ja nüüd neil uue

¹ P. Post. 1863, nr. 36, lk. 283.

kirjaviisi pooldajail olevat „üna halle meel meie
pimedus^eft, kui meie mitte nende head pakkumist
ei mõista tännoga vastu võtta. Nenda kui n e m -
m a d kirjutavad, peab pärris eesti kele kõlk-
umine ollema, agga mis ^{ja} teed ä', Eestla^{ed}
lõggedad, nagu meiege, ei tahha ^{jedda} tõeks tunnista-
da" ¹. Ja et anda oma vestelisele kirjutisele mõ-
juvat lõppu, laseb Jannsen Järva Mihklit küsida,
mida siis kirikuõpetajad asjast arvavad, ning „Pos-
timees" vastab neile rõõmuga, et nad on vana armsa
põhja peal. „Agga ma us^{un}, et nemnad ka ^{jelle} ju-
re jäwad, nago meiegi ^{jedda} ^{jame} teggema" ², lõpe-
tab Jannsen.

Nagu eelnev Jannseni kirjutis näitab, on Jann-
sen jäänud Kõrberi truuks õpilaseks, kes ei taha mi-
dagi teada uuendustest. Üheks teguriks, mis just
nüüd õhutas Jannsenit vestet kirjutama, oli asjaolu,
et „Perno Postimehele" tuli lugejatelt kirju, mil-
les nuriseti Kreutzwaldi ja Hurda poolt tõlgitud
seaduseraamatute keele üle. Korduvalt konstateerib
Jannsen seda kirjavastustes. Nii ütleb ta kirjavas-
tuses K. F. H ... s'ile: „ Seadus^e ramato k e -

¹ P. Post. 1863, nr. 36, lk. 285.

² Sealsamas.

le kirjuse parrast on wägga palju kaebdusi meie kõrwo tulnud, ja on kahjo, et sedda tarwilist ramatut ni raskes keles rahwale on paknutud; agga mis wõib „Postimees” lenna parrata? Temma polle tedda teind egga wõi parrandada, kuid kahhetseb teistega ühhes, et rahwale ni tarwilinne te tasfajem ep olle tehtud”¹. Seaduseraamatu keele raskust konstateerib „Perno Postimees” ka raamatu ilmumise puhul avaldatud artiklis „Kes leaduist peab täitma, peab enne leaduist tundma”. Siingi märgitakse, et seaduseraamatu keel olevat „liig uus ja saksa modo kirjo”. Lõpul öeldakse aga: „Sellegiparrast, ehk kül some maiko, egga ta lättikeel ei olle. Kes hästi tähhelepanneb, saab wiimaks ometi arro”².

On arusaadav, et Jannseni totrad kirjutised Kreutzwaldi härmiselt pahandasid.

64. Naga selgub, on 1860-ndate aastate algupoolel seoses kapitalismi arenemisega ja rahvusliku liikumise kujunemisega ka võitlus uue kirjavi-

¹ P. Post. 1863, nr. 31, lk. 250, vrd. ka nr. 34, lk. 274.

² Sealsamas, nr. 30, lk. 237.

si eest muutunud tunduvalt teravamaks. Kreutzwald, hinnates kõrgelt keele osa rahvuse kujunemisel ja mõistes, et võõrapärane kirjaviis on oluliseks piduriks rahvusliku kirjakeele arenemisel, seostab võitluse uue kirjaviisi eest tihedalt kogu rahvusliku liikumisega, kõigi progressiivsete taotlustega. Seejuures tuli tal võidelda ühelt poolt kohaliku luteri kirikuga, sest olid ju pastorid olnud parunite käsilasteks kogu feodalismiaja jooksul ega tahtnud loobuda rahva „vaimse juhi“ osast ka nüüd, teiselt poolt tuli tal aga võidelda ka otseselt kiriku mõju all olevate Jannseni-taoliste tegelastega, keda Kreutzwald täie õigusega pidas uuenduste kõige suuremateks vastasteks. Nii avaldus juba nüüd küllalt ilmekalt võitlus kirjaviisiküsimustegi alal kahe eri suuna, nimelt Kreutzwaldi poolt juhitava demokraatliku suuna ja Jannseni juhtimisel oleva konservatiiv-klerikaalse suuna vahel, kusjuures esialgu oli rahva madala haridusliku taseme tõttu kiriku mõju veel väga tugev. Seetõttu - nagu juba eespool näidatud - domineeris sel ajajärgul veel endiselt vana kirjaviis, kuigi ta ei olnud enam ainuvalitsev.

Mõnesuguse kujutluse sellest, kuidas sel ajajärgul ÕES-is hinnati olukorda kirjaviisiküsimus-

te alal, saame H. Hartmannilt ¹, kes ÕES-i 25-aastase tegevuse aruandes 1863.a. selle kohta märgib järgmist: „Ja eesti ortograafiast kõneldi Seltsis korduvalt, ei olnud vähe parandussoove ja -ettepanekuid, Selts otsustas lõpuks tema poolt väljaantavates teostes kasutada nn. uut ehk soome ortograafiat, ilma et ta seejuures kuni tänini paljusid vana pooldajaid oleks suutnud kõigutada, nii et segadus selles suhtes vaevalt vähem, vahest ehk veelgi suurem on kui kunagi“ ².

J. H u r d a b r o š ü ü r
j a 1865. a. p o l e e m i k a

65. Kreutzwald ei tarvitsenud nüüd tõesti enam kaua olla üksikuks võitlejaks kirjaviisi alal. Juba 1864. aastal liitusid Kreutzwaldi ja Hurdaga veelgi mitmed kirjamehed. Nii ilmub J. Weizenbergilt „Vana hopmani Nutu-Laul Mõisava-

¹ H.E. Hartmann, masli- ja puulõikekunstnik, ÕES-i kogude kausaegne konservaator.

² SbGEG, 1883, lk. 12.

litsust käest ära andes" ja Karuse kirikuõpetajalt Hasselblatt'ilt „Lääne lauliku laulud" uues kirjaviisis.

Eriti mõjuvaks toeks Kreutzwaldile neil aastail saab noor Jakob Hurt, kellega Kreutzwald juba 1862.a. algusest peale on kirjavahetuses ning kellest Kreutzwaldi mõjul saab tuline uue kirjaviisi pooldaja ¹. Juba 1862.a. augustis ilmus „Perno Postimehes" (nr. 50) uuekirjaviisiline kirjutis, mida on peetud esimeseks uuekirjaviisiliseks tööks Jannseni ajalehes ². Kreutzwaldi soovitusel ja juhatusel tõlkis Hurt 1862. ja 1863.a. talurahvaseaduse lõuna-eesi murdesse, mis ilmus, nagu eespool märgitud, 1863.a. Tartus pealkirja all „Lihvlandi Talorahva Sääduse raamat". Juhendades Hurta selle töö juures rõhutas Kreutzwald pidevalt vajadust eesti keelt arendada, rikastada, mitte rahuldudes senisega. Nii ütleb Kreutzwald juba töö juurde asudes, et seaduse tõlkimisel pole võimalik käia tallatud radu, vaid tuleb otsida uusi teid ³.

¹ Vrd. F.R. Kreutzwaldi kirja J. Hurdale jüripäevast 1862, milles Kreutzwald Hurdale selgitab Masingu ortograafia puudusi.

² Vrd. H. P r a n t s , Eesti kirjakeele ajalooest, E Kirj. 1909, nr. 8, lk. 299.

³ Vrd. F.R. Kreutzwald J. Hurdale 25. VI 1862.

Peale Hurda leiab Kreutzwald uue kirjaviisi küsimustes mõjuvat tuge ka Peterburi eestlastelt, kes kõrgelt hindavad Kreutzwaldi taotlusi.

Nagu Kreutzwald jutustab, olevat dr. Karell pöördunud tema poole ja palunud teda oma mõju avaldada „Postimehele“, et see ometi oma barbaarsest kirjaviisist loobuks. Kreutzwald olevat vastanud, et Jannsen on parandamatu, sest Jannsen näeb eesti rahva rumaluses oma parimat lüpsilehma ega mõtlegi muud pilli puhuda, kui ainult seda, mille järgi rahvahulgad kõige meelsamini tantsivad ¹.

Ka Kõler tunneb elavat huvi kirjaviisi vastu. Nii õhutab Kõler Hurta uue kirjaviisi propageerimisele. 1864.a. septembris teeb Kõler Hurdale ettepaneku, et Hurt kirjutaks eesti lugejate jaoks ühe artikli uuest kirjaviisist ja aitaks uuele kirjaviisile rahva hulgas teed rajada. Jannsen olevat lubanud selle artikli oma lehte vastu võtta. Kreutzwald aga olevat Jannseni üle niivõrd kibestunud, et ta ühtegi silpi Jannseni lehele ei kirjutavat. Artikli avaldamisega olevat Jannseni lehel võimalik oma

¹ Vrd. F.R. Kreutzwald J. Hurdale
8. III 1864.

pattu Kreutzwaldi vastu jällegi heaks teha¹. Hurt lubabki kirjutada sellise artikli, pidades kirjutist või brošüüri uue kirjaviisi kohta väga vajalikuks². Oktoobris kirjutab Hurt Kõlerile, et Jannsenile ei olewat küll meeldinud Hurda ettepanek avaldada oma ajalehes artikkel uuest kirjaviisist, kuid lõpuks olewat ta siiski nõustunud artiklit vastu võtma. Hurt loodab, et tema poolt kirjutatav artikkel juba lähemal ajal ilmub³.

Ometi jäi see artikkel „Perno Postimehes“ ilmunmata. Nagu Hurt hiljem ise kirjutab, olewat ajalehele kavatsatud artiklist kujunenud iseseisev käsiraamatukene, mis brošüürina on kergemini kasutatav kui vastav ajalehenumber. Pealegi, nagu märgib Hurt Kõlerile, olewat ta sellega vabastanud Jannseni viimasele väga ebameeldivast lubadusest artiklit ajalehes avaldada ja hirmust sellise artikli avaldamise tõttu lugejaid kaotada.

66. Hurdal avaneb nüüd võimalus oma kirjutist välja anda iseseisva brošüürina. Ta annab

¹ Vrd. J. Kõler J. Hurdale 9. IX 1864.

² Vrd. J. Hurt J. Kõlerile 14. IX 1864.

³ Vrd. J. Hurt J. Kõlerile 25. X 1864.

1864.a. novembris ÕES-i koosolekul aru enese koostatud õigekirjaõpetuslikest juhistest ja sama aasta detsembris ilmub ÕES-i väljaandel tema 16-leheküljeline brošüür: „Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi“¹.

Töö sissejuhatavas osas selgitab ta, mida on meie kirjaviisi alal teinud Masing, Faehlmann ja Ahrens, ja loodab, et uus parandatud kirjutamise viis vana puuduliku kõrvale tõrjub ja ainuüksi tarvitusele võetakse, sest see nn. soome kirjutusviis vastab eesti keele loomule ja seadustele².

Ortograafia põhilise seadusena esitab tema samuti kui kõik tema eelkäijad³ reegli: „Kirjuta võimalikult nõnda, kuidas sa räägid. On sõnadel suuga kõneldes ja kõrvaga kuuldes vahe, siis peab ka kiri püüdma vahet teha, et lugeja ei eksi“⁴.

¹ Vrd. A. K a s k , Jakob Hurt keelemehena, E.K 1932, lk. 3.

² Vrd. J. H u r t , Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi, Tartu 1864, lk. 3.

³ Vrd. Rosenplänter, Beitr. I, 1813, lk. 108; Faehlmann, VhGEG II, 4, lk. 54 jt.

⁴ J. H u r t , Lühikene õpetus, lk. 5.

Vana kirjaviis ei võimaldavat seda vahet teha, sest seal kirjutatakse: „ „sulle” ostsin kirjutada ja „sulle” andsin noa, „kanna” süüb hernid ja „kanna” odrad aita, ... „wakka” täis ja „wakka” panema ” jne. Uus kirjaviis aga tegevat selget vahet. Ja edasi antaksegi ülevaade sellest, millal kirjutatakse „täishääleline” (=vokaal) kahekordselt, millal ühekordselt (näit. kool' - kop, kooli - kopa, tuult - tuld, seep - sep, saabast paneme jalga - sabast tunneme koera jne.), millal kirjutatakse „raskehäälelised” (=klusiilid) pehmed, millal kõvad (saabas - saapad, laud - laut), millal kirjutatakse „kõvad raskehäälelised pookstavid” kahekordsed, millal ühekordsed (hakkama - hakata, hüppama - hüpata, süttima - sütitama, appi, kokku), millal kirjutatakse „sulahäälelised” (l, m, n, r, s) kahe-, millal ühekordselt (kala ujub jões - kalla vesi patta, samal - sammal, kasi toast välja - kassi silmad läikivad) jne. Tänapäevale tunduvad Hurda reeglid veidi veidratena ja me ei tahaks leppida näiteks juhiseiga: „ K õ v a d p o o k s t a v i d (p, t, k) võivad k a h e - k o r d s e d ja ü h e k o r d s e d olla. Kuuleb kõrv kaks tükki kõrvu, siis kirjuta ka kaks (pp, tt, kk), kuuleb ta üheainu, siis aga üks

ainus" ¹. Oma aja seisukohalt olid nad aga küllaltki arusaadavad.

Peale täis- ja kaashäälivate märkimise käsit-
leb Hurt ka küsimust, kuidas kirjutada sõnu, „mis pea
t e r a v a , pea k e r g e r õ h u g a ...
väljauteldakse", näit. metsa ladvad, aga metsa
minema, lauda lävi, aga kaks lauda. Ta leiab, et
rõhumärke, nagu neid Masing ja Faehlmann taolistel
juhtudel soovitasid, ei saa kohaseks pidada, sest
need teevad kirja kirjuks ja trüki kalliks ². Kull
aga soovitab ta palatalisatsioonimärgi tarvitamist
(seina palk', aga töömeeste palk, hooste tal'.
aga lamba tal jne.).

Üldiselt on brošüür kirjutatud, nagu autor
saateski märgib, „Ahrensi jälgedel“, kuid esineb ka
erinevusi. Ahrensi alusel on esitatud pikkade klu-
siilide märkimine, kuid erinevalt Ahrensisist on sis-
seütlevas tarvitatud hääldamisel¹ pärastelt kaht klu-
siilimärki (kokku, mitte : koku), nagu Kreutz-
wald oli soovitanud. Sõna lõpu pikka konsonanti lü-
hikese silbi järel soovitab Hurt kirjutada ühekord-

¹ J. H u r t , Lühikene õpetus õigest kir-
jutamisest parandatud viisi, Tartu 1864, lk. 8.

² Vrd. sealsamas, lk. 12.

se tähega, nagu Ahrensi soovitusel üldiselt oli tarvitusele tulnud, kuid pikki kõrgeid vokaale juhul, kui vokaal järgneb, Hurt ei soovita lühendada (uue, riie). Kreutzwaldi soovituse kohaselt märgib ta ng, mitte ngg (king, mitte kingg, nagu Ahrens soovitas), samuti säilitab algupärase b, d, g kohanimede algul. Nii on Hurt võtnud küll aluseks Ahrensi põhilähtekohad, kuid on arvestanud neid erinevusi, mida pooldas Kreutzwald.

Raamatuke oli mõeldud teatavaks vastukaaluks „Koli ramatu” esimesele osale, mis samuti kannab nimetust „Lühhikenne õppetuse õigest kirjutamisest”. Märgibki ju Hurt brošüüri lõpul, et tema kirjutis tahab olla eelkäijaks tulevasele parandatud ja ümbertöötatud „Kooli-raamatule”, - ja sellena täitis ta küllaldaselt oma ülesande.

66. Hürda brošüüri ilmumine kutsus esile mitmesuguseid seisukohavõtte. Ühed pidasid brošüüri väga vajalikuks ja soovitasid seda veelgi täiendada, teised leidsid aga, et uus kirjaviis on kahjulik ja tarbetu.

Kreutzwald, olles saanud Hurdalt „Lühikese õpetuse”, kirjutab kohe Hurdale pika ja huvitava kirja, milles ta avaldab tõsist rõõmu brošüüri ilmumise puhul. Ta leiab, et Hurt on küll teerajajana

esimese vao kündenud, kuid ta ei tohi sellega piirduda. Eesmärgi saavutamiseks tuleb Hurdal koolide jaoks koostada juba põhjalikum õigekirjutuse käsiraamat, sest senistest käsitlustest selleks ei piisa. Pastor Schwartzi „Koli ramatus“ antud õigekirjaõpetusele tuleb kael murda; alles siis võib loota, et meie noorsugu saab aja jooksul ka „Kooli raamatu“. Kreutzwald ei piirdu oma kirjas aga ainult ortograafia käsitlusega, vaid ta seob uue kirjaviisi küsimuse tihedalt rahvusküsimusega. Nii rõhutab ta, et uue ning parema eest võitlejad peaksid tihedalt liituma ja seejuures püüdma ühtlasi rahvusteadvust äratada ning oma rahvuse salgamist lõpetada. Soomes olnud 25 aastat tagasi samasugune olukord ja haritlased kipunud rootsistuma, kuid kui nad mõistnud, et see rahvale on kahjulik, olevat nad pöördunud tagasi oma rahva juurde. Ühe soomlase arvamus eesti olude kohta pole olnud meelitatav. ÕES ei pakkuvat rahvale midagi. Ainuke pääsetee olevat eesti rahvakoolis, seal andvat külv tulemusi. Kui tahetakse rahvast mõjustada, siis tuleb Soome Kirjanduse Seltsi eeskujul luua selts, mis oma tegevuse pühendab rahvale. Jannsen ja tema kompanii puhuvad trompeteid Kõrberi Saaremaa lauludele ja soovivad, et eestlased veel sajandiks või enam pimedusse jääksid.

Jannsen olevat küll Peterburis käimisest saadik maski ette tõmmanud, nagu võitleks ta rahva huvide eest, kuid ridade vahelt paistvat ikkagi läbi Willigerode-Körberi haputaigen. Mis rahva huvide eest võitleja see on, kes ei usalda korralikku eesti keeltki kirjutada : Jannsen on „paljas kelluke, mis kõliseb, kui aga oma ahnet kukru võib täita“. Tema Pärnu ametikaaslane Lorenzsonn ¹ olevat samuti igasuguse edu vastane. Kui Kreutzwald mõni kuu tagasi lasknud temalt küsida, kas Lorenzsonn võtab vastu Kreutzwaldi poolt uues kirjaviisis kirjutatud kaastööd, siis saanud ta vastuseks, et „Perno Postimees“ ei saavat avaldada töid uues kirjaviisis, sest piibel ei olevat ju selles kirjaviisis kirjutatud. Kreutzwald on eriti pahane nendele eestlastele, kes uue kirjaviisi tarvitamisest on loobunud ega julge mehiselt võidelda selle eest. On isegi sakslasi, näit. Hasselblatt, kes julgevad oma veendumuste kohaselt kirjutada, kuid eestlased ei julgevat. Jannsenilt, Jürgensilt ² ja teistelt temataolistelt ei olevat midagi head loota. Kreutzwald on siiski optimistlik ja ütleb: „Kui peaks õnnestuma nooremate koolmeistrite juures mõnesugust poolehoidu uuele kirjaviisile leida, siis võiks mõndagi loota, hoolimata köstrite ja pastorite kangekaelsusest“ ³.

¹ C.F. Lorenzsonn, köster, Jannseni järglane „Perno Postimehe“ toimetajana.

² M. Jürgens, raamatuköitja, bibliograaf ja kirjanik Pärnus.

³ F.R. Kreutzwald J. Hurdale 17. I 1865.

Samuti kui Kreutzwald, tunneb Hurda brošüüri ilmumisest rõõmu ka Kõler. Seejuures avaldab Kõler ühtlasi ka lootust, et uued ilmuvad korraldused võimaldavad ehk ka uut ning senistest „Postimeestest” paremat ajalehte ellu kutsuda.

67. Hoopis vastupidine kui Kreutzwaldi ja Kõleri suhtumine Hurda brošüürisse oli „Postimeeste” seisukoht. Nii „Perno Postimees” kui ka „Eesti Postimees” avaldasid Hurda „Lühikese õpetuse” ilmumise puhul rea poleemilisi kirjutisi, kusjuures valdav enamik neist kirjutistest oli kirjutatud uue kirjaviiši vastu.

Artiklis „Wannaft ja uest eestikele kirjutamisest” avaldab „Eesti Postimehe” toimetaja Jannsen oma arvamuse, korrates suurel määral oma varem avaldatud seisukohti. Ta ütleb, et „Postimehe” seisukoht olevat selge: „Temma tunneb kül, et wanna wiil ka ommad wead on ja parrandamiſt tarwis olleks, ommeti ei tea temma mitte, kas ſellepärraft üsna uut, rahwale wõeraft ja wastomeelt kirja wiſi turule tua ja koggoni ſe adus ſe ramatu te ſiſe panna, juſt ni häddaste tarwis olleks olnud”. „Postimees” leiab, et „õppetage rahwaft ülle-ültſe middagi mõiſtma ja ſiis pärraft, kui nende mõiſtus ſelgunud, öölge neile, kas nemmad Jummal ehk

„Jumal“ ... peavad kirjutama”¹.

Edasi kommenteerib ta Hurda brošüüri levitamise mõtet: „Et nüüd need, kes uut Some kirjutamisega wiisi ei tunne, jätka ka wõiksid tunda jada ja liis omma parrema teadmisega järrele isega kohhut mõista, *l e p ä r r a t* laskis Tartu õppetud Eesti feltsi üht „Lühikest õpetust etc.“ Some wiisi järrele trükki panna ja andis „Eesti Postimehhe“ holeks, jätka ilma hinnata rahwa kätte kanda. Omma lehhe lisse jätka ülleswõtta, ei olnud „Postimehhele“ küll mitte wõimalik, agga kätte kanda - miks mitte? Õppetud Eesti felts ei tahtnud sellega keddagit uut wiisi kirjutama *j u n d i d a*, waid agga rahwale ettepanna, et nemmad isega wõiksid wallitjeda ja arro jada”².

Brošüür olewat aga rohkesti vastuvaidlust tekitanud. Kolm vaidluskirja olewat „Postimehe“ väljaandja 14. aprillil 1865.a. ÕES-ile esitanud ja nende üle kõnelnud. Need kirjad avaldab toimekus nüüd ka „Eesti Postimehes”.

ÕES-i koosolekute aruannetes märgitakse Jann-

¹ E Post. 1865, nr. 19, lk. 157.

² Sealsamas, lk. 158.

seni poolt esitatud kirjade kohta: Seltsile olevat küsimuse mitmekülgne valgustamine soovitatav, sest olevat ju Selts selle õpetuse avaldamisega tahtnud asjahuvilistele võimalust anda selgusele jõuda uue ortograafia rakendatavuse kohta Eesti keeles. Et see opositsiooni tekitab, selles polevat Selts ka helnud. Selts peab isegi nende rahva hulgest pärinevate isikute arvamusi niivõrd huvitavaks, et ta avaldab nende kirjade kokkuvõtteid oma aruannetes ¹.

Esimene nendest kirjadest ilmus nii „Eesti Postimehes“ kui ka „Perno Postimehes“.

Kirja kirjutaja teatab, et Pärnumaa kahe kihelkonna koolmeistrid on 22. märtsil 1865 koos olnud ja on vajalikuks pidanud avalikult sõna võtta ÕES-i raamatu „Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi“ puhul.

Uut kirjaviisi olevat nad küll ja ennegi tundnud, kuid nad pole pidanud seda tähelepanuvääriliseks, sest et „nii ügguised tühjad asjad meile veel tännini midagi kahjo ei teinud“. Senini olevat uue kirjaviisi pooldajad piirdunud ainult teiste sõimamisega tuisulasteks, tuulepüksimeesteks, neljanurgelise ratta meesteks, kilplasteks jne.,

¹ SBGEG, 1865, lk. 17.

kuid nüüd olevat talurahva seaduse raamat uues kirjaviisis ilmunud ja ÕES olevat oma raamatuga küsinud, mis „meie selle ueste parrandatud wiift arwame“. Sellepärast siis avaldavadki koolmeistrid oma seisukohad.

„Lühhikeste lõnnadega peame siis ennesta ja omma rahwa nimmel tunnistama, et se ueste wõetud kirjutuse wiis

esiteks üks kahjolik, ja
teiseks üks asjata etteewõtmine on.

E s i t e k s on se etteewõtmine k a h -
j o l i k , et ta mitto jadda aastat hiljaks on jäänud; sest nüüd on juba Eestikele ramatuid paljaks jäänud ja rahwa käe luggeda" ¹. Uue kirjaviisi tõttu muutuvat vanad raamatud tarbetuks.

T e i s e k s olevat uus kirjaviis a s -
j a t u , sest „eks selle parrandud kirjutuse wiifi järrele otse ni jamma paljo jeggadusfi ei tõuße, kui ta wannal kirjutamisfi wiifil ütleb ollewad" ². Viimast väidet põhjendatakse pikemalt.

¹ P. Post. 1865, nr. 15, lk. 119, vrd. ka
E. Post. 1865, nr. 19, lk. 157 - 159.

² Sealsamas.

E s i t e k s olevat praegune kirjaviis küllalt selge, olevat küllalt võimalik vokaalide pikkust eristada, näit. se (pikk), sep (lühike), seep (pikk). Vokaalide märkimisel olevat uuel kirjaviisil samad puudused mis vanal. Võrreldagu selleks näiteid: lad-da, la-da (linna), (sul on) la-da ja uue järgi: sa-da, saa-da (sinna), (sul on) saa-da (s.o. mõlema kirjaviisi puhul puuduvat võimalus kirjas 2. ja 3. völdet eristada). Uus kirjaviiis ei võimaldavat eristada sõnu nagu te peale (sõnast tegema) ja tee peale (sõnast tee), viis (mood), viis (arv) ja viis (ära) jne.

T e i s e k s ei saadavat seda vabandada, et tema „Eesti keele lõnnus: agga, hakka, olle, olla, minna, minna, linna, linna, abbi, appi, ärra, herra... ja n. edd., omma väljarakimise jures mitte kaks heäleta tähte välja ei rägi, kuidas ei peaks ta neid liis mitte nenda kirjutama ?”¹ Ei olevat mingit kasu sellest, kui senise minna, minna, Mina jne. asemel kirjutatavat minna, mina, Miina.

K o l m a n d a k s märkivat „Lühikene õpetus” ise, et kuigi sõnu tulevat hääldamise järgi kirjutada, siiski kahesugust „rõhku” (näit. metsa

¹ P. Post. 1865, nr. 15, lk. 120.

ladvad, metsa minema) eri märkidega polevat vaja märkida. Siis ei tegevat ju vana kirjaviis mingisugust ülekohut, kui ta kirjutavat: minna, linna, minna, linna, Mina jne. või linna rahvas, linna leisik, Lina, laewa mastid, laewa astuma, luddame murre, kele murre jne. Pealegi olevat nende arvates vana kirjaviis hääldamisparasem.

Nagu selgub, on koolmeistrid väga tugevasti harjumuste kütkeis ja kalduvad isegi vana kirjaviisi pärast hääldamist pidama paiguti õigemaks. Et ka uus kirjaviis ei võimalda kõiki hääldamiserinevusi kirjas märkida (näit. 2. ja 3. völdet eristada teatavatel juhtudel), siis teevad koolmeistrid sellest järelduse, et uus kirjaviis ei ole vanast parem ning seepärast tuleb jätta senise kirjaviisi juurde.

Lõpuks julgevad koolmeistrid koguni kahtlust avaldada ÕES-i autoriteetseuse suhtes. Kiri lõpeb järgmiselt: „Sepärast tunnistago ja näitko felge ja täielikko tööks teggemistega fe õppetud Eesti felts ni fugguste innimeste ees, kedda meie woime Eesti kele üiete kirjotamisfe pole ft kohtomõitjaks ja tundjaks arvata, need on: ehk õppetajad, küstrid ja koolmeistrid - et nende uus kirjotusfe wiis õigem on, kui fe wanna; siis woib neile ka õigust anda, ramatuid ja kohto feadusfe ramatuid, ni-

„Ugguſe parrandud wiſi järele wälja anda". Senini aga olevat kõik uuele kirjaviisile vastu ja ka koolmeistrid ütlevad: „Peame awwalikult tunnistama, et ſe muud ei olle, kui üks wastookſa teggeminne ja meie Eesti rahwaſt jallaga tallamine" ¹. Kirjale on alla kirjutanud keegi J. J.

See kiri on huvitav ka sellepärast, et siin esitatud seisukohad on ſieti esimese eestlastest koosneva kollektiivi otsused. Et koolmeistrid olid senini kirja õpetanud vana kirjaviisi kohaselt ning et neisse oli kogu aeg sisendatud austust ja aukartust vana mitmesaja-aastase kirjaviisi vastu, milles oli kirjutatud kogu kirikukirjandus, siis on mõistetatav selle koosoleku konservatiivsus kirjaviisiküsimustes.

Teine Jannsenile tulnud kiri on pärit Viljandimaalt ja on palju pinnalisem. Selle kirjutaja märgib, et uues kirjaviisis kirjutatud raamatutest arusaamine tekitab rahvale raskusi. Eriti suur olevat pahameel uue seaduseraamatu pärast. Masingu kirjaviisi olevat rahvas tänuga vastu võtnud, kuid uus kirjaviis olevat vale, siin olevat märgid kõik valesti pandud, see sundivat „poli-ſünno, ſünno

¹ PPost, 1865, nr. 15, lk. 121.

wennitama" ¹.

Toimetuse püüab kirjasaatjat omalt poolt vabandada. „Olleks uus muutmine ka iseenesele teab kui hea, kui see agga rahwale tundmatta, wõeras ja raske on, kellele nemmad aru ei saa, - siis ei wõi keegi imneks panna, kui nemmad sedda põlgawad" ².

Omapärast katset kirjeldab kolmanda kirja saatja, keegi M. Järvamaalt. Tema olevat nimelt andnud „Lühikese õpetuse" katseks lugeda ühele sakslasele, kes eesti keelt ei oska, ja see lugenud hoopis veideralt, umbes nõnda: „On fö-na-del fu-u-ga kõ-neldes ja kõrwaga kuuldes wa-he, siis peab ka ki-ri püüdma wa-het te-ha, et lu-geja ei eksiks". Kui ta aga sama teksti andnud vanas kirjaviisis, siis lugenud sakslane selle päris õigesti. Sellest katsest teeb M. järelduse, et „wanna wiisi kirri mitte ükski tutwam, waid ka hõlpsam on lugeda, kui uut wiisi" ³. Eesti keele õppimiseks olevat wana ortograafia palju sobivam.

¹ Vrd. E. Post. 1865, nr. 21, lk. 174.

² Sealsamas.

³ E. Post. 1865, nr. 22, lk. 181.

Et aga kiri täpsem oleks, soovitab M. „Postimehele“ Masingu rõhu- ja palatalisatsioonimärgid tarvitusele võtta. Toimetus vastab kirja kirjutajale, et tema omalt poolt oleks nõus Masingu määrke tarvitusele võtma, ja lubab selle üle trükkijaga nõu pidada.

Lisaks eelmistele avaldab toimetus ka neljanda kirja, mille on saatnud Torma koolmeistrid ja vöörmündrid. Nemad ütlevad väga resoluutselt: „Meie jures ei ja uus õppetud mitte asjet leidma“. Kalendrite keele kohta esitavad nad nõude: „Kui neid u d e s keles trükkitakse, siis pallume meie jaggo trükkimatta jätta; sest mitte üht ainalt ei ja meie neift oftma ...“¹

Toimetus omalt poolt teatab, et on veelgi kirja tulnud, kuid et need põhjendamata ühvardusi ja pahameeleavaldusi sisaldavad, ei pea toimetus vajalikuks neid avaldada.

68. Eelmistele kirjadele vastab „Eesti Postimehe“ 26. numbris keegi M. J. Ta märgib, et uue kirjaviisi nimetamine „seggatud wiiks ja wöeraks fomekele murdeks“ olevat asjatu katse uut kirjaviiisi pilgata. Polevat mingisugust põhjust teha ette-

¹ E. Post. 1865, nr. 22, lk. 182.

heiteid kirjaviisile, kui talurahva seaduse tõlkest hästi aru ei saadavat. Mitte kirjaviisis polevat viiga, vaid seaduse keel oma oskussõnadega olevat „isleenneleht õppimatta tallorahwale wägga raske arro sada; leht et temma rägib leal wägga penikeste mõtetega, jüggawa sõnnade ja tähhendustega meie eesti keelt”¹. Loetagu aga „Maa ja mere pilte” ja siis selguvat, et uus kirjaviis polegi raske. Kirjaviisi parandust olevat hädasti vaja ja seda nimelt järgmistel põhjustel. Esiteks hääldatawat meil eri murretes teatavaid sõnu erinevalt, kuid vana kirjaviis ei võimaldawat seda märkida. Masingu lisamärke panevat iga mees oma murde kohaselt ja sakslased ei oskawat neid „täppe ja tipleid” üldse panna. Uue kirjaviisi täpsem märkimisviis aga määrawat kindlaks sõnakujud, „ue kirjutuse wiisi järrele ei peä jeks kegi Eestlane egga ka Sakslane ommal kombel kirjutama egga luggema; le läbbi olleks meil keigil siis üks ainus kindel kirja põhhi jalge al, kuft jalg ei peäse kõrwale wäratama”². Teiseks avalduvat see vanale kirjaviisile omane puudus erinevalt hääldatawaid vorme kirjas mitte eristada sagedasti

¹ E. Post. 1865, nr. 26, lk. 223.

² Sealsamas, lk. 224.

eriti kirikuõpetajate keeles ja segavat isegi rah-
va hääldust. „Wägga weider on kuulda, kui nendest
mõnni kantslis ehk muial rägib ölle (/e on põhho)
jomis/est, agga ei mitte öll'e (/e on jogi) jo-
mis/est; ehk ütleb: kele murre, ei mitte kele
murr'e jne. ... Agga rummal õppetamatta rahwas ar-
was õppetaja halwaste rägitud /õnna pärris kirja ke-
le ollewadki; /epärrast hakka/id mõnned ka nenda
/ammoti /õnno wälja ütlema; ehk nad kül ommas lomo-
likkus keles ialgi nenda ei rägi" ¹.

Mis puutub eesti keele lugemisse sakslaste poolt,
siis näitab M. J. päris õigesti, et see sõltub meie
kirjaviisi päritolust. Niisuguseid häälikuid aga, mi-
da saksa keeles ei ole, ei oskavat sakslased õigesti
tarvitada, näiteks ei oskavat nad vahet teha ö ja
õ vahel.

Uus kirjaviis andvat eesti ortograafiaale kind-
la aluse, „/est et temma jättab allati es/imes/le
/õnna liikme muutmatta; nenda kui: „ kool, kooli,
koolitama" " ².

Uue kirjaviisi järgi kirjutatud sõnade venita-
des lugemine olevat paljas tühi trotsimine. Ka vana

¹ E. Post. 1865, nr. 26, lk. 224, 225.

² Sealsamas, lk. 225.

kirjaviisi võidavat samuti veidralt lugeda.

Lõpuks märgib M. J. : „Ja et nemmad selle peale toetawad, et rahwa keelt ei saa ükski uue kirja wiisi pole hoidma; keel ma wastan: õppimatta liht tallorahwas ei mõista ialgi muud parremat tunda tegemise, kui see, mis ta oma wännemate käest on õppinud, olgo see hea ehk pahha“. Kuid olevat koolmeistreid, kes meeleldi uut kirjaviisi tarvitaksid, kui neid aga lubatakse, „keht uus kirja wiis on Eesti lastele palju lomalikkum kui wana. - Üks kord sai see juba pisut prowtitud, agga imme olli see, et uue wiisi järrele õige kirjutus lähe palju hõlpsamini edasi kui wana wiisil. Ma ütlen: tuhat korda pead see lastele selletama, enne kui nad hakkawad niisugused sõnnad: „sinno, temma, willo, murre“, kahhe ühe nimelisse tähhega kirjutama, ikka tikkuwad uue kirjutuse wiisil ühe aino n, m, l või r-ga kirjutama; nenda k o l i püüdwad ikka k o o - l i kirjutada j. n. e.“¹

M. J. kirjutis näitab, et ka koolmeistrite hulgas leidub juba uue kirjaviisi pooldajaid, kes märkavad wana kirjaviisi wõõrapärasust ja kes isegi keelust hoolimata katsuvad uut kirjaviisi koolis

¹ E Post. 1865, nr. 26, lk. 225.

õpetada. Seejuures jubib M. J. tähelepanu samale nähtusele, mis Kreutzwaldilegi oli teatavaks ajendiks uuele kirjaviisile siirdumisel, nimelt sellele, et kirjas vilumatutel on kalduvus kirjutada hääldamisjärjekorras. Siit teeb M. J. järelduse, et ka didaktilis-metoodilistel kaalutlustel tuleks uut kirjaviisi eelistada.

69. J. Hurda brošüür põhjustas teatavasti poleemika ka „Perno Postimehes“. Kuigi see vaidlus pakub võrdlemisi vähe uut, tuleks ka siit mõningaid mõtteid jälgida.

Nii avaldab toimetuse ajalehe 1865.a. 19. numbris ühe „Sõbra kirja“, mille on saatnud üks „wanna tuttav Eesti keele tundja“. See „Eesti keele tundja“ tervitab tuliselt ajalehe 15. numbris avaldatud Pärnumaa koolmeistrite seisukohta (vt. eespool, lk. 310) ja leiab, et ÕES tahtvat eestlasi soomlasteks teha. Ta arvab samuti kui 1858.a. „Tallorahwa postimehe“ kirjasaatja O. J.¹, et eesti keeles on mitte kolm, vaid viis „hääletamis¹je wiisi“. Ta esitab need viis viisi järgmiselt: „ Kui ütlen:

¹ On võimalik, et „wanna tuttav Eesti keele tundja“ on sama O. J., kes juba „Tallorahwa postimehes“ esines vana kirjaviisi kaitsjana.

1) ma lähhan l i n n a , siis on selle õнна
„linna“ ees mollematte n peal kõwwa toetus;

2) l i n n a rahwas, siis tean, et selle
õнна esimese n peal ük*si* toetus on;

3) l i n n a - kellest riet tehakse - seal
kirjutan ma kaks n agga ütlen mollemad kergeste
suust wälja;

4) p i n a al; jedita rügin nenda wälja, et
üks i ja üks n kuulda on ja

5) p i i n , siis tean et kaks i tulleswad
wälja öölda" ¹.

„Eesti keele tundja“ arvates olevat uus kirja-
viis sobimatu, sest selle järgi tulewat vokaalid nii
pikalt hääldada, et võivat kopsu asemelt ära venita-
da. Nagu sellest selgub, osutab „Eesti keele tundja“
täielikku mitteamisust uue kirjaviisi põhimõt-
teist ning kramplikku püüdu säilitada harjumuspä-
rast ortograafiat.

Huvitavaim vana kirjaviisi pooldajate sõnavõt-
tudest on vahest Muhumaa sõbra C. F(reundliche) vär-
sivormiline kirjutis, milles ta arvab, et „parrem on
tükis wõerast keelt õppida, kui wanna selget keelt

¹ P. Post. 1865, nr. 19, lk. 152, vrd.
O. J. kirjutist eespool, lk. 242, 243.

folkida". Keelesolkijate vastu kirjutatud lauletuse 2. stroof on järgmine:

Ärra karda Eesti keel :

Sinno rahwa vahwa meel

Sinnuſt kõrwale ei kalla

Egga porrisſe ſind talla.

Iggal asjal ommad plekkid,

Sinna korraks ſedda mekkid,

Kautada ſind ei ſa

Some = keel ja ei muud ka :

Enne ſawad weikſed kiliks,

Hobbuſed ja lambad ſiliks,

Murraks anni metſas rebbaſt

Saia = taignaſt tehtaks terraſt,

Enne, kui ſo keel ſiit kaub,

Some = kele ſiſſe waub !" ¹

Selliste naiivsete vennalvärsside abil püüab Muhumaa kõster kinnitada rahva usku vana kirjaviisi püsivusesse.

Enam kaalu omab uue kirjaviisi pooldaja H.N-i poolt vastuväiteks kirjutatud kiri. H. N. kahtleb, kas kõstrid ja koolmeistrid on võimelised kirjaviisiküsimust otsustama. Ta leiab, et „ſedda asja ſuut-

¹ P. Post. 1865, nr. 22, lk. 179.

wad üksnes se jaggufed mehhed jelletada, kes kelemurrete tundmisle peale öppind ja ka Eesti keelt põhjani mõistwad" ¹. Ei olevat ju ka kõikidel kirikuõpetajatel keelelisi võimeid.

Edasi annab autor - umbes nii, nagu seda teigi Malm „Tallorahwa postimehes” - lühikese ülevaate eesti kirjaviisi kujunemisest, alates oletatavast Witte katekismusest (1530) ja lõpetades 1858.a. poleemikaga. Ei tohitavat väita, et uus kirjaviis on kahjulik. Uue kirjaviisi lugemine polevat raske. Ka raamatute küsimus ei tekitavat raskusi: kel on vana raamat, loeb seda, kel uus, see loeb uut. Eriti seda ei tohitavat ütelda, et uue kirjaviisiga ja uue seaduseraamatuga eesti rahvast tallatakse. Uus seaduseraamat olevat hästi tõlgitud, sisaldavat hulga „uusi lõnna lodusi ja lõnna paenutuisi ... , mis keik selgest Eesti kannust wõõrunud”. Selle raamatu üle võidavat rõõmu tunda, sest see näitavat eesti keele sõnavararikkust: „Rahwa keel on temma esiwannemate pärrandus ja temma tarkusle mõet, kui selle rikust näidetakle ja kaswatakle, siis jaab rahwas selle läbi küll k i d e t u d ja ü l l e n d u d, agga ei ial a l l a n d u d ehk pealegi j a l -

¹ P. Post. 1865, nr. 25, lk. 199.

g e g a t a l l a t u d " ¹.

Huvitava lahenduse pakub ta vana kirjaviisi pooldajaille kaksikkonsonantide märkimise õigustuse jälgimiseks sõnades nagu kawwal, är-ra jne. Ta ütleb: „Panneme lap^{pe}, kellel tähhed ^{pe}elged, werima, ja kuleme ^{pe}iis, kui laps kirja werib ja ^{pe}õnna liikmid kokko panneb, kas ta werib minna woi mi^{pe}нна, olle woi ^{pe}õlle, ^{pe}iinna woi ^{pe}i^{pe}нна, kawwal woi ^{pe}kawwal, är-ra woi ^{pe}är-ra, kanna woi ^{pe}k^{pe}нна j. n. e. ... - ning lap^{pe}ed olgo kohto mõistjad" ².

Lõpul ütleb ta, et ta on olnud üle 30 a. koolmeister. Ta avaldab veel kord arvamust, et praegune kirjaviis võis tekkida sakslaste kaudu, kes eesti keelt kangelt kõnelesid. Tervitades ÕES-i püüdeid loodab ta, et Seltsi taotlused annavad tulemusi.

Kuigi H. N-i kahest numbrist läbikäiv asjalik kirjutis ei sisaldanud mingeid teravusi vana kirjavii si pooldajate vastu ega rõhutanud otseselt traditsioonipärase ortograafia tagurlikku iseloomu, ometi põhjustas see „Perno Postimehes" rea sõnavõtte. Nii leiab keegi -n- oma „Vastuses", et uus kirjaviis olevat siiski kahjulik, sest just uue kirjaviis

¹ P. Post. 1865, nr. 26, lk. 208.

² Sealsamas.

si tõttu olevat seaduseraamatust raske aru saada ¹.
Teine vastaja F. W., kes samuti on koolmeister, leiab, et vana kirjaviisi ei tohi põlata, vaid tuleb austada, „*sest et just meie räkimis^e järrele käib*“, kuna uus kirjaviis tekitab aina segadust. Mõnigi lapsevanem olevat ähvardanud, et ta ei saada lapsi kooli, kui seal uut kirjaviisi hakatakse õpetama ².

Pikema vastuse kirjutab „üks eestlane“, kuid temagi ei suuda midagi tõsiselt arvestatavat esitada. Tema arvates olevat koolmeistritel täielik õigus kirjaviisi üle otsustada, sest eks ole nemadki kui eestlased selle keele peremehed. Praegu olevat liiga hilja kirjaviisi parandada, sest vanas kirjaviisis olevat palju raamatuid. Ja kui nüüd parandatavutki, siis 50 aasta pärast „muidogi talleb ... jälle üks uus *helts*, kes ütleb, et *se* praegune uus kirjutus^e wiis jälle mitte õige ei olle ja nenda meie rahwal ial õiget keelt egga kirja ei *ja* ollema“ ³. Lõpuks on kirja kirjutaja väga pahane, et lugema õppivaid lapsi kutsutakse otsustajaiks, ja toob võrdluseks ühe

¹ P. Post. 1865, nr. 29, lk. 234.

² P. Post. 1865, nr. 31, lk. 248.

³ P. Post. 1865, nr. 37, lk. 296.

kirjaoskamatu lapse kirja ning ütleb, ega seda saa ometi aluseks võtta.

Selle kolmest numbrist läbikäiva vastusega lõpetabki toimetaja Lorenzsonn seekordse vaidluse, märkides, et poleemikas enam midagi uut ei ole esitatud.

70. Ajalehtedes ilmunud poleemika kirjaviisiküsimuste kohta äratas rohket tähelepanu. See aitas õige rohkel määral tutvustada kirjaviisiküsimusi laiematele hulkadele. Eriti pingsalt jälgisid poleemikat aga uue kirjaviisi eest võitlejad Kreutzwald ja Hurt.

Nagu eespool märgitud, võttis Kreutzwald suure rõõmuga vastu Hurda brošüüri ilmumise. Kui aga Pärnumaa kahe kihelkonna koolmeistrid oma avaliku kirjaga esinesid, tekitas see Kreutzwaldis mõnevõrra pessimistliku meeleolu. Ta kirjutab sel puhul poolironiliselt Schiefnerile: „Uue ortograafia asi näikse eesti keelepõllul minu ja mõne üksiku poolt tehtud katseteks jäävatki, sest isegi neist vähestest uuele teele pööratuist on mõned taganenud, massid aga ennast üldse pöörata ei lase ... Asjatundjateks mees- teks loetakse „pastoreid, kõstreid ja koolmeistreid“, kuna aga need karmid kohtunikud uue ortograafia ü h e l h ä ä l e l vanast halvemaks kuulutavad,

tuleb see eo ipso kõrvale heita !" ¹

"Postimeestes" ilmunud kirjutised paljastavad täie teravusega kõstrite ja koolmeistrite rumalust ning kiriku kütkes olemist. Kreutzwald, lugedes neid vana kirjaviisi pooldajate kirjutisi, on vihane nende vaimupimeduse pärast ja peab selle eest vastutavaks pastoreid. Oma pahameelt väljendab ta ilmekalt 1865.a. suvel Kõlerile saadetud kirjas, kus ta ütleb, et kui talaarikandjad rahvaharidusest kõnelevad, siis nad teesklevad, sest oma südames sooviksid nad üüd muuta veelgi pimedamaks, kui see juba on. Pastoritele üksmeelselt järelemäägivad kõstrid ja koolmeistrid olevat oma ortograafia-alaste artiklitega "Postimehes" hiilgavalt näidanud, et nad oma silmi ei taha kasutada nägemiseks. Kui rahvas mõtlemisele äratatakse, siis ei kesta kaua, kuni arukamad taipavad, et on kasulikum selle rahaga, mis kulutatakse s e l l i s t e koolmeistrite ülevaupidamiseks, sigu nuumata. Ja edasi jätkab Kreutzwald: "Kalendrisabas andsin ma paar kõrvakiilu nendele kehastunud papiteenritele, kuid vastata sellistele eeslitele ei pea ma oma väärrikusele ko-

¹ F.R. Kreutzwald A. Schiefnerile
22. IV 1865, vrd. Kr Sch Kv, lk. 336.

haseks. Peaesel, „Postimehe“ toimetaja Jannsen, lükkas juba algul riivi ette, deklareerides, et ta ainult selliseid vastuseid vastu võtab, mis on kirjutatud **t e m a** kirjaviisis, kuid selliseks tegevuseks ei suuda mind kallutada ka kõik pörgu saatavad”¹.

Köler, saanud Kreutzwaldi kirja, kahetseb tõsiselt, et Kreutzwald ei nõustu „Eesti Postimehes“ vanas kirjaviisis artiklit avaldama. Köleri arvates võiks vanas kirjaviisis kirjutatud selgitav artikkel olla isegi kasulik, sest see ei peleta lugejaid juba enneaegselt oma kirjaviisiga².

Ka Hurt jälgis huviga poleemikat, mis tekkis tema brošüüri ilmumisel. Nagu ta märgib maikuus Kölerile, olevat ta brošüür mõnedes kihelkondades koolmeistrite ja kirjameeste hulgas tõelise tormi välja kutsunud. Jannsen olevat kõnelnud saadud kirjadest, milledest üks olevat Halliste kihelkonna koolmeistrite kollektiivne kiri, kus märgitavat, et ainult pastoriid, küstriid ja koolmeistriid olevat kom-

¹ F.R. Kreutzwald J. Kölerile 1.VII 1865, vrd. ka F.R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus, lk. 171, 172.

² J. Köler J. Hurdale 9. VII 1865.

petentsed keelekõsimusi lahendama. Kui nendest mõnda mindavat, siis tallatavat rahvast jalgega ¹.

Juulikuus Kõlerile saadetud kirjas on Hurt optimistlikum. Ta leiab, et kirjaviisikõsimuste käsitus ajakirjanduses töötab uuele kirjaviisile paremaid väljavaateid kui senini. Koolmeistrite vaimu-vaesed kirjad „Postimeestes“ on isegi nende ametivendade juures leidnud vastaseid. Nii Pärnu kui Tartu „Postimehes“ on esinenud uuenduste pooldajaid, mille üle võib ainult rõõmu tunda. Eriti rõhutab Hurt seda asjaolu, et need uue kirjaviisi pooldajate kirjad on tugevat mõju avaldanud parandamatule Jannsenilegi, kes nüüd näeb, et ka rahva hulgast kostab häalli uue kirjaviisi kasuks, et mitte kõik „Postimehe“ tellijad ei uju temaga ja vooluga kaasa. Hurt mär- gib, et opositsioon uue kirjaviisi vastu pole kau- geltki nii üldine, nagu seda „Postimeestes“ avalda- tud kirjade järgi võiks arvata. Tema teades leiduvat kõikjal koolmeistreid ja mehi, kes väga hästi tunne- vad vana kirjaviisi puudusi ja kindlalt uut poolda- vad. Ta on rõõmus, et tema „Lühikene õpetus“ pole jäänud asjatuks. Mitmed koolmeistrid olevat tänu- likud raamatukese eest. Kihelkonnakooliõpetaja Nurk

¹ Vrd. J. Hurt J. Kõlerile 6. V 1865.

Paistust olevat öelnud, et ta uue kirjaviisi oma koolis otsekohe tarvitusele võtaks, kui pastor selle vastu ei oleks. Tulevat kahetseda, et pastoriid ise midagi ei tee keele kasuks, vaid et enamik neist on uue ortograafia vastu, takistades ühtlasi ka koolmeistritel uue kirjaviisi tarvituselevõtmist.

Mis aga puutuvat talurahva seaduseraamatusse, siis ei olevat see raske mitte sellepärast, et see on uues kirjaviisis kirjutatud, vaid sellepärast, et on nõutud võimalikult täpset, sõnasõnalist tõlget, ranget originaalist kinnipidamist. Et aga eesti keeles paljude mõistete jaoks sõnad puudusid, tuli luua rohkesti uusi sõnu, samuti tuli säilitada raskepärane juristide stiil - see kõik teebki seaduse tõlke lugemise talupojale tõesti raskeks.

Uue ortograafia vastastele vastamiseks kavatses Hurt kirjutada uue brošüüri, kui poleemika-torm vaibub. Et aga ka ajalehtedes juba uue kirjaviisi kaitseks on sõna võetud, on asjale aina kasuks ¹.

Nagu Hurt sama aasta oktoobris Kõlerile kirjutab, on alles nüüd lõppenud poleemika kirjaviisiküsimustes. Huviga ootab Hurt, missuguse vastuvõtu tema „Vastus“ leiab, mille ta kavatses trükki saata.

¹ Vrd. J. Hurt J. Kõlerile 9. VII 1865.

Kahjuks puuduvad aga lähemad andmed selle kohta, kas Hurt oma vastuse valmis kirjutas ja miks see ei ilmunud trükist.

Peale Kreutzwaldi ja Hurda tundis väga elavat huvi kirjaviisiküsimuste vastu ka Köler, nagu seda näitab säilinud kirjavahetus. Köler vaatleb samuti kui Kreutzwald võitlust uue kirjaviisi eest feodalis-mivastase võitluse ühe komponendina. Eriti tihedalt seob ta uue kirjaviisi küsimuse emakeelse kooli küsi-musega. Nii kirjutab Köler, kõneldes kavatsitava Aleksandrikooli õppekeelest, 1865.a. juunis Hurdale: „Minu arvamuse järgi ei jää seal muud üle, kui kogu õpetus peab toimuma, nii hästi kui see ka läheb, rahvakeeles, ja õpetajad teevad hästi, kasutades soo-me keeles tarvitusele võetud oskussõnu, mis kergen-dab tulevikus soome tööde tõlkimist eesti keelde. Ainuüksi juba sel põhjusel tuleks eelistada uut kir-javiisi vanale ega tohi end lasta eksiteele viia laiskadest külakoolmeistritest, kuid vajalik on se-da asja „Eesti Postimehes“ läbi võidelda. Suur viga on tehtud, et ilma rahvast uues kirjaviisis ette valmistamata koostati seaduseraamat ...”¹

Köleri arvates peaks pöörduma uuele kirjaviisi-

¹ J. Köler J. Hurdale 1. VI 1865.

le siirduda juba võimalikult peatselt, sest kui juba nüüd tuuakse takistusena esile asjaolu, et senine kirjandus on vanas kirjaviisis, siis lähemas tulevikus, kus raamatute arv loodetavasti mitmekordistub, on üleminek uuele kirjaviisile tunduvalt raskem. Kõigepealt tuleb aga „Postimehes“ küsimus rahvale selgeks teha ¹.

Et uus asutatav Aleksandrikool peab olema uuenduste lätteks, siis arvab Kõler, et selle kooli programm sobiks kirjutada ka uues kirjaviisis. Kui Hurt kahtleb, kas see viljandimaalastele meeldib, kinnitab Kõler, et see kartus olevat asjatu. Et poleemikas uue kirjaviisi kasuks rohkem häält kuulda-vale ei tulnud, selle põhjuseks on asjaolu, et meil on veel vähe neid, kes keeles nii tugevad, et nad edukalt võiksid vaielda. Pealegi ei julge paljud pastorite tõttu loobuda vanast kirjaviisist ².

71. Nagu kõigest selmisest selgub, on 1865. aasta eesti kirjaviisi kujunemises võitlusaastaks. Võitlus avaldub nüüd juba kahe ajalehe veergudel ja pole mitte vähem äge kui 1858.a. oma. Küll on aga

¹ Vrd. J. Kõler J. Hurdale 1. VI 1865.

² Vrd. J. Kõler J. Hurdale 9. VII 1865
ja üks dateerimata kiri 1865.a. suvest.

nüüdses poleemikas märgata, et uue kirjaviisi kaal on tunduvalt suurenenud.

Kui eelmisel korral oli Kreutzwald peaaegu üksinda uue kirjaviisi propageerijaks ja poleemika algatajaks, siis nüüd on vormiliselt uue kirjaviisi ettepanek tulnud ÕES-ilt. See aga lisandab ettepanekule rohkesti kaalu, sest oli ju ÕES rahva hulgas tuntud kas või oma kalendritegi kaudu. Kuigi neil aastail, nagu varemini märgitud, ÕES-i osa kirjaviisiküsimuste käsitlemisel oli võrdlemisi väike, osutas ÕES Hurda brošüüri kirjastamisega suure teene eesti kirjaviisi kujunemisele. Hurda isik jäi seejuures täiesti varju, sest polnud ju väljaantud „Lühikeses õpetuses“ Hurda nime mainitudki (ainult brošüüri lõpus leiduvad initsiaalid J. H.).

Tegelikult ei olnud uue kirjaviisi propageerimise hingeks kaugeltki ÕES, kes küll kuulas ära Hurda ettekande tema poolt koostatud „Lühikesest õpetusest“ ja otsustas selle Seltsi kulul trükkida ning teatava arvu eksemplare „Eesti Postimehe“ kaudu laiali saata¹, kuid kes samuti kuulas ära ka Jannseni ettekande uue kirjaviisi vastu sissesaadetud kirjadest. Tõenäoliselt iseloomustas Jannsen ÕES-i

¹ Vrd. SbGEG 1864, lk. 22.

seisukohta päris õigesti, kui ta ütles, et ÕES avaldas Hurda „Lühikese õpetuse“ ainult uue kirjaviisi tutvustamiseks, ilma et ta oleks seda kuidagi eelistanud (vrd. eespool, lk. 309). Et aga kohalikud balti-saksa ringkonnad siiski elavat huvi tundsid just vana kirjaviisi säilitamise vastu, seda kinnitab kas või asjaolu, et ÕES oma koosoleku-aruandes refereerib küllaltki üksikasjaliselt Jannseni poolt esitatud kolme sissetulnud kirja sisu, põhjendades seda sellega, et rahva suhtumine kirjaviisiküsimusse huvitavat ka laiemaid ringkondi¹. Sama aruande esitab ka kohalik saksa ajaleht „Dörptsche Zeitung“².

Tõeliselt oli ka nüüd uue kirjaviisi levitamise kõige tulisemaks õhutajaks ikkagi Kreutzwald, kellega tihedalt liitusid Hurt ja Köler. Tõsi küll, ei Kreutzwald, kes kategooriliselt keeldus sõnakestki vanas kirjaviisis kirjutamast, ega ka Köler võtnud oma kirjutistega otseselt sellest poleemikast osa, ja ka Hurda vastukirjutis jäi ilmumata, kuid ometi olid nemad kogu selle võitluse suunajaks ja juhtijaks,

¹ Vrd. SbGEG 1865, lk. 17, 18.

² Vrd. Dörptsche Zeitung 1865, nr. 99, lisa „Beilage zur Dörptschen Zeitung“, lk. 2.

nähes kirjaviisivõitluses üht feodalismivastase võitluse vormi.

Kreutzwald märkas väga hästi kapitalismi arenemist ja mõistis, et see peab avalduma ka rahva vaimses elus. 1865.a. märgib ta näiteks Kõlerile: „Võidakse kirjutada ja targutada niipalju kui soovitakse kaasaegse eesti rahva rõhumisest, kuid üks on kindel: materiaalne heaolu on kõikjal kasvamas. Kahjuks ei saa väita, et vaimne kultuur materiaalse jõukusega astmeti edasi sammuks”¹. Kreutzwald ja tema kaaslased töötasidki selleks, et ka rahva vaimset kultuuri aidata tõsta, et rahvast vabastada teada vaimselt orjastava kiriku kütkeist. Et see võitlus oleks edukas, oli vaja tõsta rahva rahvuslikku teadvust, oli rahvale vaja pakkuda enam haridust, oli vaja vabamaid ajalehti, mis rahvast poliitiliselt valgustaksid, oli vaja arendada kõigiti rahva kultuuri, kirjandust, keelt, oli vaja vabastada rahvast ka vöörapärase kirjaviisi ahelaist.

Nagu näitas 1865.a. poleemika, liitus Kreutzwaldi, Hurda ja Kõleriga terve rida tolleaegseid eesti koolmeistreid, kellest aga ainult mõned julge-

¹ F.R. Kreutzwald J. Kõlerile
12. I 1865.

sid avalikult sõna võtta uue kirjaviisi kaitseks. On tähelepanuväärne, et need vähesed uue kirjaviisi pooldajate sõnavõttud, mis ulatusid ajalehtede veergudele ¹, on küllalt põhjalikud ja üksikasjalised, nii et isegi uue kirjaviisi vastane Jannsen peab „Perno Postimehes“ ilmunud H. N-i kirjutise kohta ütlema, et see on kirjutatud „wägga mõistlikult ja mõnnu/alt“ ². Need kirjutised näitavad ilmekalt, kuidas tagurlikud pastorid oma keeluga pidurdavad uue kirjaviisi tarvituselevõttu, kuigi mitmed koolmeistrid seda teeksid, sest uus kirjaviis hõlbustab õige tunduvalt õpilastel emakeele lugemaõppimist. Isegi Hurt, kes pastorite suhtes on leplikum, ei saa jätta nurisemata nende tagurlike pastorite üle, kes pidurdavad keele arenemist. Tema arvates asi ei parane enne, kuni sakslastest kirikuõpetajate asemele tulevad eestlased, kes ei tantsi vaimulike massi pilli järgi, vaid oma asjatundlikkusega ja otsusta-

¹ Et kõik uue kirjaviisi pooldajate artiklid „Postimeestes“ avaldamist ei leidnud, sellest jutustab Kreutzwaldile üks Kanepi talupoeg, kelle kirjutise „Postimehe“ toimetuse kolmel korral olivat tagasi lükanud. Vrd. Kreutzwald Schiefnerile 29. III 1866, Kr. Sch. kv, lk. 362.

² Vrd. E. Post. 1865, nr. 28, lk. 246, kirjavastustes.

vusega hävitavad senise roiskumuse ¹.

Märkida võib seoses 1865.a. poleemikaga ka seda, et kirjaviisiküsimus on muutunud ainult eestlaste asjaks. Vaidlused toimuvad eesti ajalehtede veergudel ja kui neid puudutataksegi näiteks „Dörptsche Zeitung'is“, siis refereeritakse siin eestlaste seisukohti.

Vana kirjaviisi pooldajate leeri kuuluvad eelkõige kiriklikud ringkonnad, pastorid ja köstrid eesotsas Körberi ja Jannseniga. Nagu selgub ajalehtedes avaldatud kirjutistest, on selle ringkonna mõju rahva hulgas veel väga tugev. Enamik sõnavõtte on koolmeistreilt, kes kas pastorite mõjul või seetõttu, et küsimus ei ole küllalt selge, pooldavad vana harjumuspärast kirjaviisi. Päris õigesti märgib Hurt ühes kirjas Kölerile, et väga oluliseks teguriks rahva hulgas on ka see, kelle poolt on enamik. Kui uue kirjaviisi tarvitajate hulk oleks suurem, kaaluks see enam kui asjalike põhjuste esitamine uue kirjaviisi kasuks ².

Tähelepanu väärrib ka asjaolu, et vana kirjaviis kaitsjate sõnavõtte on ajalehtedes arvuliselt

¹ Vrd. J. Hurt J. Kölerile 9. VII 1865.

² Vrd. J. Hurt J. Kölerile 7. VIII 1865.

küll palju rohkem, kuid enamikus on need kirjad lühikesed ja põhjendusteta; uue kirjaviisi pooldajate sõnavõtte on suhteliselt vähe, kuid need on üksikasjalisemad, neis on seisukohad väljendatud enam kaalutletult ja põhjendatult. Vana kirjaviisi pooldajate kirjutistes kajastub tunne, uue kaitsjate artiklites mõistus.

Huvitav on eelmisega seoses märkida ka teatavat nihkumist Jannseni seisukohas, kes senini oli rangelt kinni pidanud vanast kirjaviisist. See nihkumine avaldub ühes 1865.a. „Eesti Postimehes“ avaldatud kirjavastuses, kus Jannsen ütleb järgmist: „Iggamees tehko mis tahhab, agga meie mõtleme, järrelkat^e oda olleks parrem, kui muido pole mõttega wastopanna. On karta, et u e p õ h h i faab kindlam ja temma furem wigga mitte furem ollema, kui et w ö e r a s on“¹. Sellest võiks järeldada, et isegi Jannsen 1865.a. suvel muutis oma vaateid uue kirjaviisi kohta. Nagu hiljemini näeme, tunnistab ta järgmisel aastal juba avalikult, et uus kirjaviis on õigem ja parem. Mis teda oma seniste vaadete muutmisele kallutas, ei ole päris selge. On

¹ E. Post. 1865, nr. 28, lk. 246, kirjavastus M. R. L-ile.

võimalik, et ajalehes ilmunud poleemika sundis teda kirjaviisiküsimusse enam süvenema, võib aga ka olla, et ÕES-i seisukoht ja asjaolu, et ÕES kirjastas Hurda brošüüri, mõjustasid teda ning ta asus oma seisukohtade revideerimisele. Uue kirjaviisi õigemaks tunnistamine ei tähendanud aga Jannseni juures uue kirjaviisi tarvitamisele siirdumist. „Lugejate pärast“, nagu Jannsen hiljem korduvalt kinnitab, säilitab ta oma ajalehes endiselt vana kirjaviisi.

72. Näib, et teoreetiliselt on lahingu võitnud uus kirjaviis. Praktiliselt ei ole see kahjuks siiski nii. Ka 1865.a. ei suurene uues kirjaviisis kirjutatud teoste arv. Seejuures võime koguni märkida üllatavat fakti, et mõned tuntud kalendrid, nagu Gresseli ja Lindforsi oma, mis mõne aasta jooksul ilmusid uues kirjaviisis, on 1864.a. jälle tagasi läinud vana kirjaviisi tarvitamisele. Võiks arvata, et tagasimineku üheks põhjuseks oli uues kirjaviisis kirjutatud kalendrite leviku vähenemine või ostjate arvu vähenemise kartus. Olid ju Torma vöörmündrid ja koolmeistrid ehvardanud, et nad uues kirjaviisis kirjutatud kalendreid ei loe. Kirjastajad võisid seega puhtärilistel kaalutlustel kas osaliselt (näit. Gresseli kalendris kalendaarium uues, jutuosas vanas) või täielikult vana kirjaviisi

tarvitamise juurde tagasi minna. Isegi Laakmanni väljaandel ilmuv „Maa-rahva Kasuline Kalender“, mida Kreutzwald oli ligi 30 aasta jooksul toimetanud ja mis oli olnud üks uue kirjaviisi pioneere, läheb Kreutzwaldi käest ära ja siirdub 1864.a. vanale kirjaviisile. Kalendri algus on kirjutatud veel uues, kuid 18. leheküljel on märkus: „Siit j adik olli üh-he mehhe jut, nüüd hakkab jälle teife mehhe kõnne“ ja lõpuosa ongi vanas kirjaviisis. Samuti on 1865.a. tagasi vana kirjaviisi juurde läinud ka ametlik „Talurahva Kuulutaja“, mis 1857.a. saadik oli olnud uues kirjaviisis.

Seda tagasiminekut jälgides tekib küsimus, kas ei ole siin tegemist reaktsiooniliste ringide ühise aktsiooniga. Kui vanameelsetele pastoritele ja teistele tagurlikkudele elementidele hakkas selguma, et kirjaviisiküsimus pole ainult puhtkeeleline küsimus, vaid et see on kõige tihedamas seoses päev-päevalt ikka hoogsamaks muutuva kodanlik-rahvusliku liikumisega, mille feodalismivastane suund oli küllaltki ilmne, siis püüdsid tagurlikud ringkonnad kõik teha selleks, et uus kirjaviis ei leviks. On väga tõenäoline, et tagurlikud balti-saksa mõisnikud ja pastorid, taibates kirjaviisiküsimuse osatähtsust rahvuslikus liikumises, rakendasid kogu oma vaimse

ja majandusliku mõjuvõimu selleks, et pidurdada uue kirjaviisi levikut. See oli neil seda kergem, et kirjastajadki ju nende leeri kuulusid ¹.

Võitlus kirjaviisi pärast
aastail 1866 - 1868 ja
C. R. Jakobsoni osa selles

73. 1865.a. teisel poolel vaibub Hurda „Lühikesest õpetusest“ põhjustatud poleemika. Ka 1866.a. algupool mõõdub vaikselt. Alles 1866.a. teisel poolel tõuseb kirjaviisiküsimus jälle päevakorraale.

Seekord kirjutab uuest kirjaviisist uus võitleja, noor ja tuline C.R. Jakobson, kes oma avaliku tegevust alustabki kooli- ja keeleküsimumuste käsitlelusega.

Jakobson oli veel 1866.a. algupoolel kirjaviiisi suhtes üksikõikne. Oma kirjutises „Ural-Altai keletelt“ avaldab ta „Kalevipoja“ rahvaväljaandest kõneldes koguni kahetsust, et see on uues kirjaviis

¹ Vrd. näit. Kreutzwaldi suhtumist Laakmannisse eespool lk. 257.

sis trükitud, sest ta kardab, et „nemmad ei mõista tedda palju luggeda”¹. Kreutzwald, olles kuulnud, et Jakobson töötab uue koolidele määratud lugemisraamatu koostamisel, teeb Jakobsonile ettepaneku, et see laseks oma lugemiku uues kirjaviisis trükkida. Edumeelsetel meestel ei tulevat sõgedate kätatsejate pärast oma iseseisvust ja paremat äratundmist salata. Isegi rahva hulgast kuulduvat juba häält, kes soovivad vanale kirjaviisile lõputegemist. Meil on vaja „kooliraamatut”, mitte „k o l i raamatut”².

Jakobson kirjutabki nii oma aabitsa kui ka lugemisraamatu uues kirjaviisis ja asub aktiivselt võitlema uue kirjaviisi eest. Ta viib kirjaviisiküsimuse otsekohe seosesse rahvusküsimusega.

„Eesti Postimehe” 42. numbris ilmub Jakobsoni kirjutis „Mis meil häddest tarwis tähhelepanna”. Kirjutise algul tähendab Jakobson, et mõned arvavad, nagu peaks eesti keel suuremate keelte sekka

¹ E Post. 1866, nr. 26, lk. 207; vrd. ka E Kirj. 1910, nr. 3, lk. 93.

² F.R. Kreutzwald C.R. Jakobsonile 2. IX 1866, E Kirj. 1910, nr. 3, lk. 93, 94; Jannseni seisukohta samas küsimuses vt. J.W. Jannsen C.R. Jakobsonile 18. IV 1867, E Kirj. 1924, nr. 11, lk. 508.

ära kaduma ja 100 aasta pärast teda ei olevatki. See olevat aga eksitus, nagu Jakobson näidanud oma kirjutises „Ural-Altai kehefelts“. Rahvast hinnavat selle järgi, kuidas ta „waimoharriminne“ on. Ei olevat küllalt sellest, kui rahva hulgas ainult põllumehi on; olevat vaja ka õpetatud mehi. Ka meil olevat vaja kultuurilist taset tõsta, ja selles töös pidavat meie toetuma soomlastele. „Meie keige lähhema fugguwennaste Soomlastel on jo fuur ja rikkas kirjawarra; Soomlasted ja Eestlased olgo agga eddespiddi omma waimotöös üks rahwas. Meie wõime nende ja nemmad meie kirjad ilma palju muutmiseta prukida, ja meie esfimenne ja pea kohhus on nüüd, nendega waimo poleft ikka ennam ja ennam ühte fullada. Ükli felläbbi wõime eddespiddi omma perremehhe felfust üllewel piddada ja ennaft se eest hoida, et meie teiste pobboliks ei fa egga jä“¹.

Edasi annab Jakobson lühikese ülevaate eesti kirjaviisi kujunemisest ja näitab, kuidas võõrad meie kirja kammitsasse panid. Seda olevat Faehlmann

¹ E Post. 1866, nr. 42, lk. 334.

tundnud juba 1842.a. „Agga mitte Dr. Fählmann ük*si*, keik õppetud mehhed Eestlaste*st* on ärra tunnud, et nenda kaus, kui need wõerad paelad meie ümber on, meie ikka waimoharrimis*se* pole*st* üks wägga wäeti rahwas ollene ja jäme”¹.

Nüüd olevat asi küll paranenud, kuid siiski olevat küllalt neid, kes vana kirjaviisi pooldavad, nagu näidanud eelmise aasta poleemika. Et sakslane vana kirjaviisi paremini lugevat, olevat „*selge* tunnistus, et meie kohta wanna kirjutus*se* wiis wõeras as*si* on”. Soomlane lugevat vana vääralt ja uut õigesti. Tõenäoliselt täiesti teadlikult väidab ta, et uus kirjaviis polevat sakste poolt välja mõeldud, vaid olevat Kreutzwaldi poolt „Soomlaste kirjawi*si* järgi” rajatud. Sellega rõhutab Jakobson päris õigesti, et mitte Ahrensi teene pole see, et uus soomepärase kirjaviisi on tuttavaks saanud ja levimas, vaid et see on Kreutzwaldi teene, kes aastakümneid on võidelnud uue kirjaviisi eest. Toimetus aga teeb sel puhul joone all märkuse, viidates Ahrensile kui uue kirjaviisi isale.

Jakobson parandab siin ka selle vea, mille ta eelmises artiklis oli teinud, kui ta avaldas kahet-

¹ E. Post. 1866, nr. 42, lk. 334.

sust, et „Kalevipoeg“ avaldati uues kirjaviisis. Ta ütleb nüüd, et veel suurem kahju oleks olnud, kui see oleks välja antud vanas, kuid kõige suurem kahju olevat see, et kõik raamatud veel uues kirjaviisis pole ja et rahvas seda veel vähe tunneb. „Kes Eesti keles kirjutab ja tal nattoke jelt märko on, mis keelejeadused tähhendawad, je ei wõi muido, et ta peab igga kord meelepahhandusega julle khaelt ärrapannema, et tedda üks wana jt wõetud wiis, kelle küljes meie kohta ei ühte head karwa ei olle, nenda junnib omma mõistust ärrajalgama“¹.

Siit järeldus: tuleb uus kirjaviis vastu võtta; sellega kaotatakse vahesein soomlaste ja eestlaste vahel².

Jakobson oma kirjas ei peagi tarvilikuks peatuda vana kirjaviisi faktilistel puudustel ja üksikasjadel, ta ainult väidab, et vana on vööras, on halb, on kammits. Kui tahame oma kultuuri luua, siis peame nõjatuma enam-arenenud hõimudele, peame õppima ja eeskuju võtma Soomest ja seda ka kirjaviisi alal.

¹ E. Post. 1866, nr. 42, lk. 334.

² Vaheseina kaotamise mõtet kohtame juba Lõnnroti kirjas, kus Lõnnrot soovitab mõlemas keeles tarvitusele võtta pikkade vokaalide märkimiseks eri märgid, vrd. eespool, lk. 138.

Soome eeskujudele toetumine ei tähenda võõrastelt laenamist, sest soomlased on meie sugulased. Soome kirjaviisi tarvituselevõtmine oleks sammuks, mis meid kultuuriliselt lähendaks soomlastele, ühtlasi aga vabastaks saksa keele kammitsaist. Kuni oleme võõrastes köidikutes, ei saa meie areneda kultuuriliselt. Seega on vana kirjaviis piduriks, mis takistab rahvusliku kultuuri kujunemist.

74. Toimetuse avaldab Jakobsoni kirjutisele sõbraliku järeleõuna, öeldes: „Tõsi jääb tõeks, kui ka selle wasto peaks pandama“. Tõsi olevat, et keel vajab harimist, et tuleb soomlastele toetuda, et tarvis oleks soome keelt tunda. „Tõsi on ka, et uue kirjutusle wiisi wasto jenni kaua seistakse, kui temast weel aru ei jada ja wana kidetakse, jenni kui temma wiggadusi weel ei tunta. Sedda patto olleme isegi ka teinud, mis jubba mõnda aega kahhetseme. Sellegipärast jääb see itung ning peab jennikaua wana kirjawiisi jure jäma, kunni rahwas laiemä õppetuse läbbi laiemat märko jänud ja isegi parremat hakkawad nõudma ... Wana kirjawiis on tõeste wõerast jurest kaswanud, keegi ei kirjuta kuidagi ta loeb, egga loe kuidagi kirjutab, waid kuidagi harjund on. Uue kirjawiisi ainus wigga on temma uus, mis rahwal alles wõeras ja

h a r j u m a t t a on, muud midagi." Ja edasi jätkab Jannsen: „K o l i d e l t agga peaks meie arwates l e õige jure peale istutamine wäljatullema, ja tulleb ka ommal aéal, ehk kül nüüd weel mõnned wastopannewad. Igga asjal on omma l elgumisl e aega tarwis, nenda ka meie armja Eestirahwa mõistusl el" ¹.

Jannsen, kes juba eelmisel aastal kaldus uue kirjawiisi poole, kinnitab siin selgelt, et ka tema pooldab Jakobsoni poolt esitatud seisukohti. Veel enamgi - ta koguni kahetseb, et ta juba varemini pole mõistnud uue kirjawiisi väärtust. Ta ei häbene oma seisukohta avaldada ka nende ees, kes võibolla „Postimehe" kohta ütlevad: „Kas temma ka jubba nenda rägib?" Ometi ei tähenda see - nagu eespool märgitud - et Jannsen hakkaks uut kirjawiisi tarvitama. Ta tunnistab küll, et uus kirjawiis on õigem, kuid tarvitab oma ajalehes endiselt vana kirjawiisi, sest rahvas ei olevat uuega harjunud ning kirjawiisist võivat oleneda ka tellijate arv. Seega on ühelt poolt puhtmajanduslikud põhjused teguriks, miks Jannseni ajalehes püsib vana kirjawiis. Teiselt poolt on oluliseks vana kirjawiisi säilita-

¹ E. Post. 1866, nr. 42, lk. 335.

mise põhjuseks asjaolu, et Jannsen kartis uuele kirjaviisile üleminekuga sattuda vastuollu balti-saksa tagurlike ringkondadega, pastorigega ja mõisnikega.

75. Kullaltki ilmekalt avalduvad Jannseni ja Kreutzwaldi erinevad seisukohad kirjaviisiküsimuses nendes vastustes, mis nad saadavad 1866.a. sügisel Yrjö Koskinenile viimase sellekohase küsimuse puhul. Jannsen kirjutab kirjaviisi kohta järgmiselt: „Ahrensi kirjaviis on ennamiste keige mõistlikko Eestlastele jubba parrem ja kindlam, agga rahwale alles wõeras ja lepärrast weel mitte armas: Ka seifab fu-rem hulk õppetajaid selle wasto, muido olleks kerge asji k o l i d e s põhja panna; wõimult agga saab ta wimaks ommeti. Ka koolmeistride seas on jubba mitto, kes sedda parrema tundwad ollewad, kui neil lubba olleks sedda prukida”¹. Ka siin rõhutab Jannsen, et uue kirjaviisi levimist takistab peamiselt see, et rahvas sellega pole harjunud. Jannsen kaldub arvamusele, et peamiselt koolide kaudu võib uus kirjaviis tulla tarvitusele. Siin aga olevat - nagu Jannsen hoolimata oma aukartusest pastorige vastu siiski julgeb ütelda - põhiliseks takistu-

¹ Jannsen Yrjö Koskinenile 12. IX 1866, OES-i aastaraamat 1934, lk. 44.

seks pastorid, kes ei luba uut kirjaviisi koolides õpetada.

Palju kindlamalt ja sirgejoonelisemalt vastab sellele küsimusele Kreutzwald. Ta ütleb, et Ahrensi kirjaviis oleks meil juba ammu võinud olla üldiselt tarvitusel, kui selle vastu ei oleks olnud pastorid ja nende käsilased - köstrid, koolmeistrid ja paberit määrivad kirjamehed, kes on liiga laisad selleks, et uut kirjaviisi ära õppida. Lugev rahvas pole kunagi olnud uue kirjaviisi vastu. Kes lugeda oskab, loeb samasuguse kergusega nii vana kui uut, kuid vilumata lugeja loeb uut palju kergemini kui vana.

Eriti rõhutab Kreutzwald seda mõningate koolmeistrite poolt esitatud seisukohta, et uue kirjaviisi järgi olevat lugemaõppimine palju kergem (vrd. eespool, lk. 319). Pastorid aga ei lubavat uut tarvitada. Üht koolmeistrit olevat uue kirjaviisi õpetamise katse pärast tahetud kohalt vallandada. Möödunud talvel olnud Paistu kihelkonna koolmeistrid koos ja kõik peale kahe palunud, et neil võimaldataks uut kirjaviisi koolis tarvitusele võtta. Isegi pastor avaldanud sel puhul kartust, kas lõpuks siiski uus ei võida. Palju resoluutsem olnud aga üks Võrumaa pastor. Kui ta näinud ühe kihelkonnakooliõpilase

uuekirjaviisilist tööd, visanud ta selle õpilasele sõnadega: „Ma arvasin ikka, et Dr. Kr/eutzwald/ on ainuke v a l g e vares eestlaste hulgas ja nüüd sina püüad tema jälgedes sammuda“.

Edasi jutustab Kreutzwald lähemalt uue kirja- viisi levimisest ja seda takistavatest asjaoludest. Talle olevat hiljuti Viljandimaalt teatatud, et ühel kihelkonna kõstrite ja koolmeistrite konverentsil valdav enamus on olnud uue kirjaviisi poolt. Et hea asja kiiremat praktilist teostamist soodustada, olevat konverents kirjalikult pöördunud nii Tartu kui Pärnu „Postimehe“ toimetaja poole palvega alates 1. jaanuarist 1867 ajalehtedes üle minna uuele ortograafiale. Pärnu ajalehe toimetaja, kuigi läbi ja läbi konservatiivne mees, vastanud, et ta olevat valmis seda soovi täitma, kui tema Tartu kolleeg seda- sama teeb. Jannsen aga hakanud keerutama ja puiklema, näiteks soovides, et teine peaks algul mõned numbrid oma ajalehte uues kirjaviisis välja andma ja siis olevat ta nõus järgnema, kuid kui ka see küsimus olnud lahendatud, tekkinud uus kahtlus: aga kui mõlemad „Postimehed“ ilmuvad uues kirjaviisis, siis võib kergesti tekkida oht, et keegi asutab k o l - m a n d a ajalehe, mis on kirjutatud vanas kirja- viisis ja mis mõlemad vanemad ajalehed n. ü. välja

sõõb. Edumeelsed ringkonnad olevat otsustanud Jannseni juures veel viimast katset teha ja Kreutzwald ootab uudishimulikult, mis sellest välja tuleb ¹.

Nagu Kreutzwaldi kirjast selgub, on kirjaviisiküsimus pärast viimast poleemikat rahva seas saanud tuttavaks ja uus kirjaviis leidnud õpetajate hulgas poolehoidu. See avaldub eriti Viljandimaal, kus kapitalistlikud suhted olid kõige kaugemale arenenud ja kus ka rahvuslik liikumine kõige enne ja kõige ilmekamalt avaldus. Samuti kui Kreutzwald, leiavad nüüd ka õpetajad, et uue kirjaviisi tarvituselevõttu pidurdab eelkõige see, et ajalehtedes esilitatakse vana kirjaviis. Hoolimata sellest, et juba rahva hulgast nõuti uue kirjaviisi tarvituselevõttu ajalehtedes, püsib Jannsen endiselt ka 1867. aastal vana kirjaviisi juures, kuigi ta oli avalikult deklareerinud, et ta sisuliselt peab õigemaks uut.

76. Jannseni kahepaiksus ja konservatiivsus pahandavad tõsiselt Kreutzwaldi. Oma kirjas Koidulale 12.XI 1867 kirjutab ta: „Teie ja Teie isa ainuke süü minu silmas on, et Teie kui tõrkujad lap-

¹ F.R. Kreutzwald Yrjö Koskinenile 22. VIII 1866, vrd. ÕES-i aastaraamat 1934, lk. 39 - 41.

sed „Postimehe“ sammu vanast umbkirja kütkest ei
peasta ! - Oleks Teie isa õiget teerada oma jal-
gade alla võtnud sest pälvast, kus temal asjade vahe
selgeks saanud, siis oleks nüüd uus kirjutamise viis
lugejatel inimestel igal pool tutav asi, ja meil ei
oleks enam kellegile tarvis sellepoolt ABD õpeta-
mist anda. - Vändra poolpöörane Körber ja tema sar-
natsed, kelle õpetuse rinnal Teie isa noorel eal oli
imenud, saivad Eesti p o i s i k e s e õigelt
teelt eksitama, aga sellepärast ei tohi m e e s
oma t e g u d e s jätta, mis ta korra s õ n a -
ga teistele p a r e m a k s oli kiitnud. Kas
on juba seie saadik midagi paremat ja täielikuma
maailma sündinud, kus suur kari vasta ei oleks mõu-
rand ? ... - Peaksite Teie ja Teie isa uuel aastal
vanalt tallermaalt lahkudes halja murule rändama,
siis tahaksin hääl meelel mõned suleäbarikud omalt
poolt Teie luhale läkitada, aga tema praegusel vor-
mil on „Postimees“ minu silmas üks v õ ö r a s ,
sest et ma meele pahanduseta üht lehekülge ei või
lugeda” ¹.

Kreutzwald arvab siin õigesti, et peamiseks

¹ F.R. Kreutzwald L. Koidulale
12. XI 1867, K_{Kr} kv I, lk. 9, 10.

põhjuseks, miks Jannsen oma „Postimehes“ ei loobu vanast kirjaviisist, on kartus kaotada pastorite ringkonna poolehoidu oma ajalehele. Koidula aga püüab oma isa talitusviisi seletada eelkõige majanduslike põhjustega. Järgmises kirjas ütleb ta, et isa pole üksik mees ja pole majanduslikult iseseisev, vaid tal on suur pere ja ta sõltub lugejaist. Lugejad aga on harjunud vanaga, on vana küljes kinni. Ja teiselt poolt olevat isal siiski ka teataval määral õigus, kui ta ütleb, et on parem, kui nad loevad ajalehte kas või vanas kirjaviisis, kui et nad üldse ei loe. Kui paljudele juba vanaski kirjaviiisist lugemine raskusi teeb, mis siis veel kõnelda uuest.

Koidula märkab väga hästi uue kirjaviisi tähtsust ja seost rahvusliku liikumisega. Ta ütleb: „Ma tean küll, et kirjutuse puhastamine koguni nõnda ülearu asi ei ole, kui seda teiselt poolt jälle tahetakse kinnitada. Haritud Eestlane soovib, kui pisutgi oma rahva asju meeles kannab ja mõistusele ruumi annab, et ka selle poolest koit peagi kumama hakkaks. Aga paljuks meie rahva seas mõistlikuid - ei, laske mind parem ütelda: m õ t l e j a i d on ?“¹.

¹ L. Koidula F.R. Kreutzwaldile 12. XII 1867, Kr K Kv I, lk. 18.

Nagu Koidula märgib, ei olevat päris talupojad kõige suuremad uue kirjaviisi vastased, vaid kõige visamad olevat „p o o l h a r i t u d v a l l a ja kihelkonna koolmeistrid, köstrid ja - õpetajad“, kes ka rahvast taga kihutavad. „Neid kirjasi, mis selle poolest isa paberikorvi juba teed leidnud ja veel leidvad ! Mõni sünniks tõeste tuleva aegadele mälestuseks üleval hoida“¹.

Koidula ise pooldab uut kirjaviisi ja, nagu selgub, olevat tahtnud oma „Emmajõe Õpikugi“ avaldada uues kirjaviisis, kuid ta olevat p i d a n u d selle avaldama vanas. Kuigi Koidula ei poolda vana kirjaviisi, kardab ta samuti kui ta isagi, et uue kirjaviisi tarvituselevõtmine võiks viia „Eesti Postimehe“ hingusele, pealegi kui seda mõnelt poolt oodatavutki.

Hoolimata Kreutzwaldi kinnitusest, et „k i r j u t a m i s e w i i s lugejate hulka ei või kahandada, kui lugemisel midagi tuume arulist sees on“², ei julge Jannsen veel loobuda vanast kirja-

¹ L. Koidula F.R. Kreutzwaldile 12. XII 1867, Kr. K. Kv I, lk. 19.

² F.R. Kreutzwald L. Koidulale 7. I 1868, Kr. K. Kv I, lk. 30, 31.

viisist. Ta kardab esitada isegi üksikuid uuekirjaviisilisi töid ja teeb need kõik vana kirjaviisi kohaselt ümber, püüdes olla vana kirjaviisi tarvitamises järjekindel.

77. Korduvalt oli ajakirjanduses juhitud tähelepanu sellele, et uuele kirjaviisile tuleks teed valmistada kooli kaudu ¹. Senini oli ilmunudki mõningaid aabitsaid uues kirjaviisis, näit. C. Reinthali „Tarto makeele Abits“ 1845.a. ja ^{F. R. Kreutzwaldi} „Uus Tallinna maakeele ABD ja lugemise raamat lastele“ 1863.a., kuid need aabitsad ei olnud suutnud märkavat mõju avaldada.

Nüüd asus C.R. Jakobson, kes peale muu oli ka avarapilguline koolimees, uuemate metoodiliste nõuete kohaselt uusi kooliraamatuid koostama. Senise iganenud veerimismeetodi asemel võttis ta tarvitusele häälimismeetodi ja koostas selle kohaselt aabitsa, mis ilmus 1867.a. Peterburis pealkirjaga „Uus Aabitsa-raamat, kust viiekümne päevaga lugema ja kirjutama võib õppida“. Aabitsale järgnes veel samal aastal „Kooli lugemise raamat“ I. Mõlemad olid, nagu juba eespool näidatud, kirjutatud uues kirjaviis-

¹ Vrd. T. post. 1858, nr. 9, lk. 65;
E Post. 1866, nr. 42, lk. 335.

sis. *See kirjutis avaldatud Postimehes 1867. a. 9. nr-s*

Võib-olla selleks, et oma raamatutele teed teha, avaldab Jakobson 1867.a. „Eesti Postimehe“ 9. nr-s kirjutise „Koolmeister ja koolivanem“. Ta esitab siin kahekõne koolmeistri ja koolivanema vahel, mille jooksul vanameelne koolivanem, kes polnud rahul koolmeistri poolt õpetatava uue kirjaviisiga, jõuab veendumusele, et uus kirjaviis on siiski parem, ja lubab koolmeistrit edasi õpetada lapsi uues kirjaviisis. Toimetus omalt poolt märgib heasoovlikult lisaks, et lõuna pool Viljandit juba õpetatavatki koolides uut kirjaviisi.

Oma kirjutises laseb Jakobson koolivanemal esitada vastuväiteid uuele kirjaviisile, näit. vana kirjaviisiga olevat harjutud, piibel olevat vanas kirjaviisis jne. Koolmeister aga kummutab need väited, tuues võrdkujuks Gutenbergi, kelle poolt tarvitusele võetud trükikunst samuti olevat algul vaenulikult vastu võetud, kuid hiljem heaks kiidetud jne.

Jakobsoni dialoogivormilisest palast on riivatud keegi koolmeister M.M., kes kirjutab „Eesti Postimehe“ 12 nr-s vastuse. See „hommiku poolt Viljandit“ sissetulnud „võitlemine uue kirjaviisi vastu“ näitab ainult selle kirjutaja taipamatust ja

soovi iga hinna eest kaitsta harjumuspärast kirjaviisi, ilma et see midagi uut esile tooks. Koolmeister M.M. lausub siin muuseas järgmist: „Ma pean tööga tunnistama, et sel üe kirjotuse wiil omma suur wigga külges on. Se ramat „Maa ja Merre piltid“ ja mitmed muud, on ni armale luggudega täidetud; - agga selle kirja läbbi saab ta ni tuimaks, et tal luggugi sedda maggo polle, mis wanna kirjal on: igaal õigel Eestlasele (! !) jääb ta tuimaks ramatuks“¹. Ja kui veel pühakiri ka uude kirjaviisi pandavat, siis jäävat seegi tuimuse kätte alla. Teiseks arvab M.M., et ega eesti keelt ikka päris lõplikult ära parandada saa, „sest näeme meie, et keik innimese töö siin ma peal on polik ja pudolinne ja selama luggu on ka selle üe kirjotamise wiiga“². - Lõpul ähvardab kirjasaatja, et kui ka „Postimees“ uues kirjaviisis ilmuka, siis jääksid sõprade ukseid tema ees kinni.

Jannsen ongi selle vana kirjaviisi saamatu kaitsekirja tõenäoliselt avaldanud sellepärast, et ühelt poolt lugejate arvamise esitamisega kuidagi õigus-tada ajalehe ilmumist vanas kirjaviisis, teiselt poolt aga näidata, et ajalehe toimetus pooldab uut

¹ E. Post. 1867, nr. 12, lk. 90.

² Sealsamas.

ja ei pea õigeks vana kirjaviisi. Toimetuse seisukohta näitavad nii kirja paigutatud hüüumärgid kui ka toimetuse järelsõna, milles Jannsen märgib, et „se wigga ei tulle mitte wõereti kirjawiisist, waid wõereti luggemisest. Praegu ed wannad kirjawiisi luggejad loewad ommeti kõik ue kirjawiisi järrele, ilma et isegi teadwad, agga kes wõib arroamiht lusikaga teie pähhä waldada!“¹ Ka kirjas Jakobsonile kinnitab Jannsen, et koolmeister M.M. on „üks väga lambapea“, kellele ei tarvitsekski vastata, kui ajalehe ülesandeks ei oleks teisi õpetada. Ta hoiatab Jakobsoni, et sõrased vastase vastu ei maksaks „raudriides kahevõitlusse astuda“. Ühtlasi esitab siin Jannsen oma seisukoha vana kirjaviisi vastu võitlemise küsimuses, öeldes: „Tõde peab ja saab võitma, kui ka pikkemööda. Siunamisega ei suuda meie uut kirjaviisi maksma panna. Katsume inimesi, nii palju kui jõuame, selgitades võitma, ainult see aitab, ja võtame ka seda asjaolu arvesse, et sõrased vaene koolmeister lõpuks ometi ainult vilistab, kuidas temale inimeste poolt, keda ta siinamaale ainsateks tarkadeks peab või aga pidama

¹ E Post. 1867, nr. 12, lk. 91.

on sunnitud, ette vilistatakse ... Rahulik seletus, tabavate piltidega sisse raamitud, mõjub minu mitte-mööduandva arvamise järele kõige paremini" ¹.

Kuigi Jannsen pooldab rahulikku selgitust, on ta - nähtavasti Jakobsoni meeleheaks - avaldanud vastuseks sellele M.N-i naiivsele kirjale kellegi W.A. (W. Ahm) poolt kirjutatud kahest numbrist läbiulatuva vastuse, mis on terav ja pilkeline. Olgu sellestki esitatud mõni katkend.

Kõigepealt selgitab W.A. kirjaviisi olemust ja küsib: „On Teil kirja t ä h h e f t ülleultje õigus w a i m o ja e l l o lota ?” Kirjaviisi võidavat võrrelda uue kuuega, millelt ometi ei saa nõuda uut ihu. Kas sellepärast uus kuub ära visatakse, et vanaga ollakse harjunud ja uus on harjumata ! Ei tohitavat kõike, millega polevat harjutud, ära põlata. Edasi seletab W.A. lähemalt uut kirjavii si ja lausub lõpuks: „Mis teeb nüüd uus kirjavii s ? K i r j u t a b j u s t n ö n d a k u i m e i e r ä g i m e , ja f e on Teie f ilmas temma wigga ... Teie ... ei f a arro, et mitte k i r r i w i l t o ei olle, waid Teie f u . Mikspärast w e n -

¹ J.W. Jannsen C.R. Jakobsonile 22. III 1867, E_Kirj. 1924, nr. 11, lk. 507.

n i t a t e Teie, kus wennituft tarwis ei olle ?
Luggege m i n a ja mitte miina, sest seal on
mõllemad õnnaliikmed ühhepikkused; ehk tahhate Teie
esimeft liget m i - mii wennitada, siis peate jo
ka teift liget n a - naa wennitama ja m i i n a a
luggema ... Agga sedda Teie ei te, sest et ärratun-
nete : täis hullo on weel hullem kui pool hullo" ¹.

„Eddasi kõnneldes arwate Teie neid, kes rahwale
uut lomusfe pärralift kirjawiifi pakkuwad, rahwa
w a e n l a f i k s , kes neid mitte ei armasta
etc.: Uut ja parremat peab Teie meleft antama, agga
wanna peab jäetama. Puhhaft wet peab jure, agga fol-
ki mitte alt ärrawallatama, et Ee f t l a s t e tarkusfe
nõu „kuhjaga täis laaks“. Siin peame ütlema: õn f a d
on need rummalad !” ².

Eriti alla tuleb kriipsutada W.A. kirjuti-
ses seda, et W.A. uue ja vana kirjawiisi wahelise
wõitluse seob tihedalt tõusva rahvusliku kodanluse
feodalismivastase võitlusega. Tema arvates M.M-i
taoliste rumalate seisukoht on: priiust, raharenti,
pärismaid peab antama, kuid pärispõlv ja teoorjus
alles jäetama.

¹ E. Post. 1867, nr. 15, lk. 114, 115.

² Sealsamas, lk. 115.

Pilke kutsub välja ka M.M-i toetumine sellele, et kogu pühakiri olevat vanas kirjaviisis. W.A. mär- gib sel puhul: „Selle tükki lõppetu^t kinnitade weel sellega, et Teie wannal wiil ka Jummal fön- na^t ollete arro fanud ja - kelle tarku^t ! - Jummal is^e olla ka Teie wanna kirjawiⁱ selgeste kätte õppinud ! Noh, mis ja weel tahhad ? Eks olle jälle kui ütleks Teie: Kõwwera jallaga wõib jo ka käia ja pes^eemata filmaga maadilma, taewa^t ja Jum- mala fõnna nähha, mis tarwis fiis õiget jalga ja puhtaid filmi !“¹.

Kui M.M. nuriseb, et uus kirjaviis raamatud tuimaks tegevat, siis^e ole siⁱ mitte unekirjaviisi- listes raamatutes, vaid nende lugejates. Ega siis M.M. ometi taha, et „õige Eestlane“ on mahajäänud inimene, „kes pealae^t jalatallani räppune, fuit^e onnis läkkatab ja ma ilma furemaks ei pea, kui omma pea ümber näeb“².

Ja kui lõpuks M.M. leiab, et tarkade seas on jumalasalgajaid enam kui rumalate hulgas, ja soo- vib: „Jummal andko, et meie keiges tarkus^e kas- wak^eime ja ikka waimus wae^eleks jääk^eime“, siis vas-

¹ E. Post. 1867, nr. 15, lk. 115.

² Sealsamas, nr. 16, lk. 122.

tab sellele W.A. „Mo weider M.M., eks olle kui tahhak/ite Teie üttelda : left on parrem rummalaks jada, kui targaks /ada !”¹.

Nagu selgub, on see vastus tunduvalt erinev varasemate poleemikate puhul esinenud vastustest. Pearaskus ei lange siin vana kirjaviisi puuduste selgitamisele, vaid uue kirjaviisi olemuse allakriipsutamisele. Siin rõhutatakse, et uue kirjaviisi tarvitamine on eduline, progressiivne nähtus. Kes tahab olla „õige eestlane”, see hindab „vaimuharimist”, hindab kultuuri, hindab aga ka uut loomulikku kirjaviisi. Kõik need, kes võitlevad pärisorjuse ja teoorjuse vastu, võitlevad ka vana kirjaviisi vastu. Vana kirjaviisi tarvitamine on seoses pärisorjusliku korraga, suitsuonniga ja rumalusega. Vana kirjaviis ja vaimupimedus käivad käsikäes.

Uue kirjaviisi tarvitamist hakatakse pidama hariduse tunnuseks, vana kirjaviisi pooldajad aga muutuvad pilke märgulauaks.

Kui eelmised poleemikad olid lõppenud vana kirjaviisi kaitsjate kirjutistega, siis käesoleval korral lõpetab toimetuse sõnavõttud eespoolmainitud kirjutisega, milles teravalt naeruvääristati vana

¹ — E. Post. 1867, nr. 16, lk. 122.

kirjaviisi pooldajaid.

78. Seoses rahvuliku liikumise tõusuga hakkab ka uus kirjaviis kord-korralt jõudsamalt levi-
ma. „Eesti Postimehele“ tuleb sõnumeid mitmetest
kodumaa osadest, et rahva seas huvi keele ja kirja-
viisi vastu pidevalt tõuseb. Eesti keelt hakatakse
hindama rahvuskeelena. Nii kirjutatakse näiteks
Tallinnast, et olevat neid, kes põlgavad eesti-
keelt ja on uhked, teised ütlevat, et eesti keel
kaob ära. Need olevat aga rumalad mõtted. „Eesti-
keelt agga tõsta, harrida, parrandada ja temma
õnnarikku/t kasvatada, kes võib ja mõistab, se on
tullus ning kasulik töö ja ladab tänno nüüdse ja
tullewa põlwe rahwa jures“¹. Teistel maadel nõuta-
vat kohaliku keele tundmist, meie pastoriid aga kõne-
levat võimatult eesti keelt. Ei olevat sugugi üle-
arune see „Tallinna seitungi“ nõu, et eesti keelt
tuleks isegi meie saksa koolides õpetada.

Harjumaalt kirjutatakse, et „Eestirahvast veel
middagi võib saada, kui agga õigel viisil õppetud laab,
mis läbbi temma ka omma koddomaaft ja keeleft hakkab
luggu piddama ja neid austama“². Eriti rõõmu teeb

¹ E. Post. 1867, nr. 16, lk. 125.

² E. Post. 1867, nr. 45, lk. 356.

aga kirjasaatjale, et ikka enam ja enam hakatakse uut kirjaviisi tarvitama. Isegi keegi vana hõbeda-juukseline õpetaja olevat uue kirjaviisi ära õppinud.

Paistu kirjasaatja J. A(danson) tunneb rõõmu, et meie kodumaal ikka enam hakkab valgus paistma. Üheks valgussüdameks rahvale olevat Jakobsoni „Kooli lugemise raamat“, mida Paistus hinnatavat nii sisu kui ka loomuliku kirjaviisi pärast. Kuid mõnes kohas olevat mehi, kes mõtlematult häbemata vihaga uue kirjaviisi vastu sõdivad ja rahvast uue vastu püüavad üles kihutada. Paistu kihelkonna peakohtumehed, vallaeestseisjad ja koolmeistrid olevat aga juba 5. jaanuaril 1866 otsustanud: „Sovitakse, et makele kirjutamine uue wiisi järrele saaks õppetud“¹. 2. detsembril 1867 on Loodi valla koolimajas olnud Paistu koolmeistrite koosolek ja seal on samuti otsustatud. Paistus ei olevat enam vastuvaidlejaid ja isegi kirikuõpetaja on lubanud uue loomuliku viisi järgi õpetada.

Üksikasjalisemalt on kirjaviisiküsimus kaalu-

¹ E-Post. 1868, nr. 3, lk. 20. Samast otsusest kirjutab ka Kreutzwald Yrjö Koskinenile, vrd. eespool lk. 349.

misel olnud ka Viljandi koolmeistrite-konverentsil 21. ja 22. septembril 1867. Et siin omapärane duell on toimunud uue ja vana kirjaviisi pooldajate vahel, siis olgu järgnevalt esitatud vastavad kohad koosoleku kirjeldusest „Eesti Postimehe“ järgi.

Esimese päeva 3. punkti all märgitakse:

„Koolm. Mart Laur Willandi wallalt panni kangeste ue kirja wiifi wasto ja olli walmis konwerenzi ees ük fikus waidlemis/es tahwli peal provide läbbi temma wiggadus/i üllesnäitama ja awwalikuks teggema, kui fedda peaks lowitama“¹.

Enne vastawat proovi on kirikuõpetaja Hörschelmann hoiatanud, et küsimust rahulikult kaalutaks ja mitte tuliselt. „Auksmann ja Laur laid konwerenzi poleft wastastiko wõitlejaks wallitsetud. Mõllemad astufid tahwli jure. Laur ütles sõnno ette, Auksmann kirjutas, kus jures siis wälja tuli, et ka ue kirjawiifi feadus fe järrele weel mitte wõimalik ei olle, kõik penemad wälja ütlemisfe tähendusfed selgeste ilma ette panna; fesamma pudus tulleb agga ka (panneme jure: kümme kord ennam) wanna kirjawiifi jures, (kus pea kõik sõnnad teifeti

¹ E. Post. 1867, nr. 40, lk. 314.

loeme, kui kirjutame; agga et h a r j u n u d olleme, /ame läbbi ja arvame õigeks) ¹.

Peale lõunat on jällegi kirjaviisi üle vaieldud. Kirikuõpetaja Förschelmenn on seletanud, kuidas uus kirjaviis eesti keelele loomupärasem ja grammatiliselt sobivam olevat ning seetõttu olevat parem küsimust enne läbi uurida ja mitte mõtlematult uuele kirjaviisile vastu olla. Tema olevat koolikatsustel märganud, et lapsed, kes oskavad lugeda, loevad hästi ka uues kirjaviisis kirjutatud teksti.

Järgnevatel läbirääkimistel pooldavad kõik õpetajad peale ühe uut kirjaviisi. J. Adamson märgib, samuti kui seda juba omal ajal tegi Kreutzwald, et „kolitamatta laps, kui ise onnast peast kirjutada katjub, teeb jedda ilma teadmatta ikka uue kirja wiisi järrele, siis peab jo uus wiis ennem keele loomuse sees ollema” ². Leitakse, et uus kirjaviis võimaldab häid raamatuid lugeda, on kergem ja loomupärasem, hõlbustab arusaamist jne. Kuigi üldiselt ollakse uut kirjaviisi pooldaval seisukohal, lõplikku otsust seekord siiski veel ei tehta, vaid küsimuse otsustamine jäetakse edaspidisele ajale.

¹ EPost. 1867, nr. 41, lk. 322.

² Sealsamas.

Veidi hiljemini soovitab keegi, kes on koosoleku kirjeldust lugenud, küsimuse lõplikuks lahendamiseks targemate poole pöörduda, öeldes: „Otsuse andjad võivad ükvi õppetud keletundjad ehk keletargad olla, kes selle põhja ja lomo on läbbi urinud ja õiget kirjutust vii meile näitnud“¹. Kõik tõsised keletundjad olevat aga juba ammu vana kirjaviisi nimetanud poolikuks ja puudulikuks.

Võrreldes selle õpetajate koosoleku seisukohati kaks ja pool aastat tagasi Pärnumaal peetud koosoleku otsustega selgub üllatav erinevus. Seal olid kahe kihelkonna õpetajad üksmeelselt uue ortograafia vastu, siin aga peasegu kõik osavõtjad kõnelevad juba uue kirjaviisi poolt. Pealegi on siin tegemist naaberkihelkondadega². Seesugune kiire üleminek uuele kirjaviisile on seletatav just rahvusliku liikumise hoogusega sel maa-alal. Nagu juba varem märgitud, oli nn. Mulgimaa selleks alaks, kus kapitalistlikud tootmissuhted kiiremini kujunesid, kus aga seoses talupoegade majandusliku külje arene-

¹ E. Post. 1867, nr. 44, lk. 348.

² Hurda andmeil oli üks neist kahest kihelkonnast, kus koolmeistrid 1865.a. uue kirjaviisi vastu protesteerisid, Paistu naaberkihelkond Halliste, vrd. eespool lk. 328.

misega ka kodanlik rahvuslik liikumine oli jõulisem. Sammus ju eriti Paistu kihelkond rea rahvusliku liikumise ajajärgu ürituste eesotsas. Uut kirjaviisiigi vaadeldi siin kui üht rahvusliku liikumisega tihe-
dalt seotud nähtust.

Kuid liikumine ei piirdunud, nagu juba eespool selgus, kaugeltki Viljandimaaga. Ka mujalt tuleb teat-
teid, et uus kirjaviis on kiirelt levimas. Huvitav on seejuures märkida, et kui varem kõstrid ja kool-
meistrid olid need, kes Jannseni kombel visalt va-
nast kirjaviisist kinni hoidsid, siis nüüd muutub olukord ja koolmeistrid hakkavad uut kirjaviisi rah-
va hulgas levitama. Nii näiteks jutustab J. Nebocat oma grammatika eessõnas, kuidas ta Kreutzwaldi kir-
jutiste mõjul on saanud uue kirjaviisi pooldeajaks ja levitajaks. Olles saanud 1867.a. Kuuda semina-
ri õppejõuks, olevat ta palunud Vigala praostilt Hartenilt, kes sel ajal oli seminari direktoriks, luba seminaris uut kirjaviisi õpetada. Praost ole-
vat sellekohase nõusoleku andnud. Nii olevat haka-
tud Kuuda seminaris uut kirjaviisi õpetama. Hiljem läinud noored mehed rahva hulka, hakanud ajalehte-
dele kirjutama ja hääli rahva seast uue kirjaviisi kasuks avaldama.

79. Tormilisele 1867. aastale järgneb rahu-

likum 1868. aasta. „Eesti Postimehes“, nagu eespool öeldud, katkeb poleemika. Toimetus märgib, et ta ei taha selleks ajaleheruumi kulutada. Teiselt poolt pihurdab vana kirjaviisi pooldajate sõnavõtte ka nende kaela sadava pilke terav toon, sest kes tahaks siis lasta enese kohta ütelda, et „mõnni teie arrules*f* i 16 tükki tos*f*ina peale loeb“ või et vana kirjaviisi pooldajad ärgu tulgu „awwalikkus seitungis“ targemate tööda laitma, vaid mingi Jeerikusse habet kasvatama ¹.

Ainult küsterlikus „Perno Postimehes“ ilmub veel kirjutisi vana kirjaviisi kaitseks. Nii kirjutab selle ajalehe vana kaastööline C.W. F(reundlich), et tema „ei olle kü*f*le õige teadja ja õigeks teadja“, kuid et ta 44 a. „Eestirahwa juhataja“ on olnud, siis arvab ta, et eestlane ei ütle mitte „Jumal“, vaid „Jumm*al*“, mitte „mina“, vaid „minna“ jne. „Keige selgem arro on jo ikka *f*le, et nenda peab kirjutama, kuidas Eestlane rägib“. Uue kirjaviisi lugemine olevat eestlasele niisama raske kui klaverimängimine. Lisaks olevat uue kirjaviisi puuduseks ka see, et „Eesti eit omma last sel*f*le järrele mitte ei oska õppetada waid selgib ees ja laps tagga järrele, et teine teis*f*est arro ei *f*la“ ². Pealegi muutuvat

¹ Vrd. E. Post. 1867, nr. 15, lk. 115.

² P. Post. 1868, nr. 26, lk. 204.

väärtusetuks kõik senised raamatud, tuhanded piiblid jne.

Kirjutise lõpul on pikk vemmälvärsiline luuletis, millest järgnev katkend:

Some-keel, fe wiiks meid metja,
Wiimfe Wennerigi otja,
Wasto külma Lappimaad
Ilma kerra wiimfed raad;
Wasto külma jeä merd.
Tallinna keel nuttaks werd,
Kui ta fenna fisfe wauks
Nenda ma pealt ärra kauks : - 1

Freundlichi sõnavõtt ergutab ka teisi, kes senini on kartnud pilkamist ja pole julgenud end avaldada. Nii tänavad neli Viljandimaa vallavanemat avalikult Freundlichi, korrates seejuures vana kirjaviisi pooldajate üldist väidet, „et uus kirjutusfe wiis, könne feggafeks teeb, ja nimmelt fellepärraft, et teift wiifi peab kirjutama ja teift wiifi räkima" ².

C.R. Jakobsoni dialoogilise veste „Koolmeister ja koliwannem" eeskujul avaldab ka „Perno Postimees" dialoogi „Mölder Mats ja weskeline Ru/aango

¹ P. Post. 1868, nr. 26, lk. 204.

² P. Post. 1868, nr. 31, lk. 246.

Jaak", mis aga on suunatud uue kirjaviisi vastu ¹.

Toimetus avaldab ka kellegi M.P. kirja, milles autor nuriseb, et uut kirjaviisi tahetavat rahvale asjatult peale suruda. Kui vana kirjaviis on suutnud oma ülesannet täita, milleks siis sundida peale uut, mida olevat raske lugeda. Kui uus kirjaviis kooli tuleb, siis ei tahtvat vanemad oma lapsi enam kooli panna. Uut kirjaviisi ei oskavat keegi lugeda, ei sõjateenistuses olevad mehed, pereisad ega kohtuvanemad. Kes ise tahab uut tarvitada, see tarvitagu, aga jätku teised rahule ².

Viimasele kirjutisele saadab vastuse J. E(glon), kes kummutab M.P. väited, nagu poleks rahvas rahul uue kirjaviisiga, nagu ei tahetavat lapsi kooli panna uue kirjaviisi pärast jne. Ta leiab, et ainult üksikud vanaga harjunud „kirjamehhed“ ei viitsivat uue kirjaviisi üle järele mõtelda, kuid rahvale ei tegevat uus kirjaviis mingeid raskusi. Samuti ei olevat õige, nagu ei tahetavat lapsi uue kirjaviisi pärast kooli panna; ainult rahva vaesus takistavat laste kooliskäimist, mitte kirjaviis. Tema ise olevat ka veel kolm aastat tagasi olnud vana kirjaviisi

¹ P. Post. 1868, nr. 36, lk. 284.

² Vrd. P. Post. 1868, nr. 41, lk. 326.

kütkes, kuid nüüd ta soovib, et ka piibel ja katekismus trükitaks uues kirjaviisis, mis teeb pühakirjagi selgemaks.

Viimase kirja avaldamisega lõpetab ka „Perno Postimees“ oma seekordse poleemika.

80. Jälgides 1866. - 1868.a. poleemilisi kirjutisi võime siin märkida tunduvat erinevust, võrreldes eelmise poleemikaga. Näib, et nüüd on uus kirjaviis kõigile niivõrd tuttav, et seda enam ei tarvitse selgitada. Sellepärast leiame ainult üksikutes kirjutistes veel ühe või teise kirjaviisi k e e - l e l i s t e paremuste või puuduste selgitamist. Uue kirjaviisi pooldajad lähtuvad eeldustest, et uus kirjaviis on parem, ja parem mitte ainult sellepärast, et ta võimaldab paremini kõnet kirjas märkida, vaid sellepärast, et ta on meie „loomulik“ kirjaviis, eesti keelele vastav kirjaviis. „Õige eestlane“ kirjutab uues kirjaviisis, sest see ei ole saksapärase, see ei meenuta orjaaja kütkeid, see on „valguse ja koidu“ kirjaviis. Seda kirjaviisi tarvitavad meie hõimud soomlased, tarvitagem seda ka meie.

Võitlus uue kirjaviisi eest on võitlus minevikuga, feodalismiajast pärinevate harjumustega, orjameelsusega ja silmaringi piiratusega. Rahvusliku liikumise ajajärgule omase hoogsusega asutakse sellepä-

rast naeruvääristama neid, kes veel julgevad kaits-
ta vana kirjaviisi. Ja näemegi, et nende arv kaha-
neb järjekindlalt. Ollakse küll harjunud vanaga,
kuid seda ei julgeta nagu tunnistada, sest kõik tar-
gemad on uue kirjaviisi poolt. Ja rumalana ei tahaks
end meeleldi keegi näidata. Ainus kants, mis varjab
veel vana kirjaviisi, on kirik. Ja siit vanade pas-
torite ja kõster-koolmeistrite ringist ongi pärit
need, kes veel julgevad häält tõsta uue kirjaviisi
vastu. Rahva hulgas, nagu märgib Adamson kirjas Ja-
kobsonile, olevat uue kirjaviisi kõige suuremad vas-
tased vennastekoguduse liikmed ¹.

Pidevalt kasvavad nüüd koos rahvusliku liiku-
mise hoogustumisega ka uue kirjaviisi aktiivsete
propageerijate read. Lisaks Kreutzwaldile, Hurdale,
Jakobsonile ja nende Peterburi sõpradele näeme uue
kirjaviisi eest võitlemas ja avalikult esinemas ter-
vet rida koolmeistreid, näiteks J. Adamsoni, J. Eg-
lonit jt.

Eriti aktiivseks võitluse organiseerijaks sel
ajal kujuneb C.R. Jakobson, kes pidevalt õhutab
koolmeistreid ajakirjanduses sõna võtma, aitab neile

¹Vrd J. Adamson C.R. Jakobsonile 24. IV
1868.

koostada vastavaid artikleid jne. Ilmekalt näeme seda näiteks Jakobsoni ja Adamsoni säilinud kirjavahetusest. Nii kirjutab Jakobson septembris 1867 Adamsonile: „Ma sooviks, et Teie ühe kirja „Postimehele“ kirjutaksite, kus teada annaksite, kuidas teie kihelkonnas lugu uue kirjutamise viisiga on. Seal käib rahvas ise selle peale, et koolis uut kirjutuse viisi õppetakse, rahvas on selle asja omaks asjaks teinud, sest et ta nüüd ära tunneb, et need võerad, Sakstest meie kaela pandud rangid, meie rahvale üksi kahjuks võivad tulla, ja kui meie neid pea maha ei viska, meie kaela saavad katki õeruma, nenda et meie pärast oma kirjavaraga mitte edasi, vaid tagasi saame käima”¹.

Jakobsoni soovi kohaselt avaldaski Adamson „Eesti Postimehes“ vastava kirjutise Paistu koolmeistrite otsusest koolis tarvitada uut kirjaviisi (vrd. eespool, lk. 364).

Kui Freundlich ja neli vallavanemat „Perno Postimehes“ oma pahameelt avaldavad uue kirjaviisi üle, siis teeb Jakobson Adamsonile ülesandeks leida nendest valdadest mõni noorem uue kirjaviisi pooldaja, kes avalikult protesteeriks tagurlike valla-

¹ C.R. Jakobson J. Adamsonile 30.IX 1867.

vanemate seisukoha vastu, märkides, et kõik nooremad pooldavat vaimuharimist, mis „võib aga üksi loomuliku kirjutamise viisi teel ssigneda“. Et vastavalt uue kirjaviisi pooldajail kergem oleks ajalehes oma seisukohta avaldada, kirjutab Jakobson ise soovitava protestikirja eeskuju valmis ja saadab Adamsonile. Kas ei läinud aga Adamsonil korda leida soovitavaid protesteerijaid või ei avaldanud „Perno Postimees“ nende kirja, kuid seekord jäi kavatsatud protestikiri ilmunuta.

Ka Kreutzwald jälgib pidevalt ajakirjanduses ilmuvaid kirjutisi ja teateid uue kirjaviisi levimisest. Tõsist meelepaha valmistavad talle sellised mahajäänud õpetajad, nagu seda on koolmeister Laur, kes Viljandi koolmeistrite-konverentsil kaitses vana kirjaviisi. Kirjas Koidulale märgib ta, et selliste napakate inimeste vastu ei tule teaduslikkude põhjendustega astuda, vaid nende vastu tuleb võidelda pilkega, neid rahva naeruks tehes. Kreutzwald ongi kirjutanud „Jututoas“ avaldamiseks vastava veste, kardab ainult, et tsensor ei lase seda läbi ¹.

¹ P.R. Kreutzwald L. Koidulale 3. XI 1868, KrKKv I, lk. 291 - 292. Veste ilmumise kohta puuduvad andmed.

Kõige enam valmistab aga Kreutzwaldile paha-
meelt siiski Jannsen, kes hoolimata uue kirjaviisi
uldisest võidukäigust oma ajalehes siiski ei julge
loobuda vanast. Kreutzwald kirjutab Koidulale, et
tal viha pärast harjased peas püsti tõusnud, kui ta
„Postimehes“ J. A(damsoni) kirjutise puhul leidnud
toimetuse märkuse, et toimetus „lugejate pärast“
olevat kirjutise kirjaviisi muutnud. Kreutzwald üt-
leb sel puhul: „O m a g a tehku igamees, mis ta
tahab, aga võõra o m a d u s t ei ole kellelgi
luba m o o n d a m a minna, ülepea nüüd, kus
juba üks Liivimaa mustkuub (Hansen) tunnistab ! ku-
da võit viimaks ommetegi t õ e , s.o. uue kätte
peab jääma“¹. Kuid Jannsen ei talita nii ainult
Adamsoni kirjutisega, vaid kõikide ajalehele saade-
tud töödega. Koidula kirjutab selle kohta: „Seitun-
gide k i r j u t a j a d hoiavad kõigest jõust
oma õigusest kinni, kelle järele läkitatud kirjasi
oma lehe tarvitust mõõda tohtida kärpida ehk kir-
jakuube vahetada: ma kardan, et selle poolt kellegi
heaks järele ei saaks annetama“². Et Jannsen tõesti

¹ F.R. Kreutzwald L. Koidulale 24. I 1868,
vrd. Kr_K_Kv. I, lk. 59.

² L. Koidula F.R. Kreutzwaldile 5. II 1868,
Kr_K_Kv. I, lk. 66.

uldiselt nii talitab, selle kinnituseks on ka asjaolu, et Jannsen Jakobsoni „Kooli lugemise raamatu“ ilmumise puhul kaks pala sellest lugemikust (nr. 84 ja 85) ka „Eesti Postimehe“ lisas avaldas, kuid mitte uues, vaid vanas kirjaviisis ¹. On arusaadav, et selline talitusviis asetab Jannseni uue kirjaviisi kõige ägedamate vastaste leeri, hoolimata Jannseni kinnitusest, et ta uut kirjaviisi peab õigemaks.

Samuti kui Jannsen on vanale kirjaviisile truu ka omaaegne Jannseni õpetaja K. Körber, kes 1867.a. avaldas väikese saksakeelse eesti keele grammatika „Kleine Ehstnische Hand-Grammatik“, milles ta rakedab piibli, lauluraamatu ja Hupeli ortograafiat, öeldes, et „alles siis, kui piibel uues kirjaviisis trükitakse - mille eest meid Issand oma halastuses kaitsku, meid ja meie järglasi - alles siis peame alistuma ebameeldivale kirjaviisile, aga mitte enne“ ².

Et tagurlik balti-saksa ringkond nüüd ka kir-

¹ Vrd. Eesti Postimehe Jutotubba 1867, nr. 43.

² K. K ö r b e r , Kleine Ehstnische Hand-Grammatik, Dorpat 1867, lk. 3.

javiisiküsimuse osatähtsust eestlaste rahvuslikus liikumises on taibanud, seda kinnitavad sakslaste kirjutised, milledes uue kirjaviisi propageerijaid nimetatakse noor-eestlasteks ¹, omistatakse eestlastele püüet mitte ainult soome kirjaviisi tarvitusele võtta, vaid ka poliitiliselt soomlastega ühineda jne. Nii olevat - nagu Jakobson kirjutab Adamsonile - pastor Hansen Riia ajalehes kirjutanud, et eestlased tahtvat üht „Wenevalitsusest lahutud seaduskonda asutada, ehk ennast poliitika asjades Soomlaste külge soovida“. Jakobson märgib, et seesugust mõtet pole ühelgi eestlasel olnud, sest soome keele eeskujuks võtmine ei tähenda ometi mingi uue riigi loomist. Seesugused mõtted võivad olla neil, kes tahavad meie maad Saksamaa külge liita ja sellepärast püüavad haritud eestlasi oma teelt laimamisega kõrvaldada ².

81. Ajalehtedes esinenud poleemika ja õpetajate koosolekute otsuste järgi võiks arvata, et 1867. ja 1868.a. uus kirjaviis on juba üldist poole-

¹ Vrd. L. Koidula F.R. Kreutzwaldile
3. VI 1868, Kr K Kv I, lk. 233, 234.

² C.R. Jakobson J. Adamsonile
5. V 1868.

hoidu leidnud. On ju õige, et koolides oli Viljandi-
maal ja mõnel pool mujalgi (näit. Kuuda seminaris
Läänemaal) uus kirjaviis tarvitusele võetud, kuid
kui jälgida sel ajal ilmunud trükiseid, siis ei ole
üldpilt ka nüüd kuigi rõõmustavalt paranenud.

Ajalehed, nagu nägime eespool, pidasid mitme-
sugustel kaalutlustel kasulikuks vana kirjaviisi säi-
litada. Kalendrid, mis vahepeal olid ilmunud uues,
on jälle siirdunud tagasi vanale kirjaviisile (Gres-
seli oma täiesti, Lindforsi oma osaliselt). Isegi
„Tarto Kalender“, mida oli toimetanud ÕES, on 1867.
a. ilmunud millegipärast vanas, kuigi nii enne kui
ka pärast selles kalendris on tarvitatud uut kirja-
viisi. Ainult mõned üksikud kalendrid on jäänud veel
uue kirjaviisi juurde (näit. Eestirahva Kasuline Ka-
lender“ ja ka „Maarahva Kasuline Kalender“, mil-
ledest viimane ka vahepeal oli lühemat aega vanas
kirjaviisis ilmunud).

Ka ilmunud raamatute ülevaade ei paku rõõmus-
tavat pilti. Kandvamaks kirjameheks, kes tarvitab
oma teostes uut kirjaviisi, on C.R. Jakobson
(„Uus Aabitsa-raamat“, „Kooli lugemise raamat“ I,
1867, „Veikene geograafia“ I - III, 1868). Peale
C.R. Jakobsoni võib nimetada veel C.E. Malmi („Rap-
la Kirik Harjumaal“ 1868) ja M. Jakobsoni („Kooli-

laste raamat" 1868). Märkida tuleb ka luuletajat F. Kuhlbarši, kelle esimene kogu „Wastje laulo ja kannel" (1863) oli ilmunud lõuna-eesti murdes ja vanas kirjaviisis, järgmine kogu „Laulik koolis ja kodus" (1868) ilmus aga juba uues kirjaviisis ja ühises üldestiliselt tarvitusele tulnud rahvuslikus kirjakeeles. Seega uue kirjaviisi tarvituseletulek on kõige tihedamas seoses rahvusliku kirja-keele kujunemisega.

Märgatav on uues kirjaviisis ilmunud teoste arvu suurenemine 1868.a. Üldiselt aga moodustavad need trükised siiski ainult väikese murdosa (kuni $\frac{1}{5}$) kõigist trükitud teostest.

82. Lõpuke olgu lähemalt peatunud veel uue kirjaviisi küsimuste teoreetilistel käsitlelustel.

Nagu juba varemalt märgitud, ei olnud uue kirjaviisi tarvitamine olnud kaugeltki ühtlane. Ühelt poolt oli uue kirjaviisi põhiseisukohad fikseerinud Ahrens oma grammatikas, millele - kui mitte arvestada üksikuid kõrvalekaldumisi - toetus põhijoontes ka Hurt oma „Lühikeses õpetuses". Teiselt poolt oli eriti klusiilide tarvitamises eri rada sammuud Kreutzwald, keda toetasid näiteks Bertram ja mõnel määral ka Reinthal.

Nüüd võtab uue kirjaviisi põhiküsimuse, ni-

melt klusiilide märkimise küsimuse kohta pikemalt sõna C.R. Jakobson, avaldades 1867.a. „Eesti Postimehe“ 14. nr-s artikli „Weel mõnni sõnna uet kirjutamisje wiigt. Raskehealeliied (kõwwad) kononantid (healeta tähhed) p, t, k“¹.

Siin märgib Jakobson, et uue kirjaviisi levimist takistavat teataval määral p, t, k kirjutamisest küsimus. Tema arvates ei olewat ÕES-i poolt antud juhised päris õiged. Ta kirjutab selle kohta: „Meie saame kohe nägema, et meie niihästi omma keele loomu järel, kui ka Soome kirjutamise põhja peal seisest p, t, k tähte õiguse pärast ükski nenda tohime kirjutada, kuidas see meie vana kirjutamise viisis sündis, see on: ühe ühekordse vokaali taga ikka kahekordselt; mitte : hakata, hüpata, möte, vaid hakkata, hüppata, mötte, n. n. e. - Neid tähti siin ühekordselt kirjutada, on õpp. „Eestiselts“ seepärast nõu annud, et ka kirjas vahet soovis teha nende sõnade vahel, keda kõnes pea terava, pea kerge rõhuga, s.o. heale peale langemisega välja üteltakse.

¹ Toimetus on selle Jakobsoni kirjutise autori soovil erandlikult avaldanud uues kirjaviisis, tehes selle kohta vastava märkuse. See on arvata-vasti esimene kirjutis, mis „Eesti Postimehes“ on ilmunud uues kirjaviisis.

Selle seaduse kasu aga ei ole suur, sest et ta mitte kõikide sõnade ja tähtede kohta ei kõlba, ehk meie peaks siis ka : m e t s a ladvad ja m e t t s a minema, r a h v a s t õppetama ja r a h h v a s t juttu tegema, n. n. e. kirjutama, mis sugugi korda ei lähe. Segadus aga, mis sest seadusest tuleb, on lõpmata" ¹. Suurem hulk rahvast ei oskavat klusiilide välteid õigesti märkida, nad kipuvad ka teisi häälikuid samuti märkima, näit. kullid asemel kulid jne. Ka Kreutzwald tarvitavat mitmes oma raamatus (näit. „Angervaksades“ jm.) klusiile vana viisi, s.o. alati kahe tähega märgitult. Ja rahvale meeldivat seesugune märkimisviis. Sellepärast arvab Jakobson, et nende kolme tähe kohta tuleks uus kirjaviis ümber muuta.

Oma väidete toetuseks toob ta soome keele. Ta märgib: „Igatüke õpetud keeletundja teab, et konsonandid b, d ja g õiguse pärast meie keele kohta võerad on " ². Kõige vanemates tekstides olevat p, t, k (tulko, olko). Vana kirjaviisi ajal olevat segadus tulnud, olevat keelde toodud saksa b, d, g, nüüd ei olevat võimalik neid enam välja heita. „Kus

¹ E_Post. 1867, nr. 14, lk. 105, 106.

² Sealsamas, lk. 106.

meie b, d, g kirjutame, seal kirjutavad Soomlased p, t, k, ning nattuke kõvemalt kui meie b, d, g, loevad, kus aga kõva p, t, k räägitakse, seal kirjutavad naad kaks tukki järestiku (Käki kukkuu)" ¹. Isegi lapi keelest toob C.R. Jakobson lisanäiteid. Et soome kirjaviisiga ühtlust saavutada, tulevat ka meil soomlaste eeskujul kirjutada pp, tt, kk, mitte p, t, k. „Üksi seal tuleksivad meil siis need konsonantid ühekordse vokaali taga ühekordselt kirjutada, kus naad pehmed on; seepärast mitte : takka järele, kottust ärra, vaid taka järele, kotust ära, n.n.e. Nenda ka : j ü g i on sügav ja j ö k e astuma, l a g i on kõrge ja l a k e lendama; kangas l i g u n e b ja kangas pandi l i k u , t u b a on soe ja t u p a astuma, s ö d a on väljas ja s ö t a minema, a b i on tarvis ja a p i tulema, n. n. e." ².

Lahtiseks jätab ta küsimuse, kuidas eristada sel puhul konsonantide teist ja kolmandat vältet. Ta arvab, et „oleks kõige sündsam, selle tähe peale, kelle kaela rõhk langeb, ühe veikese triipsu teha" ³.

¹ E. Post. 1867, nr. 14, lk. 106.

² Sealsamas, lk. 107.

³ Sealsamas.

Nii võiks kirjutada näiteks: vakka panema, linna sõitma jne.

Jakobson, lähtudes ühelt poolt sellest, et meil klusiilide tarvitamises valitses teatav kõi-kuvus, ja püüdes teiselt poolt ühtlustada ja kergenda eesti ortograafilist süsteemi, teeb peaaegu samasuguse ettepaneku, nagu 1860.a. „Inlandis“ oli teinud Bertram (vrd. eespool, lk. 272). Ta leiab, et kui me teisi pikki konsonante kirjutame kahe tähega, hoolimata sellest kas nad on teises või kolmandas vältes (linna rahvas, läks linna), siis peaksime sedasama tegema ka klusiilidega. See olevat mitte ainult süsteemipärasem ja didaktiliselt otstarbekam, vaid ka enam „soome, see on oma keele loomuse põhja peal“. Seejuures jätab ta aga arvestamata, et soome keeles pikkadel konsonantidel puudub vahe teise ja kolmanda välte vahel.

Jättes kõrvale võimaluse kirjas eristada klusiilide teist ja kolmandat välidet, missugust võimalust olid kasutanud Ahrens ja Hurt (vaga, vaka, vakka), ei pea aga Jakobson võimalikuks nende sõnade illatiivis, kus tüves on b, d, g, kirjutada klusiili kahekordse tähega, kuigi see vastaks hääli-

damisele, vaid eelistab siin soome keele ja Ahrensi¹ eeskujul tarvitada ühekordset klusiilimärki. Seega kirjutab ta tupa, koku, mitte aga tuppa, kokku, sest nominatiivis on tuba, kogu. Nii jätab Jakobson kõrvale foneetilise printsiibi, mida uue kirjaviisi puhul oli eriti rõhutatud, ja kirjutab näiteks ainsuse illatiivis käte, vete, mitmuse genitiivis aga kätte, vette.

Jakobson rakendas oma kirjaviisi ligi kümme-kond aastat (1867 - 1877) oma teostes ja kirjutistes. Üldisemalt tarvitati siiski ÕES-i poolt soovitatud kirjaviisi, mille tarvitamisele ka Jakobson ise hiljem siirdus.

Kreutzwald, kellele teatavasti klusiilide märkimine alati oli raskusi teinud ja kes kord oli kaldunud ühekordse klusiili eelistamisele (näiteks töös „Paar sammokest rändamise-tee“ (1853)), teinekord aga jällegi eelistanud kahekordse klusiili tarvitamist (näiteks „Sippelgas“), arvab, et Jakobsoni kirjaviis soodustab uue kirjaviisi tarvituselevõttu,

¹ Ahrens, tarvitades kogu - koku, mäge - mäke, käte jne. toetub lisaks soome keelele (ko-koon, käteen) ka rannamurdele, kus puudub geminatsioon. Vrd. E. A h r e n s , Grammatik 1853, lk. 69, 70.

sest „et uue ja vana vahe mitte nii väga silma ei paista”¹. Täiel määral aga ka Kreutzwald ei poolda Jakobsoni kirjaviisi, märkides Jakobsoni artikli puhul: „Mis C.R. J. kõva konsonantide kirjutamisest Postimehe lehes räägib, on osalt tõsi, osalt vale; mõnes kohas on nende kahekordselt kirjutamine loomulikult tarvis, teises kohas asjata, nõnda kui kott, kotisuu ja pane kotti, ehk sepp, sepa koda ja ma otsisin seppa. Kes osava kõrvaga jutu rahva suust kuulab, leiab neid vahesi. – Ainuke kasu, mis konsonantide kahekordsest kirjutamisest võiks tulla, oleks nõdrade heaks, kes esiotsalt uue kirjutamise viisiga hõlpsamalt läbi saaksid”².

Kuigi Jakobsoni kirjaviis, kui kõrvale jätta illatiivi märkimine, mõnel määral oleks lihtsustanud „nõtradele” uue kirjaviisi tarvitamist, ei leidnud see siiski kuigi suurel määral poolehoidu.

Lõpuks olgu märgitud, et ka Mihkel Veske, kes alles 1866.a. oli uut kirjaviisi hakkanud tarvita-

¹ F.R. Kreutzwald C.R. Jakobsonile „Uue Aabitse-raamatu” ilmumise puhul 2. VI 1867, vrd. E. Kirj. 1910, nr. 3, lk. 94.

² F.R. Kreutzwald J. Adamsonile (dateerimata, kas 1867 või 1868).

ma, samuti varsti kõrvale hakkas kalduma ÕES-i poolt soovitatud ortograafilistest normidest ja juba 1867. a. oma puhtfoneetilisest ortograafiast hakkas kõnelema. Kuid M. Veske ortograafiast lähemalt hiljem.

Ü l e m i n e k u a e g

a a s t a i l 1869 - 1871

83. Lauulupeo-aasta tähistab eesti rahvusliku liikumise esimest tõusu, eesti tõrkava kultuurielu esimest puhkemist. Tõrkab laiemates rahvahulkades rahvuslik teadvus. Rahvas oli muutunud vastuvõtlikuks uutele ideedele.

Seda olukorda suutis osavalt kasutada C.R. Jakobson. Vaevalt olid „Eesti Postimehes“ lauulupeo kirjeldused jõudnud lõppeda, kui Jakobson avaldas siin oma artikli „Missugune kirjutamise viis saab võitma, kas vana ehk uus loomulik viis ?“ Artiklis annab Jakobson ülevaate sellest, kuidas umbes 30 aastat tagasi olevat hakatud mõtlema kirjaviisi parandamisele ja kuidas Ahrens ja Kreutzwald olnud siin esimesed teerajajad. Resoluutselt kinnitab ta: „... iga uus asi tahab aega, kui ta läbi peab tun-

gima, ja meie loomulik kirjutamise viis on kaksküm-
mend aastat seks aega tahtnud. Nüüd aga on see aeg
lõppend, sest sellepoolet, et see võitlemine nüüd
otsas on, ei ole kellegil mõistlikul Eestlasel enam
kaksipidi mõtlemist" ¹.

Üksikasjaliselt teateerib ta Kreutzwaldi sõ-
nu „Sippelga“ eessõnast (vt. eespool, lk. 280 -
284), milles viimane selgitas vana kirjaviisi vöö-
rapärasust ja näitas uue kirjaviisi vastaseid. Eda-
si annab ta lühikese ülevaate neist, kes uut kirja-
viisi rakendasid, mainides peale Kreutzwaldi siin
veel Hurta, Hasselblatti, Weizenbergi ja Malmi. Ta
leiab, et peapõhjuseks, miks uus kirjaviis ei levi-
nud, oli see, et kõik kooliraamatud olid senini
kirjutatud vanas. Nüüd olevat olukord ka selles
suhtes paranenud. Lisaks tema poolt väljaantud „Uue-
le Aabitsaraamatule“ ja „Kooli lugemise raamatule“
olevat mullu (1868) ilmunud veel tema „Veikene
geograafia“, Kuhlbarši „Laulik koolis ja kodus“ ja
M. Jakobsoni „Koolilaste raamat“, kus isegi kate-
kismus sees olevat. Eriti optimistlik on C.R. Ja-
kobson aga 1869.a. suhtes. Ta sõnab: „Mullu aasta
oli loomuliku kirjutamise viisis kirjutud raamatute

¹ E. Post. 1869, nr. 33, lk. 121.

hulk jo kaunis kasvanud, ja tänavu ? - Jah, tänavu võib meie armas laulik Kreutzwald ennast sest rõõmutada, et ta oma heas püüdmises kindlaste seisma on jäänud, sest tänavu on jo võit meie poolt. Umbes 120 trükipoognat on uue aastast seie maani eesti raamatuid trükkitud, ja neist on ligi 80 poognat (kõik suuremad ja paremad raamatud) loomulikus viisis kirjutud. Nende seas on ka Joh. W. Jannseni väljaantud raamat: „Eesti Postimehe õhtukõned“. Mitmed kirjutajad, kes seiemaani vanal viisil kirjutasid, on tänavu jo loomulikus viisis lasknud trükkida. Peale selle teame, et sügiseni veel kaks sedaliiki raamatut välja saavad tulema, kes ühtekoku ligi 40 poognat suured on”¹.

Mis puutub Jakobsoni poolt siin esitatud statistikasse, siis näib see liiga optimistlikult olevat võetud. Tegelikult ilmus, kui võtta arvuliselt, ainult umbes $\frac{1}{5}$ sel aastal trükitud raamatuid uues kirjaviisis. Et aga mõned kirjamehed (näit. Brandt, „Kolm kuninga poega“) tõesti siirdusid uue kirjaviisi tarvitamisele, see vastab tõeale.

Edasi jutustab Jakobson, et tema aabitsaid ligi 2000 ja lugemikke 3000 on ära müüdud, seega

¹ E. Post. 1869, nr. 33, lk. 121.

ligi 5000 last saavad juba õpetust uues kirjaviis-
sis. Olevat terveid kihelkondi, kus õpetatakse
uues kirjaviisis, samuti tarvitavat seminaris
uut. Igauks pidavat ise märkama, missugune kirja-
viis võidab.

Lõpul küsib ta, mis saab neist, kes uue kir-
javiisi vastu on. Ja ta vastab, et need jäävad teis-
test kõigis asjus maha, sest nad ei saa ju jälgida
paremat kirjandust.

Ei saavat küll keegi kellelegi peale sundida
uut kirjaviisi, kuid tema soovib, et suguvennad jä-
taksid vana kiusu. „Kirjutamise viisi seadmine ja
parandamine on õppetud meeste asi, seda peame nende
hooleks jätma. Kõik eesti õppetud mehed kirjutavad
loomulikus viisis. Ärge ommeti tehkem oma vaenlastele
seda rõõmu, et naad merd iseenese keskes lahus näh-
vad ... Ühe sõnaga: Loomulik kirjutamise viis
s a a b võitma ja p e a b võitma, sellepärast
aitagem igauks omalt poolt ühes, et ta ka kohe
i g a l p o o l ja õ i g e p e a saaks võit-
ma”¹.

Selles ülevaates konstateerib Jakobson, et
uus kirjaviis on juba võitnud ja pole põhjust sel-
lele enam vastu seista. Isegi need, kes senini kõi-

¹ E_Post. 1869, nr. 33, lk. 122.

ge visamalt on vastu pannud, nagu Jannsen, on nüüd hakanud tarvitama uut kirjaviisi oma töödes. Toime- tus on käesolevagi kirjutise avaldanud kogu ulatu- ses (pealkiri kaasa arvatud) uues kirjaviisis ja on isegi omapoolse uues kirjaviisis kirjutatud soo- vituse artiklile lisandanud, soovitades seda Pe- terburist saadetud artiklit lugeda ning märkides, et ainult „vana h a r j u m i n e ” takistavat veel uue kirjaviisi lugemist.

Jakobson juhib oma kirjutises ühtlasi tähele- panu sellele, et vastuseis uuele kirjaviisile on kuritegu oma rahvuse vastu ning et sellest tunne- vad rõõmu ainult meie vaenlased, s.o. balti-saksa mõisnikud ja nende teenrid, kes tahaksid näha „merd lahue”, eestlasi omavahel tulitsemas. Viimane Jakobsoni vihje on sellele suunatud, et ka konser- vatiiv-klerikaalse suuna esindajaid, kes senini olid visalt püsinud vana kirjaviisi kütkeis, õhuta- da uue kirjaviisi tarvitamisele. Nagu teame, see mõnel määral annabki tulemusi.

Sel ajal seoses rahvusliku liikumise hoogus- tumisega toimuvat kiiret üleminekut uuele kirjavii- sile iseloomustab võrdlemisi hästi Kreutzwald oma kirjas J. Krohnile 1869.a. kevadel. Jutustades eesti uudistest kirjutab ta: „Edasi tuleb esitada

tähelepandava märkimisväärsusena hr. Jannseni „Eesti Postimehe õhtukõnesid“, tuntud autori uute jutustuste kogukest, ja nimelt (kuulake ! kuulake !) kirjutatult u u e s eesti kirjaviisis. See ütleb juba midagi, kui üks konservatiivse leeriga peajuhte jookseb vaenlase juurde üle ! Sellisel kummalisel ajal võidakse viimaks üle elada ka veel seda imet, et Eesti Posti- ja Põllomees mõne aasta pärast lõpuks hakkab sööma kapsasuppi, millesse ta varem niipalju oli sulitanud. On igatahes tähelepanuväärne, et juba mõnda aega on peaaegu lõppenud äge sõim u u e n d a j a t e vastu ja konservatiivne „Postimees“ on isegi m u u t m a t u l t ära trükinud tema lehele uues kirjaviisis kirjutatud artiklid, kuna sellised saadetised eelmistel aastatel reeglipäraselt kõigepealt vanasse kirjaviisi suruti”¹.

84. Kuigi nüüd olukord on põhjalikult muutunud ja uuele kirjaviisile vastuvaidlejate hulk on väheseks jäänud, leidub siiski veel üks, kes julgeb Jakobsonile avalikult vastu rääkida. See on omaaegne „Koli-ramatu“ autor ja veendunud vana kirjaviisi pooldaja pastor Schwartz sen. Tema ei saa ra-

¹ F.R. Kreutzwald J. Krohnile 21.III/2.IV 1869.

hul olla Jakobsoni järsu tooniga, mis „rikkub ... armastust ja rahho“, ja samuti tema väitega, et vana kirjaviisi pooldajad olevat rumalad ja ei soovivat rahvale head. Lausa vale olevat aga, et vana kirjaviisi pooldajad ei saa lugeda uut kirjaviisi: iga tark inimene võivat uut kirjaviisi lugeda, kuigi ta seda ei salli. Samuti ei olevat tõsi, et „võitleminne nüüd otsas ja võit jubba uue kirjutamis/e wiisi poolt on; jelt le kudetud uus wiis ei jela veel kindla põhja peal“. Nimelt polevat mingit ühtlast uut kirjaviisi, vaid igauks kirjutavat eri viisil. Kreutzwald ja Jakobson käskivat „healega tähte paristiku panna, kui silb wennitud on,“ s.o. pikki vokaale kahe tähega märkida, kuid Wiedemann ei pidavat seda õigeks. Wiedemann tarvitavat tähte *z*, Kreutzwald ja Jakobson samades sõnades aga *s-i*, Jakobson on geograafiaõpikus võtnud tarvitusele tähe *f*, teised aga ei pooldavat seda jne. Seetõttu ei olevat üldse võimalik ütelda, missugune nendest uutest kirjaviisidest on võitnud. Pealegi ei olevat ka Jakobsoni arvestus õige, sest Wiedemanni sõnaraamat (124 poognat) olevat hoopis teises kirjaviihis, mitte aga Jakobsoni kirjaviihis.

Schwartz leiab, et see asi ei olevat üldse tüli väärt, sest olevat väga tarku rahvaid, nagu seda

on inglased ja prantselased, kelle kirjaviis aga olevat pöörane. Ei olevat see, kes uut kirjaviisi ei poolda, kaugeltki veel rahva vaenlane. Oluline olevat rahva valgustamine, sest „iggaüks, kes targa õppetamise ja kirja läbbi puab, rahwa t waino walguſe pole ſata, on Eestirahwa ſõbber, kirjotago temma ue ehk wanna wiſi järrele. Sepärast pallume kõigest süddameſt : tehkem rahho" ¹.

85. Schwartzi pastorlik rahuettepanek provotseerib Jakobsoni siiski vastama. Tema saawat ju aru, et Schwartz ei mõista noorte uuendustetaotlusi, kuid ometi pidawat ta mõningaid Schwartzi väiteid kummutama. Ja nii selgitabki ta Schwartzile, et nii tema, Kreutzwald kui ka Wiedemann seiswat „Ahrensiſt kinnitud põhja peal". Wiedemann olevat veel hiljuti kinnitanud, et Ahrensi viis olevat eesti loomulik kirjutamise viis. Oma teaduslikes töödes tarvitab Wiedemann küll täpsemat märkimisviisi (näit. z jt.), kuid rahvaraamatutes ei soovita ta seda. Kui Wiedemann kirjutaks rahvaraamatu, siis tarvitaks tema samuti seda kirjaviisi mida Kreutzwaldki. Ainus erinevus uue kirjaviisi tarvitajate vahel olevat p, t, k

¹ E Post. 1869, nr. 37, lk. 136.

kirjutamises, kus ühed (Jakobsoni arvates germaani keelte mõjul) tarvitavad kord ühe-, kord kahekordset tähte, teised aga (soome keelte põhjal) kirjutavad neid samuti kui teisi pikki konsonante. Tema lootvat, et viimased võidavad, ja soovitavat seda teed.

Soome keele põhjal seletabki ta oma kirjaviisi. Ta leiab, et sõnades „o n n i uks” ja „o n n i panema” ei olewat mitte mitmesugune „h e a l e r õ h k”, vaid „s õ n a j ä t - k u p i k k u s”. Lähtudes soome keelest kaldub ta ekslikult arvamusele, et ka eesti keeles erinevus on peamiselt teise silbi vokaali pikkuses, mida ta nii märgib: „o n - n i uks” ja „o n - n i panema”, „o k - k a s puu” ja „o k - k â pist”.

Kui, nagu Jakobson märgib, „sõnajätkude pikkus ennast üksi vokaalide pikkuse järgi muudab, ja konsonantid sellepoolet kui raamiks ümber on”¹, siis on loomulik, et Jakobson alati nõuab geminaatkonsonantide märkimist kahe tähega. Samuti kui pikad n, m, l, r, s kirjutatakse alati vokaalide vahel esimese silbi lühikese vokaali järel kahekordselt,

¹ EPost. 1869, nr. 41, lk. 154.

nii tuleb Jakobsoni arvates märkida ka p, t, k -d. Sellepärast kirjutab ta: kulli pesa, kannu kaas, kotti suu, kuppu laskja jne., samuti kulli laskma, kannu kallama, kuppu laskma jne., kusjuures harilikus kirjas pikkusemärk jäetavat pane-mata. Sellest üldkirjaviisist olevat 10 - 15 eran-dit, kus on tüves b, d, g ja kus sellepärast il-latiivis tulevat tarvitada ühekordselt p, t, k -d. (tupa, lake, kupu jt., vrd. eespool, lk. 384, 385). See märkimisviis olevat kasulik, sest see võimalda-vat eristada näit. õlgi kupu köitma ja kuppu laskma jne. ¹.

Nagu selgub, on Jakobson enam kui ükski meie keelemeestest taotlenud soomepärasust meie kirja-viisis, jättes isegi täiesti arvestamata eesti väl-tevahelduse. Sellega kaldus Jakobson omakorda härr-musse.

Jakobsoni poleemika Schwartziga jääbki viima-seks sellelaadiliseks vaidluseks kirjaviisi üle. Näib, et Jakobsoni sõnad une kirjaviisi võidust olid nii veenvad, et ajakirjanduses neile enam vas-tu ei vaieldud. Jakobson lõpetab oma kirjutise sõ-nadega: „ ... noor sugu, jää oma edasipütämises

¹ Vrd. E. Post. 1869, nr. 41, lk. 153, 154.

kindlaks, siis on võit sinu päralt ja p e a b ka sinu päralt jääma" ¹.

Jakobson kasutas Schwartzi sõnavõttu ühelt poolt selleks, et kinnitada uue kirjaviisi ühtsust, teiselt poolt aga selleks, et selgitada oma ettepanekut pikkade klusiilide märkimise kohta ja püüda lugejaid veenda, et see on veelgi soomepärasem kui senine uus kirjaviis, milles klusiilide märkimine tema arvates olevat saksapärase.

86. Kreutzwald peab Schwartzi esinemist rumaluseks ja arvab, et Schwartziga vaidlemisel ei ole mõtet. Kirjas C.R. Jakobsonile märgib ta sel puhul: „Mispärast olete hilja aegu jälle erilaste pesa külge puutunud? Murjanide valgekspesemise seepi ei ole tänini veel kuskil keedetud? Et vana auväärt M u s t (s.o. J.G. Schwartz - A.K.) kalmu künka ligidal veel oma roostetanud odaga pimelaste sõjaväe hulka astub, pean ma kahetsema, sest et siin vanuse nõdrus suurem süüdlane on kui mehike ise. Kes meil keelest nii v ä h e , ja keeleseadusest m i d a g i ei tunne, peaks paremine vait olema kui oma rumalust rahva ette kandma. Meil ei ole Inglise ja Prantslaste kirjutamise viisiga midagi te-

¹ E Post. 1869, nr. 41, lk. 154.

gemist, niisama vähe Sakslaste k. viisiga. Kõigu
nemad igauks nõnda kudas tahavad, aga lasku ka meid
nõnda küia kui m e i e t a h a m e ja kuda
loomulikult tee meil kõige siledam näitab. Ei ole
maailmas veel ükski t õ s i n d u s tuulde läi-
nud, sest et tõel visa vaim sees elab, kes seda va-
lusamast põlema süttib, mida rohkem vaenlased tuld
kustutada püüavad. - Juba leiame mitmes kihelkon-
nas, kelle hingekarjatsed kõigetigedamad vastanikud
on, rahva keskel uuenduse idud kasvamas. Valguse te-
ra tungib kõige pisemast mulgust pimeda tuppa" ¹.

Samasugust kindlat usku uue kirjaviisi või-
dusse väljendab Kreutzwald ka kirjas Koidulale. Kui
Koidula kartust avaldab, kas Hurda poolt kavatsatud
ueele ajalehele ei ole takistuseks uus kirjaviis,
siis vastab Kreutzwald: „Teie tondikartust uue kir-
javiisi pärast minul ei ole. Vanast väetid õpetajad
nagu vanem Schwartz ja mõned üksikud halliks läinud
lambapead rahva hulgast, neid ei või õiguse pärast
lugejateks arvata, niisuguseid sõõdikuid on rohelis-
te ja valgete lehtede küljes igal pool. - Aga see
„täisealine põlv“, nõrkemata meeltega inimesed ! -

¹ F.R. Kreutzwald C.R. Jakobsonile 14. XI
1869, E Kirj. 1910, nr. 3, lk. 96.

need ei lase ennast kirjaviisist kuskilgi pahanda-
da" Koidula kahtluste peletamiseks lisab
Kreutzwald: „Või ei näi Teile see asjaolu küllalt
tähtsana, et Eestimaa Kirjanduse Seltsi eesti osa-
kond eesotsas 3 nimeka pastoriga avalikult kuulu-
tas: kõike nende poolt väljaantavat lasevad nad
trükkida uues kirjaviisis" ¹.

Viimase vihjega juhib Kreutzwald tähelepanu
sellele, et Eestimaa Kirjanduse Selts, mille juha-
tusse kuulusid mitmed uut kirjaviisi pooldavad pas-
torid, otsustas hakata uues kirjaviisis välja andma
mitte ainult uuemaid, vaid ka vanemaid töid, näi-
teks O.W. Masingu kirjutisi. Selle kohta toob
„Eesti Postimees" järgmise teate: „Tallinna „Õppe-
tud kirjaſeltſi liikmed" on ennestes ſeas üht
E e s t i k i r j a l i s t e k o n d a a s ſ u t a -
nud, kelle e e ſ t ſ e i ſ u ſ e keskel tutwaid nimmeſid
loeme, nago : õpp. õpp. Malm, Haſ ſ elblatt (Karru-
ſelt), Kentmann, koliõpp. Nocks etc. kes eesti-
kele tundmiſes ommale enne jubba a u ſ at nimme wal-
mistanud. Kirjalistekond tahhab meie ue ſ õnnakirja
i ſ a, Dr. Wiedemanni nõu peale, parrandatud kirja-

F.R. Kreutzwald L. Koidulale 1. X 1869,
Kr. K. Kv I, lk. 391, 392.

wifi wäljalaotamife eest jõudo möda hoolt kanda ja algab fellega, et uema kirjadega kous ka wannemaid, nimmelt Otto Willem Mafingi kirja*f*i, jälle trükki tahhab anda, felle nimme al: „Wanna ja uut Eestirahwa aeawiteks”¹.

87. Nii kui varemalt, nii toetasid ka nüüd Vene Teaduste Akadeemia ringkonnad pidevalt uut kirjaviisi. Peale Sjögreni surma hakkas teatavasti F.J. Wiedemann lähemalt eesti keele küsimustega tegelema. Juba Ahrensi grammatika teise trüki puhul 1855.a. Teaduste Akadeemiale esitatud kirjutises „Ueber die neueste Behandlung der ehstnischen grammatik”² asub Wiedemann otsustavalt uut kirjaviisi pooldavale seisukohale. Ka oma hilisemates kirjutistes rõhutab Wiedemann korduvalt, et vana kirjaviis on eksiteele*vi*iv ja tekitab raskusi eesti keele lugemisel. Eriti teravalt tunnetab Wiedemann vana kirjaviisi puudusi oma suure saksa-eesti sõnaraamatu jaoks materjali kogudes. Ta peatub oma uurimisreisidel korduvalt Võrus Kreutzwaldi juures, et Kreutzwald peale muu aitaks tal selgitada, kuidas

¹ E. Post. 1869, nr. 39, lk. 147.

² Ilmunud 1856.a. Vene Teaduste Akadeemia bulletäänis nr. 3 - 7.

hääldatakse teatavaid eesti sõnu, mis pärinevad varasematest käsikirjalistest kogudest ja millede hääldust ei ole võimalik vana kirjaviisi põhjal kindlaks määrata ¹.

1869.a. ilmus Wiedemannilt kauaaegse uurimistöö viljana „Ehstnisch-deutsches Wörterbuch“, mille eessõnas Wiedemann ühtlasi puudutab ka oma sõnaraamatu ortograafiat. Ta märgib, et oma sõnaraamatus tarvitatud märkimisviisiga ei tahtvat ta mingit uut eesti keele ortograafiat esitada. Rahvale määratud raamatute kirjaviisi küsimustes üksmeelsele seisukohale jõudmine jäägu eesti kirjameeste eneste hooleks. Teaduslikes töödes aga on vaja keele fonetiliselt täpset märkimist, et ka need oskaksid lugeda, kes keelt ei oska. Nii on Ahrensi eeskujul lühikesele vokaalile järgnevad üksikkonsonandid eristatud geminaatidest, mida vana kirjaviis ei võimaldanud eristada, kuid pikad vokaalid ei ole märgitud kahe tähega, vaid pikkuse tähistamiseks on tarvitatud joont vokaali kohal. Palataalnasaal on mär-

¹ Selle kohta vrd. näit. Wiedemanni kirjutist „Inlandis“ 1861, nr. 49, samuti korduvaid märkmeid kirjavahetuses (F.J. Wiedemann F.R. Kreutzwaldile 5. V 1861, 27. III 1862, 29. XII 1866).

gitud n-ga, terav s tähega z, diftong kaareke-
sega ja palatalisatsioon vastava palatalisatsiooni-
märgiga (ṇ, ḷ, ṣ jne.) ¹. Seega on Wiedemann
puhtteadusliku täpsuse huvides tarvitanud erinevat
transkriptsiooni, mis mõnevõrra oli täpsem uuest
kirjaviisist, kuid mis eesti keele kvantiteedisuh-
teid märkis isegi puudulikumalt, kui seda tegi
O.W. Masing oma kavatsatud sõnastikus (vrd. eespool,
lk. 92, 93).

Oma erineva transkriptsiooni tarvituselevõtmise
õigustuseks kirjutab akad. Wiedemann Kreutzwaldile
juba 1866. aastal: „Kus ühe keele ortograafias
selline anarhia valitseb nagu eesti keeles, seal pi-
dasin ma seda enam õigustatuks oma ortograafiat tar-
vitada, eriti kui ma deklareerin, et ma seda rakendan
ainult keeleteaduslikuks otstarbeks, et ma kellelki
ei nõua selle omaksvõtmist ja et ma peaksin isegi
täiesti mõttetuks, kui nii tahetaks kirjutada eesti
rahvale“ ².

Nagu C.R. Jakobson päris õigesti märkis, ei
olnud Wiedemanni ortograafia mõeldud eesti kirja-
keeles üldiselt tarvitamiseks, vaid oli määratud ai-

¹ F. J. W i e d e m a n n , Ehstnisch-
deutsches Wörterbuch, St. Petersburg 1869, lk. IV.

² F.J. Wiedemann F.R. Kreutzwaldile
29. XII 1866.

nult puhtteaduslikes töödes rakendamiseks. Sellepärast oli ka Schwartzi väide, nagu oleks siin tegemist uue kirjaviisi eri teisendiga, täiesti alusetu.

88. Et ajakirjanduses uued küsimused, eriti emakeelse keskkooli asutamise küsimused teravamalt päevakorrale kerkivad, siis jääb kirjaviis tagaplaanile. Ainult ajuti vilksatavad mõned teated kirjaviisist ajaleheveergudel. Uue kirjaviisi võidus ei kahelda, kuid üleminek uuele toimub siiski õige visalt. Klerikaalsed ringkonnad pooldavad põhiliselt ikkagi vana ja ka vanema põlve lugejaskond ei taha kergesti loobuda harjumuspärasest kirjaviisist. Pealegi tekitab isegi mõningaile kirjamestele uue kirjaviisi tarvitamine esialgu veel raskusi, kuigi uue kirjaviisi aluseid korduvalt oli selgitatud. Nii näiteks E.W. Schneideri raamatukese „Veike külvi mees“ arvustaja (-p) heidab autorile ette järjekindluse pundumist, lausudes: „Seda aga peame igatühe raamatu kirjutaja käast pärima, et ta ühel viisil, kas ues ehk vanas kirja viisis kirjutab; aga ei mitte ühte ja sedasama sõna mitmed viisi. Mis arvab üks õppija laps, kui ta omas lugemise raamatus ühte sõna siin nõnda ja teisest kohas teisest viisi kirjutatud leiab? Üks kindlus peab

ometigi igal pool ja isiäranis selles olema, mis meie lastele õpetame ja anname" ¹.

Autori õigustuseks, aga ühtlasi ka ajajärgu kirjaviisi iseloomustuseks ütleb arvustusele vastaja (P.G.): „Kirja wiifi wõi ortographie pärast peame j edda ütlema, et jelle jekka nüüd otse kui pärmil pantud, et ta kõikide pead jeggab ja praego iggäuks õigeks arwab, kuidas ta kirjutab, nõnda kui: üks kirjutab parrandatud, teine parrandamata ja kolmas nende wahhel keskmiist wiifi" ².

Loomulikult püüti seda „keskmist viisi" vältida, kuid siiski kipub see esinema nii raamatuis, kalendreis kui ka ajalehtedes (esialgu peamiselt uues kirjaviisis kirjutatud artiklis vigade näol). Sagedasem on sel ajal nähtus, et ajalehes või kalendris on üks kirjutis vanas, teine uues. Nii näeme, et juba „Eesti Postimeheski" on autori soovil neil aastail esinemas uuekirjaviisilisi kirjutisi. Samasugust kirjut esinemust võime märgata ka mõningais kalendreis. Nii on näiteks Lindforsi „Eesti Maarahva Kalendri" 1869 - 1871.a. jutuosas üks jutt vanas, teine uues. Seesugune kirjaviis on tingitud loomulikult ka sel-

¹ E. Post. 1870, nr. 21, lk. 84.

² Sealsamas, nr. 26, lk. 104.

lest, et neil aastail ka lugejaskond on kaheksugune: vanem põlv eelistab vana, noorem aga juba uut kirjaviisi.

89. Veendudes, et uus kirjaviis ikka enam ja enam levib ja et vana kirjaviisi säilitamine võiks ajalehele kahju tuua, hakkab ka Jannsen ettevalmistusi tegema uuele kirjaviisile siirdumiseks. Selleks otsustab ta 1871.a. alguses „Eesti Postimehe lisalehe“ toimetamise usaldada J. Hurdale ja seda välja andma hakata uues kirjaviisis, säilitades aga „Eesti Postimehes“ eneses veel vana kirjaviisi.

Lisalehe 2. numbris avaldab Hurt kirjutise „Lisalehe keele pärast“, milles ta selgitab oma vaateid kirjakeelele. Ta ütleb: „Mõnele näitab lisalehe keel ehk väga isemoodi, aga isemoodi on tänapäev iga Eesti kirjamehe keel. Mina senna parata midagi ei või ... Et need mitu kümmend keelemurret, mis nüüd Eesti raamatutes leiame, viimati kõik ühtekokko sulavad ja neist üks ainus kõigilt pruugitav kirjakeel väljatuleb, usun mina niisama kui iga mees, kes kirjakeelte saamist tähele on pannud. Aga enne sulamist on meil veel väga soovida, et metalli, kellest uus kirjakeel valada tuleb, tubliste seletatakse ja lahotatakse. „Eesti Postimehe“ lisaleht tahab ka omalt poolt seletada ja lahotada, niipaljo

kui mõistab ja ruum kannab" ¹. Seega tõstab Hurt siin rahvuskeele kujunemise küsimuse üles, rõhutades seejuures eriti eri murrete sugemete tungimist põhjaeesti keskmurde baasil kord-korralt kindlamat kuju omandavasse rahvuskeelde.

Kirjaviisiküsimust käsitleb Hurt „Lisalehe” 7. numbris artiklis „Veel Lisalehe keele pärast”, kus ta jätkab oma seisukohtade selgitamist. Ta vastab siin neile, kes uut kirjaviisi ei sallinud ja selle tarvitamist eesti keele solkimiseks peavad, et see pole mingi solkimine, vaid mõistlik ja loomulik keele parandamine. Teisiti kirjutada olevat võimatu sellel, kes eesti keele loomu ja seadusi tunneb. Et praegune uus ortograafia õige on, selle kinnituseks on Kreutzwaldi, Jakobsoni ja teiste tuntud eesti kirjameeste tööd, mis kõik on kirjutatud uues kirjaviisis. Ja nii, nagu varem Kreutzwald, Jakobson jt. oma kirjutistes väitsid, nii kinnitab ka Hurt, et ainult harimatud ei saa aru uue kirjaviisi paremustest: „Et uus kirjutamise viis tõeste täielisem, kui vana, peaksivad nüüd ommeti kõik teadma ja tunnistama, kes koolitatud mehe nime tahavad kanda”.

Ja kui lõpuks mõned ütlevat, et „Sina ei kir-

¹ E. Post. Lisaleht 1871, nr. 2, lk. 12.

jota mitte ükski uut viisi, vaid kõige uuemat viisi ja see on meile kõige enam meelt vasta", siis mõnab ta seda ja lausub, et tal olevat „oma jago põhja” oma „iseäralist rada” käia. Ühtlasi põhjendab ta neid peamiselt morfoloogilist laadi erinevusi, näiteks vajadust vahet teha vormide nagu (sina) elasid, elaksid ja (nemad) elasivad, elaksivad, elatakse, istutakse ja elatakse, istutatakse vahel jne. Seejuures on tähelepandav, et ta eelistab lõuna-eesti joonte toomist kirjakeelde, soovitas tarvitada ea asemel ää-d sõnades nagu hea, pea, samuti järgsilpide o-d (kulo) jm.

Oma arvamuse keele kohta, mis samuti võiks ka ortograafia kohta kehtiv olla, väljendab ta järgmiselt: „On sõnadel iga iseäralise tähenduse kohta ka oma iseäraline nägo, siis on keel rikas; peab üksainus ütlus mitu tähendust ära täitma, siis on see vaesuse täht ja sünnitab mõnikord segadust”¹.

Et põhja-eesti keskmurdele toetuvale rahvuslikule kirjakeelele juba küllaltki kindel alus oli pandud Masingu, Paehlmanni, Kreutzwaldi, Jakobsoni jt. töödega, siis tekitasid Hurda poolt soovitatud lõunaeestilisused õigustatud meelepaha. Kreutzwald

¹ E. Post. lisalet 1871, nr. 7, lk. 42

nuriseb Hurda keeletarvituse üle ja kirjutab Koidulale 1871.a. veebruaris, et Hurda ortograafilised uuendused ei olevat kõige õnnelikumad. Nii mõnigi Hurda kodumurde joon ei sobivat tallinna murdesse, mis ometi peab aluseks saama tulevasele kirjakeelele. „Milleks ja missuguse häda pärast peaksime meie oma juba-st tema joba kasuks loobuma? Tema ja Jakobson oma järelkäijatega kirjutagu pealegi tõine ja tõised, meie jääme, samuti nagu meie esivanemadki, e juurde, sest meie kõrv ei kuule rahvakeeles siin mingit muud häälikut”¹.

Ühes teises kirjas Koidulale mäistab Kreutzwald Hurda uuendused veelgi teravamalt hukka, lähenedes küsimusele ühtse rahvuskeele seisukohalt. Kreutzwald ütleb, pöördudes Koidula poole: „Ütelge ise, mu armas laps, mis vilja võib niisugusest tegevusiist kasvada, kui igauks, kes vanast kiriku-keele kirjaviisist lahkuib, eri teed hakkab käima? Sellest hoopis rääkimata, et uue kirjaviisi vastasid meile õigusega ette hakkavad heitma, et meil kindlat korda ei ole, on suurem häda algajatel, kes

¹ F.R. Kreutzwald L. Koidulale 16. II 1871, Kr K Kv II, lk. 153.

tahavad uue kirjaviisiga tutvuda, nüüd aga ei tea, kust nad kindlat teejuhti peavad leidma. Eriti just selle pärast ei pea ma Hurda uuendusi praegusel üleminekuperioodil sugugi kohaseks, mitte mina üksi, vaid ka veel teised palju targemad inimesed" ¹.

On huvitav, et täiesti samasuguseid etteheiteid Hurdale teeb ka Jakobson, kes ise teatavasti samuti oli esinenud oma eri seisukohtadega. Jakobson kirjutab kirjas Adamsonile: „Ka ei ole mul meele järele, et ta korruga nii kangesti Ahrensi keelest kõrvale läheb. Sel viisil meie kirjamehed milleski ühte ei või sündida. Sest igal ühel on oma asi, mikspärast ta teisiti kirjutab, ja kui iga noor kirjamees jälle uusi seadusi teeb, siis ei või nii pea leppimisest juttu olla. Kui vana täitsa vale ei ole, siis peab teda auustama. Nüüd ei jää meile muud järele teha, kui oodata, missugune kirjapruuk kõige enam rahva sekka jõuab tungida ja missugust edaspidi kõige ennam kirjameestest vasta võetakse, kunni valitsusele jõuab" ².

¹ F.R. Kreutzwald L. Koidulale, 28. IV 1871, Kr. K. Kv II, lk. 178.

² C.R. Jakobson J. Adamsonile 20. I 1871.

Tendents oma ortograafilisi erijooni esitada. mis avaldus Jakobsoni ja Hurda keelelises tegevuses, esineb kahjuks ka hiljem teistegi keelemneste juures ja pidurdab tunduvalt ühise ja ühtse rahvusliku kirjakeele kujunemist.

90. Et aastail 1869 - 1871 kapitalismi arenemisest tingitud rahvuslik liikumine väga elav oli, siis kajastus see küllalt ilmekalt ka rahvusliku liikumisega seoses oleva uue kirjaviisi tarvitusele tulekus. Nagu eespool näidatud, kadus sel ajajärgul terav avalik võitlus uue kirjaviisi vastu. Uus kirjaviis leidis üldist tunnustust, tungis koolidesse ja kirjandusse, selle tarvitamist hakati pidama eduliseks nähtuseks.

Seda uue kirjaviisi võidukäiku kajastab ilmekalt ka nende aastate kirjandus. Ilmub rida teoseid Kreutzwaldilt, Jakobsonilt, Malmilt ja Kuhlbarsilt. Nii ilmusid neil aastail Kreutzwaldilt „Lühikene seletus Kalevipoja laulude sisust“ 1869, „Tuletorn“ 1871, „Rahunurme lilled“ 1871, Jakobsonilt „Teadus ja seadus põllul“ I 1869, „Kolm isamaa kõnet“ 1870, „Lauliku C.R. Linnutaja laulud“ 1870, Malmilt „Vana ja uut“ 1870 ja K. Mummelt ning F. Kuhlbarsilt „Kuulsad waimulikud Segakoorid“. Lisaks autoritele, kes juba varem olid oma töid

avaldanud uues kirjaviisis, ilmub rida teoseid autoreilt, kes nüüd esmakordselt avaldavad oma töid uues kirjaviisis. Sellistest töödest on eespool mainitud Jannseni „Eesti Postimehe õhtukõnesid“ 1869 ja võiks nimetada ka Jannseni poolt väljaantud juttu „Martiniiko ja Korsika“ 1869. Edasi võib märkida J. Pärna, kellelt ilmusid „Õistlik majapidaja ja lastekasvataja“ 1869 ja „Muistena jutud noore rahvale“ 1871, F. Brandt'i, kellelt sel ajal ilmusid uues kirjaviisis jutt „Kolm kuninga poega“ 1869 ja luuletuskogu „Teine Eesti õõpik“ 1870, G. Blumbergi („Juhataja kodu ja isamaa tundmisele“ 1871) jt.

Uues kirjaviisis on ilmunud peamiselt ilmlikud jutud ja kooliõpikud, kuna vaimuliku kirjanduse alal on endiselt domineerimas vana kirjaviis. Siiski võib märkida, et nüüd uus kirjaviis on suutnud tungida ka juba kirikukirjandusse. Sellest jutustab J. Nebo-cat: „Esimese vaimuliku raamatu uue kirjaviisi peal „Dr. Martin Lutheruse katekismus biblisalmidega“ laaksin mina 1869 oma kuluga Tallinnas trükkida. Selle raamatu pärast soovis Dr. Kreutzwald mulle õnne, kui „esimesele, kes pühakirjaraamatut julend uue kirjaviisi peal kirjutada.“¹ Vaimulikke lau-

¹ J. N e b o c a t , „Kündja“, Eesti keele-õpetus, Tartu ja Riia. 1884, lk. V.

le sisaldasid eespoolmainitud Mumme-Kuhlbarši „Knulsad Vaimulikud Segakoorid“ (1871) ja J. Nebocati „Hosianna ! Kiriklikud koorilaulud“ (1870).

Nagu selgub toodud ülevaatest, mis ei ole kaugeltki ammendav, on uuekirjaviisiliste teoste arv nüüd järsult kasvanud. Arvulises ülekaalus on aga nüüdki veel vanakirjaviisilised väljaanded. Ka ajakirjandus, nagu eespool märgitud, säilitas veel vana kirjaviisi. Ning isegi rida kalendreid püsis kas täielikult või osaliselt veel vana kirjaviisi kütkeis (näit. Gresseli „Eestima rahwa Kalender“, „Eesti rahwa mõnnus Kalender“ jt.).

U u e k i r j a v i i s i

v ö i d u l e p ä ä s

1872 - 1875

91. Olukord 1870.a. järel näis olevat juba küps uue kirjaviisi täielikuks võidulepääsemiseks. Oli vaja ainult mingit tugevat tõuget, mis oleks soodustanud uue kirjaviisi ulatuslikumat ja kiiremat levimist, mingit ühist autoriteetset otsust, mis oleks kaotanud igasugused kahtlused, oleks olnud

teataval määral vormiliseks aluseks uuele kirjaviisile üleminekuks. Seesugune oodatud tõuge tuli äsja asutatud Eesti Kirjameeste Seltsilt.

Eesti Kirjameeste Selts, esinedes rahvusliku liikumise ühe avaldusvormina, oli määratud küll rahva kultuuri eestikeelse kirjanduse väljaandmise kau-
du tõstma, kuid ta kujunes ühtlasi ka eesti rahvus-
keele arendamist ja ühtlustamist suunavaks asutiseks. Juba Seltsi esimesel koosolekul avaldati soovi, et järgmisel korral Hurt kõneleks eesti kirjakeelest. Teisel koosolekul 30. juunil 1872.a. kõnelebki Seltsi president Hurt kõigepealt Seltsi ülesannetest, rõhutades vajadust „Eesti kirja keelt harida, teda täielisemaks ja ühetasasemaks teha“¹.

Kolmanda päevakorrapunktina „tegi president seletust Eesti kirjakeelest, tema praegustest puudustest ja tema parandamisest edespäi“. Hurda poolt selgitatud küsimusi kaaluti koosolekul ja lõpuks tehti iga küsimuse kohta otsus. Et kirjaviisiküsimus põlevamaid oli, siis võttis Hurt selle päevakorda esimeseks. Selts teeb sel puhul järgmise otsuse: „Vaanast õigestikirjutamise viisist tuleb lahkuda ja Selts

¹ E. Km. S-i aastaraamat 1873, lk. 73.

saab oma kirjades üksi uut parandatud viisi pruukima" ¹. Koosolek oli uue kirjaviisi vajalikkuse küsimuses täiesti ükameelne. Nagu koosoleku protokolliis märgitakse, tekitas vaidlusi ainult pikkade vokaalide märkimise küsimus. Mõned liikmed ei pooldanud pikkade vokaalide märkimist kahe tähega (maa, keel) ja soovitasid akad. Wiedemanni eeskujul pikki vokaale märkida vastava kriipsuga tähe kohal (mā, kētma). Enamik oli aga sellele ettepanekule vastu, sest kriipsud tegevat kirja kirjuks, kirjutamise raskemaks ja rasmatute trükkimise kallimaks. Leitakse, et pika vokaali märkimine kahe tähega on kergem, lugeda selgem, uldiselt juba tuttav ja ka mõnes teises keeles tarvitusel. Sellepärast otsustatakse ka selles küsimuses jääda endise märkimisviisi juurde, s.o. pikki vokaale märkida endiselt kahe tähega. Pikkade klusiilide märkimise küsimust, milles teatavasti Jakobson ja Hurt olid eri seisukohtadel, aga sel puhul üldse üles ei tõstatatud.

Eesti Kirjameeste Seltsi otsusel, mis oli kehtiv eelkõige Seltsi enese väljaannete kohta, oli aga

¹ EKMS-i aastaraamat 1873, lk. 73; vrd. selle kohta ka J. Hurda kirja EKMS-ile 22. II 1872; Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad, Tartu 1939, lk. 104.

teatavasti suurem kaal ja selle otsuse mõju ulatus üle Seltsi piiride.

Küsimuste otsustamisel arvestati ka soome keelt, näit. otsuse puhul tarvitada Hurda ettepanekul h-d ea asemel (pää, päästma) ja tarvitada h-d sõna algul (hirm, hool) ¹.

92. Kirjaviisiküsimuse otsustamisel oli suur mõju. See avaldub kõigepealt selleaegseis trükiseis.

Huvitav on seda üleminekut uuele kirjaviisile jälgida „Eesti Postimehe“ veergudel. Kuigi Jannsen oli oma raamatuis juba mõnda aastat tarvitanud uut kirjaviisi, ei julgenud ta seda teha ajalehes.

Mäletatavasti oli Jannsen taibanud uue kirjavii si kindlamat põhja juba 1865.a. Avalikult võttis ta uue kirjaviisi kaitseks sõna 1866.a. (vrd. eespool, lk. 346) ja esimese uuekirjavii silise artikli C.R. Jakobsonilt avaldab ta autori soovil 1867.a. (vrd. eespool, lk. 381). Ta ise püüab end vabandada Jakobsoni ees, et ta ei saavat lugejate pärast siirduda uuele kirjaviisile. Ise tarvitab ta toimetuse joonealuses märkuses uut kirjaviisi esmakordselt 1869.a. (nr. 33). Lisalehes tuli uus kir-

¹ Vrd. E. K. S-i aastaraamat 1873, lk. 74 - 77.

javiis tarvitusele 1871.a. Rohkem hakkab uuekirjaviisilisi artikleid ajalehes ilmuma 1872.a. esimesel poolel. Viimane vanas kirjaviisis esitatud number ilmub 28. juunil. Otsus uue kirjaviisi tarvituselevõtmise kohta tehti 30. juunil ja järgmine „Eesti Postimehe“ number 5. juulist on juba uues kirjaviisis. Kuid ka nüüd ei toimu see üleminek järsult. Algul on ajalehe nimetus veel endiselt „Nädalaleht“ ja suurem osa kuulutusi on veel vanas kirjaviisis. Juuli lõpuks on aga kuulutused juba kõik uues ja 6. detsembril saab ajaleht endale ka uuekirjaviisilise pealkirja. Seega oli üleminek toimunud tasa ja targu.

Uue kirjaviisi tarvitamises pole ajalehe artiklis täielikku ühtlust: tarvitatakse nii Jakobsoni (võttame, ütelnud) kui ka Hurda (õpetada, äraütelnud) ortograafiat. Ebaühtlus kirjaviisi alal näib süvenevat. „Postimehe“ 31. numbris peab toimetuse kurtma: „Mis auustud kirjasaatja Eesti k i r - j a k e e l e ja tema p õ h j u s e üle kaebab, on terve tõi. Selle poolest on asi veel väga puudulik ja segane. Nii mittu kogudust, nii mittu keelt ja kirjaviisi, ja igamees arvab omal õiguse olevad ja teisi eksivad. Nõnda ei või ega pea se jo mitte igaveste jääma, vaid Eesti-rahval, rääkigu igamees oma

kodopaikus kuidas ja mil viisil ta ilal harjunud on, peab ka oma kirjakeele ollema, mis teda ühendab ja igast ühest mõistetud ja pruugitud saab" ¹. Toimetus arvab, et Kirjameeste Selts selle eest hoolitseb, kuid esialgu takistavat see, et Wiedemanni suur grammatika ei ole veel valmis.

93. Kuid nagu selgub, ei suuda Eesti Kirjameeste Seltski siin olukorda muuta, sest Seltsis eneses tekib varsti kirjaviisi suhtes veelgi eriarvamus. Nimelt esineb Seltsi neljandal koosolekul (13. VI 1873) Mihkel Veske täiesti uute ortograafiliste ettepanekutega, mis uue kirjaviisi tarvitamiseks veelgi kirjumaks muudavad.

M. Veske, kes õppis Leipzigis, oli juba 1867. aastal hakanud juurdlema eesti ortograafia küsimuste üle ja jõudnud veendumusele, et ka uus kirjaviis, mille tarvitamisele ta alles eelmisel aastal oli siirdunud ², ei võimalda eesti keelt hääldamisparaselt kirja panna. Nii kirjutab ta 1867.a. oktoobris Kõlerile: „Mina saan seda uut kirjutamise viisi veel

¹ E. Post. 1872, nr. 31, lk. 174.

² Nagu selgub M. Veske kirjavahetusest J.

Adamsoniga, hakkas Veske uut kirjaviisi oma kirjades tarvitama alles 1866.a. lõpul.

parandama. Ma kirjutan vihhm, genetiv vihma, akusat. vihhma, väljas, välja, välja ..." ¹.

Hurt, tunnustades küll vahet sõnade nagu välja ja välja, kirja ja kirrja, põhja ja põhja hääldamises, ei pea otstarbekaks neid erinevusi kirjas märkida. Ta leiab, et uuel kirjaviisil on küll ka omad puudused, kuid et kirja ei tohi siiski liiga keerukaks muuta. „Kõik peenikesed vahed ka kirjas, mis r a h v a l e pakutakse, tähendada, ei ole heaks kiita. Kiri saaks kirjuks ja õigest kirjutamise õppimine liht külamehel liig raskeks" ².

Ka Kreutzwald ei poolda Veske poolt soovitatud puhtfoneetilist kirjaviisi. Ta ütleb: „Mis Teile Eesti õigest kirjutamisest räägite on omalt kohalt kõik tõsine, seal juures ei tohi meie aga mitte äraunustada, et säherdust Ortographia veel kuskil rahvas seas ei leita, mis läbi kõik peenikesed vahed nõnda võiks kirjas jälle anda, kuda üks teraselt tähele pannes kõrv neid rahva suust oli kuulnud. Ja niisugusi peened järkusi ei ole meil kogunist tarvis, niikaua kui sellega läbi saame, mis praegune parandamine jalule oli seadnud" ³.

¹ M. Veske J. Kölerile 26. X 1867.

² J. Hurt M. Veskele 1. XII 1867.

³ F.R. Kreutzwald M. Veskele ^{12/}24.I 1868.

Hoolimata vastuseisust ei loobu Veske mõttest, et eesti keele välteid tuleb kirjas täpsemalt märkida, kui seda võimaldab uus kirjaviis. Oma väitekirjas „Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes“ 1872 kasutab ta kolmanda välte häälikute märkimiseks eri märki, näiteks ill. sā⁵ni (gen. sāni), gen. oi⁵na (nom. oinas), ma-inf. tall⁵ama, ill. linn⁵a, sil⁵ma, ah⁵jo, gen. lam⁵ba, kin⁵da, kas⁵te, kit⁵sa, ill. ap⁵i, kät⁵e, sõt⁵a jne. ¹. Seda foneetilist transkriptsiooni ta kirjakeeles otseselt ei soovita tarvitada, pidades seda liiga raskeks, kuid kolmanda välte märkimisest kirjas ta ei loobu. Saates oma sõbrale ja endisele õpetajale J. Adamsonile oma väitekirja märgib ta: „Saa saad nüha, et Eesti keel healde poolest rikkam on kui seda seni ajani peeti, ja see tuleb veel tema suuremaks kiituseks. Kuidas need healed tähtede läbi kõige paremini üleskirjutud peavad saama, on teine asi, aga kirrja peavad nemad vastu võetud saama“ ².

¹ Vrd. M. V e s k e , Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik, Leipzig 1872, lk. 7-13.

² M. Veske J. Adamsonile 21. XII 1872.

Olles kaitsnud oma väitekirja ja tagasi tulnud kodumaale, esineb M. Veske 1873.a. suvel Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul ettepanekuga, et kolmandat väldet tuleks ka liithäälikutes märkida kahe tähega. Sel puhul tekib koosolekul vaidlus, kus esitatakse väga mitmesuguseid ettepanekuid kolmanda välte hääliku märkimiseks. Et need ettepanekud küllaltki iseloomulikud on sellele ebakindlusele, mis sel ajal valitses veel kirjaviisiküsimustes, olgu siin esitatud vastav katkend koosoleku protokollist.

Dr. Veske andis nüüd nõuaks - näituseks - gen. „karja“ ühe „r“ga ning indef. „karja“ kahe „r“ga (karrja) kirjutada. C. R. J. tahtis (histooria põhja peal) gen. „karja“ aga indef. „karjâ“ kirjutada. P. J. H. arvas rõhumärgi kõige paremaks hääle kindluse tähendajaks, mis järke „karja“ ning „kärja“ kirjutada tuleks. B. arvas mõtlemise märgi kõige tulusamaks puuduja pookstawi tähendajaks, mis järke „karja“ ning „kar-ja“ kirjutama peaks, n.n.e. Aga et küsimus sügav ning mõtted tema üle alles kohalt selgumata, jättis Selts ta üle vaidlemise ning otsusevõtmise selle aja peäle, kus Dr. Wiedemann oma grammatika läbi teed ajanud saab olema”¹.

¹ EKMS-i aastaraamat 1873, lk. 81.

Olukord ei parane ka hiljem. Teatavasti jätkab Veske oma ettepaneku kaitsmist ja lisaks esitatakse uuegi ettepanekuid. Nii esineb Seltsi kaheksandal koosolekul 26. ja 27. septembril 1875.a. A. Grenzstein ettekandega keele ja kirja üle, kus ta esitab täiesti uue ortograafia, mille aluseks on: „Igal häälel, mis keeles elab, on õigus omale kirjas üht' märki enese jaoks nõuda“¹.

Paralleelselt Mihkel Veskega esitas ka Põide pastor N. Nolcken oma saaremurdelises „Aabitsaraamat“ (Aabitsaraamat. Lu'u õppimise teine jägu. Kuressaare 1873) ja sellele selgituseks kirjutatud „Aabitsaraamatu sissejuhatuses“ (Aabitsaraamatu sissejuhatuse. Lastele koolitajate õpetuseks ülespannud. Kuressaares 1873) katse tarvitada eesti keeles võimalikult hääldamisjärjest ortograafiat. Oma „Aabitsaraamatu sissejuhatuses“ ütleb Nolcken, et ta uut kirjaviiši, mis laste lugemaõppimist hõlbustab, veel omakorda „uiendanud“ on, ja nimelt selle poolest, et ta ka teise ja kolmanda välte ehk „pitka ja venitatud“ hääle, rõhutu ja rõhumata kokku sulatud hääle, ja rõhutu ja rõhumata ka-

¹ EKms-i aastaraamat 1875, lk. 99.

h e k o r d s e umbheli vahel" ¹ olevat vahet kir-
jas püüab märkida, näit. s a a d a mees siia -
maa'p või meest kätte s a a a d a ; t a l l i
poiss - poiss läks t a l l l i ; l a u l u
kannel - ei maa'p kuule l a u u l u ; samuti
a r m u pärast - heida a r r m u jne. Kuigi
Nolcken üldiselt hääldusele vastavalt kolmandat väl-
det märgib, esineb tal siiski märkimisel ka rohkesti
järjekindlusetusi ja vigu, näit. (asetus) l a a e -
v a , s i r r p , p a l l k jne.

On loomulik, et tegelikku keeletarvitust need
katsed, teoreetilised arutlused ja ettepanekud kuigi
palju ei mõjusta. Jätkub endiselt võitlus ikkagi eel-
kõige vana ja uue kirjaviisi vahel, kusjuures vana
kirjaviis on küllaltki visa taanduma.

Missugune oli olukord eesti keele ortograafia
alal sel ajal, selle kohta annab teatava kujutluse ka
J. Krohn oma keeleõpikus „Viron Kielioppi Suomalai-
sille" (1872), milles ta märgib, et nüüd hakkevad eest-
lased küll enam tarvitama soome kirjaviisi, kuid enami-
kus eesti raamatuid tarvitatakse ometigi veel vana

¹ N. N o l c k e n , Aabitsaraamatu sisse-
juhatus, Kuresaare 1873, lk. 8.

täiesti ebaloomulikku ortograafiat ¹.

94. Kuigi Wiedemann liialdab, väites, et isegi 70-ndates aastates puudub veel ühine eesti rahvuslik kirjakeel ja et igatks kirjutab oma kodumurde keeles, on Wiedemannil siiski mõnel määral õigus, kui ta ütleb: „Eesti kirjakeel on praegu, nagu märgitud, käärimise ja segaduse astmel, ja teist, nimelt selginemise ja fikseerumise astet tuleb veel oodata“ ².

Kõige enam see käärimine, nagu sellele juba varem oli tähelepanu juhitud, avaldus ortograafias. Oli küll selge, et seoses eesti rahvuse kujunemisega ka kirjakeel peab ühtlustuma ja fikseeruma, kuid just ühisele rahvuskeelele püüdisi iga keeleteadlane soovitada sobivaimat ortograafiat. Nii tekkis ootuspärase ühtlase uue kirjaviisi asemele rida erijoontega ortograafiaid.

Eesti Kirjameeste Selts, nagu selgub Hurda sissejuhatavast kõnest, seadiski keele alal üheks oma ülesandeks kirjakeelt ühtlustada. Seda ühtlusta-

¹ Vrd. J. K r o h n , Viron kielioppi Suomalaisille, Helsingi 1872, lk. 48.

² Dr. F. W i e d e m a n n , Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache, VhGEG VII, 1, lk. 63, 64.

mist peab hädavajalikuks ka Kreutzwald, kuigi ta kaugeltki nõus ei ole kõikide EKMS-i otsustega. Ta kirjutab EKMS-i otsuste kohta 1873. aasta „Eesti rahva Kasulise Kalendri“ lisas: „Igal mehel on omad mõted ja isetahtmised, mis vistist nõnda loodud on, ja keski tõisele pahaks panna ei tohi, sest et temaga seesamasugune lugu on ja ükski meist paremat ei sooviks, kui et kõik rahvas meie pilli järel tantsima hakkaks. Rahu armastuse pärast püüan mõnekorra paremat täadmist vasta järel anda, ehk küll tahtjate õigus nõdra jalgade pääl seisab. Säherdust lepituse ohvrit olen ka tühna enam kui pool vasta meelt isamaa altarile viinud, kui noore „Eesti Kirjameeste Seltsi“ ja tema presitendi soovimist mõõda sääduseks tõstetud ea asemelle hää kirjutun, ehk küll minu lühikesel ja nõdral mõistusel võimata on äratunda, mis tulu Eestirahvale sellest uuendamisest kasvab, ehk mis häda pärast kõik Tallinnamaa keele rahvas oma kirjutamise õigust sellespärast peab ära kautama, et Soomlased ja Tartlased ükslased sõnad tõisile räägivad ja kirjutavad kui nemad. Võib olla, et iga-mehe kõrv kõige kaunimaks häälitsemiseks arvab, mis tema kätki ümbert kõrva kuulub, aga kas temal sel-

lepärast kohe õigus on antud, tõistelt sedasama nõuda ? ... Et „Eesti Kirjameeste Selts“ vana kirjutamise viisi ja uue kriipsude kirjutamise üle surmakohut on mõistnud, selle eest peame temale tänu andma ja saab kõik rahvas teda edespidi tänama, niipea kui nemad kunstlikust kütkest pääsevad, mis seie saadik nende silmaseletamist on keelanud. Saab rahvas aega mööda allaealiste kingadest välja astuma ja selgest teadma, mis ta tahab ja õigusega tahta tohib, siis peavad ka kõige visamad vana kirjutamise viisist kinnipidajad järel andma, kui mitte muidu, siis ommetegi leiva palukese sunnitusel. - Viimaks ei saa kiriklikul kirjadel paremat lugu olema, kui Eesti postimehel, kes ka juba - võib olla ehk pool vastameelt - hapu õuna külge on hammustanud”¹.

Kuigi Kreutzwaldi püüet saavutada ühtlast rahvuskeele ortograafiat üldiselt õigeks peeti, siiski ei jõutud kirjaviisi suhtes üksmeelsele seisukohale. Seetõttu esines nii mõnigi kord täiesti lubamatult ebaühtlase kirjaviisiga teoseid, mis ei olnud kirjutatud ei uues ega vanas, vaid mingisugu-

¹ Eesti-rahva Kasuline Kalender 1873, lk. 63, 64.

ses kriipsudega keskmises kirjaviisis. Täiesti õigustatult juhib Wiedemann sel puhul tähelepanu näiteks niisugusele raamatule, nagu seda on anonümselt ilmunud „Luggemise tükkid noorte lastele“ (1872), kus esineb kõrvuti sõma, kõli, põle ja sõnud, koli, pole, samuti linnud, linna ja linnud, linnast¹ jne. Kuid ortograafia ei olnud ebaühtlane mitte ainult vilumatuil autoreil, vaid nurisemist tekitas isegi mõne tuntud autori ortograafia. Nii märgib näiteks M. Veske J. Pärna jutude „Ustav sulane“ ja „Jutud armsa lastele“ käsikirja hinnates, et „ka kirjutamise viisi poolest tuleb raamat veel hoolsaste läbi vaadata“².

Selles olukorras on arusaadav, et kirjaviisi ühtlustamise nõue kord-korralt teravamalt esile kerib. Samal kaheksandal EKMS-i koosolekul, kus Grenzstein esines oma uue kirjaviisi teooriaga, esitatakse ühtlasi ka praktiline ettepanek kirjaviisi ühtlustamiseks. Nimelt teeb koosoleku lõpul dr. Rosenthal ettepaneku järgneval suvel laulupeo järel

¹ F. J. W i e d e m a n n , Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Petersbourg 1875, lk. 46.

² EKMS-i aastaraamat 1874, lk. 75.

kutsuda Tartus „õigekirjutuse pärast“ üks suurem kongress kokku, millest võtaksid peale Seltsi liikmete osa ka kooliõpetajad, keeleteadlased, kirjanikud, isegi need, kes eesti keeles edaspidi midagi kirjutada kavatsevad. „Selle kongressi töö olla ühendust ja ühtmeelt õigekirjutuse põllu pääle saata, mis sääl seniajani koguni puududa, mis sest näha olla, et naljalt kahte raamatut leida ei olla, kus kirjutamise viis täieste ja igapidi ühte minna. Kirjakeele aluspõhi olla õigekirjutus, ja üks keel, kellel mitte kindlat õigekirjutamise viisi ei olla, ei võida mitte kirjakeeles tõusta“¹. Ettevalmistustöödeks valiti komitee, kuhu kuulusid J. Hurt, dr. Veske ja C.R. Jakobson. Komitee pidi ettevalmistustöödega kahe kuu jooksul valmis saama, kuid tegelikult tuli komitee alles kahe aasta pärast kokku.

95. Jättes kõrvale Hurda, Jakobsoni ja Veske eriarvamused kirjaviisiküsimustes vaatleme lõpuks, kuidas toimus uus kirjaviisi võidulepääs, kuidas levis uus kirjaviis kirjanduses ja ajakirjanduses.

¹ E_Km_S-i aastaraamat 1875, lk. 102.

Avalikke vastuvaidlusi uuele kirjaviisile
nõud enam ei esinenud, sest keegi ei soovinud saada pilkealuseks. Oli ju uus kirjaviis saanud üldiselt tuttavaks koos rahvusliku liikumisega, oli seoses kõige uuega, tõusvaga, arenevaga, kuna vana kirjaviis sai tunnuslikuks vanale, minevikulisele, kiriklikule. See muidugi ei tähenda, nagu ei oleks vanal kirjaviisil nõud üldse enam olnud pooldajaid. Paljud vanema põlve inimesed, eriti need, kes olid kiriku mõju all, jätkasid endiselt vana harjumuspärase kirjaviisi eelistamist. Nende osatähtsus aga vähenes pidevalt.

Ka ajakirjanduses näeme vana kirjaviisi kordkorralist taandumist. Nagu eespool näidatud, siirdus Jannsen koos E_Km_S-iga uuele kirjaviisile. Tõenäoliselt on Kreutzwaldil õigus, et Jannsen tegi seda „leivapalukese sunnitusel“, s.o. majanduslikel põhjustel, sest oli ju Jannseni „Eesti Postimees“ sel ajal kõige loetavamaks ajaleheks ja selle püsimine vanas kirjaviisis ei olnud arvata-vasti mitte niivõrd seletatav lugejate sooviga, kui Jannseni püüdega mitte vastuollu sattuda tagurlike kiriklike ringkondadega. Igatahes puuduvad lähemad andmed selle kohta, et „Eesti Postimehe“ üleminek uuele kirjaviisile oleks lugejate hulgas mingisu-

gust nurinat tekitanud.

Veelgi hiljem kui Jannseni „Eesti Postimees“ siirdus uuele kirjaviisile tema Pärnu nimekaim. Esimese uuekirjaviisilise tööna oli siin küll juba 1862.a. suvel ilmunud Hurda kirjeldus suurest marust Põlvas¹, kuid hiljem oli „Perno Postimees“ mitte vähem vaenulik uuele kirjaviisile kui „Eesti Postimees“. Eesti Kirjameeste Seltsist aga tema otsustest ei märka meie Pärnu ajalehes midagi. Uuekirjaviisilisi kirjutisi näib „Perno Postimehe“ veergudele ilmuvat alles 1874. aastal (nr. 15, 33, 34, 45). Ja alles 1875. aastal, kui juba enamik muidki trükiseid ilmus uues kirjaviisis, võttis ka Pärnu ajaleht uue kirjaviisi tarvitusele. Esileheküljel aga ilutseb „Nädalileht“ aasta lõpuni.

„Perno Postimehest“ on aga veelgi tagurlikum alles 1875.a. ilmuma hakanud „Ristirahwa pühapäeva leht“. See jõuab 1877.a. selleni, et kirjutab senise innimessele asemel innimesele ja uus kirjaviis pääseb „Ristirahwa pühapäeva lehes“ alles 1880.a. maksvusele.

¹ Vrd. H. P r a n t s , Eesti kirjakeele ajalooost, E. Kirj. 1909, nr. 8, lk. 299.

Tolleaegsetest perioodilistest väljaannetest umbes samaaegselt „Eesti Postimehega“ (1872.a.) siirdus uuele kirjaviisile uuesti tagasi ka „Tallorahwa kulutaja“, mis oli vahepeal seitsme aasta jooksul olnud jälle vanas kirjaviisis.

Kalendreid jälgides näeme, et 1873.a. on nii Lindforsi kui ka Gresseli tähtraamat jutu- osas täielikult üle läinud uuele kirjaviisile (eelmisel aastal oli mõlemas veel vana). Kalendaariumiosas püsib nähtavasti vanema põlve pärast veel mõnda aega vana kirjaviis (Gresseli kalendris koguni kuni 1887. aastani). Enamik kalendreid ilmub nüüd uues, ainult mõned püsivad veel kangekaelselt vanas kirjaviisis, nii näiteks Tallinnas „Eesti rahwa mõnnus Kalender ehk Täht-ramat“ ja Pärnus „Eesti-rahwa Kalender ehk Täht-ramat“.

Sama pilt avaneb meile ka neil aastail ilmunud raamatuid jälgides, kuigi siin see üleminek ei näi olevat nii tihedas seoses E_Km_S-i otsusega. Aastail 1872 - 1874 on umbes pooled ilmunud raamatuid uues kirjaviisis, aastal 1875 kasvab aga uue- kirjaviisiliste teoste hulk kiiresti, nii et nüüd ligi 75% kõigist ilmunud raamatuid on uues kirja- viisis. Kõik nooremad autorid, nagu Jakob Pärn, Ado Reinvald, Jaak Järv, Mihkel Veske, Karl August

Hermann jt. avaldasid oma tööd endastmõistetavalt uues kirjaviisis. Vana kirjaviis püsib ainult veel peamiselt vaimulikus kirjanduses ja ka üksikuis kooliraamatuis. Selle põhjal võib ütelda, et uus kirjaviis täiel määral võidule pääseb alles 1875. aastal.

Huvitav on seejuures jälgida pastorite ja köstrite suhtumist uuesse kirjaviisisse. Nagu juba varem märgitud, oli nüüd juba rida pastoreid hakanud tarvitama uut kirjaviisi. Nii näiteks ilmub Paistu kirikuõpetajalt ja Viljandimaa koolide revidendilt W.A. Hansenilt 1873.a. koolmeistritele määratud pedagoogika käsiraamat „Kooli-teadus“ uues kirjaviisis. Samal aastal ilmub aga umbes samalaadne raamat „Õppetuse Kõli-piddamisel ning laste kasvatamisel“ Simuna köstrilt W. Normannilt vanas kirjaviisis. Kuigi kumbki autor ortograafia õpetamisest kõneldes ei räägi ei uuest ega vanast kirjaviisist, peab Normann oma raamatu eessõnas vajalikuks põhjendada seda, miks ta oma raamatu vanas on kirjutanud, tundes nagu piinlikkust vana kirjaviisi pärast. Ta ütleb: „Agga, kui ehk peaks keski ka selle ülle nurriema, et sedda raamatut wanna kirjutamile ehk Ortograhwia wiil ollen kirjutanud, sedda pallun, ning ütlen sellele lühhidelt: minna

ei olle küll mitte ue kirjutamise wi/i wasto,
egga tahha ka mitte awwalikkult selle wasto
õddida, agga ni palju tean, et tännini ennamis-
te kõik k a s l i k k u d ramatud wanna
murre ja wi/i peäle on kirjutatud, - ka meie
kallis Piibli ramat, ja ni kaua kui le ilma
muutmata wannal wi/il meie käes on, pean weel ikka
wanna kirjutamise wi/ist kiinni" ¹.

Nagu sellest selgub, on vana kirjaviis nüüd
täiesti kõrvale tõrjutud ja ainuke kants, mille
varju tagurlikud klerikaalsed ringkonnad vana kir-
javiisi tarvitades poevad, on piibel. Täpselt sa-
masuguse põhjenduse, kui siin esitab Normann, oli
varem esitanud ka Körber oma grammatikas.

¹ W. N o r m a n n , Õppetuse Koli-pidda-
misest ning laste kasvatamisest, Tartu 1873,
lk. V.

Kirjaviisiküsimused
järgnevail aastakümneil
ja uue kirjaviisi
edasine kujunemine

96. Kuigi võib väita, et pärast pikka ja teravat võitlust seoses rahvusliku liikumisega uus kirjaviis pääses möödunud sajandi kolmanda veerandi lõpuks võidule, ei saa siiski öelda, et sellega oleks saavutatud kujunevale rahvuskeelele ühine ja kindel ortograafia. Endiselt püsisid eriarvamused uue kirjaviisi üksikküsimustes Hurda, Jakobsoni ja Veske vahel. Ka tegelikus keeletarvituses püsis ebakindlus, kuigi kõige üldisemalt rakendati Ahrensi, Kreutzwaldi ja Hurda poolt tarvitatud ortograafiat.

1875.a. valitud kirjaviisi-komitee, kuhu olid valitud eri suundade esindajatena Hurt, Jakobson ja Veske, ei tulnud kokku, oodates võib-olla üldise tarvitusviisi kujunemist. Hurt arvab, et liiga palju sellisest kongressist ei saa loota, kuigi see

võib olla kasulik¹. Siiski soovib ta, et komisjoni liikmed saadaksid talle kirjalikult oma ettepanekud². Jakobson leiab, et kirjaviisi fikseerimisega ei tarvitse rutata, sest „see asi on ka üks nii tähtjas asi, et teda üle pää ei võigi toimetada“³. Omalt poolt ei olewat tal võimalik neid punkte ära märkida, mis kirjaviisi kinnitamiseks vajalikud. Ka Veske ei esita Hurdale omapoolseid ettepanekuid ja loodab, et Hurda töö⁴ sisaldab vajaliku ning eriarvamusi olevat kerge sinna juurde lisada⁵.

Avalikkuses oodatakse aga pikisilmi kirjaviisi-komitee kokkutulekut, sest kirevus keeletarvitusel on küllalt suur. „Eesti Postimehes“ 1876

¹ J. Hurt H. Rosenthalile 28.X 1875, vrd. F. T u g l a s , Eesti Kirjameeste Selts, lk. 325.

² Vrd. J. Hurt C.R. Jakobsonile 14. XI 1876, E_Kirj. 1924, nr. 5, lk. 224.

³ C.R. Jakobson J. Hurdale 5. XII 1875.

⁴ Tõenäoliselt kavatses Hurt kirjutada täielikumat õigekirjutusõpetust, nagu seda talle juba varemalt soovitas Kreutzwald ja nagu ta sellest ise kirjutas Adamsonile 1869.a. (kiri 28. II 1869). Selle käsikirja kohta puuduvad aga lähemad andmed.

⁵ M. Veske J. Hurdale 3. I 1876.

kirjutab -rr- (Kurrik) artikli „Eesti kirjaviisid“, kus ta põhjendatult nuriseb kirjaviisi ebaühtluse üle. Ta toob näiteid neljast kirjakujust.

Veski wolab krawis (vana kirjaviis),
Vesi voolab kraavis (kõige üldisemalt tarvitav uus kirjaviis),
Vezi vōlab krāvis (Wiedemanni kirjaviis),
Vezi vuolab kraavis (Veske kirjaviis).

Kuid kirjaviise polevat ainult neli, vaid neid olevat leegion. Üks kirjutab küttid ete (Jakobson), teine kütid ette (Kreutzwald, Hurt jt.), üks kirjutab pitk, teine pikk, kolmas pik jne. Mõned arvavad isegi, et eesti keeles võib nii kirjutada, kuidas süda soovib. See tekitab eriti suuri raskusi õpetajatele. „Kõige enam kimbus oleme meie koolmeistrid, sest meie peame oma ameti poolest ka tšistele (s.o. koolilastele) üttelema, mis õige, mis vōls. Aga mis sa tahad teha, kui see õigus paraku nii mitmeaaruline on!“¹

Kurrik kahtleb, kas suudavad komisjoni liikmeks valitud neli meest² kokku leppida, sest igaühel on eri seisukohad ja raske on ütelda, kelle seisukoht on õige. Ta leiab, et „üks kirjaviis on õige,

¹ EPost. 1876, nr. 33, lk. 197.

² Lisaks Hurdale, Veskele ja Jakobsonile peeti vajalikuks kutsuda komisjoni tööst osa võtma ka akad. Wiedemanni.

niipea kui rahvas hulgani teda viisiks võtab". Ühtlasi esitab ta nõuded, millele kirjaviis peab vastama. Tema arvates peab kirjaviis olema vastava keele loomu ja seaduste kohane, selge ja kerge kätte õppida, võimalikult vähe jõukulu nõudev ja kaunis.

Valitud „Eesti kirjutusviisi parandamise komitee“ tuleb kokku alles 1. ja 2. märtsil 1877.a. Jakobson peab soovitavaks, et komitee esitaks E. K. S.-ile võimalikult üksmeelsed seisukohad. Eriarvamuste puhul tuleks küsimused hääletamise teel otsustada¹. Nagu Veske Adamsonile kirjutab, on tal läinud korda seisukohti mõningais küsimustes enne koosolekut Jakobsoniga koordineerida. Ta märkis: „Esimese nõuupidamise-päeva hommikuse poolel oli Jakobs. üks minu juures. See oli hia. Mina võisin temale siis mõnda asja ilma kellegi eksitamata Hra seletada. Ta heitis omad endised mõtted kõrvale ja ütles, et ta seda ammugi oleks teinud, kui keegi talle niisugusi seletusi oleks annud. Tema arusaamine keele asjus oli väga kiita. Hurda piast aga piavad mõned iseäralikud mõtted veel

¹ C.R. Jakobson J. Hurdale 4. II 1877.

kaduma" ¹.

Et Veske selleks ajaks oli just valmis saanud oma kavatsatud eesti keele grammatika esimese jao „Eesti keele hialtest ja kirjutuse viisist” ², teistel aga mingisugust projekti arutlemise aluseks esitada ei olnud, siis võetigi aluseks Veske käsikiri.

Nagu vastavast protokollist, mis avaldati ka „Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus” 1877 (lk. 37 - 42), võib näha, võeti Veske ettepanekul eesti ortograafia aluseks foneetiline printsiip, mille kohaselt peeti vajalikuks eristada kirjas teist ja kolmandat väldet ka pikkade vokaalide (saani /jalas/, kuid /istu/ saāni), diftongide (laeva /peal/, /astke/ laēva; lauda /juures/, /istke/ laūda), kaksikkonsonantide nn, mm, rr, ll (linna /rahvas/, /mine/ liinna) ja konsonantühendite (kingi /mulle/ kiingi; /sain/ kurgi, /nägin/ kuigi; põhja /peal/, /vajub/ põhja; /kõnnivad/ kõrvu, /kisub/ kõrvu) puhul vastava kriipsukesega kolmanda välte häälikul. Mis

¹ M. Veske J. Adamsonile 16. III 1877.

² Sealsamas.

puutub k, t, p märkimisse, siis nõustub nüüd ka Jakobson sellega, et teise välte geminaatklusiil märgitakse ühe, kolmanda välte geminaatklusiil kahe tähega, näit. vaka (sees), (kalla) vakka, käte (peal), (anna) kätte, tapa (ära), (tahan) tappa. Ka s-hääliku märkimine tahetakse samale alusele viia klusiilide märkimisega, nimelt kirjutada esimeses vältes s (kasi /nine-ma/), teises vältes s (kasi /poeg/) ja kolmandas vältes ss (/löö/ kassi). Vastavalt sellele ka varsa (eest), (nägin) varsa, otze (-kohe), (palju palgi-) otse, (selle) tantzu, (seda) tantsu, (selle) seltzi, (seda) seltsi, azja (pärast), (seda) asja jne.

Edasi fikseeriti rida üksikküsimusi, näiteks otsustati tarvitada õe ja ea, mitte õö ja ää, näit. võeras, teadma, hea, pea, määrati kindlaks nõrga astme vormide vokaalid juhtudel nagu koos (mitte : kous), omast. loo (sõnast lugu), soo (sõnast sugu), toa (sõnast tuba), sea (sõnast siga), toe (sõnast tugi), sõe (sõnast süsi), peu (sõnast pidu) jt.

Otsused ei ole pealegi tehtud kaugeltki üksmeelselt, nagu soovis Jakobson, ja ei rahulda täiel määral vist ühtki osavõtjat. Veske ei poolda

kriipse, vaid soovitab kirjutada võeras (vallas), (vajub) põhhja, (anna) armu jne. Hurt ei poolda õe ja ea tarvitamist, vaid soovitab õõ ja ää kirjutamist (võõras, hääl, täädma). Veske nõuab kirjakeele järjekindlat ülesehitamist põhja-eesti keskmurdele ja soovitab tarvitada tua, sia, pian jne., Hurt aga soovib kirjakeelde tuua lõuna-eestilisi jooni, eriti selliseid, mis keeleajalooliselt ennast lasevad põhjendada. Nagu Veske protokollile lisatud kirjutises märgib, otsustati, et „Kesk-Tallinnamaa keel kirjakeeleks peab jääma“ ja sel-
lepärast jäeti „Tartu keelemurde healte seadus ja kirjutamine nõuupidamistest kõrvale“¹.

Kirjaviisiküsimuste lahendamiseks moodustati ka Õpetatud Eesti Seltsi juures vastav komitee, mille koosseisu kuulusid prof. L. Meyer, endine eesti keele lektor Mickwitz, M. Veske, algkooli-õpetaja Niggol ja keskkooliõpetaja Blumberg. See komitee olevat samuti Veske käsikirja alusel küsimused läbi arutanud ja tulnud peaaegu samadele otsustele, ainult selle vahega, et siin otsustatud vähem kriipse tarvitada ja kirjutada ka liithä-

¹ E. Km. 3-1 aastaraamat 1877, lk. 42.

likus kolmanda välte häälikut kahe tähega, näit. lauuda, karrja jne.¹.

Eelmise põhjal võiks arvata, et kirjaviisi alal on üksmeel saavutatud. Tegelikult aga võib ütelda, et nendel otsustel ei olnud kuigi suurt kaalu. Isegi E_Km S-i aastaraamatuis, mis oleksid pidanud olema oma keelelt ja ortograafialt teistele raamatutele eeskujuks, ei rakendatud vastuvõetud otsuseid. Näiteks 1877.a. aastaraamatus on ainult ühes kirjutises katsutud seda kirjaviisi rakendada, kusjuures on tehtud märkus, et trükikojal püüduvad kriipsudega tähed ja sellepärast ei ole saadud alati veldete vahel vahet teha. Järgmise aasta aastaraamatus, mille toimetajaks on olnud M. Veske, ei ole õieti ühtki kirjutist, mille puhul oleks püütud eelmise aasta komiteede otsuseid rakendada. Kõige enam läheneb vahest nende otsuste kohasele kirjaviisile M. Veske „Reisi aruanne“, kuid siin on Veske rakendanud täiel määral oma seisukohti ega ole arvestanud komitee otsuseid, kirjutades näiteks nii: „Minu nõuu oli Eēsti kirjakeelt rahhva kiele täielikuma tunndmise läbi õiendada ja Kessk-Tal-

¹ E_Km S-i aastaraamat 1877, lk. 42.

linnakielele murrde, se on kirjakielele, õhtupuoolseid piirisid üles ¹otšida".

Seega ei andnud 1877.a. komiteede otsused ulatuslikumaid reaalseid tulemusi ning endine ebaühtlus püsis, ja seda peamiselt ühelt poolt Hurda, teiselt poolt Veske erijoonte näol. Kavatsatud suurem ülemaaline kirjaviisi-kongress aga ei tulnudki kokku. Ainuke märgitav ja hinnatav tulemus oli vahest see, et C.R. Jakobson nüüd loobus oma seisukohast klusiilide märkimisel, mida ta tervelt 10 aastat oli propageerinud, ja leppis geminaatklusiilide vältete märkimisega sel kujul, nagu seda juba Ahrens oli soovitanud ja ka kirjaviisi-komitee otsustanud (s.o. märkida : yaka ja yakka).

97. Järgnevatel aastatel väheneb küll pidevalt vanas kirjaviisis kirjutatud teoste arv, kuid ebaühtlus uue kirjaviisi tarvitamises püsib. M. Veske, kelle seisukohad testaval määral olid olnud aluseks kirjaviisi ühtlustamise komitee otsustele, ei pea õigeks senist juba Masingust peale kujunenud ortograafiat, mida olid aidanud fikseerida ja juurutada Ahrens, Kreutzwald ja Hurt, vaid nõuab rangelt kirjakeele ülesehitamist põhjaeesti keskmurdele, soovitades kirjakeelde võtta isegi selliseid murdelisi vorme, nagu kieel 'keel',

luoma 'looma', tuõõ 'tõõ', samuti tiutama
'teotama', siun 'seon', tuad 'toad', tansib
'tantsib' jne.¹

Nii nagu varem Hurt oli kaldunud liialdama lõuna-eestiliste joonte toomisega kirjakeelde (näit. pää, hää, algul isegi talo, kulo, millest ta hiljem loobus), nii kaldub Veeke nüüd Härmusse mõningate paiguti põhja-eesti murrete alal esinevate joonte soovitamisele (näit. pia, hia jt.). Et kirja-keeles teatavad traditsioonid Masingu, Faehlmanni, Kreutzwaldi jt. tõõde kaudu juba olid juurdunud, siis tekitasid sellised kõrvalekaldumised protesti. Näiteks E_Km_S-i kahekümnenendal koosolekul 1879.a. oktoobris, kus Hurt arvab, et rahvaraamatutesse ei saaks kõiki uuendusi vastu võtta, vaid tuleks püsida „Ahrensi põhja peal“, esitab õpetaja P. Undritz seisukoha: „Koolmeistrite nimel tuleb nõuda, et kooli- ja rahva-raamatutesse m i t t e e i p e a k i r j u t a t a m a : siadus, pia, sial j.n.e.“².

¹ Vrd. E_Km_S-i aastaraamat 1879, protokollid, lk. 25, 26, samuti E_Km_S-i aastaraamat 1878, lk. 26 - 35.

² E_Km_S-i aastaraamat 1879, protokollid, lk. 25.

1879.a. ilmus trükist ka M. Veske raamat „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis“, milles ta püüab lahendada kirjaviisiküsimust ja nõuab foneetilist ortograafiat, mis peaks toetuma „Kesk-Tallinna keelele“. Et Veske ka siin üldse ei arvesta kirjakeele traditsiooni, esitab häälikute märkimisel terve rea variante (näit. kolmanda välte o märkimisel kas tooma, toõma, tõma või tuoma, kusjuures viimane olevat kõige õigem) ja soovitas murdelisi vorme, siis ei aidanud ka selle raamatu ilmumine kirjaviisi ühtlustada¹. Olles E. K. S-i presidendiks püüdis Veske korduvalt oma kirjaviisi Seltsi koosolekuil propageerida. Nii kõneles Veske 1884.a. novembris sellest, et astmevahelduse tõttu vokaal ei alane, näit. siub, pian, ja 1885.a. märtsis sellest, et ei tehtavat vahet vormide rahvast ja rahhvast, karja ja karrja vahel. Veske mõjul mõningad tema poolt soovitatud jooned, nagu tua, piab jt. tungisid küll piira-

¹ M. Veske raamatu põhilised vead märkis juba Hurt oma arvustuses, mis aga jäi avaldamata. Säilinud on selle käsikiri: „Lühike kriitika Dr. Veske „Häälte õpetusest“. Kirjameeste Seltsi soovimise pääle kirjutanud J. Hurt.

tud ulatuses kirjakeelde, kuid üldiseks need ei saanud.

Teatava kujutluse sellest, kuidas suhtuti Veske ettepanekutesse 80-ndate aastate algupoollel, annab J. Kurrik oma „Kirjutamise õpetuses“, milles ta käsitleb ka õigekirjutuse küsimusi. Nii kirjutab Kurrik teise ja kolmanda välte eristamise kohta juhtudel nagu saani (jalas), (istus) saani, kassi (poeg), (kutsus) kassi, asja (pärast), (seda) asja jne., et „Keeleuurijad oma kirjades küll teevad vahet, aga veel mingisugune vahetegemise kombe ei ole üldiselt rahva- ja kooli-kirjas maksa hakanud“¹.

Koolitöö seisukohalt peab Kurrik vajalikuks saavutada ühtlust ortograafias. Ta märgib: „Eestikeele kirjutusviis on mitmes tükis alles kõikuval; sellegipärast ei tohi l a s t e õ p e t a j a kirjutusviis mitte üheski tükis kõikuval olla, kui ta omast tööst õiget tulu tahab loota“². Et hõlbustada õpetajal sellise ühise ja ühtlase orto-

¹ J. K u r r i k , Kirjutamise õpetus, Tartu 1882, lk. 13.

² Sealsamas, lk. 14.

graafia kasutamist, esitab Kurrik terve rea kõige olulisemaid paralleelvorme, milledest ta esikohale asetab eelistatavad vormid. Kurrik on oma seisukohtade esitamisel nähtavasti jälginud keele üldist tarvitusviisi kooliraamatutes, ajakirjanduses, samuti kirjakeele traditsiooni, sellepärast ei asu ta ei Hurda ega Veske seisukohale, vaid teeb teatava valiku, eelistades ühelt poolt vorme nagu hea, pea (mitte hia, pia ega hää, pää), seadus tean, heal, võeras, õeruma, teine teiselt poolt aga vorme nagu mõõt, rõõm jt. Aluseks soovitab ta võtta Jakobsoni „Kooli lugemise raamatu“ ortograafiat. Ühtlasi avaldab ta lootust, et kui uus nn. „auhinna-grammatika“ valmib, siis vahest olukord paraneb.

1884.a. ilmub K.A. Hermannil „Besti keele grammatik“, mis sisaldab hääliku- ja vormiõpetuse. Hermann loobub M. Veske foneetilisest kirjaviisist, jätab arvestamata ka 1877.a. kirjaviisi-komitee otsused. Ta ütleb: „Meie uus kirjaviis on küll palju täielisem kui vana oli, aga veel ei ole ta nii täieline, et kõiki meie keeli sõnu võiksime loomu järele üles kirjutada. Lühikesi ja pikki hääli võime küll kirjutada, aga ülipikki üksi mõ-

nes kohas" ¹. Seega ei taotle Hermann mingit kirjaviisi reformi, vaid esitab uue kirjaviisi ligikaudu sellisena, nagu see oli juba Ahrensil ja Kreutzwaldil. Üksikküsimustes aga pooldab ta enam Hurda kui Veske seisukohti, näit. hää, pää, rööm pöösas, süü, püüdma jne. tarvitamises. Et Hermannil seisukohad lähedased olid traditsioonipärasele uuele kirjaviisile, leidsid need pooldamist.

98. Seoses eestikeelse kirjanduse ja ajakirjanduse kasvamisega tekkis kord-korralt ikka teravam vajadus ühtlustada rahvuskeele tarvitamist, fikseerida kindel ortograafia. Olid ju senini esitatud seisukohad olnud üksteisele sagedasti risti vastu, näiteks kas või M. Veske ja K.A. Hermannil avaldatud keelelistes käsiraamatutes. Kõige suuremaid raskusi sel alal oli õpetajail, kes pidid koolis õigekirjutust õpetama. Sellepärast kerkibki 1886.a. „üleüldiselt pruugitava kirjaviisi“ küsimus uuesti teravalt päevakorrale. Selle küsimuse esiletõstmine oli nüüd mõnevõrra vahest kergem seetõttu, et M. Veske oli Tartust lahkunud.

¹ K. A. H e r m a n n , Eesti keele grammatik, Tartu 1884, lk. 6.

Küsimuse algatajaks on nüüd õpetaja J. Kurrik, kes juba oma „Kirjutamise õpetuses“ õigekirjaküsimusi oli käsitlenud. Ta avaldab 1886.a. algul ajakirjanduses ettepaneku keeleõpetajaile, ajalehete toimetajaile ja kirjanikele võtta tarvitusele „Üleüldiselt pruugitav kirjaviis“. Vastav ettepanek olevat enne esitamist olnud arutlusel koosolekul, millest võtnud osa A. Grenzstein, K.A. Hermann, J. Tülk, H. Treffner, J. Kurrik jt.¹ Ettepaneku algusosas selgitatakse kirjaviisi põhimõtteid aluseid, kusjuures rõhutatakse ortograafia otstarbekust ja praktilisust (kiri olgu lihtne, liisamärkideta, seaduspärane ja hõlpus õpetada, vähe jõukulu nõudev, kaunis). Ortograafia aluste selgitamisel esitatakse neli põhilist seadust, milledest esimesed kaks puudutavad kolmanda välte märkimist, kolmas vokaalide märkimist laadivahelduse puhul ja neljas pikkade vokaalide märkimist. Vastupidiselt Veske seisukohtadele rõhutatakse siin, et harilikus kirjas ei ole vajadust teha vahet teise ja kolmanda välte häälikute vahel (peale klusiilide) juhtudel nagu „istus saani“, „suurt

¹ Vrd. ka A. Grenzstein J. Hurdale
15. II 1886.

lauda", „pidas kalliks", „läks välja" jne. Sõna-
des, kus on tarvitatud kas ää-d või ea-d, soovi-
tatakse viimast (hea, peal, seal, heal), üü ~ ui
vahelduse puhul aga eelistatakse esimest (nüüd,
püüdma jne.). Kõige raskem on olnud teha vastu-
võetavat ettepanekut vokaalide tarvitamise kohta
laadivahelduse puhul, sest Hermann soovitas nör-
gas astmes tarvitada i, u, ü asemel e-d, o-d ja
ö-d (siduma - seon), Veske soovitas vokaale säi-
litada ka nörgas astmes (siun), Wiedemann aga soovi-
tab säilitada algse teise silbi vokaali (kaub, seun).
Kurrik teeb ettepaneku jätta vokaal muutmata juh-
tudel nagu tuas, uad, teud, näud, vaud, kaub, siun,
pian, lius, sugu - su'us, muuta aga juhtudel, nagu
loen, toetama, söed, lööd, kõetud, põetud, öelda.
Lisaks nendele ortograafia põhiküsimustele on esi-
tatud 12 vähemat küsimust, näit. kuidas liita gi-,
ki-liidet, millal ja kas tarvitada h-d sõna al-
gul, kas Eesti, Vene kirjutada alati suurtähega,
missuguste reeglite järgi sõnu kokku kirjutada jne.
Uue kirjaviisi seisukohalt on aga eriti oluline esi-
mene lisaküsimus, nimelt selle kohta, kuidas kirju-
tada sõnalõpu pikka konsonanti, kas ühe või kahe

tähega (kep, kan või kepp, kann)¹. Viimase küsimuse juures peatume lähemalt veidi hiljem.

Kui Veske Kurriku „Üleüldiselt praugitava kirjaviiisist“ kuuleb, on ta väga vihane ja arvab, et siin on tegemist konservatiiv-klerikaalse partei salakavala üritusega, mis on suunatud isiklikult tema vastu. Veski kirjutab sel puhul Budapestist Kunderile: „Mis nemad seal kirjaviiisiga jamsivad ! Nemad täidavad Baltlaste salakomitee poolest tehtud plaani, mis jo ammu, jo aasta neljast-viiest saadik olemas on. See plaan on jault teaduse vastu, jault tahab tema minu uurimisi tühjaks teha ja Hurtile õigust mõista, kes enne mind omale kirjaviiisi plaani valmis tegi ja pärast m i n u uurimiste avaldusi o m a viisi muuta ei taha, et see vihaalune Veske täielikkumate healte seaduste leidja ja ülesse siadja oli. Või arvad, et see ehk õige ei ole ? Miks on siis Valgus, Virulane, Sakala minu healte õpetusest osast kirjaviiisi vastu võtnud, aga Baltlaste lehed mitte

¹ Vrd. Post. 1886, nr. 9, Postimehe eralisa nr. 9 juurde.

sugugi ! Tõeste, nii kitsa meelega kiusajad nad on !" ¹ - Ilmselt on Veske siin liialdanud, nähes üldise ja ühtlase kirjaviisi taotluses oma seisukohtade rünnakut. Pealegi ei pooldanud ju kõiki Veski seisukohti, nagu ta ise peab mõnna, ka demokraatliku suuna häälkandjad.

Sama „Üleüldiselt pruugitava kirjaviisi“ esitas Kurrik seisukohavõtmiseks ka E_Km_S-i koosolekule 25. märtsil 1886. Nagu koosoleku protokollis märgitakse, kestis selle küsimuse arutlemine tervelt 7 tundi, ilma et siingi lõplikke ettepanekuid oleks tehtud ².

Nagu Kurriku poolt avaldatud koosoleku protokollist nähtub, on ka koosolek pooldanud senist pruuki diftongide ja konsonantühendite märkimisel (käima, mitte käiima; lambad, mitte lammbad). Samuti on koosolek heaks kiitnud ka ea tarvitamise (hea, heal, seadus jt.), kuid lahtiseks jätnud üü küsimuse. Lõplikult on jäänud otsustamata vokaalide küsimus laadivahelduslikes sõnades. Ka lisaküsimuste kohta on tehtud rida otsuseid,

¹ M. Veske J. Kunderile 9. IV 1886.

² E_Km_S-i aastaraamat 1886 ja 1887, lk. 30, 31.

näiteks tarvitada alati liidet -gi (kumbgi, siisgi, siingi), kirjutada Eesti, Vene jt. alati suurtähega jne. ¹.

Ka ajakirjanduses võetakse kirjaviisi kohta korduvalt sõna, kusjuures väldete märkimise küsimuses asutakse üldiselt ettepanekut pooldavale seisukohale. Ainult ajalooliselt kujunenud vorme auu, nõuu, samuti jõuu soovitakse säilitada. Hermann oma kirjutises „Eesti kirjakeelest“ jääb endistele, juba tema grammatikas väljendatud seisukohtadele (hää, pää, hääli, säädus; nüüd, puudma; toa, seob, sööd) ².

Kuigi „Üleüldiselt pruugitava kirjaviisi“ küsimuste arutlemine ei andnud kõikide esitatud küsimuste puhul kindlat otsust, aitasid sel puhul tekkinud vaidlused siiski selgitada eesti ortograafia olulisemaid küsimusi. Seejuures oli ilmne tendents kalduda kõrvale M. Veske poolt soovitatud puhtfoneetilisest kirjaviisist, mis tegelikult ei olnud tarvitusele tulnud.

¹ Vrd. Post. 1886, nr. 25, lk. 1 - 2, Olevik 1886, nr. 15. lk. 1

² Vrd. Post. 1886, nr. 23, lk. 1.

Et küsimuse arutlemine E_Km S-i eelmisel koosolekul paljud küsimused lahtiseks jättis, siis valiti järgmisel koosolekul 1886.a. juunis uus komisjon, „kes kirjaviisi küsimustes see kord lõppevad otsused teeks“¹. Sellesse komisjoni valiti 21 liiget eesotsas M. Veske, K.A. Hermannii. F.J. Wiedemanni, J. Hurda ja J. Kurrikuga.

M. Veske ütles küll, et ta peab sellise komisjoni moodustamist tembutamiseks ja kometitegemiseks, sest Wiedemann näiteks ei teadvat väldest midagi ja Hurt pidavat jonnakalt kinni oma seisukohtadest², siiski tõttas ta Ungarist tulles kiiresti augustikuus peetavale E_Km S-i koosolekule, kus ta kõneles jällegi kirjaviisist ja esitas veelkordselt oma seisukohad. Ühtlasi juhatas ta ka 26. augustil 1886 korraldatud kirjaviisi-komisjoni koosolekut. Et koosolekust võttis osa umbes kümnekond liiget, neist enamik Veske pooldajaid, siis „võeti nõuks Eesti kirjaviisi häälte

¹ E_Km S-i aastaraamat 1886 ja 1887, lk. 33.

² Vrd. M. Veske J. Kunderile 23/16. VII 1886.

õpetuse põhjusel ühendada" ¹. Tegelikult ei olnud ka selle koosoleku otsustel mingit kaalu, sest Veske puhtfoneetilise ortograafia rakendamine selle otsuse tõttu ei levinud, vaid kord-korralt hakkasid Veske poolt soovitatud jooned isegi taanduma.

Kuigi nii Hurt kui Veske kasutasid uut kirjavii-
si, püsisid nende vahel üksikküsimustes vastu-
olud edasi, olles tingitud sellest, et Veske nõudis
põhja-eesti keskmurde kitsal baasil puhtfoneetilist
kirjavii-
si, Hurt aga soovis kirjakeelde juurde tuua
lõuna-eesti jooni, pooldades Ahrensi ja Kreutzwaldi
poolt rajatud kirjavii-
si aluseid. Hurda lahkumi-
sel Eestist hakkas teataval määral Hurda sei-
sukohti kaitsma Hermann, Veske aga jättis Kaa-
sanisse minnes Jõgeveri oma seisukohtade
kaitsjaks ². Nii ei saavutatudki möödunud sajan-
dil kujuneva rahvuskeele kirjavii-
si täielikku
ühtlust. Rida küsimusi leidis lahenduse aga alles

¹ Post. 1886, nr. 37, lk. 1; Olevik
1886, nr. 36, lk. 2. Vrd. ka F. T u g l a s ,
Eesti Kirjameeste Selts, Tartu 1932, lk. 327.

² Vrd. M. Veske J. Jõgeverile
1. IV 1886.

käesoleval sajandil (näit. ea ~ ää, õe ~ öö jt. küsimused). Sajandi lõpul kalduti Hermannii mõjul üldiselt enam tagasi traditsioonipärasele kirjaviiisile, lähedasele sellele, mida olid rakendanud Kreutzwald ja Hurt, kuna Veske poolt soovitatud härmuslikud jooned (näit. komsud : koms, nelja-jalksed jne.) kõrvale jäid.

99. Ometi oleks väär ütelda, nagu poleks Veske ortograafilistel ettepanekutel olnud mingit osa eesti rahvuskeele kirjaviiisi kujunemisel. Tänu Veske selgitustööle, nagu märgitud, loobus Jakobson oma eri seisukohtadest geminaatklusiilide märkimisel ja liitus juba Ahrensi poolt esitatud klusiilide märkimisviisiga (yaka : yakka). Eriti oluline on aga Veske osa sõnelõpu pikkade konsonantide märkimise viisi kindlasekujunemisel. Veske foneetilise ortograafia nõudel kõrvaldati viimane vanast kirjaviiisist pärinev joon meie ortograafias ja hakati märkima senise kep, kul asemel kepp, kull. Et see vana kirjaviiisi joon aga hoopis hiljem meie ortograafiast kadus kui vana kirjaviiisi teised erijooned, siis tuleb seda omaette jälgida.

E. Ahrena, kes uut kirjaviiisi esmakordselt

rakendas oma grammatika esimese trüki lõpul lei-
duvas etümoloogilises sõnastikus, märgib siin sõ-
nalõpu pikka konsonanti vana kirjaviisi paraselt,
s.o. ühekordse konsonandiga, näiteks sõnades kap,
kel, kep, kol, lot, pap, rok, rop, trum jt. Samu-
ti märgib ta ka oma grammatika teises trükis, näit.
tuk, jut, hel, vil, tal, tam, kot (koti, kotti),
lip, part. kät jne. Ahrensi grammatikas antud
eeskujuga ongi seletatav, et see vanast kirjaviii-
sist säilinud joon nii kaua eesti ortograafias pü-
sis.

Wiedemann, arvustades Ahrensi grammatikat, ei
ole rahul Ahrensi märkimisviisiga. Ta leiab, et
Ahrens oleks pidanud samuti kui pikki vokaale ka
pikki konsonante alati märkima kahe tähega. Nii ei
pea Wiedemann õigeks, et ühesilbiliste sõnade lõ-
pult on ära jäetud teine konsonant, mis lastakse
esineda alles siis, kui sõna on pikem, näit. talla,
nõmme sõnadest tal, nõm. Samuti ei nõustu Wie-
demann sellega, et Ahrens vormide lepa, yaka, patu
pühul kõneleb elisioonist, kuid nimetava esitab ku-
jul lep, yak, pat. Silma paistab Wiedemannile
ka see, et Ahrens esitab partitiivi kujul kät, vet,
partitiivist e lisandamise teel saadud illatiivi-

forme käte, vete peab aga elisiooonilisteks. Wiedemanni arvates oleks õigem olnud kõikidel neil juhtudel märkida sõna lõpul olevat konsonanti kahe tähega ¹.

Et Ahrens sõna lõpul olevat konsonanti juhtudel nagu vil, lep, kät kahe tähega ei märgi, on ilmselt tingitud sellest, et talle eeskujuks olev soome keel selleks otseselt tuge ei pakkunud, sest lõpukao puudumise tõttu olid seda laadi sõnad (vil-la, leppä, kättä) soome keeles kahesilbilised.

Kreutzwald märkis konsonandi sel puhul samuti ühe tähega (näit. õn, tük, al, kät), sest see ei tekitanud sõnade väärיתי mõistmist ja oli lühem, pealegi võimaldas vältida kahe konsonandi kõrvuti kirjutamist, mis oli Kreutzwaldi arvates üheks vana kirjaviisi vastikumaks jooneks. Ometi kahtles ka Kreutzwald selles märkimisviisis, nagu seda näeme kirjast Sjögrenile 2. III 1853, kus ta küsib, kas kirjutada trepp või trep.

¹ F. W i e d e m a n n , Ueber die neueste Behandlung der ehstnischen Grammatik. Bull. XIII, 1856, lk. 47, 48.

Ka Hurt oma „Lühikeses õpetuses“ (1864) käib Ahrensi ja Kreutzwaldi jälgedes ning kirjutab vil', lamba tal jne.

Järjekindlalt kirjutab aga kahe tähega sõnalõpu konsonanti Wiedemann, näiteks oma uurimuses „Versuch über den Werroehstnischen Dialekt“ 1864 (lõpp, patt, lukk jt., lk. 10) ja oma suures eesti-saksa sõnaraamatus 1869 (näit. kul'l', kepp), kuid et Wiedemann oma kirjaviisi pidas teaduslikuks transkriptsiooniks ega soovitanudki seda rahvaraa-
matuile, siis ei avaldanud see ka kirjakeele ortograafiale otsest mõju.

Et pika konsonandi ühe tähega märkimine vanast kirjaviisist säilinud joon on, sellele juhib tähelepanu ka J. Krohn¹.

Kuigi kirjaviisi käsitlevates kirjutistes otseselt ei selgitatud sõnalõpu konsonandi märkimist, hakkasid üksikud autorid 70-ndate aastate algupoolel juba kirjutama neid konsonante kahe tähega (näit. K.A. Hermann, C.R. Jakobson, M. Veske jt.). Nõlckengi peab õigeks kirjutada lukk,

¹ Vrd. J. K r o h n , Viron kielioppi Suomalaisille, Helsinki 1872, lk. 48.

samm, kuigi ta oma „Aabitsaraamatust“ „vasstusõdimist karrtes tarvitab veel vorme luk, sam ¹. Teravalt tõstab selle küsimuse kirjakeele seisukohalt üles M. Veske 1877.a. seoses „Eesti kirjutusviisi komitee protokollile“ avaldamisega. Nimelt lisab M. Veske protokollile veel oma seisukohad mõnede küsimuste kohta, mida koosolekul ei arutletud. Üheks selliseks küsimuseks on ka sõnalõpu pika konsonandi kirjutamine. Ta küsib: „Kas pean yak, kot, lep kirjutama, või yakk, kott, lepp? Mis on siin Nominativi muude, teine või kolmas nende healte järk?“ Sellele vastab ta: „Muidugi kolmas. Selle pärast kirjuta yakk, kott, lipp, nagu see ju õigete kõige kõvemas järgus kink, pant, temp kirjutad“ ². Sama seisukoha esitab ta ka oma raamatust „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis“ 1879 (lk. 23, 48 jm.).

80-ndates aastates esineb kirjanduses sõnalõpu konsonandi kahe tähega märkimist küll juba sagedasti, kuid küsimus pole siiski lõplikult lahend-

¹ Vrd. N. N o l c k e n , Aabitsaraamatu sissejuhatus, Kuresaare 1873, lk. 9.

² E_Km_3-i aastaraamat 1877, lk. 42.

datud. Kurrik oma „Kirjutamise õpetuses“ (lk. 12, 13) ja Hermann oma „Eesti keele grammatikas“ (lk. 51 - 53 jm.) annavad ainuvõimalikkude vormidena sepp, kott, kukk, kass, pill, vinna jne. Ükski nimekatest keeleteadlastest ei ole enam selle märkimisviisi vastu. Kui aga Kurrik ka selle küsimuse „Üldiselt pruugitava kirjaviisi“ puhul 1886.a. veel kord üles tõstab, siis selgub, et leidis siiski ka vana tarvituseviisi pooldajaid.

Kurrik oma ettepanekus vaatleb küsimust diferentseeritult, esitades selle järgmiselt: „Kas sõna lõpule ikka kaks ümberilist tuleb kirjutada ühe heale tähendamiseks, või saab ühestki ?

a) Adessivi lõpul : mull sull tall sell
mill ?

b) Infinitivi lõpul : kätt vett mett tõtt
sütt ?

d) Nominativi lõpul : kott kepp pakk tamm
kann kull kass ?”¹

Kurriku ettepaneku puhul avaldatakse mitmesuguseid seisukohti. Nii võtab „Olevikus“ sõna „üks Eesti kirjaviisi ühenduse sõber“, kes esitab

¹ Post. 1886, nr. 9, Postimehe eralisa nr. 9 juurde.

vähe põhjendatud lahenduse, soovitades tarvitada adessiivi ja partitiivi lõpul üht tähte (mul, sul; kät, met), nominatiivis klusiilid ja s märkida ühe tähega (kap, kas), l, m, n, r aga kahe tähega (kull, konn)¹.

Besti Kirjameeste Seltsi 25. märtsi koosolekul on ka see küsimus üksikasjalisema kaalumise all ja Selts on otsustanud - nagu nähtub Kurriku protokollist - pooldada sõnalõpu konsonandi märkimist mitte kahe, vaid ühe tähega nii adessiivis (mul, sul), partitiivis (endise nimetusega infinitiivis : kät, vet) kui ka nominatiivis (lõp, kep jne.). Seega täiesti ootuste vastaselt on koosolek asunud seisukohale, et kõikides nendes rühmades tuleb kirjutada sõnalõpu konsonant ühe tähega, hoolimata selle kvantiteedist.

Pikemalt võetakse sõna selle küsimuse kohta ka ajakirjanduses. Nii kirjutab Hermann 1886.a. „Postimehe“ 26. numbri juhtkirjas „Besti kirja-keelest“ selle kohta: „Teaduse põhjel edasi uurides peame ka tunnistama, et koguni võimata on

¹ Vrd. Olevik 1886, nr. 12, lk. 1

kirjutada: kap, jut, suk, kul, kum, kan, kas, nar
jne. Niisugune kirjaviis on küll natuke lühem,
aga temal ei ole mingit põhja. Enne kirjutati ki-
riku-keeles nõnda, ega meie nüüd enam vanadesse
vigadesse tagasi ei või langeda. Vana kirjaviis
on surnud ja jääb surnuks, temas ei ilmu praegu
mitte ühte ainustgi raamatut. Ka kõige vanameel-
semad inimesed armastavad juba uut kirjaviisi lu-
geda. Uue kirjaviisi põhjusele tuleb aga järele
andmata kirjutada: kapp, jutt, sukk, kull, kumm,
kann, kass, narr ja nõnda kõik teised sõnad, kus
ühesugune pikk kolmandavälteline häälik tüvis on.
Seda viisi nõuab teadus. Teisiti ei ole õige" ¹.
Edasi selgitab Hermann praeguste vormide ajaloo-
list kujunemist ja kolmandavältelise konsonandi
tekkimist ning leiab, et kolmanda välte konsonan-
te sellistel juhtudel saab ainult kahe tähega mär-
kida. Ta olevat selle põhjenduse ajalehes toonud
ainult sellepärast, et E Km S-is olevat häälte-
enamusega otsustatud ühe tähe kasuks, kuigi kõik
kirjamehed ja ajalehtede toimetajad pooldavat ka-

¹ Post. 1886, nr. 24, lk. 1, vrd. ka
Olevik 1886, nr. 25, lk. 2.

he tähega märkimist. Hermann märgib, et tema jäävat endiselt kahe tähega märkimise juurde ega saavat aktsepteerida seda ebateaduslikku otsust. Seda seisukohta pooldavad ka „Olevik” ja „Virulane”.

Pikema kirjutisega „Mõtted üleüldise kirjaviiši kohta” esineb „Olevikus” ka mag. A. Nooli (M.J. Eisen), kes samuti on üllatatud E_Km_S-i otsusest. Ka tema leiab, et oli kujunenud juba ühtlane tarvitusviis, kuid nüüd olevat see heidetud „kiirkirja” põhimõttest lähtudes kõrvale, kuigi kõik teadlased (Krohn, Wiedemann, Veske, Hermann) peavad õigeks kolmanda välte hääliku kirjutamist sel puhul kahe tähega. Kui Hermann mul, sul kirjutamisest vaikides möödub, siis arvab Eisen, et järjekindluse pärast tuleks kirjutada ka mull, sull, sell, mill . Et siin tegemist on alalütleva käändega, see ei tarvitsevat olla takistuseks. Ta jõuab tulemusele, „et me u m b h ä ä - l i k u i d , kõige vähemalt ühesilbilisis sõna- des k a h e k o r d s e l t p e a m e s õ - n a l õ p u l k i r j u t a m a ” ¹.

Sellest otsusest kuuldes on ka Veske vihane,

¹ Olevik 1886, nr. 21, vg. 1, 2.

pidades sellist tagasiminekut vanale päris pent-
sikuks ja küsides, kas nüüd siis üldse ei taheta-
vat enam kolmandat völdet kirjas märkida ¹. Ta
ütleb: „Kõige enam teaduse vastu on, et nad nüüd
on hakanud lin, kül, kul, vek, pois (võrdle
pais) kirjutama” ².

Küsimuse lahendas lõpuks siiski M. Veske
juhatusel 1886.a. augustis toimunud 21-liikmeli-
se kirjaviisi-komisjoni koosolek, kus võeti omaks
Veske seisukoht märkida sõna lõpu kolmanda völte
häälik nendel juhtudel kahe tähega ³. Et see sei-
sukoht ka üldiselt juba rakendusel oli, ei tekita-
nud selle tarvituseletulek enam mingeid vaidlusi.
Seega oli siis vana kirjaviisi viimane joon eesti
ortograafiast välja tõrjutud, ja seda tunduvalt
hiljem kui teised vana kirjaviisi jooned. Selle-
laadseid võitlusi, nagu need esinesid vana ja uue
kirjaviisi vahel, selle üksikjoone sissetoomine
eesti ortograafiasse enam esile ei kutsunud, kui-

¹ M. Veske J. Kunderile 3. IV 1886.

² M. Veske J. Kunderile 23/16. VII
1886.

³ Vrd. Post. 1886, nr. 37, lk. 1.

gi ka siin foneetilise printsiibi seisukohalt konsonandi kahe tähega märkimist nõudvaks pooleks oli radikaalne suund eesotsas M. Veskega.

Kogu küsimus ei olnud eelmise otsusega siiski lõplikult lahendatud, sest asesõnade alalütleva märkimisel püsisid veel kauemat aega kõikuvused. Veske ja Kurrik, kelledega liitus ka Hurt, pooldasid hääldamispäraseid sõnakujusid mull, sull, sell 'sellel', Hermann aga väitis, et alalütleva käände lõpp on alati -l ja sellepärast tuleb kirjutada mul, sul, sel¹ jt. Ühes hilisemas kirjas Hurdale rõhutab Hermann ühe -l'i kasuks veel sedagi asjaolu, et ühe -l'iga kirjutamine võimaldab sõnade tähendust eristada, näiteks juhtudel nagu tal on tall, kel on kell, sel on sell jne.² Pealegi ei ole Hermann arvates -l nendes sõnades pikk, vaid lühike, sest need sõnad esinevad lauses rõhutus asendis. Kui neid sõnu aga rõhutatakse, siis tarvitatakse pikemaid sõnakujusid minul, sinul, sellel jne. Hermann mõjul pääseski võistlevaist vormidest lühem kirjakeelde.

¹ Vrd. Post. 1886, nr. 25, lk. 1.

² K.A. Hermann J. Hurdale 9. VI 1902.

100. Peatugem lühidalt veel ühel uue kirja-
viisi erijoonel, mis ka algul vanast kirjaviisist
kandus üle uude ja alles hiljem uuest kirjaviisist
välja tõrjuti. See on nimelt pikkade vokaalide kir-
jutamine sel korral, kui esimese silbi pikale vo-
kaalile vahetult järgneb teise silbi vokaal, näi-
teks viie, kuuel, hüüame jne.

Ahrens oma grammatikas märgib, et vokaal on
pikk, kui talle ei järgne konsonanti, vaid järg-
neb teine vokaal, näit. rie, müa, kuid ka paed,
isegi read, toed, käed ¹. Juba Wiedemann oma
arvustuses märgib, et see Ahrensi seletus, mis pä-
rineb klassikalistest keeltest, kus vokaal vokaali
ees on alati pikk, ei ole kehtiv eesti ja soome
keele kohta, sest ei saa väita, et esimene vokaal
oleks pikk sõnades nagu lae (lagi), mäe (mägi)
jne. ². Isegi sel puhul, kui tüves on pikk vo-
kaal, on see vokaal, välja arvatud kõrged vokaa-
lid i, u, ü, astmevahelduse tõttu lühenenud,

¹ Vrd. E. A h r e n s, Grammatik der
Ehstnischen Sprache, Reval, 1853, lk. 10.

² Vrd. Bull. XIII, 1856, vg. 40.

näit. roog : roa, paas : pee, saagima : saen.
Kui Ahrens pikka vokaali üldiselt märgib kahe tähega, siis kirjutab ta eelmiste rühmade eeskujul vokaali ees erandlikult ka pika i, u ja ü ühe tähega, näit. vie (: viis), kue (: kuus), müa. Ka seda puudust märkab juba Wiedemann, kes leiab, et järjekindluse pärast tuleks siin pikka vokaali märkida kahe tähega, nagu seda tehakse soome keeles, näit. sm. liian, siian jne. ¹.

Ahrensi mõjul tuligi see märkimisviis tarvitusele, kuigi juba Kreutzwald kahtles selles. Nii kirjutab Kreutzwald Sjögrenile, et Sjögrenil olevat õigus, kui ta märgib hiis : hiie. Samuti pooldab ta uuest vormi uest asemel ². Ometi ei ole Kreutzwald oma keeletarvituses järjekindel, vaid tarvitab 50-ndates ja 60-ndates aastates tavaliselt üht vokaali, näiteks kue, püab, hüan, uenduse jne., kuigi nende sekka eksivad ka mõned sellised vormid nagu uued, lühes jne.

Palju järjekindlam on selles küsimuses Hurt.

¹ Vrd. Bull. XIII, 1856, vg. 47.

² F.R. Kreutzwald A.J. Sjögrenile
17. IV 1853.

Kuigi ta oma „Lühikese õpetuse“ koostab Ahrensi alusel, erineb ta selles küsimuses põhiliselt Ahrensisist ja nõuab siin pika vokaali märkimist kahe tähega, näit. uue (: uus), riiu (: riid), luua (: luud), riie (: riide)¹. Alates Hurda brošüürist saabki see tarvitusviis uuele kirjaviisile tunnuslikuks ja tuleb koos uue kirjaviisiga üldiselt tarvitusele. Isegi sõna iaal, mida varem kirjutati eaal ~ ial kujul (tävest iga : ea), hakatakse nüüd kirjutama kahe i-ga.

101. Kui pika vokaali märkimine sel korral, kui vokaal järgnes (viie, küue, püuan), ja üli-pika konsonandi märkimine sõna lõpus (kepp, kass, kull) olid kõige tihedamas seoses uue kirjaviisi põhiprintsiipidega, siis ei saa seda ütelda teiste küsimuste kohta, kus teatavate häälikute märkimine kujunes samuti lõplikult kindlaks alles seoses eesti rahvuskeelega kujunemisega.

Sellistest joontest võib mainida õ tarvi-tamist, mille Masing oli esitanud, kuid mille Ahrens jättis kõrvale. Paehlmann ja Kreutzwald

¹ J. H u r t , Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi, ^{Tartu} 1864, lk. 6.

pooldasid õ märkimist ja see leidis üldist tunnustust, kuid trükitehnilistel põhjustel, nagu vabanduseks öeldi, puudus õ sagedasti möödunud sajandi kolmandal veerandil ilmunud teostes ja ajalehtedes. Seejuures äratab tähelepanu nähtus, et vanas kirjaviisis ilmunud teostes on õ puudumine väga sagedane, uues kirjaviisis ilmunud töödes aga esineb üldiselt ka õ. Seoses rahvuskeele fikseerumisega kaob ka järgsilpide q eesti kirjakeelest ja selle asemel hakatakse tarvitama Ahrensi poolt soovitatud y-d. Märkida võib veel sedagi, et kirjanduse ja ajakirjanduse jõudsast kasvust tingitult tekib vajadus hakata suuremal määral tarvitama võõrpärisnimesid ja võõrsõnu, mis omakorda põhjustab mõnesuguseid muutusi eesti ortograafias. Nii näiteks hakatakse võõrnimede ja võõrsõnade algul kirjutama b, d, g-d (Bordoo, grammatika jt.), C.R. Jakobson võtab oma „Veikeses Geograafias“ 1868 tarvitusele tähed f ja g jne.

Need ortograafilised jooned saavad küll oma- seks kujunevale rahvuslikule kirjakeelele, kuid et need ei ole seoses vana ja uue kirjaviisi vahelise võitlusega, siis jääb nende nähtuste lähem vaatlus

käesolevast tööst kõrvale.

102. Lõpuks olgu heidetud veel põgus pilk sellele, kuidas uus kirjaviis lõplikult võidule pääses.

Nagu eespool märgitud, oli ajakirjanduse alal vana kirjaviis välja tõrjutud juba 1880. aastal, mil viimane vanakirjaviisiline ajaleht, kiriklik „Ristirahva pühapäeva leht“ läks üle uuele kirjaviiisile.

Mis puutub pärast 1875.a. ilmunud raamatutesse, siis väheneb vanakirjaviisiliste teoste arv pidevalt. Aastail 1879 ja 1880 on vanas kirjaviiisis ilmunud raamatuid veel umbes 10% järele jäänud. Nii näiteks on 1880.a. ilmunud 97 raamatust ainult 8 vanas, neistki 7 vaimulikku. Teiselt poolt näeme, et juba 1875.a. alates ka uuekirjaviisiliste vaimulikkude raamatute arv järjekindlalt suureneb.

1880.a. paiku tarvitavad vana kirjaviisi oma töös veel ainult mõned üksikud, näit. W. Normann, C.S. Recha jt. Eriti visalt peavad vanast kinni vennaksed pastorid Karl (Carl) ja Martin Körber. Näiteks on vanas kirjaviiisis Karl Körberi „Jutlus esimesel Kristuse tullemise pühhal“ 1878,

„Sandi ramat” 1879, „Naeste palweramat” 1882; Martin Kõrberi „Sarema külnok” 1879, „Sannu-
mid Kurrefaret” 1881, „Sarema Sioni laulik”
1882. Karl Kõrber, nagu eespool märgitud, lootis,
et vana kirjaviis seni püsib, kuni piibel on veel
vanas, kuid ka see ei püsi igavesti vanas kirja-
viisis. 1886.a. hakkab kiriklikkudes ringkonda-
deski uus kirjaviis suuremat poolehoidu võitma.
„Postimees” kirjutab sellest 1886.a. algul:
„Tänavu aasta on Uue Testamendi vana trükk jälle
otsa saanud. Tartu keeli Uut Testamenti trükitak-
se juba, aga kahju küll, jällegi vana kirjaviisi
järel. Neil päivil algab ka Tallinna keeli Uue
Testamendi trükkimine. Jällegi on ette pandud, et
see uue kirjaviisi pääl saaks trükitud. Tallinna
maa õpetajad on uue kirjaviisi vastu seisnud, aga
Liivi maa õpetajad uue poolt olnud. Liivi maa õpe-
tajate nõudmist pandakse nüüd ometigi tähele ja
trükitakse, nii on maha tehtud, T a l l i n n a
keeli Uus Testament uue kirjaviisi pääl”¹.

1886.a. suvel moodustatakse Uue Testamendi
kirjaviisi kindlaksmääramiseks komisjon eesotsas

¹ Post. 1886, nr. 4, lk. 3, Kirjan-
dusest.

Hurda ja Malmiga, kusjuures komisjoni koosolekust võtsid osa ka Hermann ja Kurrik. Nagu Hurda poolt avaldatud otsustest näha, on aluseks võetud Ahrensi kirjaviis, kusjuures seda on täiendatud vastavalt sel ajal uues kirjaviisis tarvitusele tulnud seisukohtadega (näit. liia, luua, hüüu ; kepp, kott, tall, konn jne.)¹. Arvestatud on seega uue kirjaviisi kõige enam juurdunud tarvituseviisi, sest kirikukirjanduse leviku seisukohalt oli oluline valida uue kirjaviisi kõige levinum variant.

Uuekirjaviisiline Uus Testament ilmus 1888. aastal ja sellele järgnes 1889.a. Carl Malmi toimetusel ka uues kirjaviisis kirjutatud piibel. Sellega oli vana ja uue kirjaviisi vaheline võitlus, mille eod ulatuvad sajandi algusesse, jõudnud sajandi viimastel aastakümnetel oma õnnelikule lõpule.

Muidugi polnud piibel kaugeltki viimaseks vanakirjaviisiliseks teoseks. Üksikuid vanas kirjaviisis kirjutatud töid ilmus nii möödunud sajandi lõpul kui ka käesoleva algulgi veel, kuid

¹ Post. 1886, nr. 28, lk. 1 - 2.

neil polnud nüüd enam mingit kaalu. Huvitav on sel puhul vahest märkida, et üheks viimaseks vanakirjaviisiliseks raamatuks on lõuna-eestiline „ABD ehk luggemise raamat“, alapealkirjaga „Luggemise raamat laste kolitamis tarvis“, mis on „trükkitu H. Laakmanni man Tartus 1908“. Selliste vanamoeliste poolvaimuliku sisuga mineviku-raamatutega lõpetaski vana kirjaviis oma tee.

Üksikuid vanale kirjaviisile omaseid jooni on aga sakslaste poolt kirjutatud eestikeelsetes väljaannetes esinenud hiljemgi veel. Nii olid näiteks 1918.a. Saksa okupatsiooni ajal väljaantud käskkirjad kirjutatud härmiselt vigases eesti keeles, kusjuures esineb ka rida vigu, mis meenutavad vana ortograafiat, näit. ülespiddamine (= ülespidamine), wiwad (= viivad) jne.

K O K K U V Ö T T E I D

103. Eesti keele kirjaviisi arenemine - nagu eespool olene võinud näha - on olnud kõige tihedamas seoses eesti kirjakeele üldise ajalooga. Rajatud võõraste poolt ja võõrastel eeskujudel, suutis saksapärase vana kirjaviisi rahuldada eesti kirjakeele nõudeid ainult seni, kuni kirjameesteks olid sakslased.

Kapitalistlike tootmissuhte arenemine XIX sajandi esimesel poolel tõi paratamatult enesega kaasa vajaduse kasutada kirjasõna mitte ainult kirikus, vaid hoopis suuremal määral kui seni ka ametlikus asjaajamises talurahvaga, samuti kõlbeliste, ter- vishoiuliste ja muude õpetuste jagamiseks rahvale. Sellega seoses kerkis juba „Beiträge'de" päevil üles küsimus ühise eesti kirjakeele vajadusest. Paralleliselt ühise kirjakeele taotlustega tekkisid ka eesti keelele sobiva kirjaviisi taotlused, sest senine saksa keele ortograafia printsiipidel kujundatud eesti kirjaviis osutus mittekohaseks eesti

keele häälikute kvantiteedisuhete edasiandmiseks.

Üheks esimeseks, kes täie teravusega nii ühise eesti kirjakeele küsimuse kui ka eesti vana kirjaviisi parandamise vajaduse esile tõstis, oli O. W. Masing. Oma teostega, eriti oma nädalalehega soodustas ta õige tunduvalt ühise kirjakeele kujunemist põhja-estli keskmurde baasil, oma kirjutistega eesti ortograafiast näitas ta aga senise kirjaviisi puudusi ja püüdis lisamärkide (näit. kánna, métsa, hal, õdde) varal senist kirjaviisi muuta eesti keelele kohasemaks. Nii lõi ta vana kirjaviisi teisendi, milles on säilitatud küll saksa ortograafia põhiprintsiibid (tubba, toma), mis aga võimaldab ka eesti keele häälikuliste erijoonte edasiandmist. Ta tundis vastavate uuenduste vajadust, kuid ei suutnud oma ettepanekuid alati küllaldaselt põhjendada. Lähemale uuele kirjaviisile jõudis ta järgsilpide konsonantide märkimisel, soovitades tarvitada näiteks luggeminne asemel luggemine. Masingule tehtud etteheiteist hoolimata oli tema siiski esimene uue kirjaviisi teerajaja.

Möödunud sajandi teisel veerandil muutub sees kapitalistlike suhete edasise kasvuga vajadus eestikeelset kirjasõna kasutada veelgi teravamaks.

Maarahvale õpetlikke jutukesi ja haledaid lugusid hakkavad nüüd kirjutama juba eestlased, mistõttu eesti kirjakeel nii oma sõnavaralt, grammatiliselt vormistikult kui ka lausestuselt muutub tunduvalt rahvapärasemaks, säilitades seejuures siiski endise võõrapärase kirjaviisi, millega rahvas oli harjunud. Selle saksa-pärase kirjaviisi paudused on ometi nii ilmsed, et õpetatud Eesti Seltsis juba möödunud sajandi neljakümnendate aastate algul kirjaviisiküsimus jällegi teravalt päevakorrale kerkib. Sel puhul koostab Faehlmann oma ortograafia, mis tarvitab küll teisi märke, aga tugines suurel määral Masingu omaaegseil ettepanekuile. Ka Faehlmann säilitab oma kirjaviisis saksa ortograafia põhiprintsiibid, esitades oma ettepanekute näol teise vana kirjaviisi variandi. Kumbki neist vana kirjaviisi teisenditest, ei Masingu ega Faehlmanni oma, ei tulnud niivõrd üldiselt tarvitusele, et oleks suutnud kõrvale tõrjuda üldist kirikukirjandusele omaseks saanud vana kirjaviisi.

Vana kirjaviisi täiendamine lisamärkidega muutis aga kirjutamise raskepäraseks ja tekitas ka trükitehniliselt niivõrd suuri raskusi, et näiteks Faehlmanni kirjaviisi vastavate märkide paudusel

täiel määral ei saadudki rakendada. Sellepärast otsiti uusi teid senise kirjaviisi puuduste kõrvaldamiseks. Vördlev-ajaloolise keeleteaduse edusammud olid selgitanud eesti ja soome keele suguluse ja juba „Beiträge'de" päevil oli hakatud kasutama soome keele abi eesti grammatika küsimuste lahendamisel. Arwidsson oli juba 1822.a. soovitanud eesti keeles hakata rakendama ka soome ortograafiat, mis võimaldaks hõlpsamalt eesti keelt kirja panna. Arwidssoni mõtte tõstis uuesti üles E. Ahrens oma 1843.a. grammatikas, ilma et ta siin uut ortograafiat - peale etümoloogilise sõnaraamatu osa - ise oleks rakendanudki. Soomepoolisel ergutusel hakkab Ahrens küll kiriklikes ringkondades uut kirjaviisi propageerima, kuid ilma tulemusteta. Pealegi ei ole Ahrensi poolt esitatud uus ortograafia veel täiesti järjekindel. Nii märgib Ahrens küll pikad vokaalid kahe tähega, kuid juhul, kui järgneb vokaal, kirjutab ta pika vokaali ühe tähega (vie, ued, müakse). Samuti märgib ta küll ülipikad konsonandid vokaalide vahel kahe tähega, kuid sõna lõpul kirjutab ta need endiselt ühe tähega (kep, kul). Velaar-palataalset nasaali märgib ta ng-ga, mis-

tõttu sõnad nagu kingg, kangga tuleb kirjutada kahe g-ga. Ahrensi teeneks eesti ortograafias tuleb lugeda seda, et ta hakkab eristama keskpikka ja ülipikka klusiili, märkides keskpikka klusiili vokaalide vahel ühe, ülipikka kahe tähega (hüpata : hüppama). Sellest teeb ta kahjuks erandi illatiivis, näit. yete, tupa jne.

Lõnnroti mõjustusel tehti katsed soome ortograafia rakendamiseks ka õpetatud Eesti Seltsi ringkondades eriti Reinthali, aga ka Kreutswaldi ja Faehlmanni poolt, kuid mitmesugustel kaalutlustel loobuti sellest.

Nagu näeme, tekkis mõõdunud sajandi esimesel poolel seoses üleminekuga feodalismilt kapitalismile teravam tarvidus kirjasõna järele ja hakati tunnetama mitte ainult „ühtse rahvuskeele kui kõrgema vormi vajalikkust, millele on allutatud dialektid kui madalamad vormid“¹, vaid hakati tunnetama ka keele häälikulisele struktuurile vastava ortograafia tarvilikkust. Katsed vana ortograafiat mitmesuguste lisamärkidega kohendada ei and-

¹ J. S t a l i n , Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1952, lk. 12.

nud rahuldavaid tulemusi, kuid samuti ei leidnud poolehoidu ka katsed soome ortograafiat rakendada, sest vana kirjaviisiga oldi harjunud, pealegi toetas kirik kogu oma autoriteediga vana ortograafiat. Seetõttu püsibki sajandi esimesel poolel veel kindlalt vana kirjaviis.

104. Olukord muutub põhiliselt sajandi kolmandal veerandil. Feodalismi likvideerimise ja kapitalismi arenemise protsessis kujuneb eesti rahvus. Seoses rahvuse tekkimisega tekib ka rahvuslik kirjakeel. Rahvusliku kirjakeele kujunemisel etendab aga küllaltki olulist osa uus kirjaviis.

Kirjaviisiküsimust hakkab nüüd lähemalt ja täiesti uuest seisukohast käsitlema F.R. Kreutzwald. Nimelt oli ta eestlaste kirju jälgides tähele pannud, et vähese haridusega eestlased instinktiivselt kirjutavad soome kirjaviisis. Selle nähtuse põhjuse selgitas Kreutzwaldile Vene Teaduste Akadeemia tegevliige A.J. Sjögren, kes näitas, et eesti keele kirjaviisi küsimust ei tule vaadelda saksa, vaid tuleb käsitleda e e s - t i seisukohast. Sjögreni mõjul muutub Kreutzwald juba 1851.a. sügisel uue kirjaviisi tuliseks

kaitsjaks ja alustab ühtlasi energilist võitlust uue kirjaviisi eest. Seega kujunes uus kirjaviis Kreutzwaldi käsituses rahvuslikuks kirjaviisiks, mis omane eesti rahvuslikule kirjakeelele. See uus suhtumine küsimusse ongi, mis lahutab feodalismi vastu võitlevat demokraati Kreutzwaldi pastor Ahrensi, mis eraldab kirjaviisiküsimuse käsitlust sajandi teisel veerandil sama küsimuse käsitlusest kolmandal veerandil, kodanlik-rahvusliku liikumise ajajärgul, see on aga ka üks peamisi tegureid, mis võimaldab teostuda sellisel küllaltki radikaalsel kirjaviisi muutusel, nagu seda on üleminek vanalt kirjaviisilt uuele. Põhiliselt erineb kirjaviisiküsimuste käsitus rahvusliku liikumise ajajärgul varasemast küsimuse käsitlusest ka selle poolest, et kui varem kirjaviisiküsimus oli peamiselt keelemeeste asjaks, kes selle üle vaidlesid saksa keeles vastavates teaduslikku laadi väljaannetes, siis nüüd muutub kirjaviisiküsimus rahva asjaks, mille üle vaieldakse avalikult peamiselt ajalehtedes, kujuures poleemikast ei võta osa ainult keeleteadlased, vaid ka laiemad keelehuviliste ringid.

Kreutzwaldi poolt tarvitatud uus kirjaviis erineb mitmeti Ahrensi omast. Samuti kui Ahrens võ-

tab ka Kreutzwald aluseks soome ortograafia põhi-
printsibi, mille kohaselt lühike häälik märgitak-
se ühe, pikk kahe tähega. Erineb aga Kreutzwald
klusiilide märkimises, kus ta on palju ebakindlam.
Ta ei poolda pealegi illatiivi märkimist ühe klu-
siiliga, nagu soovitas Ahrens, vaid eelistab vor-
me nagu kokku, ette jne. Samuti ei poolda ta
vorme nagu kingg, kangge. Tugevaid kahtlusi on
tal ka vormide nagu vie, ue, treg tarvitamise
suhtes. Ta suhtub Ahrensi grammatikas esitatud sei-
sukohtadesse kriitiliselt ja seda sagedasti õigus-
tatult.

Kreutzwaldi poolt alustatud võitlus uue kir-
javiisi eest, nagu käesolevast tööst on selgunud,
avaldus reas ajakirjanduses ilmunud poleemilistes
sõnavõttudes. Need poleemikad on väga iseloomuli-
kud rahvusliku liikumise seisukohalt. Kuigi Kreutz-
wald juba 1858.a. „Tallorahwa postimehes“ näi-
tab, et vana kirjaviis on sakslaste poolt eesti
keelele pealesurutud kammits, millest tuleb vaba-
neda, kui tahetakse edasi minna, ei leia Kreutz-
waldi ettepanek siirduda uuele kirjaviisile kui-
gi suurt poolehoidu, sest rahvuslik liikumine ei
ole veel küllalt tugev ja tagurlike pastorite mõ-
ju on veel liiga suur. On tarvis veel rohkem sel-

gitust, on aga tarvis ka armutat pilget kilplaste, tuisulaste jne. näol, et naeruvääristada rahva rumalust ja panna rahvast mõtlema.

Eriti ilmekalt seob Krentzwald võitluse uue kirjaviisi eest teiste rahvusliku liikumise ajajärgu taotlustega, näiteks talude pärisestamise, hariduse tõstmise, laste koolitamise jne. küsimustega oma „Sippelga“ II osa eessõnas 1861.a., kus ta ühtlasi selgitab rahvale, kes on need, kes ei taha vabaneda mineviku kammitsaist, kes ei raatsi loobuda vanast kirjaviisist.

Mida hoogsamaks seoses kapitalistlike suhete arenemisega muutub rahvuslik liikumine, seda enam poolehoidu leiab ka uus kirjaviis. Krentzwald ei ole nüüd enam üksikuks võitlejaks, vaid tal on juba rohkesti poolehoidjaid. 1865.a. poleemika tekitab Hurda brošüüri ilmumise puhul. Kuigi ka seekord enamik sõnavõtjaid on veel vana kirjaviisi poolt, on ometi uue kirjaviisi pooldajate osatähtsus tunduvalt kasvanud. Leidub juba koolimehi, kes keelust hoolimata teevad katsed uut kirjaviisi koolitöös rakendada. Päris õigesti tuntakse, et uus kirjaviis vastab enam eesti keele loomule. Uuele kirjaviisile ei vaielda vastu mitte niivõrd

teoreetilistel kaalutlustel, kui sellepärast, et vana kirjaviisiga ollakse harjunud.

Hurda brošüüri on ka uue kirjaviisi hilisema kujunemise seisukohalt oma osa. Hurda brošüür soodustab Ahrensi pikkade klusiilide märkimisviisi (yaka : yakka) üldist tarvituseletulekut. Teiselt poolt on aga Hurt arvestanud ka Kreutzwaldi seisukohti. Nii soovitab ta erinevalt Ahrensist tarvitada appi, kokku, vette ; (pannakse) vangi, uue, riiu.

On tähelepanev, et kui teoreetiliselt uus kirjaviis oli n.ü. võidule pääsenud, siis praktiliselt rida väljaandeid, mis varem olid ilmunud uues kirjaviisis, siirduvad nüüd tagasi vanale kirjaviisile. See on seletatav sellega, et tagurlikud ringkonnad, taibates uue kirjaviisi seost rahvusliku liikumisega, püüdsid sellega pidurdada uue kirjaviisi levimist. Tegelikult ei suutnud need katsed enam pidurdada järjest hoogustuvat liikumist.

Otsustavasse faasi jõudis võitlus kirjaviisi pärast aga aastail 1866 - 1868, mil rahvuslik liikuminegi oli eriti hoogne. Nüüd hakkab uue kirjaviisi eest võitlema ka C.R. Jakobson, kes ühelt poolt avaldab õhutavaid kirjutisi uue kirjaviisi

propageerimiseks, teiselt poolt koostab uue aabit-
sa ja koolilugemiku, mille kaudu uus kirjaviis tun-
gib kooli. 1867.a. puhkenud poleemika erineb eel-
misest õige tunduvalt. Jakobson jätab uut kirja-
viisi propageerides selle keelelise külje tagaplaa-
nile ja tõstab esile uue kirjaviisi rahvuskultuu-
rilise külje, rõhutades vajadust vabaneda sakslas-
te poolt seotud vaimuelu kammitsaist. Nüüd hakatak-
se uut kirjaviisi pidama hariduse tunnuseks, vana
kirjaviisi pooldajad muutuvad aga pilkealusteks.
Terve rida õpetajate nõupidamisi võtab vastu otsu-
se hakata ka koolis tarvitama uut kirjaviisi.

Jakobson püüab lihtsustada uue kirjaviisi ter-
vitamist sellega, et ta soovib loobuda kesk- ja
ülipika klusiili eristamisest ja märkida pikk klu-
siil alati kahe tähega (leppina : leppin). Et
see ettepanek siiski läbi ei läinud, loobub ta sel-
lest hiljem.

Üleminek uuele kirjaviisile toimub aastail
1869 - 1871. Kord-korralt hakkab ikka enam ilmuma
raamatuid uues kirjaviisis. Otsustava tõuke ülemi-
nekuks uuele kirjaviisile annab aga Eesti Kirja-
meeste Seltsi otsus 1872.a. Selle otsuse mõjul
siirdus uuele kirjaviisile „Eesti Postimees“, ha-

katakse uut kirjaviisi suuremal määral tarvitama kalendreis ja kirjanduslikes teostes. Kui 1872 - 1874 ligi pooled ilmunud teostest on uues kirjaviisis, siis 1875.a. on juba umbes 75% kõikidest teostest siirdunud uuele kirjaviisile. Sel-
leparast võib seda aastat pidada uue kirjaviisi
võidulepääsemise aastaks.

Tegelikult pääses küll uus kirjaviis järgne-
vail aastail kindlalt valitsema, kuid ometi ei ol-
nud uus kirjaviis ise veel küllalt ühtlane ja väl-
ja kujunenud. Lisaks seni tarvitusel olnud Hurda
ja Jakobsoni uue kirjaviisi variandile esitab
M. Veske veel kolmanda, nõudes puhtfoneetilist kir-
javiisi, mis võimaldaks eristada kirjas ka teist
ja kolmandat väldet. Kuigi Veske kirjaviis oma
rohete senisest uuest kirjaviisist erinevate joon-
te tõttu üldiselt tarvitusele ei tulnud, aitas ta
ometi kaasa uue kirjaviisi lõplikuks väljakujune-
miseks sellega, et nüüd hakati ka sõna lõpu üli-
pikka konsonanti märkima kahe tähega, mida alates
Ahrensisist oli märgitud vana kirjaviisi kohaselt ühe
konsonandiga. Lõplik otsus selleks tehti alles
1886. aastal, seega tunduvalt hiljem, kui võitlus
vana ja uue kirjaviisi vahel oli juba lõppenud.

105. Eespool antud kokkuvõtte puhul olgu ühtlasi allakriipsutatud ka mõned käesolevast tööst tulenevad järeldused.

Esiteks tuleb alla kriipsutada, et võitlus uue kirjaviisi eest oli kõige tihedamas seoses rahvusliku liikumisega, olles viimase üheks oluliseks komponendiks. Eriti ilmekalt selgub see, kui võrrelda uue kirjaviisi võidukaiku rahvusliku liikumise kulgemisega.

Teiseks tuleb märkida, et võitlus uue kirjaviisi eest oli üldrahvalik võitlus, mida juhtisid küll silmapaistvad kodanlik-rahvusliku liikumise juhid ja kultuuritegelased, nagu Kreutzwald, Hurt, Jakobson, Veske, mis aga haaras laia rahvahulki, nagu näeme nendest rohketest kirjutistest, mis avaldati tolleaegses ajakirjanduses, sest oli ju kogu eesti kirjakeelt tarvitav ja eestikeelset kirjandust lugev rahvas huvitatud eesti keele ortograafiast.

Kolmandaks tuleb rõhutada, et võitlus uue ja vana kirjaviisi vahel ei olnud üksikute keelemeeste eriarvamuste võitlus, vaid võitlus eesti kirjakeele ortograafia aluseks olevate printsiipide pärast. Küsimus seisnes ju selles, kas ees-

ti kirjaviis peab baseeruma saksa keelest pärinevatel printsiipidel, mis ei võimalda eesti sõnu õigesti märkida, või peab ta baseeruma soome keeles tarvitatavatel printsiipidel, mis vastavad enam eesti keele häälikulisele struktuurile ja võimaldavad eesti keelt täpsemalt märkida. Saksa keelest ületoodud printsiibid olid tarvitusele võetud sakslaste poolt, need olid omaseks saanud kogu feodalsmiaegsele vaimulikule kirjandusele, nende poolt kõneles traditsioon. Et saksa keelest pärinevad printsiibid aga ei vasta eesti keelele, siis osutusid nad kapitalismi tingimustes, kus kirjasõna osatähtsus oli võrratult kasvanud, minevikulisteks feodalsmiaegseteks iganditeks, muutusid kammitsateks, millest oli vaja vabaneda.

Elmisest järgneb, et võitlus vana kirjaviisi vastu oli ühtlasi võitlus feodalsmiaegsete igandite vastu. Selle võitluse antifeodaalne iseloom väljendub kogu selle võitluse käigus. Selle võitluse juhtijateks olid kõigepealt rahvusliku liikumise demokraatliku suuna esindajad Kreutzwald, Jakobson, Veske. Isegi J. Hart liitus sel ajal, kui ta aktiivselt osa võttis kirjaviisiküsimuste lahendamisest, veel küllaltki tihedalt demokraatliku suunaga. Uue kirjaviisi vastasteks aga

olid kõigepealt klerikaalsed ringkonnad, tagurlikud pastorid ja köstrid, kes küünte ja hammastega hoidsid kinni vanast feodaalaegsest kirjaviisist ja ainult häda sunnil, kui keegi enam ei tahtnud lugeda vanakirjaviisilisi teoseid, olid sunnitud loobuma kirikukirjandusele omasest vanast kirjaviiisist. Uut kirjaviisi rakendati teostes, mis olid määratud rahva silmaringi laiendamiseks, hariduse tõstmiseks, aga samuti paremates ilukirjanduslikkudes töödes, vana kirjaviis esines aga kirikukirjanduses ja abitutes tõlkejutukestes ning moraliseerivates lugudes.

Lõpuks olgu juhitud tähelepanu sellele, et kuigi üleminek saksa ortograafia printsiipidel baseeruvast vanast kirjaviisist soome ortograafial baseeruvale uuele kirjaviisile oli murranguline ja vaevalt oleks sellisel kujul teostunud, kui see üleminek ei oleks seotud olnud rahvusliku liikumisega ja rahvuskeele kujunemisega, siiski soodustasid seda üleminekut nii need vana kirjaviisi teisendid, millede lisamärkidega püüti vana kirjaviisi puudusi katta, nagu seda olid Masingu ja Faehlmanni kirjaviis, kui ka uue kirjaviisi ettepanekutes esinevad vana kirjaviisi jooned, nagu seda olid näiteks erandlik pikkade häälikute mär-

kimine ühe tähega juba alates Ahrensist (kue, müa ; kep, kul) või pikkade klusiilide märkimine alati kahe tähega Jakobsonil.

Võitlus uue kirjaviisi eest piirdus kitsamas mõttes küll ainult rahvuse ja rahvusliku kirjakeele kujunemise ajajärguga mõõdunud sajandi kolmandal veerandil, kuid üksikud uue kirjaviisi jooned tungisid kirjakeelde juba sajandi algul ning lõplikult fikseerusid uue kirjaviisi jooned alles sajandi lõpuks, seega haaras see üleminek endasse ligikaudu terve mõõdunud sajandi (vrd. näiteks tee, puu kirjutamise küsimust sajandi algul ja mul, sul kirjutamise küsimust sajandi lõpul). Selle võitluse tulemuseks oli eesti kirjakeele ortograafia fikseerumine sellisena, nagu see esineb meie tänapäeva kirjakeeleski.

106. Kui lõpuks teha kokkuvõtet nendest teguritest, mis mõjustasid uue kirjaviisi tarvituselevõtmist, siis on neid esitatud vastavates poleemilistes kirjutistes väga mitmesuguseid. Nagu selgub, ajendasid kirjaviisi parandamist kõigepealt l o o g i l i s e d põhjused. Et kirjasõna võiks olla kirjalikuks suhtlemisvahendiks, peab kirja-pilt suutma edasi anda sõnade tähendussisu. Vanas kirja-

viisis trükitud sõnapildi varal aga polnud võimalik sõna õigesti hääldada ja seetõttu võis tekkida arusaamatusi. Tunnistab ju innukas eesti keele harrastaja F. Heller, et tema olevat mitu aastat sõnu varras ja varas hääldanud ühteviisi ¹.

Korduvalt on vana kirjaviisi vastased rõhutanud g r a m m a t i l i s i põhjusi, näidates, et uus kirjaviis võimaldab sõnatüve kuju säilitamist sõna eri vormides, näit. loom, looma, mitte aga loom, loma. Samuti võimaldab uus kirjaviis paremini selgitada astmevaheldusenähtusi, näit. arg, ara, mitte aga arg, arra jne.

Hilisemal ajal hakati alla kriipsutama ka d i d a k t i l i s i põhjusi ja näidati, et uut kirjaviisi on kergem õpetada, sest õpilased kalduvad ise kirjas tarvitama uut kirjaviisi. Ka lugemise õpetus uue kirjaviisi järgi olevat palju kergem.

Kõige kaaluvamaks põhjuseks, mis määras uue kirjaviisi tarvituseletuleku, oli aga uue kirjaviisi r a h v u s l i k laad, uue kirjaviisi tihe seos rahvusliku liikumisega. Väideti, et uus kirjaviis on eesti keele loomu kohane, on ainuke loomulik kirjaviis. Seda tarvitab meie sugulasrahvas ja

¹ Vrd. Beitr. XV, lk. 80.

see sobib ka meile enam kui võõras saksa kirjaviis. Nii Kreutzwald kui Jakobson sidusid uue kirjaviisi tihedalt teiste rahvusliku liikumisega seoses olevate taotlustega ja - nagu eespool näidatud - see saigi uue kirjaviisi peamiseks tarvituseletuleku põhjuseks.

Meile uue kirjaviisi tarvituselevõtmist soodustavaile tegureile seisisid aga vastu takistavad tegurid, eelkõige h a r j u m u s, senise kirjakeele t r a d i t s i o o n. On ju harjumusel keele alal suur tähtsus. Kõik, mis pole harjumuspärane, tekitab vastuseisu. On mõistetav, et harjumus tegi vana kirjaviisiga harjunuile palju meelepaha, sest nad pidid ümber õppima. Sõna pan-ni lugesid nad enne lühikese n-iga, nüüd tuli see lugeda pikalt, sõna pad-i lugesid nad enne pika a-ga, nüüd tuli see lugeda lühidalt. Pole siis ime, kui auväärsed võõrmündrid nurisesid, et keel olevat ära solgitud, et selle lugemine olevat nagu külmunud maa kündmine, teelt kivide ja kändude vahel eksimine jne. On arusaadav, et ähvardati uuekirjaviisilisi raamatuid, kalendreid, ajalehti mitte osta. Sellest omakorda aga sõltus veel üks põhjus, mis algul vana kirjaviisi toetas, nimelt

m a j a n d u s l i k põhjus. Eriti paistab see põhjus silma ajalehtede ja kalendrite puhul. Nii rõhutas seda põhjust korduvalt Jannsen, põhjendades sellega oma keeldumist üle minna uuele kirjaviisile. Samuti püüdsid kalendrite kirjastajad oma kalendri leviku huvides arvestada lugejate harjumusi ja kirjastada kalendreid, mis kõikidele meeldiksid. Polnud seetõttu ka haruldus, et samas kalendris oli üks jutt uues, teine vanas kirjaviisis. Seesugune majanduslikkudest kaalutlustest sõltuv talitusviis aga pidurdas uue kirjaviisi levikut ja pikendas vana iga.

Eelmisega seoses võiks meenutada ka seda, kuidas reaktsioonilised kirjastused omalt poolt püüdsid pidurdada uue kirjaviisi võidukaiku. Kui reaktsioonilised ringkonnad mõõdnud sajandi 60-ndates aastates taipasid, et uue kirjaviisi küsimus on oma laadilt antifeodaalne, seotud kodanlik-rahvusliku liikumisega, siis rida tagurlikke saksa kirjastajaid võttis oma väljaandeis (näit. kalendreis) uuesti tarvitusele vana kirjaviisi. See aga ei suutnud enam seisama panna uue kirjaviisi levikut.

107. Nagu eelmisest selgub, oli uue kirja-

viisi kehtivusele pääsemise põhiliseks teguriks asjaolu, et uus kirjaviis tihedalt seostus rahvusliku liikumisega. Et rahvas võiks loobuda tugevasti juurdunud harjumuspärasest vanast kirjaviisist, milles oli kogu senine kirjandus, mida õpiti koolis ja mida kaitses kirik, selleks oli vaja jõulist liikumist. Kui poleks toimunud seesugust hoogsat saksa feodaalide ja nende pooldajate vastu suunatud rahvuslikku liikumist, kui poleks kirjaviisiküsimus nii tihedas seoses olnud tolleaegse poliitilise võitlusega, siis oleks võinud Masingu või Paehlmanni kirjaviisi taoline ortograafia püsida veel kauemat aega, ja mida kauemini ta oleks püsinud, seda raskem oleks olnud teda muuta.

Kuni uuel kirjaviisil puudus seos rahvusliku liikumisega, seni polnud väljavaateid selle levimiseks. Ahrens soovitas uut kirjaviisi puhtkeelelistel kaalutlustel ja Ahrensi ettepanekud ei leidnud nende esitamise ajal kuigi mainimisväärtset poolehoidu. Kreutzwaldi aga soovitas uut kirjaviisi sellepärast, et see vastab eesti keelele, ei ole võõras, ei ole sakslaste poolt toodud kammita, mis igal sammul takistab mõtete selget väljendamist. Iga edasisammuv ja haridust armastav eestlane tarvitab uut. Ja Kreutzwaldi mõtted levisid,

leidsid pooldajaid. Uue kirjaviisi tarvitamist hakati pidama hariduse tunnuseks, igale eestlasele omaseks jooneks. Näidati, et uus kirjaviis on parem kui endine: see võimaldab mõtteid täpsemalt kirja panna, see on grammatiliselt õigem, see soodustab eestlastel arendada oma rahvuslikku kirja-keelt.

Kuigi ei ole põhjust alahinnata Ahrensi keelelise tegevuse väärtust, ei saa pidada Ahrensit uue kirjaviisi otseseks rajajaks. Uue kirjaviisi pidev rakendus eesti kirjanduses algab ikkagi Kreutzwaldist, ei alga aga Ahrensist, Schudlöffelist ega Reinthalist. Ka siis, kui Ahrens ei olekski esitanud oma ettepanekuid, oleks uus kirjaviis ikkagi tulnud tarvitusele, sest asjaolu, et ka Ahrens pooldas soome kirjaviisi, ei asetanud uut kirjaviisi Kreutzwaldi ja Faehlmanni silmis paremasse valgusse, vaid tekitas selle suhtes koguni tugevaid kahtlusi. Alles siis, kui Sjögren selgitas Kreutzwaldile vana kirjaviisi võrrapärasuse ja õpetas nähtusi rahvuslikust seisukohast vaatama, pealegi kui seda toetasid ka koolitamata eestlaste kirjad, hakkas Kreutzwald veendumult võitlema uue eest. Võitlus uue kirjaviisi eest on üheks lüüks Kreutzwaldi

feodalismivastases võitluses. Kreutzwald ise peab võitlust kirjaviisi pärast nii oluliseks, et ta seda nimetab isegi oma elu peatulesandeks¹. Seda ülesannet täidab Kreutzwald edukalt ja tänu tema tegevusele omandabki võitlus uue kirjaviisi eest küllaltki silmapaistvat kohta kogu rahvuslikus liikumises. Seos rahvusliku liikumisega aga määrab uue kirjaviisi võidu.

108. Kirjaviisiküsimus oli tihedas seoses rahvusliku kirjakeele kujunemisega. Kui tekkis ühise kirjakeele vajadus, tekkis ka kirjakeele nõudeid rahuldava kirjaviisi vajadus. Et rahvuslik kirja-keel kujunes seoses rahvuse kujunemisega, siis käis seoses võitlusega rahvuse õiguste eest ka võitlus uue kirjaviisi eest.

Eesti rahvuskeele kujunemise ajajärgul peeti kõige olulisemaks kirjaviisi, ja seda kirjaviis sel ajal kindlasti oligi. Ei võimaldanud ju vana kirja-viis sõnade hääldamist ligilähedaseltki märkida. Korduvalt juhivad uurijad nagu Sjögren, Wiedemann jt. tähelepanu sellele, et eesti vana ortograafia

¹ Vrd. P.R. Kreutzwald T. Beisele
26. X 1859.

ei vasta hääldamisele. Wiedemann näiteks oma suure sõnaraamatu koostamisel peab korduvalt Kreutzwaldilt küsima, kuidas hääldatakse üht või teist vanas kirjaviisis kirja pandud sõna. Seega oli vana kirjaviis tõesti seesugune kammits, mis takistas kirjalikku suhtlemist ja sõnade õige tähendussisu mõistmist kirjapildi põhjal, rääkimata nendest raskustest, mis vana kirjaviis tekitas grammatika käsitlusel. On sellepärast arusaadav, et kirjaviisile pühendati rahvuse kujunemise ajajärgul peamine tähelepanu. See muidugi ei tähenda, et teised keeleküsimused ei oleks äratanud tähelepanu. Võitlus kirjaviisi pärast tekitas huvi üldse eesti keele ja selle puuduste vastu.

Et aga sel ajajärgul just kirjaviis kõige olulisem oli, siis on ka arusaadav, et iga silmapaistvam kultuuritegelane ja keeleteadlane oma veendumuste kohaselt kirjaviisi püüdis arendada. Sellest aga tulenesid erinevused uue kirjaviisi pooldajate eneseteoorias, mis mõnevõrra pidurdaski ühtlase ortograafia väljakujunemist ega võimaldanud tähelepanu küllaldaselt suunata kirjakeele teistele külgedele, näiteks morfoloogiliste vormide fikseerimisele, lauseõpetuse küsimuste selgitamisele, sõnavara rikastamise võimaluste uurimisele.

Kuigi mõeldunud sajandi teisel poolel, eriti selle kolmandal veerandil ei saavutatud veel täielikku ühtlust eesti kirjakeeles, oli saavutatud siiski kõige olulisem, oli saavutatud rahvuskeelele tunnuslik kirjaviis, uus kirjaviis.

109. Lõpuks - kuigi see ei kuulu enam otseselt käesoleva töö raamidesse - võiks veel küsida, kas on midagi meie tänapäevagi keelde jäänud järele vanast kirjaviisist. See nõuaks muidugi spetsiaalset jälgimist, kuid juba rahvusliku liikumise ajajärgul on juhitud tähelepanu mõnedele vana kirjaviisi päraselt hääldatavatele sõnadele. Nii on seesugustena märgitud kirikukeeles sagedasti esinevaid sõnu issa ning issand ja sõna seesamma¹. Tänapäeva kirjakeelde on neist järele jäänud vananenud sõnadena ainult issand ja issameie.

Edasi on viidatud sellele, et nimede märkimisel võib üleminek ühest kirjaviisist teise raskusi tekitada. Teataval määral on see õige. Kui Hurt omal ajal Masingu nime puhul kirjutas „loe: Maasing“²,

¹ Tpost. 1858, nr. 6, lk. 48.

² J. H u r t , Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi, Tartu 1864, lk. 2,15.

siis tänapäeval eksitakse selle nõude vastu juba sageli. Juba oma „Lühikeses õpetuses“ märkis Hurt päris õigesti: „Nimed, mis vana viisi paudulikult kirjutati, peavad uut viisi ümberkirjutatama, nii et nime kirjutamine ja väljütlemine kokku käivad“¹. Kahjuks ei ole seda nõuet aga alati jälgitud, eriti varasemate kirjanduslike teoste uuesti väljaandmisel. Nii on nimed nagu „Villem Navy“ (peab olema: Naavi) elopäevad“, Ann Salle (peab olema: Sale) jne. jäetud vanasse kirjaviisi, mistõttu neid nüüd loetakse mitte nii, nagu neid hääldati, vaid praeguse kirjaipildi järgi. Samuti on mõnikord isegi kuni tänini säilinud vana kirjaviis mõnedes perekonnanimedes nagu Murro, Karro jt. Vana kirjaviisi eksitavat mõju võib näha näiteks selleski, et Kr. J. Petersoni tuntud oodis „Kuu“ sõnad „laulo tules“ kaua aega transkribeeriti kujul „laulutules“ ja alles hiljuti hakati õigesti kirjutama „laulutuaules“ kujul.

Küsitav on ka omaaegse kõige rahvapärasema trükise kalendri tänapäeva kirjakuju tekkimine.

¹ J. Hurt, Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi, Tartu 1864, lk. 14.

Vanas kirjaviisis kirjutati seda sõna kalender kujul (mitte kunagi : kallender). Tähtsamatute üleminek uude kirjaviisi toimus aeglaselt ja nii, et mõni osa oli vanas ja teine uues. Kalendaariumi osa trükiti sageli veel hiljemini vanas, kuigi enamik kalendri sisust oli juba uues kirjaviisis. Seesuguse kirjaviisi rakenduse juures võis juhtuda, et vanakirjaviisiline kuju sellest võõra päritoluga sõnast, mille kirjakuju oli teistest keeltest hästi tuntud, jäi püsima ka siis, kui kogu tähtsamat oli juba uues kirjaviisis trükitud. Et seda sõna tol ajal (nagu praegugi veel sagedasti vanemate inimeste kõnes) hääldati kirjutamisprakselt, näitab see, et näiteks Gresseli „Besti-ma rahva Kalender“ märgiti esimest korda uues kirjaviisis 1861. ja 1862.a. „Besti-maa rahva Kaalender ehk Tähtsamat“ kujul.

Vana kirjaviisi kaudset mõju võiks näha ka ühesilbiliste sõnade kirjutamises, mille lõpus on kas lühike vokaal (ma, me, ta) või konsonant (mul, kes, on). Meie kooligrammatikad on neid pidanud erandlikult kirjutatavateks sõnadeks, lüh-tudes sellest, et ühesilbilises sõnas ühe häälik peab olema kolmandas vältes. Tegelikult ei ole siin tegemist niivõrd erandlikult kirjutatavate

sõnadega, kui kas tõesti lühikese häälikuga hääldatavate sõnadega või vana kirjaviisi mõjul oma endise kirjutusviisi säilitanud vormidega.

Mis puutub vokaaliga lõppevatesse sõnadesse, siis on grammatikates antud harilikult sõnad ma, sa, ta, mu, su, me, te, nad, ja, ju, ka. Vanalt kirjaviisilt uuele ülemineku ajal kirjutati paiguti ka kaa ja naad, kuid hiljem jääd praeguse tarvituseviisi juurde. Kõikide nende sõnade õigekirjutust määrab õieti nende hääldamine, sest lauses on need sõnad lühikese vokaaliga. Pealegi võimaldab lühikese vokaaliga märkimine eristada neid pika vokaaliga sõnadest nagu ma - maa, mu - muu, su - suu jne. Vaidlust tekitas sõna see õigekirjutus, sest kändetes peale kaasaütleva (näit. seeda, seni jt.) ja ka some keeles on selles sõnas lühike vokaal, mis lauserõhutus asendis ka nimetavas võib esineda. Lähtudes sõnade see ja too üldisemast hääldamisest ja kaasaütlevast käändest (seega) kujunes siin pikk vokaal tarvitatavamaks. Sõna jaa 'jah' kirjutati veel käesolevalgi sajandil ühe a-ga ja alles mõnikümme aastat tagasi fikseeriti siin praegune tarvituseviis. Isegi sõna nii kirjutati mõeldunud sajandil sagedasti ühe

i-ga, kuid vastavalt hääldamisele tuli tarvitusele praegune kirjutusviis. Seega sõltus vokaali märkimine selles sõnade rühmas eelkõige hääldusest ja neid sõnu pole põhjust pidada ortograafiliselt erandsõnadeks.

Kõnevõrra erinev on olukord konsonandiga lõppevate ühesilbiliste sõnadega, kus tõesti hääldus võib erineda kirja pildist. Grammatikates on antud selliste erandlikult märgitavate sõnadena a) alalütleva lised vormid mul, sul, tal, kel, sel, tol, mil, b) seesütleva lised vormid mus, sus, tas, ses, tos, c) h-lised hüüdsõnad jah, noh, säh, ah, oh, tohoh, aitäh jt., d) muid üksiksõnu nagu kes, mis, kus, kas, on, et, las. Nendest sõnadest tekitasid teatavasti mõõdunud saajandi lõpul vaidlusi alalütleva lised vormid, milles osa autoreid (M. Veske jt.) kaldus tarvitama häälduspraseelt kaht l-i (mull, sell, mill jt.), teised aga pooldasid ühe tähega märkimist, põhjendades sellega, et alalütleva lõpul on alati -l, mitte -ll; pealegi olevat nendes sõnades ka häälduses lühike -l, sest need vormid esinevad lauserõhutus asendis. Ka võimaldab ühe l-iga märkimine tähenduslikult eristada sõnu nagu mul ja

mull, tol ja toll jne. Et muudel juhtudel meie siiski häälduspäraselt kirjutame, siis võib siin lisaks eespoolmärgitud põhjustele ka vana kirjaviiis mõnevõrra olla kaasa mõjunud ühe l-iga märkimise kasuks. Sõnas küll, mida samuti kaua kirjutati ühe l-iga, on hääldamisjärane märkimisviis tarvitusele tulnud, sest see ei ole alalütlev. Sama põhjenduse, mis on esitatud alalütleva õigekirjutuse puhul, võib esitada ka seesütleva vormide nagu see, muu jne. korral.

Mis puutub häälsõnadesse, siis h-ga lõppevates häälsõnades on h ilmselt ülipikk ja uue kirjaviiisi reeglite kohaselt peaks olema kirjutatud kahe h-ga. Näib nii, et nende häälsõnade kirjutamine tänapäevalgi veel ühe h-ga on vana kirjaviiisist pärinev joon, mis on säilinud tänu sellele, et häälsõnade ortograafia oli kuni viimase ajani veel küllalt kõikuv. Olgu selle kinnituseks märgitud, et alles 1935.a. fikseeriti seisukoht kirjutada häälsõnu eesti ortograafia üldiste reeglite kohaselt, näit. sirr-sorr, sordi ! jne. Erandiks on kuni tänini jäänud h-ga lõppevate häälsõnade rühm.

Asesõnad kee, mis ja teised sõna lõpul ühe

konsonandiga märgitavad sõnad võivad ju lauserõhutus asendis olla ka lühikese konsonandiga, kuid üldiselt on need sõnad siiski pika konsonandiga ja peaksid olema sel korral kirjutatud kahe tähega. Morfoloogilisi põhjusi, mis nõuaksid nende sõnade kirjutamist ühe tähega, ei ole. Tegelikult aga ei ole neid sõnu kunagi kirjutatud kahe tähega sõnalõpul. Näib, et siingi on mõnevõrra määrav olnud vana kirjaviisi mõju, millele lisandus veel võimalus erineva kirjutusviisi varal eri sõnu kirjas eristada, näit. kas ja kass, on ja onn, kus ja kuss, las ja lass jne.

Seega ei saa küll otseselt väita, et ainuüksi vana kirjaviis on selliste erandlikult kirjutatavate sõnade tänapäevase ortograafia ainukeseks põhjuseks, kuid ei saa siiski salata, et teataval määral vana kirjaviis on soodustanud selle erandliku märkimisviisi püsimise tänapäeva kirjakeeles.

KASUTATUD KIRJANDUST

I TRÜKITUD MATERJALE

L e n i n , V. I., Rahvuste enesemääramise
õigusest. Teosed, 20. kd.,
Tallinn 1953, lk. 361-417.

Л о н и н , В. И., Философские тетради,
1947.

S t a l i n , J., Marksism ja keeleteaduse
küsimused, Tallinn 1953.

S t a l i n , J. V., Marksism ja rahvusküsimus.
Teosed, 2. kd., Tallinn 1947,
lk. 285 - 358.

S t a l i n , J. V., Rahvusküsimus ja leninism.
Teosed, 11. kd., Tallinn 1951,
lk. 328 - 349.

ÜK (b) Partei ajalugu. Lühikursus. Tallinn 1952.

* * *

A (d a m s o n) , J., Willandimaalt /Paisto
kihelkonnast/, EPost. 1868,
nr. 3, lk. 20.

A h r e n s , E., Grammatik der Ehstnischen
Sprache Revalschen Dialektes,
Reval 1843.

" Grammatik der Ehstnischen Spra-
che Revalschen Dialektes, Zwei-
te umgearbeitete Auflage,
Reval 1853.

" Johann Hornung, der Schöpfer un-
serer Ehstnischen Kirchensprache.
Zur Ehrenrettung des Unterdrück-
ten. Reval 1845.

" Sprachfehler der Ehstnischen Bi-
bel. Gesammelt und den Predigern
der Ehsten zu unbefangener Prü-
fung empfohlen von Eduard Ahrens.
Reval 1853.

" Zur Declinationslehre, Reval
1847.

Arwidsson, A. J., Ueber die ehstnische
Orthographie, Beitr. XV (1822),
lk. 124 - 130.

Behaghel, O., Die deutsche Sprache,
Sechste Auflage, Wien-Leipzig
1917.

Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen
Sprache, Pernau 1813 - 1832,
eriti vihi kud I, III, XIII,
XV, XVII.

B(e)rtan, Dr.), Zur Frage über neuere
Estnische Rechtschreibung,
Inland 1860, nr. 7, vg. 149 -
150.

Бударов, Р. А., Очерки по языкознанию,
Москва 1953.

Bulletin de la Classe Historico-Philologique de
l'Académie Impériale des Sciences
de St.-Petersbourg. Tome VIII
1851, IX 1852, X 1853, XI
1854, XII 1855.

Доклады и сообщения Института языкознания
АН СССР, V, Москва 1953.

Dörptsche Zeitung 1865.

Eesti Keel 1925, 1929, 1932, Tartu.

Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1873, 1874,
1875, 1877, 1878, 1879, 1886,
1887, Tartu.

Eesti Kirjandus 1909, 1910, 1923, 1924, 1933,
Tartu.

Eesti Kultura I, Tartu 1911.

Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest, Tallinn
1954.

Eesti NSV ajalugu. Toimetanud G. Naan. Tallinn
1952.

Eesti Postimees ehk Nädalileht 1864 - 1876
Tartu.

Eesti Postimehhe Juttotubba 1867, Tartu.

Eesti-rahva Kasuline Kalender 1879, Tartu,
Laakmann.

Eesti Üliõp~~l~~aste Seltsi Album II, Tartu 1894;
III, Tartu 1895.

E (g l o n) , J., Sissesadetud kirri. Wastus
M.P. kirja peale. P. Post. 1868,
nr. 43, lk. 343 - 344.

E i s e n , M. J., Elias Lõnnrot Eestis, E Kirj.
1923, nr. 8, lk. 337 - 346.

" Kreutzwald ja keelekõsimus,
EK 1925, lk. 49 - 56.

F a e h l m a n n , F. R., Ueber die Declination
der estnischen Nomina, Vh GEG I,
3, Dorpat-Leipzig 1844, lk.
17 - 61.

" Ueber estnische Orthographie,
Vh GEG II, 4, Dorpat-Leipzig
1852, lk. 52 - 71.

" Versuch die estnischen Verba in
Conjugationen zu ordnen, Dorpat
1842.

Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Trükki
toimetanud M. Lepik. Tartu 1936.

F (r e u n d l i c h) , C., Muuhumaalt, R Post.
1865, nr. 22, lk. 178 - 179.

" Sõbra kirri, R Post. 1868,
nr. 26, lk. 203 - 204.

F. H., Nüüd tulleb ühhe armja ning targa Saksa
mehhe kirri, T post. 1859,
nr. 34, lk. 271.

- P. W., Kirjutamisse wisi asjust, P. Post. 1865,
nr. 31, lk. 248.
- G r ü n t h a l , V., Eesti kirjakeele arenemine.
Koguteoses „Eesti Kultura “ I,
lk. 214 - 304.
- Г р о з д о в , А. Н., Основы русской орфо-
графии. Третье, дополненное
и исправленное издание,
Москва 1951.
- G ö s e k e n , H., Manuductio ad Linguam
Oesthonicam, Reval 1660.
- H a r t m a n n , H., Bericht. SbGEG 1863,
lk. 7 - 15.
- H e l l e , A. T., Kurzgefasste Anweisung zur
Ehstnischer Sprache, Halle 1732.
- H e l l e r , P., Anmerkungen zum XIII Heft die-
ser Beiträge, Beitr. XV (1822),
lk. 74 - 124.
- H e l m , H., Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu,
Tartu 1936.
- H e r m a n n , K. A., Eesti keele grammatik,
Tartu 1884.
- “ Eesti kirjakeelest, Post. 1886,
nr. 23, lk. 1, nr. 24, lk. 1,
nr. 25, lk. 1 - 2.

H e r m a n n , K. A., Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani, Tartu 1898.

H i r s c h h a u s e n , J., Ausführliche Anzeige und Beurtheilung der Schrift : Beitrag zur Ehstnischen Orthographie von O.W. Masing, Reval 1827.

" Ueber einige Vorschläge zur Verbesserung der ehstnischen Orthographie, Beitr. XIII (1821), lk. 1 - 27.

H o r n u n g , J., Grammatica Esthonica, Riga 1693.

H. M., Sõbra kirri ue Eesti keele kirjutamisest wiist, P. Post. 1865, nr. 25, lk. 207 - 208.

H u p e l , A. W., Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, Riga und Leipzig 1780.

" Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, zweite durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage, Mitau 1818.

Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toimetanud H. Kruus. Tartu 1939.

H u r t , J., Lisalehe keele pärast. E Post. lisaleht 1871, nr. 2, lk. 12.

" Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi, Tartu 1864.

" Püha kiri pannakse uue kirjutusviisi järele ümber, Post. 1886, nr. 28, lk. 2.

" Veel lisalehe keele pärast, E Post. lisaleht 1871, nr. 7, lk. 42, nr. 8, lk. 48, nr. 9, lk. 54, nr. 11, lk. 65, nr. 13, lk. 77.

И л ь и н , Б. А., Современный английский язык, издание 2-е, исправленное и дополненное, Москва 1948.

Inland 1840, 1841, 1844, 1845, 1848, 1849, 1853, 1859, 1860, 1861, 1862.

I - z , Branntweinspest (arvustus Kreutzwaldi „Vina katku“ kohta), Inland 1840, nr. 21, vg. 324 - 326.

J a k o b s o n , C. R., Koolmeister ja kolli-
wannem, E Post. 1867, nr. 9,
lk. 65 - 67.

" Mis meil hädast tarwis tähhele-
panna. E Post. 1866, nr. 42,
lk. 334 - 335.

" Missugune kirjutamise viis saab
võitma, kas vana ehk uus loomu-
lik viis ? E Post. 1869,
nr. 33, lk. 121 - 122.

" Ural-Altai keelelts. E Post.
1866, nr. 26, lk. 205 - 207.

" Wastus Öpp. Schwartzi kirja pea-
le: „Uus ehk wanna kirjutamise
viis“, E Post. 1869, nr. 41,
lk. 153 - 154.

" Veel mõnni lõnna uest kirjuta-
mise wiisi. Raskehealelised
(kõwwad) konsonantid (healeta
tähhed) p, t, k, E Post. 1867,
nr. 14, lk. 105 - 107.

J a n n s e n , J. W., Järeleõna artiklile „Mis
meil hädast tarwis tähhelepan-
na“, E Post. 1866, nr. 42,
lk. 395.

- J a n n s e n , J. W., Järelsõna artiklile
„Wõitlemine ue kirjawiisi wasto“,
E Post. 1867, nr. 12, lk. 91.
- " Mis Eestimõhned eestikelest ja
kirjast kõnnelewad, P Post.
1863, nr. 35, lk. 275 - 277,
nr. 36, lk. 283 - 285.
- " Märkus „Kilplaaste" ilmumise koh-
ta, P Post. 1857, nr. 19,
lk. 154.
- " Ued ramatud („Koli-ramatu" kee-
lest), P Post. 1862, nr. 4,
lk. 25 - 26.
- " Wannast ja uest eestikele kirju-
tamisest, E Post. 1865,
nr. 19, lk. 157 - 158.
- J. J., Sõbra kirri, mis meie ilma muutmata kei-
ge sõbradele luggeda anname,
P Post. 1865, nr. 15,
lk. 119 - 121.
- K a s k , A., Jakob Hurt keelemehena, E K 1932,
nr. 1, lk. 1 - 16.
- " Kreutzwaldi osa eesti rahvusliku
kirjakeele ja selle ortograafia
kujunemisel, koguteoses

„Fr. R. Kreutzwaldi maailmavaade
ja tegevus“, Tallinn 1953,
lk. 154 - 186.

K a s k , A., Mõningaid jooni eesti rahvuskeele
kujunemisest, koguteoses „Tea-
duslikud tööd, pühendatud Tartu
Riikliku Ülikooli 150. aasta-
päevale, Tallinn 1952,
lk. 26 - 42.

К о д р о в , Б. М., О различных путях пере-
хода от старого качества к
новому, koguteoses „Вопросы
диалектического и исторического
материализма в труде
Н.В. Сталина "Марксизм и
вопросы языкознания", " 2,
Москва 1952.

K r e u t z w a l d , F. R., Kilplaste imevärk-
likud, väga kentsakad, maailmas
kuulmata ja tännini veel üles-
kirjutamata jutud ja teud,
Tartu 1857.

" Maailm ja mõnda, Tallinn 1953.

" Põllumees ja ammetmees, Maa-rah-
wa Kasuline Kalender 1858,
Jutuosa.

K r e u t z w a l d , F. R., Tuisulased. Üks
ennemuistene jut. Maa-rahwa
Kasuline Kalender 1859, Jutu-
osa.

" Sippelgas. Teine jagu. Tartu
1861.

" Vörromaalt. Anuwäht postimees,
(Kreutzwaldi kiri uuest kirja-
viisist). T_{post}. 1857,
nr. 43, lk. 353 - 357.

" Wörrust sai T a l l i n n a
k o d d a n i k u l e posti-
mehe kätte ~~se~~anna inme laulo-
kenne (Meie keelt, mis mudapo-
ri), T_{post}. 1857, nr. 25,
lk. 195.

Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus. Toimetaja
K. Leetberg.
I, Tartu 1910
II, Tartu 1911.

Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus
1853 - 1879. Toimetaja M. Lepik.
Tallinn 1953.

K r o h n , J., Viron kielioppi suomalaisille,
Helsinki 1872.

/ K u / r r / i k , J. / , Eesti kirjaviisid, E. Post. 1876, nr. 33, lk. 197 - 198.

K u r r i k , J., Kirjutamise õpetus, Tartu 1882.

" Üleüldiselt praugitav kirjavii-
s, Post. 1886, nr. 9,
Postimehe eralisa nr. 9
juurde.

K ö r b e r , K., Kleine Estnische Hand-Gram-
matik, Dorpat 1867.

" Saksa rahwal on õe moistofanna,
T. post. 1859, nr. 22, lk. 175.

L a a n e s , R., Uue (Ahrensi) kirjaviisi es-
makordse tarvituselevõtu tähis-
tamises on eksitud, E. Kirj.
1937, nr. 1, lk. 45 - 46.

L a u g a s t e , E., Fr. R. Kreutzwaldi „Kilp-
laste“ algallika küsimus,
E. Kirj. 1933, nr. 12,
lk. 563 - 586.

Л е н б е р г , Э., Из истории эстонского
литературного языка XVIII века,
тезисы „Советское языкозна-
ние“ I, Ленинград 1935,
lk. 31 - 50.

L e p i k , M., Viis Fr. R. Faehlmanni kirja.
Koguteoses „Liber Saecularis“
II, lk. 966 - 980,
Tartu 1938.

" Õpetatud Eesti Seltsi eelaja-
loost ja asutamisest, E Kirj.
1938, nr. 1, lk. 55.

L i p p , M., Kodumaa kiriku ja hariduse lu-
gu II, 2, Jurjev 1899.

Maarahwa Kasuline Kalender 1857, Tartu.

/ M a l m , C. E. / , Tallinna mees kirjutab,
T-post. 1858, nr. 46,
lk. 377 - 378, nr. 47,
lk. 385 - 387.

Ma-rahwa Kalender ehk Tähtamat 1846, Tartu.

Maarahwa Nädala-Leht 1821 Tartus, 1822 ja
1825 Pärnus.

M a s i n g , O. W., Beitrag zur Ehstnischen
Orthographie, Dorpat 1824.

" Beleuchtung der, über O.W. Ma-
sing's Beitrag zur ehstnischen
Orthographie erschienenen Be-
merkungen vom Verfasser des Bei-
trages zur ehstnischen Ortho-
graphie, Pernau 1827.

M a s i n g , O. W., Reetkõnne, Marahwa Näddala-Leht 1825, nr. 1, lk. 1-6.

" Ehnstnische Originalblätter für Deutsche, Dorpat 1816.

" Kirja ja õppetuse asjust, Marahwa Näddala-Leht 1821, nr. 7 ; 1822, nr. 6.

" Vorschläge zur Verbesserung der Ehnstnischen Schrift, Dorpat 1820.

М а с л о в а - Я а ш а н с к а я , С. С.,
Вводный язык I,
Ленинград 1953.

Mélanges Russes tirés du Bulletin Historico-Philologique de L'Académie Impériale des Sciences I, St. Pétersbourg 1849 - 1851.

Metsaperre koolmeister Hans, Sõbra kirri, T post. 1858, nr. 47, lk. 388.

M e y e r , E., Ueber die jüngst erschienene Schrift des Hrn. Pastors Ahrens zu Kusel: „ J o h a n n H o r n u n g , der Schöpfer der esthnischen Kirchensprache. Zur Ehrenrettung des Unter-

drückten, nebst einigen Bemerkungen über die praktischen Bemühungen der Gegenwart zur Erhaltung und Hebung der esthnischen Sprache, Inland 1845, nr. 28, vg. 470 - 474.

M i h k l a , K., Dr. med. F. R. Pählmann keelemeheha, E K 1928, nr. 5-6, lk. 69 - 80.

M. J., Wannast ja uest eestikele kirjutamisest. Nelja endise kirjale vastusleksi. E Post. 1865, nr. 26, lk. 223 - 225.

M. M., Wõitlemine ue kirjawisi wasto, E Post. 1867, nr. 12, lk. 89 - 91.

M. P., Siseseadetud kirri, P Post. 1868, nr. 41, lk. 326.

- n , Kirjandusest, Post. 1886, nr. 4, lk. 3.

- n - , Armas Postimees ! (Vastus), P Post. 1865, nr. 29, lk. 233 - 234.

N e b o c a t , J., „Kundja“ Eesti keeleõpetus, Tartu ja Riia 1884.

N. N. , Liiwlandi maalt (kiri), T post. 1859, nr. 14, lk. 109.

N o l c k e n , M., Aabitsaraamat. Lu'u õppimise teine jägu. Kuresaare 1873.

" Aabitsaraamatu sissejuhatus. Laste koolitajate õpetuseks ülespanndud. Kuresaare 1873.

N o o l i , A. (M.J. Eisen), Mõtted üldise kirjaviisi kohta, Olevik 1886, nr. 21, lk. 1.

N o r m a n n , W., Õppetuse kolli-piddamisest ning laste kasvatamisest iseseisvate koolmeistrite ja laste wanneemate heaks, õpetuseks ning juhhatamiseks wälja antud, Tartu 1873.

O. J., Neile, kes luggeda tahhavad: Makele kirjutamisest Soomlaste wiisi järrele, Tpost. 1858, nr. 4, lk. 31-32, nr. 5, lk. 38-39, nr. 6, lk. 46-47, nr. 7, lk. 55-56.

- p , „Weike külwi mees" (arvustus), EPost. 1870, nr. 21, lk. 83 - 84.

Perno Postimees ehk Nädalileht 1857 - 1875, eriti aastakäigud 1865 ja 1868, Pärnu.

P. G., „Weikse külwi mehhe (wastus nr. 21
Lis a peale), E Post. 1870,
nr. 26, lk. 103 - 104.

P o r o m e n s k i , G., Eine bescheidene
Erwiderung, Inland 1859,
nr. 32, vg. 639 - 644.

П о р о м е н с к и й , Г., Эстония грамма-
тика революционного народа, I
Рига 1857, II - IV Рига
1858.

Postimees 1886, Tartu.

P r a n t s , H., Eesti kirjakeele ajalooost,
E Kirj. 1909, nr. 3,
lk. 108 - 117, nr. 8,
lk. 298 - 308, nr. 9,
lk. 321 - 330.

R e i m a n , V., Bengt Gottfried Forselius,
Eesti Üliõpilaste Seltsi
Album III, Tartu 1895,
lk. 7 - 52.

Eduard Ahrens, Eesti Üliõpil-
laste Seltsi Album II,
Tartu 1894, lk. 1 - 23.

R e i m a n , V., Kassõna teosele „Neunund-
dreissig Estnische Predigten
von Georg Müller aus den
Jahren 1600 - 1606,
VhGEG XV, Dorpat 1891.

" Kivid ja killud I,
Tartu 1907.

R (e i n t h a l), C., Auch ein Wort in Sa-
chen der neueren Ehstnischen
Orthographie, Inland 1860,
nr. 10, vg. 206 - 208.

R e i n t h a l , C., Bericht über die Wirk-
samkeit der Gesellschaft,
VhGEG II, 4, Dorpat 1852,
lk. 95 - 97.

" Tartu maa-keele Abits kost latse
võiva tävveste lugemist opi,
Tartu 1845.

R o s e n p l ä n t e r , J. H., Ueber die Bil-
dung und Bereicherung der ehst-
nischen Sprache, Beitr. III,
Pernau 1814, lk. 53 - 89.

" Versuch bestimmte Regeln für die
ehstnische Orthographie festzu-
setzen, Beitr. I, Pernau 1813,
lk. 107 - 123.

Rosenplänter, J. H., Vorschläge,
die ehstnische Orthographie
betreffend, Beitr. XIII,
Pernau 1821, lk. 47 - 75.

Russow, F., Tallinna/t on postimees
kedda kirja /anud, Tpost.
1857, nr. 23, lk. 180.

Saat, J., Eesti NSV ajaloo kapitalistliku
formatsiooni periodiseerimisest,
koguteoses „Eesti NSV ajaloo
periodiseerimisest”,
Tallinn 1954, lk. 54 - 69.

Schwabe, A. J., Chronologisches Ver-
zeichniss aller in der Biblio-
thek der Gelehrten Estnischen
Gesellschaft sich befindenden
estnischen Druckschriften,
Dorpat 1867.

Schwartz, G. (~~Ksen~~), Koli-ramat.
Es/imenne jaggo. Lühhikenne
õppetus õige/t kirjutamis/e/t.
Tartu 1852.

" Uus ja wanna kirjutami/e wiis,
EPost. 1869, nr. 37,
lk. 136 - 137.

Scriptores rerum livonicarum I, Riga und Leipzig 1848, Fashlmanni selgitus Boecleri t88le: „Der einfältigen Ehsten Abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten“, lk. 683.

С о р е б р о н и к о в , В. А., К выяснению сущности внутренних законов развития языка, koguteoses „Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР V, Москва 1953, lk. 3 - 26.

С е р г и е в с к и й , М. В., История французского языка, Издание 2-е, Москва 1947.

Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1853, 1863, 1864, 1865, 1934.

S j ö g r e n , A. J., Bemerkungen zu dem Aufsatze: Neue ehstnische Uebersetzungen der Bacmeister'schen Sprachprobe u.s.w. in den ersten Nummern dieses Tomes des Bulletins, Bull. VIII, nr. 12, vg. 177 - 184, nr. 13, vg. 193 - 206, St.-Petersbourg, Leipzig 1851.

S j ö g r e n , A. J., Ueber ¹⁾ Grammatik
der Estnischen Sprache Reval-
schen Dialektes, von Eduard
Ahrens, Pastor zu Kusal,
Reval 1853, und ²⁾ Sprach-
fehler der Estnischen Bibel,
Gesammelt und den Predigern
der Esten zu unbefangener Prü-
fung empfohlen von Eduard
Ahrens, Reval 1853, Bull. XII,
nr. 6, vg. 91 - 96,
St.-Petersbourg, Leipzig 1855

" Zur Ethnographie Livlands,
Mélanges Russes tirés du Bulle-
tin Historico-Philologique de
L'Académie Impériale des Scien-
ces (1849 - 1851), Tome I,
1re livraison 1849,
lk. 160 - 238.

Советское языкознание I, Ленинград 1935.

Современный русский язык. Морфология. Изд.
Московского Университета, 1952.

S t a h l , H., Anführung zu der Estnischen
Sprach, Reval 1637.

Steingruber, W. F., Bemerkungen
über O. W. Masings Beitrag
zur ehstnischen Orthographie
von einem Freunde der ehstni-
schen Sprache, Pernau 1826.

"
Giebt es wirklich eine bestimmte
und unbestimmte Declination in
der ehstnischen Sprache, und
sind wohl alle Vorschläge, die
ehstnische Orthographie be-
treffend, annehmbar? Beitr.
XVII (1825), lk. 1 - 25.

Söber M. (Koli Märt), Armas tallorahwa posti-
mees! (kiri), Tpost. 1858,
nr. 43, lk. 356 - 357.

"
Tarto maalt (kiri). Tpost.
1858, nr. 49, lk. 404-405.

Зиуви́каево Адо, Narwa poolt (kiri),
Tpost. 1858, nr. 50, lk. 412.

Напиро, А. В., Русское правописание,
Москва 1951.

Жирну́нский, В. М., История немец-
кого языка, издание 3-е,
исправленное и дополненное,
Москва 1948.

Tallorahwa postimees 1857 - 1859, Tartu.

Tarto ma tallo rahwa põbber, Auuwäärt posti-
mees ! (kiri), T post. 1859,
nr. 11, lk. 87 - 88,
nr. 12, lk. 95 - 96.

Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku
Ülikooli 150. aastapäevale,
Tallinn 1952.

T h e o l , G., Aupääd linnaherrad, armad
küllamehhed, T post. 1858,
nr. 9, lk. 65.

" Oi, oi, wennakene ! (Poleemika
alustus), T post. 1858,
nr. 43, lk. 375.

" Wörro linnašt annab kulus mees
tallorahwa postimehhele head
nõuu, T post. 1858,
nr. 41, lk. 339 - 340.

(T r e u m u t h) , Wörromaalt kirjutab wanna
põbber eddawifi, T post.
1858, nr. 49, lk. 403.

Ч и к о б а в а , А. С., Введение в языко-
знание I, 2-е издание,
Москва 1953.

T u g l a s , F r . , Eesti Kirjameeste Selts,
Tartu 1932.

W. A h n , Paar kõnnakest „ M. M. “
kirja wastusteks, E. Post. 1867,
nr. 15, lk. 113 - 115.
nr. 16, lk. 121 - 122.

Wallawanemad (K. wallawannem R. K., A. walla-
wannem K. S., P. wallawannem
J. K., L. wallawannem I. L.),
Willandimaalt / Uus kirjutuse
viis /, P. Post. 1868,
nr. 31, lk. 245 - 246.

Wanna tuttav Eesti keele tundja, Sõbra kirri,
P. Post. 1865,
nr. 19, lk. 151 - 152.

Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesell-
schaft zu Dorpat,
I Bd. 2. Heft, 1843 ;
II Bd. 1. Heft, 1847 ;
II Bd. 2. Heft, 1852 ;
VII Bd. 1. Heft, 1871 ;
XV Bd., 1891.

V e s k e , M. , Eesti keele healte õpetus ja
kirjutuse viis, Tartu 1879.

V e s k e , M., Eesti kirjutusviisi parandamise komitee protokoll, E. K. S-i aastaraamat 1877, Tartu 1877, lk. 37 - 42.

" Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des Finnischen Sprachstammes, Leipzig 1872.

W i e d e m a n n , F. J., Ehnisch-deutsches Wörterbuch, St. Petersburg 1869.

" Ehnische Dialekte und ehnsische Schriftsprache, VhGEG VII, 1, lk. 57 - 80, Dorpat 1871.

" Erster Bericht über eine zu linguistischen zwecken unternommene Reise in Est- und Livland, Inland 1861, nr. 49, vg. 762 - 763.

" Эстонская грамматика Ревельского нареч.л. Учителя Рижской Семинарии Г. Порошенского, часть I, Рига 1857, часть II - IV, Рига 1858 (arvustus), Inland 1859, nr. 21, vg. 426.

W i e d e m a n n , F. J., Grammatik der ehst-
nischen Sprache,
St.-Petersbourg 1875.

" Ueber die neueste Behandlung
der ehstnischen Grammatik,
Bull. XIII, 3 - 7, 1856.

В и н о г р а д о в , В. В., Значение работ
И.В. Сталина для развития
советского языкознания,
тезисы „ Вопросы языкознания
в свете трудов И.В. Сталина“,
Москва 1952, 1к. 5 - 60.

" К вопросу об упорядочении
современного русского право-
писания, Русский язык в
школе 1954 , nr. 4, 1к. 33-37.

Вопросы диалектического и исторического
материализма в труде
И.В. Сталина " Марксизм и
вопросы языкознания, II,
Москва 1952.

Вопросы языкознания в свете трудов
И.В. Сталина, Москва 1952.

Uks Eesti kirjaviisi ühenduse sõber. Üleüldiselt
pruugitav kirjaviis, Olevik
1886, nr. 12, 1к. 1.

- Üks Eestlane. Sõbra kiri. P. Post. 1865,
nr. 36, lk. 278 - 279,
nr. 37, lk. 296,
nr. 38, lk. 303 - 305.
- Anmerkungen zu Hupel's ehstni-
scher Sprachlehre, 2. Aufl.,
Beitr. XIII, 1821, lk. 28-46.
- Harjo makonnaat / Jälle natuke
kirjawist /, E. Post. 1867,
nr. 45, lk. 356.
- Koolmeistrite-konwerez Wllan-
dis 21. ja 22. septembril 1867,
E. Post. 1867, nr. 40, lk. 314,
nr. 41, lk. 322.
- Liiwlandi maalt (kiri). T. post.
1859, nr. 14, lk. 109.
- Ma=rahwa Kassuline Kalender ehk
Täht=ramat 1848 aasta peale
(arvustus), Inland 1848,
nr. 5, vg. 87 - 90.
- Mõlder Mats ja weskeline Russa-
augo Jaak (veste), P. Post.
1868, nr. 36, lk. 284.

- Tallinnast / Eesti keel /,
E Post. 1867, lk. 125.
- Tallinna „Õppetud kirjaseltsi
liikmed on ... E Post. 1869,
nr. 39, lk. 147.
- Willandimaalt / Uus kirjutuse
viis /, P Post. 1868,
nr. 31, lk. 245 - 246.

II KÄSIKIRJALISI MATERJALE¹

1. Kirjutisi

A h r e n s , E., Versuch, die orthoepischen Zeichen Masings, durch zurückführung der Estnischen Aussprache auf ihre Gesetze, entbehrlich zu machen.

P a e h l m a n n , F. R., Estnische Prosodie.

" Loengute käsikiri 1842.a. sügisest.

H u r t , J., Lühike kriitika Dr. Veske „Häälte õpetusest“, Kirjameeste Seltsi soovimise pääle kirjutanud J. Hurt.

¹ Kõik käsikirjalised materjalid on pärit ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Riikliku Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnast.

L ö n n r o t , E. , Etwas über die Finnische
Orthographie.

M a s i n g , O. W. , O.W. Masings grammatische
Aphorismen, gesammelt von
J.H. Rosenplänter, 1833.

" Stücke und Stellen, welche der
 Censor des Nädalaleht's Mtz
 gestrichen", kogutud H. Ro-
 senplänteri poolt, 1822.

/ R e i n t h a l , C. / , Etwas zur Begründung
einer verbesserten Ehstnischen
Orthographie.

R o s e n p l ä n t e r , H. , Vorschläge zur
Verbesserung der Ehstnischen
Schrift, Dorpat 1820.
Eine für die Beiträge zur
genaueren Kenntniss der
ehstnischen Sprache seiner
Zeit geschriebene Anzeige,
Pernau 1821.

2. Kirjava hetusi

J. Adamson C.R. Jakobsonile.
E. Ahrens C. Reinthalile.
E. Ahrens H. Rosenplänterile.
F.R. Faehlmann F.R. Kreutzwaldile.
F.R. Faehlmann H. Rosenplänterile.
A. Grenzstein J. Hurdale.
K.A. Hermann J. Hurdale.
J. Hurt J. Adamsonile.
J. Hurt C.R. Jakobsonile.
J. Hurt Eesti Kirjameeste Seltsile.
J. Hurt J. Kölerile.
J. Hurt H. Rosenthalile.
J. Hurt M. Veskele.
C. Hürschelmann O.W. Masingule.
C.R. Jakobson J. Adamsonile.
C.R. Jakobson J. Hurdale.
J.W. Jannsen C.R. Jakobsonile.
J.W. Jannsen Yrjö Koskinenile.
D.H. Jürgenson F.R. Kreutzwaldile.
L. Koidula F.R. Kreutzwaldile.
F.R. Kreutzwald T. Beisele.
F.R. Kreutzwald F.R. Faehlmannile.
F.R. Kreutzwald J. Hurdale.
F.R. Kreutzwald C.R. Jakobsonile.
F.R. Kreutzwald D.H. Jürgensonile.
F.R. Kreutzwald L. Koidulale.
F.R. Kreutzwald J. Krohnile.

F.R. Kreutzwald J. Kölerile.
F.R. Kreutzwald H. Neusile.
F.R. Kreutzwald C. Reinthalile.
F.R. Kreutzwald E. Sachsendlile.
F.R. Kreutzwald A. Schiefnerile.
F.R. Kreutzwald G.J. Schultz-Bertramile.
F.R. Kreutzwald W. Schultzile.
F.R. Kreutzwald A.J. Sjögrenile.
F.R. Kreutzwald M. Veskele.
F.R. Kreutzwald Öpetatud Eesti Seltsile.
J. Köler J. Hurdale.
O.W. Masing H. Rosenplänterile.
H. Neus F.R. Kreutzwaldile.
A. Schiefner F.R. Kreutzwaldile.
M. Veske J. Adamsonile.
M. Veske J. Hurdale.
M. Veske J. Jögeverile.
M. Veske J. Kunderile.
M. Veske J. Kölerile.
J.F. Wiedemann F.R. Kreutzwaldile.

L U H E N D E I D

Beitr.	-	Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache.
Bull.	-	Bulletin de la classe historico-philologique de L'académie impériale des sciences de St.-Petersbourg.
EK	-	Eesti Keel.
EKirj.	-	Eesti Kirjandus
EKms	-	Eesti Kirjameeste Selts
EPost.	-	Eesti Postimees ehk Näddalileht.
FKrKv	-	Fashlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus.
KrKKv	-	Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus.
KrSchKv	-	Kreutzwaldi ja Schiefneri kirjavahetus.
Post.	-	Postimees.
PPost.	-	Perno Postimees ehk Näddalileht.
SbGEG	-	Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft.
Tpost.	-	Tallorahwa postimees.
VhGEG	-	Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft.
ÖES	-	Õpetatud Eesti Selts.

S I S U K O R D

Sissejuhatavat	2
Vana kirjaviisi pa- randamise katsed põhja - eesti kirja- keeles .	
Vana kirjaviisi puuduste märkimi- ne XVIII sajandil ja XIX sajandi algul	42
O.W. Masingu võitlus täpsema kir- javiisi eest	52
Kirjaviisi/küsimuste käsitletus möödunud sajandi 40-ndate aasta- te algul Õpetatud Eesti Seltsis .	99
Uue kirjaviisi kujunemine ja esialgne levimine	122
Vene Teaduste Akadeemia mõju ees- ti kirjaviisi kujunemisele 50-ndates aastates	163

Uue kirjaviisi tar-
vitusel tulek see-
ses rahvusliku kir-
jakeele kujunemisega.

Eesti rahvuskeele kujunemine ja poleemika kirjaviisi üle aastail 1857 - 1859	201
Katsed uue kirjaviisi aluseid „Inlandis“ selgitada	271
Võitluse teravnemine eri suunda- de esindajate Kreutzwaldi ja Jannseni vahel aastail 1860 - 1864	278
J. Hurda brošüür ja 1865.a. po- leemika	298
Võitlus kirjaviisi pärast aas- tail 1866 - 1868 ja C.R. Ja- kobsoni osa selles	341
Üleminekuaeg aastail 1869 - 1871	387
Uue kirjaviisi võidulepääs 1872 - 1875	412
Kirjaviisiküsimused järgnevail aastakümneil ja uue kirjaviisi edasine kujunemine	433

Kokkuvõtteid	473
Kasutatud kirjandust	504
Lühendeid	538

* * *